

Sosyal Bilimler
Enstitüsü

T.C

MARMARA ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

BANGLADEŞ'TEKİ İSLAM BANKACILIK
UYGULAMASININ FIKHÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

A.H.M. ERSHAD UDDIN

İstanbul – 2020

T.C
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI
İSLAM HUKUKU BİLİM DALI

BANGLADEŞ'TEKİ İSLAM BANKACILIK
UYGULAMASININ FIKHÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

Doktora Tezi

A.H.M. ERSHAD UDDIN

Danışman

Prof. Dr. ABDULLAH KAHRAMAN

İstanbul- 2020

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyadı: A.H.M. ERSHAD UDDIN

Anabilim Dalı: Temel İslâm Bilimleri

Programı: İslam Hukuku

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Tez Türü ve Tarihi: Doktora Tezi – 2020

Anahtar Kelimeler: İslâmî bankalar, Vedîa, Mudâraba, Bangladeş, Murâbaha.

ÖZET

BANGLADEŞ’TEKİ İSLAM BANKACILIK UYGULAMASININ FIKHÎ AÇIDAN İNCELENMESİ

İslâmî bankacılık ve finans sistemlerinin kurulması ve işletilmesi, İslâm hukukunun temel ilkelerine dayanmaktadır. Bu prensipler, şer’î ölçüleri esas alan iktisadi hayata yeni bir boyut kazandırmıştır. İslâmî bankacılık sisteminin resmî finans şekli yaklaşık 50 yıl önce başlamış ve çağdaş İslâm âlimleri, bunun modern dünya için alternatif bir bankacılık sistemi olduğunu kabul etmişlerdir. Günümüzde İslâmî bankacılık endüstrisindeki bu hızlı büyümenin sebepleri arasında, İslâm ülkelerindeki finansörlerin şer’î usûl ve hükümlere uygun olan iktisadi ilkeleri uygulamayı benimsemeleri olduğu söylenebilir.

Bu çalışmada, Bangladeş’te İslâmî bankacılık sisteminde uygulanan iki temel işlem incelenecektir: Bunlardan birincisi, bankanın müşterilerden “vedîa ve mudâraba” sözleşmesi ile para toplaması; ikincisi ise, toplanan paranın “murâbaha, bey’ müeccel, bey’ istisnâ’, bey’ selem, müşâreke” gibi çeşitli akitlerle yatırımcıya fon olarak kullandırılmasıdır. Dolayısıyla bu fon toplama ve yatırımın çalıştırılmasının fıkıh ilmine göre tahlil edilmesi çalışmamızın temel konusunu teşkil etmektedir. Bunun için ilk olarak, İslâmî bankacılık sistemiyle ilgili temel kavramlar ele alınmış, ardından tezle ilgili konular fıkıh ilimi açısından incelenmiş, son olarak klasik ve son dönemdeki fakihlerin görüşleri klasik fıkıh literatürü sistematîği esas alınarak karşılaştırılmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname: A.H.M. ERSHAD UDDIN

Field: Basic Islamic Sciences

Programme: Islamic Law/Theology

Supervisor: Prof. Dr. Abdullah Kahraman

Degree Awarded and Date: PhD Thesis -2020

Keywords: Islamic Banks, Wadiah, Mudarabah, Murabaha, Bangladesh.

ABSTRACT

APPLCATION AND EXAMNATION OF ISLAMIC BANKING PRACTICES IN BANGLADESH UNDER THE TERMS OF ISLAMIC LAW.

The inception and operation of Islamic banking and financial systems are based on Sharia principles. These special basic principles give a new dimension to the management structure known as the Sharia Board. However, the official launch of the Islamic banking operation began 50 years ago, now most Islamic jurists acknowledge that it is an alternative banking system for the modern world. It is believed that today's the rapid growth of the Islamic banking industry stems from the application of Sharia principles.

This study highlights two types of transactions in the Islamic banking system in Bangladesh. First, the bank collects money from customers through the "Vadiah and Mudarabah" contract. Secondly, the collected money is invested in various fields such as Murabaha, Muajjal, Istisna, Musharakah etc. The extent to which this fund collection and investment works in accordance with Sharia agreements will be analyzed based on Islamic law.

This study also, firstly, the basic concepts related to the Islamic banking system are discussed, then the issues related to the thesis are examined in terms of the Qur'an and Sunnah, Finally, the views of classical Islamic jurists and modern Islamic scholars were compared according to classical text books.

ÖNSÖZ

Bankacılık, ekonomide kritik bir rol oynamaktadır. Bireylerin ve işletmelerin minimum riskle faiz kazanmak için fonlarıyla yatırım yapabilecekleri bir kurumdur. Bu fonları kredi vererek yeniden dağıtır. Batıdaki uygulamasına mutabık olarak İslâm ülkelerinde de kurumsallaşan bu bankacılığın en belirgin yönü faizli işlemlerdir. Fıkıh ilmi açısından kabulü mümkün olmayan faizli işlem, çağdaş fıkıh araştırmacılarını alternatif arayışlara sevk etmiştir. 1960'lı yıllardan itibaren Mısır'da ilk örnekleri verilmeye başlanan "faizsiz banka" denemesi, tarihi süreç içinde diğer İslâm ülkelerinde de yayılma imkânı bulmuştur.

Bu çalışmada Bangladeş'teki "İslâmî Bankacılık" ve yatırım alanları ele alınmaktadır. İslâm hukukuna uygun olarak ekonomik hayatta varlık gösteren bu bankaların, başta "mudâraba", "murâbaha" ve "müşâreke" olmak üzere "faizsiz yatırım" şekilleriyle ülkede uygulanan kurumsal yapısı ele alınmaktadır.

Bu çalışmanın her aşamasında birçok kişinin katkı ve desteği bulunmaktadır. İlk olarak konu tespitinden tezin tamamlanmasına kadar geçen süreçte yakın ilgi, destek ve teşviklerini gördüğüm danışman hocam Prof. Dr. Abdullah Kahraman hocama minnettar olduğumu ifade etmeliyim. Tez jürisinde yer alarak görüş ve önerileriyle değerli katkılarda bulunan hocalarımdan başta Türkiye'de faizsiz bankacılıkla ilgili ufuk açıcı araştırmalarda önemli bir yeri olan Prof. Dr. Servet Bayındır'a ve akademik hayatımın her aşamasında bana destek veren ve yol gösteren hocam Prof. Dr. Kemal Yıldız'a teşekkür ederim. Araştırmanın muhtelif aşamalarında kendileriyle istişare etme fırsatı bulduğum ve muhtevaya ilişkin görüşlerini benimle paylaşan Prof. Dr. Bilal Aybakan, Prof. Hasan Hacak, Prof. Dr. Mehmet Boynukalın ve Doç. Dr. İsmail Cebeci'ye; tezin muhtelif bölümlerini okuyarak kıymetli katkı ve tekliflerde bulunan Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin Okur, Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Ateş, Arş. Gör. Yusuf Sansarkan, Arş. Gör. Emeti Çalışkan ve Arş. Gör. Ömer Ergül'e müteşekkirim. Çalışmayı baştan sona okuyan ve her aşamada önemli fikir ve tavsiyeleriyle desteğini eksik etmeyen Dr. Öğr. Üyesi Mustafa Kelebek ve Doç. Dr. Ahmet Ekşi'ye özellikle müteşekkirim. Ayrıca, Türkiye'de doktora yapma imkânı sağlayan Yurtdışı Türkler ve Akraba Topluluklar Başkanlığına (YTB) teşekkür etmeyi kendime bir borç bilirim. Son olarak tahsil hayatım boyunca teşvik ve dualarını benden esirgemeyen ebeveynime, bu süreçte gösterdikleri fedakârlık ve anlayış için eşim Ummel Khair Fatima'ya ve çocuklarıma (Zimam Abdullah ve Erdogan Tawqueer) medyûn-i şükrânım.

A.H.M. Ershad UDDIN

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT	II
İÇİNDEKİLER	IV
TABLO LİSTESİ.....	VIII
ŞEKİL LİSTESİ.....	IX
KISALTMALAR LİSTESİ.....	X
GİRİŞ.....	1
A. TEZİN İÇERİĞİ VE KONUSU.....	1
B. TEZİN SINIRLARI VE ZORLUKLARI.....	3
C. KAYNAKLAR VE YÖNTEM	3
D. ARAŞTIRMANIN AMACI.....	6
E. ARAŞTIRMA SORULARI.....	6
BİRİNCİ BÖLÜM.....	7
BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE MEVCUT DURUMU	7
1. BANGLADEŞ'TE İSLÂM VE İKTİSADİ HAYAT	7
2. İSLAMÎ BANKALARIN KURULUŞU VE BU BANKALARIN KURULUŞUNU	
ETKİLEYEN FAKTÖRLER.....	11
2.1. Siyasi Faktörler.....	12
2.2. Tarihsel Faktörler	13
2.3. Ekonomik Faktörler.....	14
3. BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKACILIK SİSTEMİNİN BENİMSENMESİNİN ANA	
NEDENLERİ.....	15
4. BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKACILIKLA İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER.....	20

4.1. Kanunlar ve Yönetmelikler.....	22
4.2. Fetva Kurulları.....	36
4.2.1. İslâmî Bankların Merkez Fetva Konseyi (Central Shariah Board- CSBIB).....	39
4.2.2. Bankaların Müstakil Fetvâ Kurulları.....	39
4.2.3. İslâmî Bankalar Danışma Formu (IBCF).....	41
4.3. Merkez Bankasıyla İslâmî Bankalar Arasındaki İlişki.....	43
5. BANGLADEŞ'TE KURULAN İLK İSLAMÎ BANKALAR.....	47
5.1. Tam Teşekküllü İslâmî Bankalar.....	47
5.1.1. İslâmî Bank Bangladesh Limited (IBBL).....	49
5.1.2. Al-Baraka/İCB İslamî Bank Limited.....	50
5.1.3. Al-Arafa İslâmî Bank Limited.....	51
5.1.4. Social Investment Bank Ltd. (Sosyal Yatırım Limited Bank).....	51
5.1.5. Exim Bank Bangladesh Limited.....	52
5.1.6. Shahjalal Islami Bank Limited (SIBL).....	53
5.1.7. First Security Islamic Bank Ltd. (FSIBL) (İlk Güvenlik İslâmî Limited Bank).....	53
5.1.8. (Union Bank Ltd. (UBL) (Birlik Limited Bank).....	54
5.2. Konvansiyonel Bankaların İslâmî Bankacılık Şubeleri.....	55
5.3. İslâmî Bankaların İslâmî Finans Bölümleri (İslamic Banking Windows).....	59
6. BANGLADEŞ'TE SİGORTA ŞİRKETLERİ.....	61
6.1. İslâmî Sigorta Şirketleri.....	62
6.2. İslâmî Hizmet Veren Konvansiyonel Sigorta Şirketleri.....	63
İKİNCİ BÖLÜM.....	68

BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKALARIN FON TOPLAMA ESASLARI VE FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	68
1. VEDÎA (CARÎ HESAP).....	69
1.1. İslâm Hukukuna Göre Vedîa.....	70
1.2. Vedîa'nın İslâmî Bankalarda Uygulanması.....	72
1.2.1. Vedîa Hesabına Yatırılan Paranın Âriyet Olup Olmaması.....	75
1.2.2. Vedîa'nın Cârî Hesap Durumu.....	78
1.2.3. Çağdaş Vedîa Tipleri.....	80
2. MUDÂRABA.....	85
2.1. İslâm Hukukuna Göre Mudâraba.....	85
2.2. Mudârabanın Şartları.....	88

2.3. Bangladeş'teki İslâmî Bankalarda Mudâra Uygulamaları	113
2.4. Mudâra ve Müşâreke Arasındaki Farklar.....	118
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM.....	121
BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKALARIN TOPLADIKLARI FONLARI İŞLETME	
YÖNTEMLERİ VE BU YÖNTEMLERİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ	121
1. MURÂBAHA.....	122
1.1. İslâm Hukukunda Murâbaha	124
1.2. Murâbahanın Çeşitleri	125
1.3. Murâbaha Bankacılığının Özellikleri	126
1.4. Bankacılıkta Murâbaha Uygulaması Kanunu	130
1.5. Bangladeş'teki İslâmî Bankalarda Murâbaha Uygulamaları	138
1.6. Murâbaha Uygulamaları Bakımından Konvansiyonel Bankalar ile İslâmî Bankalar Arasındaki Farklar	149
2. BEY-İ MÜECCEL (VADELİ SATIŞ).....	152
2.1. İslâm Hukukunda Bey-i Müeccel.....	152
2.2. Bey-i Müeccel ile Murâbaha Arasındaki Farklar	155
2.3. Bey-i Müeccel'de İpotek Sistemi.....	157
2.4. İslâmî Bankalarda Bey-i Müeccel Uygulamaları.....	161
3. SELEM AKDİ.....	169
3.1. İslâm Hukukunda Selem Akdi	169
3.2. İslâmî Bankalarda Selem Akdi Uygulamaları	177
4. İSTİSNÂ' AKDİ	180
4.1. İslâm Hukukunda İstisnâ Akdi	180
4.2. İslâmî Bankalarda İstisnâ Akdi Uygulamaları.....	184
5. İCÂRE AKDİ.....	189
5.1. İslâm Hukukunda İcare Akdi.....	189
5.3. İslâmî Bankacılık Sisteminde Finansal Kiralamayla İlgili Sözleşme Türleri ve Uygulamaları	192
6. MÜŞÂREKE.....	206
6.1. İslâm Hukukuna Göre Müşâreke.....	206
6.2. Müşâreke Türleri	209
6.3. Müşâreke'nin İslâmî Bankalarda Uygulanması	213
7. İSLAMÎ BANKALARDA FONLARI İŞLETMEDE MUDÂRABA UYGULAMALARI.....	224
SONUÇ	233

KAYNAKÇA.....	236
EKLER.....	262

TABLO LİSTESİ

	Sayfa No.
Tablo 1 : Bangladeş'te İslâmî Bankacılığın Şubeleri	31-34
Tablo 2 : Tam Teşekküllü İslâmî Bankalar Tablosu	54
Tablo 3 : Murâbaha ile Konvansiyonel Banka Kredi Fonu Arasındaki Farklar Tablosu	151
Tablo 4 : Bey-i Müecdel ile Murâbaha Arasındaki Farklar Tablosu	157
Tablo 5 : Bey-i Selem ile Bey-i Murabaha Arasındaki Farklar Tablosu	178
Tablo 6 : İstısna' ile Selem Arasında Farklar Tablosu	186
Tablo 7 : İcâretü'l-Müntehiyyetü Bi't-temlîk Tablosu	200
Tablo 8 : Müşâreketü'l-Mütenâkisa (Azalan Müşâreke) tablosu	218

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No.

Şekil 1	: Tam Teşekküllü Sekiz İslâm Bankasının Toplam Mevduatı	30
Şekil 2	: İslâmî Bankaların Yaptığı Havale Payı 2019	30
Şekil 3	: Konvansiyonel ve İslâmî Bankalar Tarafından Yapılan Havale Payı 2019	31
Şekil 4	: Yatırım Türü Açısından Yatırımlar	35
Şekil 5	: İslâmî Bankaların Yaptığı Yatırımların Payı (Temmuz-Eylül 2019)	36
Şekil 6	: Çağdaş Vedâ Tipleri	81
Şekil 7	: Toplam Mevduat Türlerinin Oranı	84
Şekil 8	: Mudâraba Modeli	116
Şekil 9	: Bangladeş'teki İslâmî Bankacılık Endüstrisinin Mudâraba Mevduat Yapısı-2019	117
Şekil 10	: Bankacılıkta Uygulanan Müeccel Ürünü	168
Şekil 11	: Paralel Selem Sözleşmesi	179
Şekil 12	: HPSM Modeli	203

KISALTMALAR LİSTESİ

AAOIFI	: Accounting and Auditting Organization for Islamic Financial Institutions
ABIDCO	: Al-Baraka Investment and Development Company
AIBL	: Al-Arafa İslâmî Bank Limited
BB	: Bangladesh Bank
BIBM	: Bangladesh Institute of Bank Management
b.	: İbn, bin
Bk.	: Bakın
BMB	: Bangladeş Merkez Banka
CSE	: Chittagong Stock Exchange
DD	: Demand Draft
DSC	: Dhaka Stock Exchange
FSIBL	: First Security Islamic Bank Ltd.
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla
GBM	: Ganj Brahmaputra ve Meghna
HPSM	: Hire Purchase under Shirkatul Melk
IBB	: Institute of Bangladesh Bureau

IFSIB	: Islamic Finance Standard-Setting Bodies
IBCF	: Islamic Banks Consultation Form
IRC	: Import Registration Certificate
İİT	: İslam İşbirliği Teşkilatı
İFE	: İslâmî Finans Endüstrileri
İKB	: İslâm Kalkınma Bankası
KDV	: Katma Değer Vergisi
LC	: letter of credit
MENA	: Middle East and North Africa
MIB	: Murâbaha Import Bills
MPI	: Murabaha Post Import
MY	: Mali Yıl
NOC	: No Objection Certificate
ODKA	: Orta Doğu ve Kuzey Afrika
ÖFK	: Özel Finans Kurumları
PO	: Probationary Officer
RMG	: Ready-Made Garment
s.	: Sayfa

sy. : Sayı

TT : Telgraf Transferi

GİRİŞ

A. TEZİN İÇERİĞİ VE KONUSU

Bankacılık sistemi, çağdaş ekonomik hayatta büyük bir öneme sahiptir. Zira büyük yatırımların olumlu sonuçlanması, büyük meblağlara ulaşan ödemelerin yerinde ve vaktinde ödenmesiyle mümkündür. Bunu da ancak finans kaynakları sağlayabilir. Batı uygarlığı içinde gelişen "bankacılık sistemi" gerek mevduat toplama işlemleri gerekse kredi açma işlemlerinde standart bir yol izleyerek mevduat sahiplerine faiz ödemekte, kredi kullanan müşterilerine de faiz uygulamaktadır. Ancak İslâm toplumlarında bu uygulama inançlı insanları bir çıkmaza ve kendisiyle çatışmaya itmektedir. Bu yüzden İslâm hukukuna dayalı bir yaşama biçimiyle bağlı olması gereken İslâm toplumlarında faize karşı alternatif bir çözüm arayışı hız kazanmıştır. Böylece 1960'lı yıllardan itibaren faizsiz bankacılık çalışmaları İslâm hukuku araştırmacılarının gündemine girmiş ve fiili çalışma alanı bulmuştur.

Batı ekonomik hayatının vazgeçilmezi olan "faizli bankacılık" sistemine karşı, "faizsiz bankacılık" alternatif uygulaması doğmuş ve işlevsel hale gelmiştir. Türkiye'de olduğu gibi birçok İslâm ülkesinde de örneği bulunan *faizsiz finans kurumları*, şer'î hükümlere uygun olarak faaliyet gösterir.

Bu çalışmada, Bangladeş İslâmî bankacılık faaliyetleri incelenmektedir. Ülkedeki İslâmî finans kurumlarının ekonomik etkinlikleri, ülke ekonomisine katkıları, halkın bu bankalara teveccühünün arka planı, karşılaşılan zorluklar ve çözüm yolları araştırılmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır: Birinci bölümde, 1983 yılından itibaren Bangladeş'te kurulmaya başlayan İslâmî finans kurumlarının kuruluşu ve büyüme süreci ele alınmıştır. 36 yılı geride bırakan süreç içinde İslâmî finans kurumlarının şer'î hükümlere uygun çalışmalarıyla kendilerini ispat ettikleri öncesi ve sonrasıyla izah edildi. Öyle ki temelde faizli sistemi benimsemelerine rağmen- ülkedeki bazı konvansiyonel bankaların bile bünyelerinde İslâmî finansa uygun üniteler açtıklarına değinildi. İkinci bölümde, İslâmî bankaların fon toplama esasları ve

fıkhi açıdan değerlendirilmesi ele alındı. Üçüncü bölümde ise İslâmî bankaların topladıkları fonları işletme faaliyetlerinin fıkhi açıdan tahliline yer verildi.

İslâmî Bankacılık ve Finans Endüstrisi (İFE) dinî bir zorunluluktan dolayı geliştirilmiştir. Bu kurum, İslâm'ın ilkeleri ve öğretileri doğrultusunda alternatif finansal hizmetler sunmaktadır. Kur'an-ı Kerîm, "satım akdi"ni meşruiyetin, "ribâ"yı ise -bütün çeşitleriyle- haksız kazancın birbirine zıt iki temel ekonomik faktörü olarak verir.¹ Bu bakımdan faizsiz işlemler, "dini bir zorunluluk" olarak İslâm toplumlarında gittikçe yaygın hale gelmektedir. Bangladeş'teki İslâmî finans kurumlarının hızla yayılmasının temelinde de bu zorunluluk mihenk noktası olmuştur. Artık ülkeler, tefeciliğin hiçbir çeşidini kaldıramaz hale gelmiştir. İFE, ortakların ve yatırımcıların yönetiminden sorumludur. İslâmî ilkelere (Şeriat'a) uygun olarak iş yaparken, aynı zamanda makul kazanç ve zarar paylaşımına dayalı getiri oranlarıyla da ilgilenmektedir. Sonuç olarak; İFE, Şeriat'a uygun olması şartıyla benzersiz bir formatla hiçbir riski almaktan çekinmez. Buna karşılık, konvansiyonel bankalar Şeriat'a uygun hareket etmedikleri için önemli derecede itibar ve müşteri kaybı yaşamaktan endişe duymaktadırlar.

XX. yüzyılın ikinci yarısından bu yana, çağdaş İslâm âlimleri, Müslümanlar arasında İslâmî bankacılık konusunda önemli çalışmalar yapmışlardır. Bunun sonucunda İslâmî bankacılık sistemi faizli bankalara ciddi bir alternatif olamaya başlamıştır. Bu başarı, yalnızca Müslüman ülkelerin kabul etmesi ile değil, aynı zamanda Batılı ülkelerde de bu sistemin ortaya çıkmasıyla sağlanmıştır. Ayrıca çeşitli yöntemlerle İslâmî bankacılık sisteminin konvansiyonel bankacılıktan daha faydalı olduğu kanıtlanmıştır. Bu sistemin devam etmesi ve İslâmî bankacılık alanında faaliyet gösteren Islami Bank Bangladesh Limited (IBBL)'in kurulmasıyla Bangladeş'te İslâmî bankacılık daha ön plana çıkmaya başlamıştır. IBBL'nin başarısından ilham alan birçok farklı İslâmî banka kuruldu ve konvansiyonel bankaların bazıları tam olarak İslâmî bankalara dönüştürüldü. İslâmî bankacılık sisteminin insanlar arasında daha fazla kabul görmesiyle birlikte konvansiyonel bankalardan bazıları ticari başarı için "İslâmî bankacılık üniteleri"ni faaliyete geçirdi. Şu anda Bangladeş'te tam 8 İslâmî banka ve 19 konvansiyonel banka

¹ Bakara 2/176.

İslâmî bankacılık finansmanıya faaliyet göstermektedir. Bugün İslâmî bankacılık sistemi Bangladeş'in toplam bankacılık sisteminin dörtte birini oluşturmaktadır.²

B. TEZİN SINIRLARI VE ZORLUKLARI

Başka dillerde İslâmî bankacılıkla ilgili pek çok çalışma bulunmasına rağmen Bangladeş'te konuyla ilgili akademik çalışmaların fıkıh açıdan yetersiz olduğunu gördük. Bu konuda doktora seviyesinde bir çalışmaya rastlayamadık. İslâmî bankacılık alanında yayınlamış birkaç makale dışında özgün çalışmalar göremedik. Özellikle Bangalce yazılmış çalışma yok denecek kadar azdır. Bir istisna olarak Ebu Omer Faruk Ahmed'in, "zekât", "ribâ" ve "dünyadaki İslâmî bankacılık endüstrisinin tarihi" gibi, İslâmî bankacılık faaliyetleriyle doğrudan ilgili olmayan, olaya farklı bir perspektiften bakan ve çalışmamızın muhtevassından farklı, "Developments in Islamic Banking Practice: The Experience of Bangladesh" adlı tezi örnek verebiliriz. Oysa biz bu çalışmada, genel anlamda İslâmî bankaların çağdaş bankacılık sistemi içinde "İslâm hukuk prensiplerine" uygun olarak kullandıkları özgün sistemi, özelde de Bangladeş'te ülkeye yayılmış ve halka yansımış etkinlikleri detaylı bir şekilde ele almaya ve İslâm hukuku açısından analiz etmeye çalıştık.

C. KAYNAKLAR VE YÖNTEM

Bangladeş'te faaliyet gösteren İslâmî bankalar tarafından kullanılan yöntemleri konu edinen bu araştırmanın temel kaynaklarını Kur'an, Sünnet ve klasik fıkıh kaynakları oluşturmaktadır. Söz konusu araştırmada konular ele alınırken dört fıkıh mezhebinin temel kaynaklarına sıkça müracaat edilmiştir.

Bangladeş Müslümanlarının çoğunluğu Hanefî mezhebine mensup olmasına rağmen bankacılık ve finans işlemleri konularında uluslararası ekonomik kurumların ve Şeriat Komiteleri'nin mezkûr konulardaki görüş ve fetvaları da göz önünde bulundurularak kararlar alınmakta ve uygulanmaktadır. Bu yüzden araştırmada mezheplerin genel görüşlerini yansıtan kaynakların yanı sıra çağdaş dönem âlimlerinin söz konusu alandaki çalışmaları, İslâm Fıkıh Akademisi,

² **Dhaka Tribune**, "Islamic banks hold 24% share of banking sector", 28 Kasım 2018, s.5.

Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions-AAOIFI, İslam İşbirliği Teşkilatı-İİT Fıkıh Akademisi gibi çeşitli kurum ve kuruluşların konuyla ilgili fetvaları ve kararları da referans olarak kullanılmıştır. İlaveten muhtevası bakımından bu araştırma, özellikle Bangladeş İslâmî bankalarını konu edindiğinden oradaki İslâm âlimlerinin konuyla ilgili görüşleri, ayrıca ilgili web siteleri, bankalarla ilgili yapılmış araştırma, makale ve raporlar da kaynak olarak kullanılmıştır. Bu bağlamda araştırmada kullanılan başlıca kaynaklar şunlardır:

Klasik fıkıh metinlerinde, mâli sözleşmelerin kuralları çok detaylı bir şekilde işlenmiştir. Akit, İslam hukukunun erken dönemlerinden beri tartışılmıştır. Dört Sünni hukuk okulunun en eski metinlerinin tümü, tartışma alanları farklı olsa da bu konulara ayrı bölümler ayırdı. Hanefilerin mâli sözleşmelerle ilgili en eski görüşleri Şeybânî'nin (ö.189 / 205) eserlerinde, yani *'el-Camiu's-Sağir'* ve *'el-Camîu'l-kebir'*de bulunur. Ayrıca İbn Nüceym'in *"Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekaik"*, Serahsî'nin, *"Mebisûl"*, Kâsânîn, *"Bedâiu's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi"* gibi eserler bulunmaktadır. Diğer okulların bu konu hakkındaki görüşleri mezhebin ünlü âlimleri tarafından yazılan kitaplarda yer almaktadır. İmam Malik'in *'el-Muvatta'* (ö. 179/795), İbn Abdî'l-Berr'in, *"el-Kâfî fî Fıkhi Ehli'l-Medîneti'l-Malik"*, İbn Rüşdün, *'Bidâyetü'l Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid'* İmam Şafii'nin *'Kitab el-Umm'* (ö. 204/820), Şirâzînin, *"el-Mühezzeb Fî Fıkhi'l-İmami's-Şafî"* ve Ahmed ibn Hanbel'in *'Mesail İmam Ahmed'* (ö.241/855), İbn Teymiyye'nin, *'el-Muharrer fî'l-Fikhî âlâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel'*, İbn Kayyim'in, *"Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd"* kitapları bu nevidendir.

Bu çalışmalarda daha çok konunun fıkhi yönü ele alınmaktadır. İletişimdeki hızlı gelişme ve değişim, toplumsal hayatın tümüyle birlikte bankacılığı da etkilediği için her geçen gün yeni ve farklı bankacılık işlemleri ortaya çıkmaya devam edecektir. Modern uygulama bağlamında mâli akitler, mevduat sahipleri ile İslami bankalar arasındaki ilişkiyi düzenleyen temel ilke olarak kabul edilmiştir.

Ayrıca bu çalışmada, çağdaş fıkıhçılardan, çalışmalarında bankacılık faaliyetleri üzerine odaklanan eserlerinden yararlanılmıştır. Zuhaylînin *'el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu'*, Yûsuf Karâdâvî'nin, *Bey'u'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ Kemâ Tecrîhî el-Mesârifî'l-İslâmiyye'*, Aclûnînin, *"el-Bunûku'l-İslâmiyye-*

Ahkâmuha ve Mebâdiuhâ ve Tatbîkâtuhâ'l-Masrafiyye", Refik Yûnus el-Mısırîn, "el-Mesârifu'l-İslâmiyye, dirâse şer'iyye li'adedin minhâ", Ebû Ğuddenin, "Buhûs Fi'l-Muâmelât ve'l-esâlîbi'l-Masrifiyyeti'l-İslâmîyye" kitapları gibi.

Bu konularla ilgili önceki çalışmalar iki geniş kategoriye ayrılabilir: teorik ve ampirik. Teorik çalışmalar sırasıyla iki ana temayı kapsar. İlk olarak, finansal sözleşmelerin kurallarını İslam hukuku perspektifinden açıklamaya odaklanırlar.

Tespitlerime göre bu tür çalışmalar Arapça ve kısmen Türkçede bol miktarda olmakla birlikte, İngilizce ve Bengalce dâhil diğer dillerde derinlemesine analizler yoktur. Muhtemelen bunun nedeni çağdaş hukukçuların çoğunun aslen Arapça konuşulan ülkelerden olmasıdır. Türkçe eserlerden Servet Bayındır'ın, *"İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık"* kitabında özellikle murabaha, vedia ve müşareke konuları ele alındı. Ayrıca, Ahmet Battal'ın *"Bankalarla Karşılaştırmalı Olarak Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları"* ve TDV *İslâm Ansiklopedisinde* konu hakkında yeterli kaynak gösterildi.

Taki Osmani'nin (*An Introduction to Islamic Finance*) çalışması, Abdul Awal Sarker'in, *"Regulation Of Islamic Banking In Bangladesh: Role Of Bangladesh Bank"* ve Mahfoojur Rahman'ın, *"Qur'an O Sunnahar Aloke İslâmî Banking Bebestah"* gibi birkaç istisna dışında bu konuyla ilgili yayınlanan çalışmalar çoğunlukla ekonomik geçmişe sahip akademisyenler tarafından üretilmiştir. Bu nedenle çalışmaları, klasik hukukçuların fikir ayrılıklarından kaçınarak basit ve genel bilgi verme eğilimindedir.

Pratik çalışmalar, İslami finans kurumlarının performansını incelemeye odaklanmaktadır. Sonuç olarak, bu konudaki literatür gözden geçirildiğinde iki ana husus göze çarpmaktadır. Birincisi, klasik finansal sözleşmeler teorisini eleştirel olarak analiz eden çalışmaların eksikliğidir. Kanımca, bu konuda böyle bir çalışmaya duyulan ihtiyaç, özellikle İngilizce için önemlidir, çünkü bu dil, İslami bankacılık alanında giderek bir iletişim aracı haline gelmektedir. Bu çalışmada, İslami bankacılar ve araştırmacılar için İslami bankacılığın gelişmesine değerli bir kaynak olacak olan klasik finansal sözleşmeler teorisinin kapsamlı bir analizinin sunulması hedeflenmektedir.

Araştırmada objektif bir yol izlenmiştir. Nitekim bu araştırma pratik açıdan indüktif bir yaklaşım arz etmektedir. Bu sebeple bunlarla ilgili olarak 2016-2019 tarihleri arasında birtakım görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yapılan söz konusu görüşme ve röportajlar, Bangladeş'teki İslâmî bankalar hakkında genel bir tasavvurun oluşmasının yanı sıra konuyla ilgili sorunların daha iyi anlaşılmasına da katkı sağlamıştır. Kendileriyle görüşülen ve röportajlar yapılan kişiler arasında banka müşterileri, fetva kurulu üyeleri, banka memurları ve banka şube başkanları bulunmaktadır.

D. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu araştırma, Bangladeş'teki İslâmî bankalarda Şeriat'a uyum çalışmalarının hem teorik hem de deneysel olarak geliştirilmesi için bir vizyon sunmayı, keza Bangladeş'te İslâmî bankacılık tarafından kullanılan ve uygulanan yatırım şekillerini İslâm hukuku açısından incelemeyi amaçlamaktadır.

E. ARAŞTIRMA SORULARI

Bu çalışmada İslâmî finans kurumlarının çalışmalarıyla ilgili bazı sorulara cevap bulmak amaçlanmıştır. Bu sorular, özetle şöyle sıralanabilir:

a. Ülkede faaliyet gösteren İslâmî finans kurumları, şer'î ölçülerle uyum içinde çalışmayı ne kadar pratize edebilmiştir?

b. İslâm bankalar gerek nasıl fon topladıklarını gerekse müşterilerine ne gibi ekonomik ivmeler kazandırdıklarını hangi etkinlikleriyle ortaya koymaktadırlar?

c. İslâm bankalar, şer'î ölçülere uyarken yeterli uzman ve danışmana sahip midirler?

BİRİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKACILIĞIN ORTAYA ÇIKIŞI VE MEVCUT DURUMU

1. BANGLADEŞ'TE İSLÂM VE İKTİSADÎ HAYAT

Bangladeş, Himalaya bölgesinin üç büyük nehri olan Ganj, Brahmaputra ve Meghna'nın bulunduğu (GBM) bölgede, 147.750 kilometrekarelik alanı kaplayan bir ülkedir. 164,7 milyon nüfusuyla dünyanın en yoğun nüfuslu ülkelerinden biri olan³ devletin dili Bengalcidir. Ülke, batısında ve kuzeyinde Hindistan, güneyde Myanmar ile çevrilidir. Bangladeş, Bengal Körfezi ile dünya okyanuslarına açılan bir kapıdır. Ülke bir zamanlar Hindistan alt kıtasının bir parçasıydı ve ekonomik olarak sömürülmüştü. Ancak, Bangabandhu Şeyh Mujibur Rahman'ın önderliğinde 23 yıllık siyasi mücadele ve kurtuluş savaşından sonra 1971'de bağımsız bir ulus olarak ortaya çıktı.

Bangladeş, küresel finansal krize rağmen, ekonomisini 2008'den bu yana yıllık ortalama %6 seviyesinde büyütecek kadar iyi yönetti ve 2007-2008 küresel finansal çöküşten etkilenmedi. Ekonomi hâlâ tarıma dayalı olarak devam etmekte ve bu sektörde çalışan toplam işgücünün %50'sinden azı ve nüfusun %70'inden fazlası tarımsal faaliyetlerde doğrudan veya dolaylı olarak yer almaktadır.⁴

İslâm'ın Bangladeş'te ilk kez hangi tarihte ortaya çıktığını ve Müslümanların, Bangladeş'teki nüfusun ne kadarını teşkil ettiğini belirlemek neredeyse imkânsızdır. Tarihsel olarak muhtemel bir başlangıç noktası İngiliz Doğu Hindistan Şirketinin kayıtlarıdır, ancak bu raporların bazıları güvenilir olmaktan uzaktır. 1765 yılında bir İngiliz yargıç, nüfusun yalnızca %1'inin

³ Mohammed Shahadat Hossain, "An Analysis on Macroeconomic Performance of Bangladesh", **Members' Conference on An Analysis on Macroeconomic Performance of Bangladesh**, Dhaka: ICAB, 15 May 2014, s. 17; bk. Uddin, Ahm Ershad, "Through Islamic Banks' Zakat House (IBZH) Investment of Zakah Funds in Microfinance to Remove Poverty in Bangladesh: A New Model", **Uluslararası İslâmî Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi**, sy, 1 (2016), C. II, s. 2-4).

⁴ Ministry of Environment and Forestry of the Republic of Bangladesh, **Environment Report 2012**, Dhaka, 2012, s. 18.

Müslüman olduğunu tahmin ettiğini belirtmiştir.⁵ Bazı tarihçiler, Müslümanların dünyanın diğer bölgelerinden göçlerinin, bölgenin İslâmlaşmasında önemli bir faktör olduğunu vurgulamışlardır. Örneğin; Abdur Rahim, toplam Müslüman nüfusun Bangladeş nüfusunun %29'u olduğunu ve bunun göçün bir sonucu olduğunu söylemektedir.⁶

Aslında Bangladeş'te bu tarihten çok daha önce birçok Müslümanın yaşadığını gösteren kanıtlar vardır. Bununla birlikte, Bengal'in kıyı bölgeleri, XV. yüzyıldan önce Müslümanlar tarafından siyasi olarak özgürleştirilmemiştir. İki Avrupalı gezgin Varthema ve Barbossa, Arap, Fars ve Habeşli iş adamlarının o tarihten önce bölgede yaşadığını belirtmektedir.⁷ Başta Mes'ûdî olmak üzere birçok Arap coğrafyacı ve tacir, eserlerinde Bangladeş'ten bahseder.⁸ İslâm'ı bölgeye yaymak niyetiyle pek çok sufi öğretmen de Bangladeş'e gelmiştir. Bu sufi ve öğretmenlerle ilgili binlerce taş yazıt hâlâ Bangladeş'in her tarafına dağılmış halde varlığını korumaktadır.⁹

Müslümanların varlığına dair güçlü kanıtlar, Bengal'a gelen Müslümanların hikâyelerinde bulunabilir. İkhtiyâr al-Dîn Muḥammad Bakhtiyâr Khiljî¹⁰ adlı bir

⁵ Rene Milot Jean, **The Spread of Islam in Bengal in pre-Mughal Period 1204-1538**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, McGill Üniversitesi SBU, 1970), s. 34.

⁶ Muhammed, Abdur Rahim, **Social and Cultural History of Bengal**, 1 Basım, Karachi: Pakistan Tarihsele Derneği, 1963, s.64.

⁷ Abdur Rahim, s. 64.

⁸ Syed Sulaiman Nadvi, **Indo-Arab relations; An English Rendering of Arab o Hind ke Tallugat**, 1. Basım, Hyderabad: Institute of Indo-Middle East Cultural Studies, 1962, s. 127.

⁹ Ramesh Chandra Majumda, **The History of Bengal**, India: N.V. Publications, 1971, s. 416.

¹⁰ Muḥammad Bakhtiyâr Khiljî olarak da bilinen ikhtiyâr al-Dîn Muḥammad Bakhtiyâr Khiljî, Bengal ve Bihar'ın Doğu Hindistan'daki İslâmî fetihlere önderlik eden ve kendisini hükümdar olarak gören askeri bir generaldi. Bakhtiyâr Khiljî, bugünkü Güney Afganistan'da Helmand, Garmsir'de doğdu ve büyüdü. Türkistan'dan göç ettikten sonra 200 yıldan fazla bir süreden beri Afganistan'da yaşayan Türk kökenli Khalaj kabilesinin bir üyesiydi. 12. yüzyılın sonunda ve 13. yüzyılın başında Doğu Hindistan'ın bazı kısımlarını fetheden askeri gücün başıydı. Bangladeş'in önde gelen şairlerinden Al Mahmud, 1990'ların başında Bakhtiyârer Ghora (Bakhtiyâr'ın Atları) adlı bir şiir kitabı yazdı. Khiljî'yi, Müslümanların Bengal'i fethinin övgüye değer kahramanı olarak tasvir etti. Bakhtiyâr Khiljî'nin hükümdarlığı sırasında Hindistan'da çok sayıda kişi din değiştirip Müslüman oldu. Bakhtiyâr'ın himayesinde İslâm'ın yeni yurdunda camiler, medreseler ortaya çıktı ve halefleri tarafından taklit edildi. 1206'da vefat etti. bk. Hossainur Rahman, **Hindu-Muslim Relations in Bengal, 1905-1947: Study in Cultural Confrontation**, Nachiketa Publications, 1974, s.11; bk. Abraham, Eraly, **The Age of Wrath: A History of the Delhi Sultanate**, Penguin Books, 2015, s. 126.

Türkmen/Türk generali, 1204'te Bangladeş'in tamamını Müslümanların egemenliği altına soktu. Bazı tarihçiler buna itiraz etse de bir rivayete göre bu amaç için sadece on sekiz süvari yeterli oldu. Bakhtiyar Khiljî'nin Bangladeş'e fazla direnç göstermeden girdiği açıktır. Bu durum, yerel Bangladeş halkının Müslümanları memnuniyetle karşıladığını gösteriyor. Bangladeş Müslümanlarının önemli bir kısmı dünyanın çeşitli yerlerinden gelmiştir.

Bangladeş'teki İslâmî gelişmeyi; halkın Müslüman oluşu, tasavvufun yaygın olan atmosferi, politik faaliyetlerin İslâm'a saygısı, her şeyden önemlisi de İslâmî okulların verdiği eğitime bağlamak en doğru değerlendirmedir. Bunun nedeni, genel eğitimin yanı sıra, İslâmî kurumların sayısının ve varlığının birçok Müslüman ülkeden fazla olması ve bu İslâmî kurumların faaliyetlerinin yüzlerce yıldır yayılmış olmasıdır. Bu bağlamda Hacı Muhammed Muhsin¹¹ gibi hayırseverler, İslâm âlimleri çoğalsın ve yararlansın diye, okullar, kolejler ve medreseler kurmak için servetlerini harcadılar.

Bunların yanı sıra en etkili olan unsur, dinî kurumların (medreseler) toplumdaki etkisidir. Yüzyıllar öncesinden beri genel okullar gibi İslâmî kurumların ülke genelindeki faaliyetleri yaygın olarak devam etmektedir. Bangladeş'te medrese, İslâmî eğitim ve araştırma için bir yer veya merkez rolündedir. Medrese, bilginin yayılmasında rol oynayan bir öğrenme merkezidir. Ülkenin farklı bölgelerinde eğitim merkezi olarak çok sayıda medrese kurulmuştur.

Ülkede Alia ve Kavmi olarak isimlendirilen iki tür medrese vardır ve bu medreselere 10 milyon öğrenci devam etmektedir.¹² Medreseler, İslâmî bankacılık sisteminin halk tarafından kabulünde büyük rol oynamaktadır.

Alia medrese sistemi, temelde hükümetin oluşturduğu bir eğitim komisyonu tarafından hazırlanan müfredata göre yürütülen yükseköğrenim

¹¹ Hacı Muhammed Mohsin tanınmış Bengalli Müslüman bir hayırseverdi. En önemli katkısı Hooghly Mohsin Koleji ve Hooghly Imambara'yı kurmaktır. Ayrıca 1776-1777 yıllarında Bengal'deki büyük kıtlık sırasında binlerce muhtaç insana yardım ederek önemli bir rol oynadı. bk. Kumar Datta, **Alivardi and His Times**, 1. Basım, Calcutta: Calcutta University Yayınevi, 1939, s. 56.

¹² Bangladesh Bureau of Education, Information and Statistics (BANBEIS), Report, 2000-2015, <http://banbeis.gov.bd/data/images/chap06/pdf>. (5. Ağustos 2016), s. 57.

enstitüsüdür. Alia Medresesi'nde beş aşama vardır: İbtedayi, (5 yıl) Dakhil (ortaokul, 5 yıl), Âlim (Lise, 2 yıl), Fazil (lisans, 4 yıl) ve Kâmil (lisansüstü/ Yüksek Lisans, 2 yıl). Medrese eğitiminin toplam süresi 16 yıldır. Kâmil (yüksek lisans) düzeyinde, Tefsir, Hadis, Fıkıh, Arap Edebiyatı dersleri okutulur. Müjabbid şubelerinde 2 yıllık eğitimden sonra derece verilir. Alia medreseleri de kendi içinde ikiye ayrılır: Hükümet tarafından işletilen medreseler, *Hükümet Alia Medresesi* olarak bilinirken, devlet tarafından onaylanan ve devletten hibe alanlara *Alia Medresesi* adı verilir. Devletten hibe alan Alia Medresesi, 2006 yılında İslâmî-Arabî Üniversitesi (Değişiklik Yasası) aracılığıyla genel eğitim ile birleştirilmiştir. Bundan sonra Medrese Kurulu'nun sistemi yürüteceği kararlaştırılmıştır. 2006 yılında çıkan yasaya göre Dakhil (ortaokul) ve Âlim (yüksek orta/Lise) hariç diğer bölümlere sınavla girilir. Bu kanuna göre 1500'den fazla Fazıl Medresesi (Lisans) ve 200'den fazla Kâmil Medresesi (Yüksek Lisans/İhtisas) İslâmî-Arabî Üniversitesine bağlanmıştır. Sonuç olarak, genel eğitim ile medrese eğitimi arasında uzun süredir var olan eşitsizlik ortadan kaldırılmıştır.

"Kavmi" kelimesi Arapça kökenlidir ve milli anlamına gelir. Bu nedenle, Kavmi medreselerinin en uygun anlamı "ulusal medrese" veya "ulusal eğitim enstitüsü"dür. Kavmi medrese eğitim sisteminde dört akım vardır: (a) Kitab veya Darsiat, (b) Maktab, (c) Sahih Kur'an Eğitimi ve (d) Hıfzu'l-Kuran. Kavmi medreseler; devlet yardımı almaz, dindar Müslümanların maddi yardımı ile varlıklarını sürdürürler. Kavmi medreselerde Darse Nizami müfredatı temelinde eğitim verildiğinden, bu medreselere Darse Nizami medreseleri de denir. Bangladeş'in Alia Medreseleri, Kolkata Alia (Hindistan'da) Medresesi ile uyumlu olarak kurulmuştur. Kolkata Alia Medresesinin kurulmasından sonra, hükümet Alia Medresesinin reformu için farklı komiteler kurdu. Komiteler, Alia Sistem İçerik Müfredatı'nı Bangladeş hükümetine sunduğu için sistem küçük değişikliklerle hâlâ devam ediyor.

2. İSLAMÎ BANKALARIN KURULUŞU VE BU BANKALARIN KURULUŞUNU ETKİLEYEN FAKTÖRLER

1960-1965 yıllarında yıllık büyüme oranı Batı Pakistan'da 4,4 iken Doğu Pakistan'da (Bangladeş) sadece %2,6 idi. Dahası, daha fazla özerklik için bastıran Bengalli politikacılar, Pakistan'ın ihracat gelirlerinin çoğunun Doğu Pakistan'dan gelen Hint keneviri ve çay ihracatı ile elde edildiğinden şikâyet ettiler. 1960'ların sonlarına doğru, Pakistan'ın ihracat gelirlerinin yaklaşık %70'i Doğu Kanadı'ndan kaynaklanıyordu, ancak bu oran uluslararası jüt (Hint Keneviri) talebinin azalmasıyla azaldı. 1960'ların ortalarında Doğu Kanadı, ülkenin ihracat kazancının %60'ından daha azını oluşturunuyordu ve 1971'de Bangladeş bağımsızlığını kazandığında bu oran %50'nin altına düştü. Şeyh Mucibur Rahman, 1966'da ayrı döviz hesaplarının tutulmasını ve yurt dışında ayrı ticaret ofislerinin açılmasını talep etti. 1960'ların ortalarına gelindiğinde Batı Pakistan, Ayub'un buğdaydaki başarılı "yeşil devrimi" ve Batı Pakistan tekstil pazarlarının genişlemesiyle Ayub'un "10 yıllık Kalkınma Planı"ndan yararlanıp, Doğu Pakistan yaşam standardı uçsuz bucaksız bir seviyeye çıkarken, düşük gelirli Bengalliler, hükümetin destekleyicisi olduğu için Batı Pakistan'ın dış yardımdan en çok yararlanan ülke olmasına da üzüldü.

Bangladeş, bugün anayasal olarak laik bir devlet olmasına rağmen, toplumun doğasının değiştirilebildiği söylenemez. İslâm, Pakistan hükümdarları tarafından geçici bir sömürü aracı olarak kullanılıp itibarsızlaştırılmaya çalışıldı. Ancak liderler yardım almak için İslâmî bloğa girme gereğinin farkındaydılar ve İslâm lehine güçlü bir duyarlılık vardı. 1974'e gelindiğinde yeni devlet birçok İslâm ülkesinde tanınmayı garantiledi ve aynı yıl başbakan Şeyh Mucibur Rahman, Pakistan'da düzenlenen İslâmî zirveye katıldı. Bangladeş hükümeti ayrıca, 1975 yılında kurulan İslâm Kalkınma Bankasının (İKB) kurucu üyelerinden biriydi.

Avaami Ligi'nin 1975'te iktidardan uzaklaştırılmasının ardından, 1976 ve 1977'deki Anayasa'da İslâm'ın toplumdaki baskın konumunu yansıtan birtakım değişiklikler oldu. 1977'de laiklik ilk maddeden çıkarıldı ve yerine "Yüce Allah'a İnanç" a yer verildi. Laikliğin benimsenmesi için öngörülen 12. madde de aynı

şekilde anayasadan çıkarıldı. Bu tarihten sonra İslâm devletleriyle daha yakın ilişki kurma çabaları devam etti ve 1976'da General Ziaur Rahman, İstanbul'da düzenlenen Yedinci İslâm Dışişleri Bakanları konferansına katıldı. Bangladeş, önceki yıllarda olduğundan daha fazla Müslüman müttefiklerinden yardım aldı ve İslâm ülkeleriyle iletişimi arttı.¹³

2.1. Siyasi Faktörler

İslâm'ın Bangladeş siyasetinde önemli bir yeri vardır, ancak İslâmî hassasiyeti olan siyasi partilerin sayısı azdır. En büyük İslâmî siyasi hareket olan "Jamat", öğrenciler arasında İslâmî kültür tohumlarının atılmasına özen gösteren, ilçe düzeyinde çeşitli eğitim kurumları işletmektedir. Bangladeş'teki okul ve medrese öğrencilerinin siyasi etkinliklerine ilişkin yakın tarihli bir araştırmada; ankete katılan medrese öğrencilerinin %59,14'ünün siyasette aktif bir rol oynadığı, okullardan olmayan normal/düz okul öğrencilerinin yalnızca %6.45'inin siyasal örgütlerle doğrudan bağlantılı olduğu ortaya çıktı. Bangladeş'te, Jamat İslâm,¹⁴ Nezamî İslâm, İslâmî Andolon,¹⁵ Bangladeş Hilafet meclisleri¹⁶ gibi çeşitli İslâmî siyasal partiler İslâm hukukunun uygulanması için çalışmaktadır.

İslâmî bankalar, faizsiz bir model ortaya koymak amacıyla yola çıkmış olsalar da konvansiyonel bankacılık sistemi içinde yer aldıklarından yine de bu yasalara bağlı olarak çalışırlar. Kendi özel yasaları bütünüyle İslâmî hükümlere uygun olmadığından yer yer şer'î ölçülere uyum sorunu yaşanmıştır. Klasik fıkıh literatüründe İslâmî bankalar için ayrı bir hukukun bulunmaması, buna ancak İslam'ın külli kaideleri çerçevesinde bir çözüm bulunması, etkili işleyiş ve şeriatın uyumuna engel olarak değerlendirilmektedir.¹⁷ Ullah'ın araştırması, ankete katılanların %82'sinin hükümet kurallarını ve düzenlemelerini suçladığını ve

¹³ Syed Anwar Husain, **Bangladesh and Islamic Countries, 1972-1983, Politics, Administration and Change**, 11. Basım, Dhaka: RDPF, s. 205.

¹⁴ *The History of Jamaat-e-Islam*, 2020, <https://www.jamaat-e-islami.org/en/> (Mart 2020).

¹⁵ Ali Riaz ve Fair Christine, **Political Islam and Governance in Bangladesh**, Routledge Yayınevi, 2011, s. 56.

¹⁶ Nicholas Schmidle, **To Live Or to Perish Forever: Two Tumultuous Years in Pakistan**, Macmillan Yayınevi, 2010, s. 115.

¹⁷ Umar Faruk Ahmad, Muhammed Kabir Hassan, "Regulation and Performance of Islamic Banking in Bangladesh", **Thunderbird International Business Review**, 2007, C. 2, sy. 49, s. 257.

%88'inin Bangladeş'in faize dayalı ekonomisini Şeriat'a uyumun önündeki en büyük engel olarak gördüğünü tespit etmiştir.¹⁸

2.2. Tarihsel Faktörler

Hindistan'ın bölünmesinden önce, İngilizlerin Lahor Kararı başlangıçta Hindistan'ın doğu ve kuzeybatı bölgelerinde Müslümanların çoğunlukta olacağı ayrı devletler öngörüyordu. Bağımsız Birleşik Bengal önerisi 1946'da Başbakan Huseyn Shaheed Suhrawardy tarafından sunuldu, ancak sömürge yetkilileri tarafından reddedildi. Doğu Pakistan Rönesans Topluluğu, Hindistan'ın doğusunda egemen bir devletin kurulmasını savundu. Siyasi müzakereler sonunda Ağustos 1947'de Pakistan ve Hindistan'ın iki ayrı devlet olarak ayrılmasının ardından sırasıyla Müslümanlar ve Hindular için kalıcı evler verdi. Pakistan'ın hâkimiyeti, aralarında Hindistan ile birlikte doğu ve batıda coğrafi ve kültürel olarak iki ayrı bölgeden oluşuyordu.¹⁹ Batı bölgesi popüler olarak (ve bir dönem için de resmi olarak) Batı Pakistan olarak adlandırıldı ve doğu bölgesi (günümüz Bangladeş'i) başlangıçta Doğu Bengal ve daha sonra Doğu Pakistan olarak adlandırıldı. İki bölgenin nüfusu birbirine yakın olmasına rağmen, siyasi güç Batı Pakistan'da yoğunlaşmıştı ve yaygın olarak Doğu Pakistan'ın ekonomik olarak sömürüldüğü algılanarak birçok şikâyete yol açtı. İki bölgenin idaresi de bir zorluk olarak görülüyordu.²⁰ 25 Mart 1971'de Doğu Pakistan siyasi partisinin (Awami Ligi) kazandığı bir seçimin iktidardaki (Batı Pakistan) kurum tarafından göz ardı edilmesinin ardından, Doğu Pakistan'da yükselen siyasi hoşnutsuzluk ve kültürel milliyetçilik acımasız ve baskıcı güçle bastırıldı. Batı Pakistan teşkilatının yönetici seçkinleri Operasyon Işığ olarak adlandırılmaya başlandı. Pakistan Ordusunun²¹ şiddetli baskıları, Awami Ligi lideri Şeyh Mujibur Rahman'ın 26 Mart 1971'de Doğu Pakistan'ı bağımsız Bangladeş eyaleti olarak ilan etmesine yol açtı. İslamcılar ve Bihariler buna karşı çıkıp Pakistan ordusunun yanında yer alsa da Bengalilerin

¹⁸ Muhammed Hafiz Ullah, "Shariah Compliance in Islamic Banking: an Emperical Study on Selected Islamic Banks in Bangladesh", **International Journal of Islamic Finance and Middle Eastern Management**. C. 7, sy. 2, Kasım 2014, s. 189-191.

¹⁹ Sarmila, Bose, **Anatomy of Violence Analysis of Civil War in East Pakistan in 197**, 8 Ekim, 2005, s.4465.

²⁰ Willem, van Schendel, **A History of Bangladesh**. Cambridge University Press, 2009, s. 136.

²¹ Jahan, Rounaq, **Pakistan: Failure in National Integration**, Columbia University Press, 1972, ss. 166–167.

çoğu bu hareketi destekledi. Pakistan Devlet Başkanı Ağa Muhammed Yahya Han, Pakistan ordusu eliyle iç savaşı başlatarak Pakistan hükümetinin otoritesini yeniden sağlamasını emretti.²² Savaş önemli sayıda mültecinin (o zamanlar yaklaşık 10 milyon olduğu tahmin ediliyor) Hindistan'ın doğu illerine göçmesine neden oldu.²³ Artan insani ve ekonomik bir krizle karşı karşıya olan Hindistan, 'Mukti Bahini'²⁴ olarak bilinen Bangladeş Direniş Ordusu'na aktif olarak yardım etmeye ve onları örgütlemeye başladı.

Ülke nüfusunun %92'si Müslüman olsa da Hint alt kıtasının bir parçası olarak ülke yaklaşık iki yüz yıl boyunca İngiliz sömürgesinde kaldı. İngiliz sömürge döneminden hemen sonra faize dayalı bir bankacılık sistemi devrildi ve Müslümanların bankalarda istihdamı kısıtlandı.²⁵ Ülkenin Pakistan'ın bir parçası olduğu 1947-1971 döneminde bankacılık, Müslümanların kontrolü altına girse de sistem değişmedi.²⁶ 1971 yılında bağımsızlığa kavuşmasından önce Bangladeş'te İslami finans kurumlarının uygulamaya konduğuna dair hiçbir kanıt veya gösterge yoktur. Yukarıda zikredildiği gibi İslami bankacılık kavramı Bangladeş'te ancak 1975'te uygulamaya kondu.

2.3. Ekonomik Faktörler

Bangladeş, on yıldan fazla bir zaman dilimi boyunca %6'nın üzerinde bir Gayri Safi Yurt İçi Hâsıla (GSYİH) büyümesi gerçekleştirip bu oranı 2018 mali yılında (MY)²⁷ %7,9'a çıkarmasına rağmen, halen halkın %31.5'inin ulusal yoksulluk sınırının altında yaşadığı ve nüfusun hızla arttığı ülkelerden biridir.²⁸ Bu

²² Hornberger, Nancy H. ve McKay, Sandra Lee, **Sociolinguistics and Language Education**, Multilingual Matters, 2010, s. 158.

²³ Riaz, Ali ve Mohammad, Sajjadur Rahman, **Routledge Handbook of Contemporary Bangladesh**, Routledge, 2016, s. 46

²⁴ Bangladeş Kuvvetleri olarak da bilinen Mukti Bahini, 1971'de Doğu Pakistan'ı Bangladeş'e dönüştüren Kurtuluş Savaşı sırasında Bangladeşli askeri, paramiliter ve sivillerden oluşan gerilla direniş hareketiydi.

²⁵ Mohammed Rakibul Kabir, Hafiz Ullah, MD Masum Khan, "Comparative Analysis of Profit Rate of Islamic Banks on Investment (ROI) and Fixed Rate of Interest on Loan of Commercial Banks in Bangladesh", **World Journal of Social Sciences**. C. 6, sy. 2, Nisan 2012, ss. 1-39.

²⁶ Abdul Awal Sarker, "Regulation of Islamic Banking in Bangladesh: Role of Bangladesh Bank", **International Journal of Islamic Finance Services**. C. 1, Sy. 2, Kasım 2000, s. 67.

²⁷ Fiscal Year (FY), **Report July 2017- June 2018**, Dhaka, 2019, s. 8.

²⁸ Asian Development Bank (ADB), **Poverty in Bangladesh**, Aralık, Dhaka, 2016, s. 5.

nedenle yoksulluk toplumun her kesiminde yaygın bir sorundur.²⁹ Fakir insanlar çoğu durumda vakıflara erişemiyor, bu nedenle Şeriat yasaklarını göz önünde bulundurmadan para kazanmaya çalışıyorlar. Alternatif bir vakıf kaynağına sahip olmadıklarından, dindar Müslümanlar bile acil bir durumda ihtiyaçlarını karşılamak için bazen faize bulaşmak zorunda kalıyorlar.

3. BANGLADEŞ'TE İSLÂMÎ BANKACILIK SİSTEMİNİN BENİMSENMESİNİN ANA NEDENLERİ

İslâmî bankalar, İslâmî bankacılık faaliyetinin başlamasından bu yana büyük başarılar kazanmıştır. Bankaların istikrarlı faaliyetleri ve Müslümanların İslâm kültürüne hızlı bir şekilde uyum sağlamaları nedeniyle, diğer konvansiyonel bankalar da müşterilerini elde tutmak için ya tam teşekküllü İslâmî bankacılığa dönüştürülmüş veya sadece şube ya da internet pencereleri üzerinden İslâmî bankacılığa başlamıştır.

İslâmî bankacılığın benimsenmesini motive eden en önemli faktör, bir müşterinin dinî inancıdır. Konvansiyonel bankalar, kendi müşterileri arasında dindar insanların varlığı nedeniyle bu sistemi benimsemektedir. Bunun, İslâmî bankacılığın büyümesi üzerinde ciddi etkisi vardır. İslâmî bankaların büyük bir pazarlama ve gelir fırsatı sunması dini hassasiyetleri olan Bangladeş halkı için cazip bir girişimdir.

Birçok insan, küresel mali krizin konvansiyonel bankalara yansıyan olumsuz etkileri nedeniyle, İslâmî bankaların yüksek kârlı istisna' işlemlerinin sadece müşterileriyle sınırlı kalmayacağına ifade ediyor. Aksine, banka yönetim ekibi de kâr ve zarardan dolayı bu sektöre girdi. Bu sektörün kârlılığı, birçok konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık sistemini benimsemeleri ve müşterilerine paralel hizmetler sunmasının en önemli nedenlerinden biri olmuştur. İslâmî banka müşterilerinin İslâmî bankacılığa karşı ilgisinin en önemli nedeni bu bankacılık sisteminin İslâmî ilkelerle uyumlu olmasıdır. Bunun, piyasadaki İslâmî finansal hareketin Müslüman halk arasında daha geniş bir

²⁹ Andy McDevitt, "Bangladesh: Overview of Corruption and Anti-corruption With a Focus on The Health Sector", **Anti-corruption Resource Centre, Transparency International**, 2015.

canlanmanın yansıması olduğuna inanıyorlardı. İnsanlık tarihinde gelir ve servet dağılımı açısından bugün diğer zamanlardan çok daha fazla eşitsizlik olduğuna dair yaygın bir algı vardır. Bu, uluslararası dağılım için de geçerlidir.³⁰

Bürokratik unsurlar ortadan kaldırılarak hizmetler daha akıcı hale getirilebilirse, bu sektöre daha fazla müşteri çekilecek, bu da sektörün gelişmesini sağlayacaktır. İslâmî bankacılığın kâr-zarar-paylaşım (KZP) yöntemi ve sıfır faiz oranı gibi standart işletme prosedürleri konvansiyonel bankacılığinkinden ekonomik olarak daha üstün görüldüğünden bu sektörü daha cazip hale getirmek için iyi ve verimli hizmetler sunmaktadır. Kâr oranının değişiyor olmasının müşteriler açısından çok önemli olmadığı tespit edilmiştir. İslâmî bankalar, mütevazı miktarda bir parayla hesap açılmasına izin vermektedir.

İslâmî bankaların kalkınmasının temelini oluşturan önemli bir özellik mevduat sahipleri ile olan ilişkidir. Bankalar, önceden belirlenmiş bir faiz oranı yerine müşterileri ile yatırım alanında ilgilenirler. Banka, mevduatlarından önemli bir getiri sağlamak amacıyla, stratejik bir analizden geçtikten sonra, mevduat sahiplerinin parasını yüksek kârlı projelere yatırır. İslâmî bankanın popülaritesi, İslâmî bankacılık sistemi aracılığıyla kazanılan daha yüksek kâr beklentisiyle bağlantılı olabilir. Halk, İslâmî bankaların müşteri tabanının, İslâmî banka kiplerindeki işlemler yoluyla kâr-zarar paylaşımı olduğuna inanıyor.³¹

Araştırmalar, mevduatların belli bir dereceye kadar manipülasyona açık olduğunu ve siyasi liderlerin müdahalesinin kötü giden bir kredi kümesine yol açtığını göstermiştir. İslâmî bankaların borç alanlarını seçme konusunda etkili bir yöntemi vardır. Bununla birlikte zaman zaman, mevduat kullananların seçimi, bunun için siyasi güçlerini kullanan, dürüst olmayan politikacıların müdahalesiyle bozulmaktadır. Bu durum, sunî kredilerin artmasına neden olur, çünkü kredi çekenler usulsüz yöntemlerle seçildiği için çoğu ortadan kayıp olmaktadır.

³⁰ Muhammad, Z Mamun, "Prospects and Problems of Islamic Banking from Bank's Perspective: A Study of Bangladesh, 8th International Conference on Islamic Economics and Finance", **Qatar Center for Islamic Economics and Finance**. C.1, sy.1, December 2011, ss. 13.

³¹ Mamun, "Prospects and Problems of Islamic Banking from Bank's Perspective: A Study of Bangladesh, s. 18.

Bankanın altyapısının güçlendirilmesi durumunda siyasetin olumsuz etkisinin azaltılabileceği düşünülebilir.

İslâmî bankacılık, nispeten yeni bir kavram olduğu için bankacılığın İslâmî prensipleri hakkında belirsiz bir anlayış vardır. İslâmî banka sektöründe beklenen büyümenin önünde önemli bir faktör olarak nitelikli insan kaynağının bulunmaması gösteriliyor. Bu bankaların karşılaştığı en önemli zorluklardan biri İslâmî bankacılık uzmanlarının ve İslâmî ekonomi konusunda uzmanlaşmış Şeriat âlimlerinin azlığıdır. Bu nedenle İslâmî bankacılık personeline eğitim ve öğretim vermek üzere yeni merkezlere ihtiyaç olduğu görülüyor.

Konvansiyonel finansal sistem, esas olarak işlemlerin ekonomik ve finansal yönlerine odaklanırken, İslâmî sistem bir bütün olarak toplumun yararına eşitliği ve adaleti arttırmak için ahlaki, sosyal ve dini boyutlara eşit olarak önem vermektedir. İslâmî bankacılık ülkenin ekonomik sisteminde önemli bir rol oynamaktadır. Bu sistem, faizsiz bankacılığa dayalı işletmesi nedeniyle müşterilerin takdirini kazanmaktadır. Sistem, çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalsa da konvansiyonel bankalarda da aynı problemler olabilmektedir.

İslâmî bankaları diğerlerine göre daha cazip kılan hususları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- İslâmî bankacılık, sermaye sağlayıcı (rabbü'l-mâl) ile girişimci arasında risk paylaşımını teşvik ederken; konvansiyonel bankacılık, mevduat sahibine önceden belirlenen faiz oranını sağlar.
- İslâmî bankacılık, Şeriat'ın tayin ettiği sınırlara tâbi olarak kârı maksimum seviyeye çıkarmayı amaçlar. Konvansiyonel bankacılık ise herhangi bir kısıtlama olmadan kârı maksimize etmeyi amaçlar.
- Zekât, İslâm'ın temel ilkelerinden biridir. İslâmî bankalar, fakirliği toplumdan yok etmek için zekâtı ihtiyaç sahibi insanlar için toplamak ve dağıtmak amacıyla hizmet odaklı bir şirket haline gelmiştir. Öte yandan, konvansiyonel bankalar zekâtla ilgilenmezler.

- İslâmî bankaların temel işlevi ortaklık işine katılımdır. Buna karşılık, konvansiyonel bankaların temel işlevi kredi vermek ve faizle geri almaktır.
- İslâmî bankacılığın faaliyet alanı konvansiyonel bir bankaya kıyasla daha geniştir. İslâmî banka çok amaçlı bir kurumdur. Konvansiyonel bankacılıkta, faaliyetlerin kapsamı İslâmî bir bankayla karşılaştırıldığında daha dardır.
- İslâmî bankaların temerrüt olarak fazladan herhangi bir para tahsil etme izni yoktur. Ancak konvansiyonel bankalar temerrüt durumunda ek para (faiz oranı) talep edebilir.
- İslâmî bankacılık kamu yararına büyük önem vermektedir. Nihai amacı eşitlikle büyümeyi sağlamaktır. Ancak konvansiyonel bankacılıkta öne çıkan bankanın ve mevduat sahiplerinin çıkarlarıdır. Konvansiyonel bankalar eşitlikle büyüme sağlama çabasında değildir.
- İslâmî banka piyasasından borç para almak nispeten zordur. Ancak faize dayalı ticari banka piyasasından kredi almak daha kolaydır.
- Kâr ve zararı paylaştığından, İslâmî bankalar proje değerlendirme ve geliştirilmesine büyük önem vermektedir. Konvansiyonel bankalar ise avanslardan elde edilen gelirin sabit olması nedeniyle proje değerlendirmelerinde uzmanlığın geliştirilmesine çok az önem verirler.
- İslâmî bankalar, projelerin uygulanabilirliğine daha fazla önem verirken konvansiyonel bankalar müşterilerin kredi değerliliğine daha fazla önem vermektedir.
- İslâmî bankanın müşterileri ile ilgili durumu ortaklar, sermaye sağlayıcı ve tacirlerdir. Müşterileri ile ilgili olarak konvansiyonel bir bankanın bakışı, alacaklı ve borçludan ibarettir.
- İslâmî banka, tüm mevduat sahiplerine garanti veremez. Konvansiyonel bir banka tüm mevduat sahiplerine garanti vermek zorundadır.

- İslâmî bankalar, anlaşmanın bitiminden sonra herhangi bir kâr elde etmemektedir. Konvansiyonel bankalar kredinin son kullanma tarihinden sonra bile faiz gerçekleştirmektedir.
- İslâmî banka refah odaklı finansman prensiplerini uygulamaya karar vermiştir. Konvansiyonel bankada böyle bir taahhüt yoktur.
- İslâmî bankalar, Şeriat Kurulu'nun denetimi altında çalışmaktadır. Konvansiyonel bankada ise böyle bir denetim mevcut değildir.
- İslâmî bankalar, parayı yatırım için mal ve hizmetlere dönüştürmektedir. Konvansiyonel bankalar borçluya doğrudan faizli nakit para verir.

Sistemler arasındaki benzerlikler ise şöyledir:

İslâmî sistemdeki bankalar, Şeriat Komitesi tarafından kontrol edilmelerine rağmen dışarıdan bakıldığında sonucu itibariyle konvansiyonel bankalar gibi aynı sistemde çalışmaktadırlar.³²

Faaliyetlerinin doğası gereği konvansiyonel bankacılık, 'müşterilerden mevduat toplama, faizle borç verme veya yatırım yapma, talep üzerine veya başka şekilde geri ödeme, kabul etme ve çek, taslak, sipariş veya başka yöntemlerle işleyen bir kurum' olarak tanımlanmıştır.³³ İslâmî bankacılık ise Uluslararası İslâmî Bankalar Birliği (International Association of Islamic Banks-IAIB) tarafından da ifade edildiği gibi; temelde finans ve diğer alanlarda İslâm Şeriatı'nın hükümlerine sıkı sıkıya bağlı olarak yeni bir bankacılık sistemi uygulamaktadır. Ayrıca, bu şekilde işleyen bankanın İslâm'ı temsil etmesi gerekir. Gerçek hayatta banka, İslâm toplumunun kurulması için çalışmalıdır.³⁴ Bundan dolayı, İslâmî bankacılığın amaç ve hedefleri bakımından konvansiyonel bankacılıktan farklı ve topluma karşı konvansiyonel bankalardan daha büyük yükümlülükleri olduğu açıktır. Konvansiyonel bankacılık, esasen mevduat

³² Muhammad Shahid Ebrahim ve Tan Kai Joo, "Islamic Banking in Brunei Darussalam", **International Journal of Social Economics**, C. 28, sy. 4 (Şubat 2001), s. 314-37.

³³ Anwar Ahmed Meena, "Islamic Banking- Where Are We Going Wrong?" **New Horizon London**, C. 72, sy. 2, (1998), s. 23-27.

³⁴ International Association of Islamic banks (IAIB), 2001, s. 3.

sahipleriyle banka arasındaki borçlu-alacaklı ilişkisine dayanmakta, kredilerin fiyatı olarak faiz ile paranın fırsat maliyetini yansıtmaktadır. İslâmî bankacılıkta, para veren kişi borçludan yararlanmamalıdır.³⁵ Para faiz temelinde ödünç verildiğinde genellikle bir tür adaletsizliğe yol açar. Bu gibi adaletsizlikleri nehyeden İslâmî ilke şudur: **“Böylece haksızlık etmemiş ve haksızlığa uğramamış olursunuz.”**³⁶ Buna göre, İslâmî çerçevede ticari bankacılık, borçlu-alacaklı ilişkisine dayanmamaktadır.³⁷ İslâm'da finansal işlemlerle ilgili ikinci ilke, risk almadan herhangi bir kâr alınmaması gerektiğidir. Bu ilke hem emek hem de sermaye için geçerlidir.³⁸

İslâmî çerçevede finansal aracılık, yukarıdaki iki ilkeye dayanarak geliştirilmiştir.³⁹ İslâmî bankalar para kiralayamadıkları ve dolayısıyla faiz talep etmedikleri için, para yatırmak ve kâr etmek için “bey-i murâbaha, müşâreke ve mudâra” gibi bazı yatırım teknikleri geliştirdiler.⁴⁰

4. BANGLADEŞ’TE İSLAMÎ BANKACILIKLA İLGİLİ YASAL DÜZENLEMELER

Bangladeş, 1971 yılında bağımsızlığını kazandı. Bağımsızlıktan sonra finansal kuruluşlar özellikle bankalar, savaşın parçaladığı ekonominin yeniden yapılandırılmasında hayati bir rol oynadı. XX. yüzyılın başlarında, Doğu Bangladeş ve Assam eyaletinin kurulmasından sonra, Dakka’yı başkent olarak seçen Doğu Bangladeş’in sosyo-ekonomik gelişimi yeni bir hız kazandı. O zamanlar, Jessore ve Cox’un Bazar’ı da dâhil olmak üzere Bangladeş’in farklı bölgelerinde faizsiz

³⁵ Fuad Abdullah Al-Omar, Abdel Haq ve Mohammed Kayed, **Islamic Banking, Theory, Practice and Challenges**, 1. Basım, London: Oxford University basını, 1996, s. 126.

³⁶ Bakara, 2/279.

³⁷ Muhammad Kabir Hassan ve Tariq Hossain, “Performance Evaluation of Private Sector Commercial Banks”, **Islamic Journal of Economics**, C. 73, sy. 289, (1992), s. 173.

³⁸ Ahmad Ausaf, “Contemporary Practices of Islamic Financing Techniques, Research Paper”, **Cidde, IRTI**, C.1, sy. 20, (1993), s. 44.

³⁹ John Presley ve Jennifer Westaway, “Umar Chapra, Towards a Just Monetary System”, **Journal of King Abdulaziz University: Islamic Economics**, C. 2, sy. 1, (Şubat 1990), s. 5.

⁴⁰ Sudin Haron, “Determinants of Islamic Banking Profitability”, **Global Journal of Finance and Economics**, C. 1, sy. 1, (March 2004), s. 9.

bankalar kurma ve yönetme girişiminde bulunuldu;⁴¹ ancak bu girişimler sosyo-ekonomik ve politik şartlar nedeniyle başarılı olamadı. Bireysel çabalar ve örgütsel girişimler devam etse de Şeriat merkezli bankacılığın kurulması uzun süre bir hayal olarak kaldı.

Bağımsızlıktan sonra, devlet düzeyinde İslâmî bir banka kurmak için farklı aşamalardan oluşan bazı girişimler başlatıldı. Bangladeş hükümeti, 1974'te İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) ile bir sözleşme imzaladı. Üye ülkeler, sözleşmenin imzalanması yoluyla bankacılık sistemlerini İslâmî ilkelere uygun olarak yeniden yapılandırma taahhüdünde bulundu. Dakar, İİT teşkilat üyesi ülkelerin bankacılık sistemlerinin kademeli olarak İslâm'a dönüştürülmesi için bir dizi öneride bulunuldu. Bangladeş, konferansa aktif olarak katıldı ve tavsiyelerin uygulanmasında ortak olmaya hak kazandı.

Yukarıda belirtildiği gibi hükümet ve İİT arasındaki anlaşmaya göre BMB en başından beri ülkede İslâmî bankaların ilke ve prosedürlerinin uygulanmasında oldukça aktif ve olumlu bir rol oynayacaktır. 4 Nisan 1981'de Maliye Bakanlığı, ülkedeki tüm devlet bankalarını yönlendiren bir temelde, banka ve kasabalardaki tüm şubelerinde ayrı bir İslâmî bankacılık sayacı açmaya ve ayrı defter tutmak için BMB'ye bir mektup yazdı.⁴²

Kasım 1980'de, BMB'nin araştırma direktörü olan A.S.M. Fakhrul Ahsan, orada faaliyet gösteren İslâmî bankaların ve İslâmî finans kurumlarının faaliyetlerini görmek için Orta Doğu ülkelerine gönderildi. Fakhrul Ahsan, Ocak 1981'de Bangladeş'te İslâmî bankalar kurma sürecini başlatmak için bir dizi öneri içeren kapsamlı bir rapor sundu. Ekim 1982'de vali Nurulislâm'ın başkanlık ettiği BMB'nin 4. bankalar toplantısında, mümkün olan en kısa sürede 6 devlete ait ticari ve 2 uzmanlaşmış bankanın tüm şubelerine İslâmî bankacılığın tanıtılmasına karar verildi. BMB'nin kararı ışığında ve İslâmî bankacılık düşüncesince uygun insan gücünün yaratılması için 6 Ekim 1981'de Somali bankalarından birinin personel kolejinde bir aylık tam zamanlı bir tanıtım kursu düzenlendi. 1979'dan

⁴¹ Mohammed Abdul Mannan, "Islamic banking in Bangladesh: progress and potentials", (yayınlanmamış makale, eski-CEO IBBL 2016), s. 4.

⁴² Mohammed Abdul Mannan, *Islamic banking in Bangladesh*, s. 5.

1982'ye kadar ÷lkedeki bazı kamu ve özel kuruluşlar, İslâmî bankaların kurulması için hazırlık çalışmalarına katıldı. M. Khaled'in öncülüğünde İslâmî bankacılık için bir çalışma grubu kuruldu, Khaled grubun yeniden örgütlenme sürecine öncülük etti. Bu oluşum daha sonra "Bangladeş İslâmî Bankacılar Birliğı" (BIBA) olarak tanındı.⁴³ O dönemde Bangladeş Bankacılık Enstitüsü (BIBM),⁴⁴ İslâmî bankacılık üzerine ulusal ve uluslararası seminerler ve eğitim kursları düzenledi. İslâmî Ekonomik Araştırma Bürosu⁴⁵, Baitush Sharaf İslâmî Araştırma Enstitüsü, Chittagong, üst düzey bankacılar, ekonomistler ve ÷lkenin uzmanları eğitildiler. Bu süreçte 300'den fazla banka yetkilisi İslâmî bankacılık üzerine eğitildi.

4.1. Kanunlar ve Yönetmelikler

Diğ er birçok ÷lke gibi, BMB da İslâmî bankalar için ana düzenleyici ve denetleyici kurumdur. İslâmî bankaların faaliyetlerini yönetmek, yönlendirmek ve denetlemek için ayrı bir İslâmî bankacılık kanunu yoktur. Bununla birlikte, ticari ilişkilerin çoğunlukla 1991 Banka Şirket Yasası, farklı genelgeler, talimatlar ve BMB tarafından yayınlanan ihtiyati yönergeler ve 2009 İslâmî Bankacılık Yönergeleri ile düzenlenmektedir. İslâmî bankaların ayrıca Pazarlık Aracı gibi diğ er yasaların talimatlarını da izlemesi gerekir.

Bangladeş'ten farklı olarak birçok Müslüman ÷lkede İslâmî bir bankanın kurulmasından önce İslâmî ilkelere dayalı bankacılık yapmak isteyen kurumun cetvelini ve düzenlemelerini belirten özel bir yasa çıkarılırdı. Mesela Malezya'da İslâmî Bankacılık Kanunu, 1983'te banka İslâmî Malezya Berhad'ın kurulmasından önce parlamento tarafından kabul edildi ve bu yasa Malezya'da faaliyet göstermek isteyen herhangi bir İslâmî bankacılık kurumuna uygulandı.⁴⁶

Türkiye'de Faizsiz Bankacılık Kanunu 2005'te çıktı, ancak farklı ÷lkelerde olduğı gibi faizsiz finans kurumları 1983'te bakanlar kurulu kararıyla İslâmî Bankacılık Kanunu'nun çıkmasından önce formüle edildi ve uygulandı. 2003

⁴³ Mannan, *Islamic banking in Bangladesh*, s. 6.

⁴⁴ *Bangladesh Institute of Bank Managment*, 2020, <https://bibm.org.bd/> (Ocak 2020).

⁴⁵ *A Growing Research Organization of Bangladesh, Islamic Economics Research Bureau*, , 2019, <http://www.ierb-bd.org/> (Ekim 2019).

⁴⁶ Haron, *Islamic Banking: Rules and Regulations*, s.174.

yılında, Bangladeş'te İslâmî bankaların faaliyetlerine ilişkin bir toplantıda Maliye Bakanlığı Parlamenter Daimî Komitesi, bu konuda kanun çıkarılmasının önemini gündeme aldı. Komite, Maliye Bakanlığı ve Merkez Bankası bu konuda girişimde bulundu. BMB'nin İslâmî Bankacılık Araştırma Bölümü, Bangladeş'te faaliyet gösteren İslâmî bankalar için tek tip bir kılavuz oluşturmak üzere 03.08.2004 tarihinde bir "İslâmî Bankacılık Odak Grubu" kurdu. Grup daha sonra BMB müdürü tarafından onaylanan bir İslâmî Bankacılık Kılavuzu geliştirdi. Bangladeş hükümeti 2009 yılında bir emirle (sicil No. 15/2009), Şeriat'a uyumlu tüm İslâmî bankalar için "İslâmî Bankacılık İçin Kılavuz" adıyla bunu bir kurallar kitabı olarak yayınladı ⁴⁷ ve tam teşekküllü İslâmî bir banka kurma ve konvansiyonel bir banka içinde İslâmî bankacılık şubesi açma ruhsatı alma prosedürlerini ayrıntılı olarak bu kılavuzunda açıkladı. Şeriat'a uyum sorumluluğu, ilgili bankanın yönetim kuruluna verilmiştir. Kurul, bu görevi; üyeleri İslâmî içtihat alanında yeterli bilgi ve deneyime sahip olması gereken ayrı bir Şeriat Denetleme Komitesi'ne devredebilse de yapılan herhangi bir usulsüzlük veya hata konusunda komite tarafından ikazlara uymaktan hiçbir şekilde kaçınmaz. Yönergeler ayrıca tam teşekküllü bir İslâmî banka ve Şeriat Denetim Komitesi'nin icra kurulu başkanı için " uyulması gereken kriterler" belirler. İslâmî bankacılık şubeleri ve pencereleri söz konusu olduğunda, inanç temelli mevduat sahiplerinin ve yatırımcıların ilgi ve güvenini korumak için tüm finansal işlemlerin ayrı ayrı yapılması gerekmektedir.

Bu rehber, İslâmî bankacılıkta yönetimi oluşturma ve kurumsallaştırma sürecinde bir dönüm noktasıdır. Daha sonraki süreçte Şeriat merkezli banka faaliyetleri, sistem farklılıkları, yeni ürünlerin tanıtılması ve İslâmî hükümlerin uygulamasındaki hızlı değişimler bağlamında, eski kuralların güncellenmesi ve revize edilmesi için yeni adımlar atılmasına gerek duyuldu. Bunun için bir dizi kanuni altyapı oluşturuldu.

BMB, Aralık 2011'de Şeriat'a dayalı bankalar için İslâmî bankalar Arası Fon Piyasası (IIFM) adlı bir para çağrı merkezi kurdu.⁴⁸ Merkez, faiz yerine kâra dayalı

⁴⁷ Mukhlesur Rahman, *Islamic Banking Guideliner İtihash: Ek Onunno Shongjozon*, Dhaka: Bulletin, Sayı. 6, 2010, s. 11.

⁴⁸ Following the Bangladesh Bank Department of Off-site supervision (DOS) circular no.23 dated December 27, 2011.

işlemlerle 3 Haziran 2012'de faaliyete geçti. Kurallara göre herhangi bir bankanın fazla fonu varsa, fonunu bir günlüğüne IIFM'ye yatırabilirken, fon gerektiren başka bir İslâmî banka parayı aynı gün IIFM'den ödünç alabilir. IIFM, İslâmî bankaların geçici ve kısa vadeli likidite talebini karşılamak için konvansiyonel para çağrı merkezini takiben oluşturulmuş olsa da henüz bu merkezden önemli bir cevap alamadı.⁴⁹

Bankaların, BMB tarafından zaman zaman yürürlüğe konulan "İslâmî Bankacılık Yönergeleri", "Bankalar İçin İhtiyati Yönetmelikler", "Finansal Kurumlar İçin İhtiyati Düzenlemeler" ve diğer düzenlemelere uymaları gerekmektedir. Bankaların hesap defterlerinde 'Mudaraba Tasarruf Hesabı' gibi bir "Mudaraba Fon Hesabı (MFA)" açmaları istenmektedir. BMB, bu fon için bir önceki çeyrek MFA oranında kâr alacaktı.⁵⁰

Ülkede İslâmî finansal araçların veya ürünlerin eksikliğini dikkate alan BMB, Bangladeş'te İslâmî bankacılığın sorunsuz gelişimi için onlara bazı opsiyonlar tanımıştı. Örneğin, konvansiyonel bankalar için Avans-Mevduat Oranı (Advance-Deposit Ratio-ADR) limiti yüzde 83,5 iken, bu oran İslâmî bankalar için yüzde 89'dur. İslâmî bankaların Hukuki Likidite Gereksinimlerini (Statutory Liquidity Requirement) toplam oranın yüzde 5,5'inde tutmalarına izin verilirken, bu oran konvansiyonel bankalar için yüzde 13'tür.⁵¹ Öte yandan hem konvansiyonel hem de İslâmî bankalar için nakit rezerv oranı (Cash Reserve Ratio) gereksinimi yüzde 5,5 ile aynıdır (Para Politikası Dairesi'nin 3 Nisan 2018 tarihli 1 no.lu genelgesi). İslâmî bankalar, piyasada İslâmî hazine bonolarının/tahvillerinin bulunmaması nedeniyle gevşemiş HLG oranından yararlanmaktadır. Devlet denetiminin azaltıldığı bir sistem içerisinde, İslâmî bankaların kendi politikaları ve bankacılık sektörüyle orantılı olarak kendi ve paylaşım kâr oranlarını bağımsız olarak sabitlemelerine izin verilir. Kâr ve paylaşım oranlarını sabitlemedeki bu özgürlük, İslâmî bankaların Şeriat ilkelerini bağımsız olarak takip etmeleri için bir faaliyet

⁴⁹ Bangladesh Bank, 2020, s. 4.

⁵⁰ Bangladesh Bank, 2020, s. 5.

⁵¹ Bangladesh Bank DOS Circular no. 1, January 2014, s.11.

alanı sağlamıştır. Bununla birlikte anket bilgilerine göre İslâmî bankaların BMB'nin rehberliğinde faiz oranı dağılımını sürdürmeleri gerekiyor.

Banka Şirketleri Yasası, BMB'ye, Bangladeş'te bankacılık işlerini yürütmek için ruhsat verme yetkisine sahiptir. Yasanın 31. maddesi uyarınca, bir ruhsat vermeden önce, BMB aşağıdaki koşulların yerine getirildiğinden emin olmak zorundadır:

- Şirketin; şimdiki veya gelecekteki muhataplarına tam olarak tahakkuk eden alacaklarını ödeyebilecek durumda olup olmayacağı,
- Şirketin faaliyetlerinin; şimdiki ve gelecekteki emanetçilerinin çıkarlarına zarar verecek şekilde yürütülmemesi veya muhtemel olmaması,
- Bangladeş dışında kurulmuş bir şirket söz konusu olduğunda, ülkenin yasaları bunun bankacılık şirketlerine uygun olduğunu göstermelidir. Bangladeş dışında yerleşik bankacılık şirketlerinin, 1991 numaralı banka kanununun yürürlükteki tüm hükümlerine uymak zorundadır.⁵² Yukarıdaki hükümlere uymaması durumunda bankanın ruhsatı iptal edilebilir.

Yukarıda belirtilen kanunların yanı sıra, Bangladeş'teki Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu (SEC) 1993 yılında, Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu Yasası kapsamında yetki almaktadır ve bu komisyon sermaye piyasası faaliyetlerinde bulunan finansal kuruluşları düzenlemektedir. BMB, 1993 Finansal Kurumlar Yasası uyarınca yetkilerini kullanır ve finansman faaliyetlerinde bulunan kurumları düzenler. Şirketler Yasası uyarınca kurulduktan sonra Bangladeş'teki diğer şirketler gibi İslâmî bankaların da uyması gereken çeşitli şartlar vardır. Bu husustaki en önemli şartlardan biri, İslâmî bankaların memorandumlar ve esas sözleşme olarak adlandırılan kendi anayasalarına sahip olmaları gerektiğidir. Ayrıca genel hükümlere ek olarak Bangladeş'teki İslâmî Bankalar Ana Sözleşmesi; Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu'nun (SEC) yetkileri, görevleri, atama şekli,

⁵² Ministry of law, Justice and Parliementary affiars Bangladesh, 1991, s. 16.

pay nitelikleri ve yöneticilerin işlemlerine ilişkin kurallar koymuştur; sekreter ve şirket müdürü ile temettülerin nasıl ilan edileceği ve rezervlerin nasıl sağlanacağı ile ilgili maddeleri içerir. İlk olarak, bankaların faaliyetlerinin herhangi bir faiz unsurundan bağımsız olduğunu belirten bir madde vardır. İkincisi, bir Şeriat Konseyi atanmasına ilişkin bir hüküm eklenmiştir. Şimdi Bangladeş bankacılığının dörtte birinden fazlası İslâmî bankacılık sistemiyle yürütülüyor. Son yıllarda, İslâmî bankacılığın piyasadaki etkinliği ve genişleme kabiliyeti, BMB'nin genel destekleyici denetimi sayesinde artmıştır. İslâmî bankacılığın faaliyetlerinin genişlemesi için destekleyici farklı bankacılık kanunları gerekmektedir.

İKB ve çeşitli finansal kuruluşları gibi bir dizi yerel kişi, ülkede İslâmî banka kurma konusunda iş birliği yapmaya başladı. İKB, Kuveyt Finans Dairesi, Dubai İslâm Bankası, Bahreyn İslâmî Bankası, Lüksemburg İslâmî Yatırım ve Takas Şirketi, Suudi Arabistan'ın Döviz Takası ve Ticareti, el-Razi Firması ve 3 Kuveyt bakanlığının girişimi ile %70 sermaye katkılarıyla Bangladeş'te ilk defa İslâmî bir banka kurulması sağlanmıştır.⁵³ Kalan %25 sermaye yerel girişimcilerden temin edildi, Bangladeş hükümetinin payı ise yüzde beş oldu. 13 Mart 1983 tarihinde, İslâmî Bank Bangladeş Limited (IBBL), Güney Doğu Asya'daki ilk Şeriat Merkezli banka olarak tescil edildi ve 30 Mart'ta faaliyete geçti. Ülkenin ilk İslâmî bankasının başarısı, daha sonraki yıllarda çeşitli İslâmî bankanın kurulmasını teşvik etti. 1987 yılında Al-Baraka Bankası, 1995 yılında el-Arafa İslâmî Bankası ve Sosyal Yatırım Bankası ile 2001 yılında Şeyh Celal İslâmî Bankası kuruldu. 1 Temmuz 2004 tarihinde EXIM Bank ve 1 Ocak 2009'da First Security Bank, faaliyetlerini İslâmî bankacılık stiline dönüştürdü. Şeriat merkezli "Birlik (Union) Bankası" 2013 yılında kuruldu.

Bankacılık faaliyetlerinin ardından İslami sigortacılık alanında çalışmalar yapıldı. İslâmî ilkelere uygun sigorta ilk olarak 1999'da başladı ve İslâmî finans ve yatırım şirketleri 2001'de faaliyete geçti. Şu anda İslâmî bankacılık, Bangladeş finans piyasalarının güçlü bir parçasıdır. 2020 yılına kadar 8 tam teşekküllü İslami banka, konvansiyonel bankaların 19 İslami bankacılık şubesi ve 7 konvansiyonel bankanın 44 İslami bankacılık penceresi, İslami esaslara göre bankacılık

⁵³ Islamic Economic Research Bureau, Haziran, Dhaka, 2019, s. 15

hizmetleri sunmaktadır. Sekiz İslâmî bankanın 1361'den fazla şubesi bulunmaktadır. İslâmî bankalarda 36 binden fazla personel çalışmaktadır.⁵⁴ İslâmî bankacılık sisteminin kurulmasının başlıca iki nedeni vardır:

a. Şer'î hükümlere uyma arzusu

b. Sosyo-ekonomik şartlar

Her ne kadar, endüstrisini geniş bir şekilde büyütme potansiyeline ve birçok başarıya sahip olsa da İslâmî bankacılık sektörü memurlarının Şeriat hakkında fazla bilgiye sahip olmamaları dikkat çekicidir. Ullah'ın (2014) çalışması, İslâmî bankaların çalışanlarının %26,64'ünün İslâmî bankacılık konusunda yeterince bilgili olmadığını ve çalışanların %28'inden daha fazlasının, yetkililerin çalışanlara Şeriat hakkında bilgi vermek için yeterli programlar ayarlamadıklarını düşündüklerini belirtti.⁵⁵ Diğer çalışmalar da İslâmî bankacılığın her seviyede nitelikli uzman sorunuyla karşı karşıya olduğunu göstermiştir.⁵⁶

Ülkenin merkez bankası olan BMB bu durumun farkındadır. Nitekim banka, ilk beş yıl için bir stratejik plan hazırlamıştır (2010-2014). Söz konusu planın amacı, finansal sektörü dönüştürmek ve şoklara karşı dayanıklılığını artırmaktır. Plandaki önemli bir adım, yetenekli insan sermayesi üretmek için eğitimi vurgulamaktır. İkinci stratejik plan (2015-2019) aynı yönde ilerleyerek insan kaynakları eğitime daha fazla önem vermektir.

Bangladeş'teki her bankanın, BMB Eğitim Akademisi (BBTA), Bankacılar Enstitüsü Bangladeş Enstitüsü (IBB) veya Bangladeş banka Yönetimi Enstitüsü (BIBM) gibi kendi eğitim kurumları vardır. Kurumların, konvansiyonel faaliyetlerinin ötesine geçmek için önemli değişiklikler yaptığını belirtmek gerekir. Hem konvansiyonel hem de İslâmî bankalar, bu kurumların eğitim programlarını takip ediyor. Ancak bir İslâmî bankacılık eğitim kurumu henüz mevcut değildir.

⁵⁴ IBBL, 2015, s. 13.

⁵⁵ Ullah, *Shariah Compliance in Islamic Banking in Bangladesh*, s. 182-99.

⁵⁶ Malik Muhammed Sawkhat, Ali Malik ve Waqas Mustafa. "Controversies That Make Islamic Banking Controversial: An Analysis of Issues and Challenges", **American Journal of Social and Management Sciences**, 2011, s. 2156-60. www.scihub.org/AJSMS (17 Ekim 2011), s. 60.

Bunun farkında olan BMB, "İslâmî Bankalar Danışma Formu"nun eğitim ve araştırma sağlayacak bir yapı oluşturmalarını tavsiye etti ve iyi bir örnek olarak, IBBL ve "İslâmî Ekonomi Bankacılık ve Finans Dergisi" adında üç aylık araştırma formu yayınladı. BMB, yerel veya uluslararası eğitim programları gibi "yetenek geliştirici girişimleri" destekliyor ve beşerî sermayenin, finansal sistemlerin tüm yönlerinin gelişmesinde kilit bir bileşen olduğunu kabul ediyor.

-Mevcut durumu

Şu an Bangladeş'in İslâmî bankacılık endüstrisinin gelişmeleri, güçlü kamu talebi ve Merkez Bankasının destekleriyle etkileyici bir büyüme yaşıyor. Küresel olarak İslâmî finans, aynı zamanda dünya finansal peyzajının büyüyen bir parçası olarak ortaya çıkmıştır ve Müslümanların hem çoğunlukta hem de azınlıkta olduğu ülkelerde alternatif bir finansman kaynağı olarak hizmet vermektedir. İslâmî finansın, finansal istikrarla birlikte kapsayıcı büyümeyi teşvik etme ve yenilikçi yollarla uzun vadeli esneklik oluşturma potansiyeli vardır. Küresel İslâmî finans endüstrisi, 2017 yılında 2,44 trilyon ABD doları değerinde toplam aktif büyüklüğe sahiptir ve varlıklarının 2023⁵⁷ yılına kadar 3,81 trilyon ABD dolarına ulaşması beklenmektedir. Ayrıca Islamic Financial Services Board-IFSB'nin (Uluslararası İslâmî Finansal Hizmetler Kurulunun) istatistikleri, 21 ülkede İslâmî bankacılık sektörünün toplam aktiflerinin arttığını göstermektedir.⁵⁸

Eylül 2019'un sonunda, Bangladeş'te 60 planlı bankanın yer aldığı tüm bankacılık sektörünün toplam 10.387 şubesi içinde 8 tam teşekküllü İslâmî banka 1380 şubesi ile faaliyet göstermektedir. Ayrıca, 9 konvansiyonel ticari bankanın 19 İslâmî bankacılık şubesi ve 7 konvansiyonel ticari bankanın 44 İslâmî bankacılık penceresi de İslâmî finansal hizmetler sunmaktadır. 2019'un ilk çeyreğinde mevduat ve yatırımlar sırasıyla %2,0 ve %2,76 oranında artmış, ancak İslâmî bankacılık sektörünün havale ve aşırı likiditesi bir önceki çeyreğe göre sırasıyla %36,24 ve %41,85 azalmıştır. İslâmî bankacılık sektörü, incelenen

⁵⁷ Thomson Reuters, "State of the Global Islamic Economy Report 2018/19" November 2018, s. 4.

⁵⁸ Islamic Financial Services Board (IFSB) "Prudential and Structural Islamic Financial Indicators", 2018, s. 18.

eyreğın sonunda mevduat ve yatırımlar ağısından tüm bankacılık sektörünün neredeyse dörtte birine sahiptir.⁵⁹

Hükümet, İslâmî bankacılık sektöründe para piyasasını geliştirmek için İslâmî bankalar ve bireyler tarafından oluşturulan fon havuzuna teminat olarak tahvil ihraç etmektedir. Hükümet neredeyse bu sektörden borç olarak para almıyor. Dönüşü; tahviller, İslâm hukuku, tasarruf oranı ve İslâmî bankanın bilançosuna yansıtılan ilgili faktörlere göre kâr veya zarara bağlıdır. 6 aylık, 1 yıllık ve 2 yıllık Bangladeş hükümeti İslâmî Yatırım Bonosu (İslâmî Tahvil) operasyonları Mali Yıl'da tanıtıldı. Bangladeş Hkmeti İslâmî Yatırım Bonosu 1 Ocak 2015 tarihinden itibaren piyasaya sürülmüştür. Bu devlet tahvili İslâm hukuku kurallarına uygun olarak işletilmektedir. Kurallara göre, Bangladeşli kurumlar, bireyler ve yerleşik olmayanlar İslâm hukukuna göre kâr veya zararı paylaşmayı kabul eden Bangladeşliler bu tahvili satın alabilir. Bu tahvillerin toplam satışı, bir önceki yıl 122,9 milyar TK satışına (toplam 37,8 milyar TK finansman miktarına karşılık) kıyasla 2017 Haziran sonu itibariyle 84,0 milyar TK'ya (toplam 54,7 milyar TK finansman miktarına karşılık) geriledi. Haziran 2015 sonuna göre Haziran 2016 sonu itibariyle 135,8 milyar TK (toplam 25,4 milyar TK finansman miktarına karşılık).⁶⁰

Toplam mevduat ise geçen yıl İslâmî bankacılık sektöründe 2019'un ilk çeyreğinin sonunda 242118.80 TK'ya ulaşırken, 4751.89 TK veya önceki çeyreğe göre %2,0, 26560.87 TK veya %12,32 oranında artmıştır. İslâmî bankacılık sektöründeki toplam yatırımlar (konvansiyonel anlamda krediler) 2019'un ilk çeyreği sonunda 237279.20 TK seviyesinde, 6371.92 TK veya %2,76 oranında artmıştır. İslâmî bankacılık sektörünün likidite fazlası, 2019'un ilk çeyreği sonunda 3793.74 TK seviyesinde gerçekleşti.⁶¹ Mevduata nazaran Eylül sonu

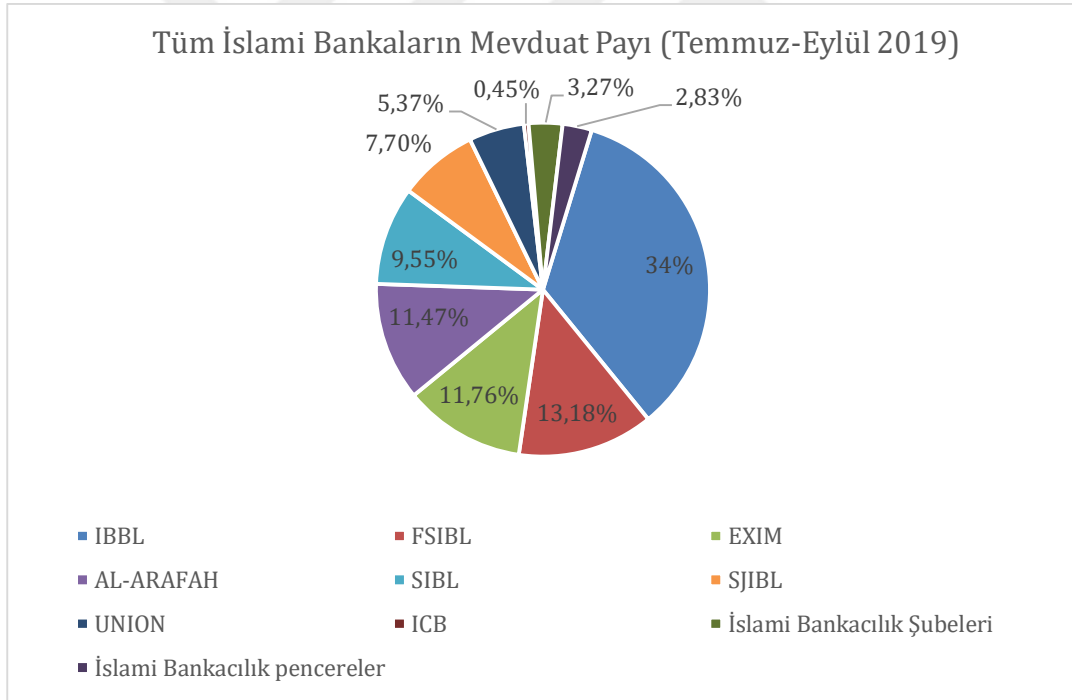
⁵⁹ Abdul Awal Sarker, (hızl.), **Islamic Banking Cell, Research Department, Bangladesh Bank**, Dhaka: The Central Bank of Bangladesh, 2019, s. 9.

⁶⁰ Abdul Kayum, (hızl.), **Islamic Banking Cell, Research Department, Bangladesh Bank**, Dhaka: The Central Bank of Bangladesh, 2020, s. 7.

⁶¹ Sarker, "İslâmî Bankacılık Hücresi, Araştırma Departmanı", **Ocak- Mart Raporu**, Dakka, 2019, s. 12.

2019'da 2621109,26 milyon TK veya %6,91'e yükseldi. 2018 yılının aynı ayının sonuna göre 428608,90 milyon TK veya %18,06'ya artırmıştı.⁶²

İslami Bankacılık ve konvansiyonel bankaların İslami bankacılık şubeler arasında tam teşekküllü 8 İslâm bankasının toplam mevduatı %93,89'dir. Aralık 2019 sonuna kadar, tam teşekküllü 8 İslâm bankasının mevduatı TK 2802278,03 milyon TK'ya ulaştı. Tüm İslâmî bankalar arasında, Islami Bank Bangladesh Limited (IBBL) mevduatın en yüksek payını oluşturdu (%34,41). Ardından First Security Islami Bank Ltd. (%13,18), EXIM Bank Ltd. (%11,76), Al-Arafah Islami Bank Ltd. (%11,47), Social Islami Bank Ltd. (%9,55), Shahjalal Islami Bank Ltd. (%7,70), Union Bank Limited (%5,37), İslâmî bankacılık şubeleri (%3,5), İslâmî bankacılık internet üniteleri (%2,5) ve ICB Islamic Bank Limited (%0,45). Bkz. Şekil 1

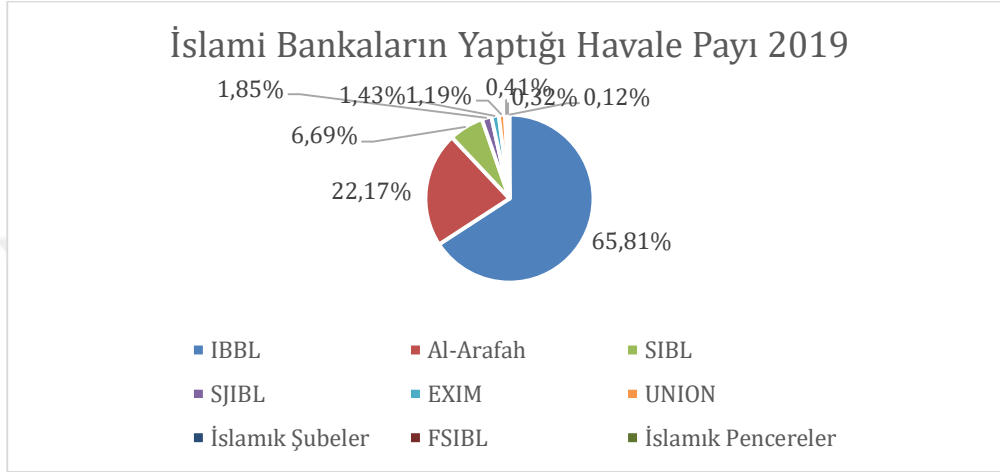

Şekil 1. Tam Teşekküllü 8 İslâm Bankasının Toplam Mevduatı

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020.

⁶² Sarker, (hızl.), **Islamic Banking Cell, Research Department, Bangladesh Bank**, Dhaka: The Central Bank of Bangladesh, 2019, s. 15.

Yurt dışından vatandaşlar tarafından İslâmî bankacılık sektörü üzerinden gönderilen ve piyasaya aktarılan toplam havale, Ekim-Aralık 2019'un ilk çeyreği sonunda 97326,36 milyon TK seviyesinde gerçekleşmiştir. Aralık 2019 çeyreğinde İslâmî bankalar, tüm bankacılık sektöründe tahsil edilen havalelerin yüzde 35,34'ünü elde etmiştir. Bkz. Şekil 2

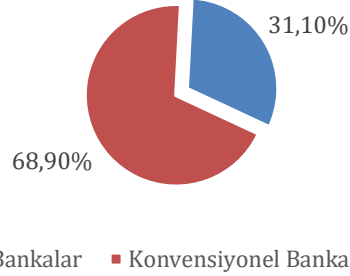

Şekil 2. İslâmî bankaların Yaptığı Havale Payı 2019

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

İslâmî bankacılık sektörü, incelenen çeyrek boyunca tüm bankacılık sektörü üzerinden yurtdışından vatandaşlar tarafından gönderilen havalelerin %31,12'sini oluşturdu. Tüm bankaların havale tahsilatları (konvansiyonel dâhil), İslâmî bankacılık şubeleri dâhil tüm İslâmî ve konvansiyonel bankaların pencereleri Grafik-3'te verilmiştir.

Konvansiyonel ve İslami bankalar tarafından yapılan
havale payı (Temmuz-Eylül 2019)

Şekil 3. Konvansiyonel ve İslâmî Bankalar Tarafından Yapılan Havale Payı
2019

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

Şubelere gelince; geleneksel bankacılığın İslâmî şubeleri de dâhil olmak üzere İslâmî bankacılık sektörünün şube sayısı Aralık 2019 sonunda 1380'e ulaştı. Eylül 2019 sonunda 1301 ve 2018 Aralık sonunda 1241'idi. Bu bankaların ülke içindeki yapılanması tablo halinde aşağıda verilmiştir:

Tablo 1

Bangladeş'te İslâmî Bankacılığın Şubeleri

S İ R A	BANKANI N ADI	K E N T S E L	K İ R S A L	T O P L A M	BANKANI N ADI	K E N T S E L	K İ R S A L	T O P L A M	BANKANI N ADI	K E N T S E L	K İ R S A L	T O P L A M
	A)Tam Teşekküllü	75 8	51 5	127 3	B)Konvans iyonel bankaların	1 8	1	1 9	C)Konvansi yonel bankaların	7 9	9	88

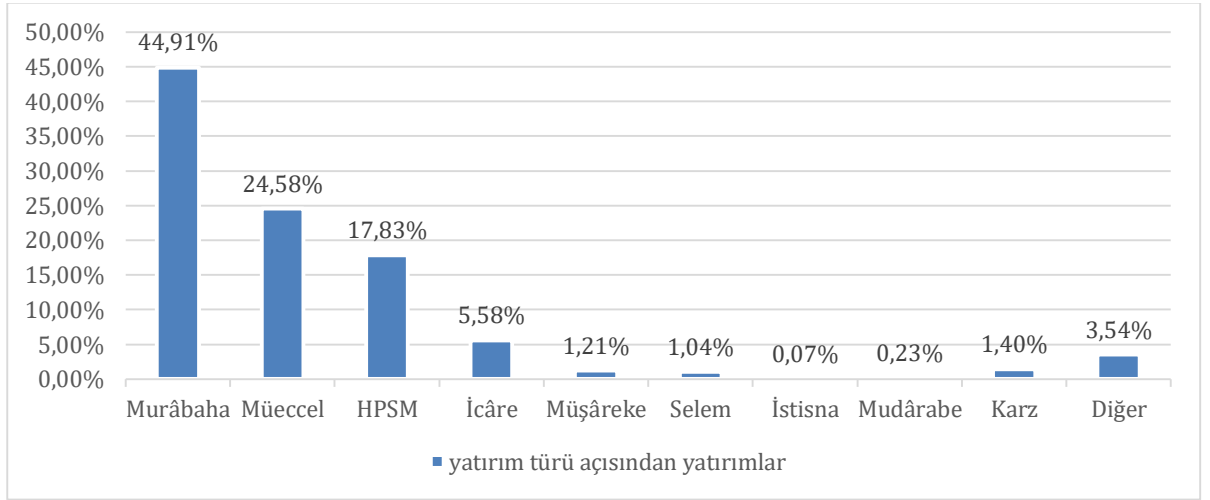
	İslâmî bankalar				İslâmî Bankacılık Şubeleri				İslâmî Bankacılık İnternet Pencereleri			
1	Islami Bank Bangladeş Limited	24 0	11 7	357	City bankası Limited	1	0	1	Sonali Bank Limited	1 1	0	11
2	ICB Islamic Bank Limited	32	1	33	AB Bank Limited	1	0	1	Agrani Bank	1 5	0	15
3	Social Islami Bank Limited	85	76	161	Dakka Bank	2	0	2	Pubali Bank	1 2	0	12
4	Al-Arafah Islami Bank Limited	95	89	184	Premier Bank Limited	2	0	2	Trust Bank Limited	1 5	0	15
5	EXIM Bank Limited	70	60	130	Prime Bank Limited	5	0	5	Standart banka	3	1	4
6	Shahjalal Islami Bank Limited	71	61	131	Southeast Bank Limited	4	1	5	Bank Asia Limited	5	0	5

7	First Security Islami Bank Limited	122	67	189	Jamuna Bank	2	0	2	Standart banka	1	0	1
8	Union Bank Limited	43	44	87	Banka Alfalah	1	0	1	NRB Global Bank	17	8	25
9					HSBC Sınırlı	0	0	0				
GENEL TOPLAM: A) 855 + B) 525 + C) 1380												

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020.

İslâmî bankaların toplam yatırımları içinde %94,74'ü tam teşekküllü 8 İslâm bankası, %2,99'u konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık şubeleri ve geri kalanı %2,27'si konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık internet üniteleri üzerinden yapılmıştır. İslâmî bankacılık sektörünün toplam yatırımları (konvansiyonel anlamda krediler) Aralık 2019 sonunda 2627519,94 milyon TK'ya ulaşmıştır. Bu rakam Eylül 2019 ve 2018 yılın aynı ayına göre TK 124290,58 milyon veya %4,97 ve 318447,16 milyon TK veya %8,41 TK arttı.⁶³ Yatırım kategorisi analizi; en yüksek yatırımların 2019 Aralık sonunda bey-i murâbaha (%44,91) üzerinden yapıldığını ortaya koyuyor. Ardından bey-i müeccel (%24.58), HPSM (%17,83), bey-i icâre (%5.58), diğerleri (%4,87), müşâreke durumunda (%1.21), bey-i istsnâ' (%0.07), mudâraba (%0.23), karz (%1.40), bey-i selem (%1.04).

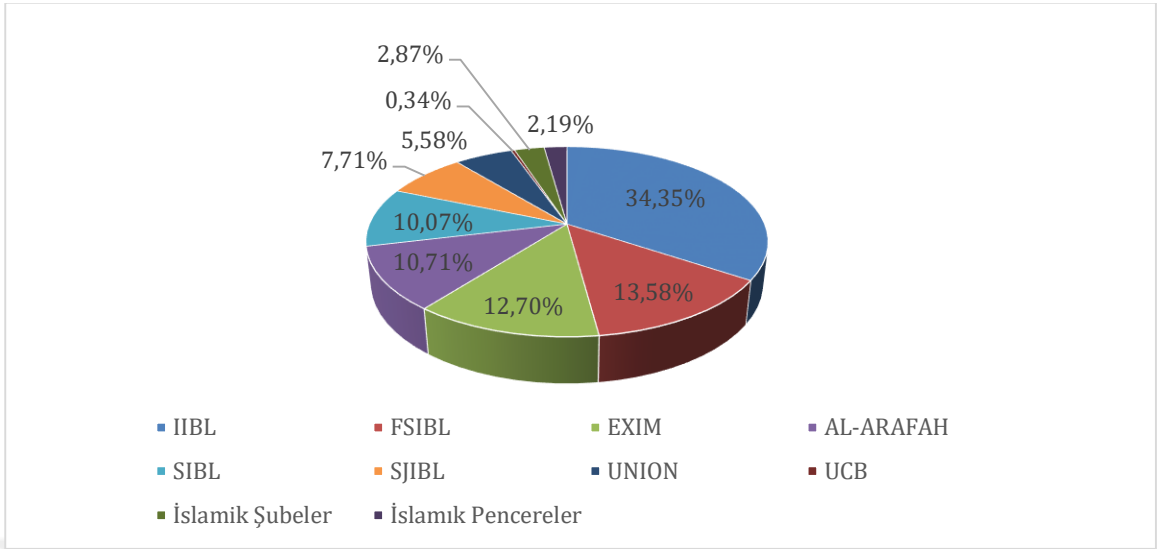
⁶³ Sarker, "Bangladesh Bank", **Deployment of Islamic Banking in Bangladesh**, Dhaka: Islamic Banking Research Department, 2019, s. 9.

Şekil 4. Yatırım Türü Açısından Yatırımlar

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

İslami Bankacılık ve konvansiyonel bankaların İslami bankacılık şubelerinin toplam yatırımları arasında 8 tam teşekküllü İslâmî banka, %94,94'dir. Konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık şubeleri %2,87'ye ulaşırken, geri kalan %2,19, konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık internet ünitelerine aittir. Temmuz-Eylül 2019 çeyreği sonunda tam teşekküllü 8 İslâmî banka arasında en yüksek yatırımı (%34,25) İslâmî Bank Bangladesh Ltd. (IBBL) yaptı, onu First Security Islami Bank Ltd. (%13,58) izledi. Diğer bankaların payı sırasıyla şöyledir: EXIM Bank Ltd. (%12,70), Al-Arafah Islami Bank Ltd. (%10,71), Social Islami Bank Ltd. (%10,07), Shajalal Islami Bank Ltd. (%7,71), Union Bank Ltd. (%5,58) ve ICB Islamic Bank Ltd. (%0,34). Bkz. Şekil 4

Şekil 5. İslâmî Bankaların Yaptığı Yatırımların Payı (Temmuz-Eylül 2019)

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

İnsan gücü (personel) konusuna gelince; İslâmî bankacılık sektöründe toplam istihdam sayısı Aralık 2018 sonunda 34,128 iken Aralık 2019'un sonunda 36,337'ye yükselmiştir.

4.2. Fetva Kurulları

Allah'ın insanlık için koyduğu yol manasına gelen "*şeriat*", İslâmî hükümler ve İslâm hukuku anlamına gelen Arapça bir lafızdır.⁶⁴ Ullah'a göre Şeriat, bireysel ve toplumsal hayatın bütün alanlarını kapsayan ve tüm çağlar boyunca geçerli ilkelerden oluşur.⁶⁵ Bankaların Fetva Kurulu, İslâmî bankaların işlemlerine danışmanlık yaparken, İslâm'ın hiyerarşik kaynaklarına tâbi olurlar. Banka işlemlerinin Kur'an, Sünnet, icmâ' ve kıyâs yöntemlerine göre belirlenen hükümlere uyum arz etmesine özen gösterirler.

⁶⁴ Mâide, 5/48; Casiye, 45/18.

⁶⁵ Ullah, *Shariah Compliance in Islamic Banking in Bangladesh*, s. 182-199.

İslâmî Finans Endüstrileri (İFE) alternatif bir finansal sistemin peşindedirler. Bu nedenle, kendilerini Şeriat'ın rehberliğinde konvansiyonel kurumlardan ayırmaları gerekir.⁶⁶

Şeriat yönetimi, Şeriat kurulları aracılığıyla uygulanır. Şeriat kurulları bağımsız bir kontrol ve denetim kaynağıdır. Sadece ürünleri değil, kurumun her faaliyetini denetler. Kurullardan, uygunluk ve müşteri memnuniyetini sağlamak için görüş ve karar alınmalıdır. Kurullar, müşterilerin haklarını savunabilmek için, bankalar veya bankacılık dışı finansal kuruluşlardan tamamen bağımsız, yetkin ve şeffaf olan Şeriat kurulları olmalıdır.

Zayıf kurumsal yönetim, genellikle finansal krizlerin ana sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir. İslâmî finansal kurumlar bu açıdan farklı değildir. Türkiye, Mısır ve Güney Afrika'daki İslâmî bankaların başarısızlığının, ülke yönetimin Şeriat'a uygunluğu veya aykırılığıyla doğru orantılı olduğu kabul edilmektedir.⁶⁷ Malezya'da Şeriat yönetimi çalışmaları, Şeriat kurullarının ve komite üyelerinin Şeriat'ı düzgün bir şekilde uygulamak için muamelat (toplumsal hukuk), fıkıh (İslâm hukuku) ve fıkıh usulü konularında bilgi, deneyim ve beceriye sahip olmaları gerektiğini gösterdi. Ancak bu takdirde Şeriat'a uygun sonuç ve uygulamalar sunulabilir.

Nitekim, 09 Kasım 2009'da BMB'nin, İslâmî bankaların işleyişi ve yönetimi konusunda yayınladığı kılavuz; Şeriat ve kurumsal yönetim mekanizması, ürün tanımı, operasyonel çerçeve, alternatif yatırım türleri ve konvansiyonel bir bankanın İslâmî bir bankaya dönüştürülmesi gibi konuları içeriyordu.

Kılavuzda belirtildiğine göre, bankaların ürün ve faaliyetlerinin Şeriat'a uygun olmasını sağlamak için bankalar, yönetim kurulunun sorumluluğunda olacaktır. Bu nedenle İslâmî şubeleri olan İslâmî bankalar, İslâm hukuku alanında gerekli bilgi ve uzmanlığa sahip olan yöneticilerden oluşmalıdır. Banka kurulu,

⁶⁶ Kamal Naser, Ahmad Jamal ve Khalid Al-Khatib, "Islamic Banking a Study of Customer Satisfaction and Preferences in Jordan, **International Journal of Bank Marketing**, C. 17, sy. 3 (Haziran 1999), s. 135-50.

⁶⁷ Salman Syed Ali, "Financial Distress and Bank Failure: Lessons from Closure of Ihlas Finans in Turkey", **Islamic Economic Studies**, C. 14, sy. 1 ve 2, (Nisan 2007), s. 1-7.

İslâm hukukunda deneyimli ve bilgili kişilerden oluşan bağımsız bir Şeriat denetleme kurulu oluşturabilir. Bununla birlikte kurul, Şeriat Denetim Komitesi'nden kaynaklanan gecikmelerden ve usulsüzlüklerden sorumludur.⁶⁸

Bu kılavuza dayanarak, İslâmî bankalar veya şubelerin kurulları, bankalarının faaliyetlerinin Şeriat ilkelerine dayanmasını sağlamalıdır. Bu bakımdan, yönetim kurulu üyelerinin Şeriat'ta bilgi sahibi olması beklenmektedir. Ancak, yönetim kurulu üyeleri kendilerine yardımcı olmak için bir Şeriat denetleme kurulu kurabilirler. Ayrıca, bu kurallar, Şeriat Denetleme Konseyi üyesinin nitelikleri ve yeterlilikleri için şu kesin kriterleri belirler:

- İslâm hukuku, İslâm ekonomisi veya İslâmî bankacılık konusunu ve Arapçayı iyi bilmek, ilgili alanda yüksek lisans veya doktora yeterliliğine sahip olmak. İslâm hukuku veya İslâmî finans alanında araştırma, öğretme veya yürütme konusunda en az üç yıllık deneyim sahibi olmak,
- Şeriat'ın, İslâmî-mali konularda kararlarını veren herhangi bir kurulun üyesi olarak üç yıllık deneyim sahibi olmak.
- Uluslararası tanınan hakemli dergilerde üç makale veya İslâmî hukuk veya İslâmî finans alanında üç kitap yayınlamış olmak.⁶⁹

Bangladeş'teki İslâmî bankaların, konvansiyonel bankalara göre daha farklı yasa ve düzenlemeye uymaları gerekmektedir. Çünkü İslâmî bankalar aynı anda konvansiyonel bankalar için hükümet tarafından uygulanan düzenlemeleri ve İslâmî bankalar için oluşturulan AAOIFI ve IFSB standardını izlemektedir.⁷⁰ Bangladeş mali piyasaları 1993 yılında Menkul Kıymetler ve Borsa Komisyonu Yasası ile düzenlenmiş, daha sonra 2012 yılında değiştirilmiştir. Şeriat Kurulu Sistemi'nin İslâmî bankacılık sektöründe nasıl çalıştığı aşağıda ayrıntılı olarak açıklanacaktır.

⁶⁸ Bangladesh Bank, "Guidelines for Islamic Banking", 2009, s. 31.

⁶⁹ Md Muhabbat Hossain, "Financial Statements of Banks Under Islamic Shariah: Status of Regulatory Compliance", **Thoughts on Economics**, C. 22, sy. 1 (August 2012), s. 57.

⁷⁰ Hossain, s. 61.

4.2.1. İslâmî Bankların Merkez Fetva Konseyi (Central Shariah Board-CSBIB)

BMB, Bangladeş'teki İslâmî bankaları denetleyecek bir Şeriat kuruluna sahip değildir. Bununla birlikte, Bangladeş İslâmî bankaları için Merkezi Şeriat Kurulu (CSBIB) adında özel bir şirket dışı kuruluş vardır.⁷¹ İslâmî bankaların tamamı CSBIB üyesidir. Bangladeşli birçok önde gelen âlimden oluşan kurul, Şeriat'ın ülkenin İslâmî bankacılık endüstrisi ile ilgili sorunlarını tartışmak için düzenli toplantılar yapmaktadır. Ayrıca kurul, üyelerine hizmet etmek için araştırmalar yapmakta, kitaplar ve dergiler yayınlamaktadır.⁷²

BMB'de bir Şeriat denetleme kurulunun oluşumu, ilgili kurumların dikkatini çekti ve yakında Merkez Bankasında bir merkez veya Apex Şeriat kurulunun kurulması ihtimali oluştu. BMB şu anda Dakka'da bulunan Merkez Ofisi'nde bir kurul tesis etmeyi hedefliyor. Bu Merkezi Şeriat Denetleme Kurulu'nun kurulmasından dolayı, BMB'nin bu Şeriat Komitesi aracılığıyla İslâmî bankaların faaliyetlerini yakından ve doğru bir şekilde yönlendirmesi, denetlemesi, izlemesi, Şeriat konseyleri arasındaki koordinasyonu ve iş birliğini güçlendirdi. Ancak CSBIB tarafından verilen Şeriat kararları İslami finans endüstrileri için bağlayıcı değildir, yalnızca danışmanlık hizmetleri sağlar. Yine de Bangladeş'teki hiçbir İslami banka, itibar riskleri nedeniyle CSBIB'nin kararlarına karşı gelmez.⁷³ CSBIB, diğer kurumlarla işbirliği ve yardımlaşma içinde çalışmaktadır. Üye bankaları desteklemek için CSBIB, fakih üyelerine ve üye bankaların murakıplarına yönelik eğitim programları düzenler. Şeriat bankacılığının ve finansmanının önemini vurgulamak için değişim programlarını görüntüler. Seçkin İslâmî bankacı ve meşhur âlim Syed Kamaluddin Zafaree, 2015-2019 yılları için CSBIB'nin başkanlığına seçildi.

4.2.2. Bankaların Müstakil Fetvâ Kurulları

Her İslâmî bankanın, Şeriat âlimlerinden oluşan bir Şeriat denetleme kurulu vardır. Aynı şekilde, İslâmî bankacılık geçmişine sahip her konvansiyonel

⁷¹ Central Shariah Board for Islamic Banks of Bangladesh (CSBIB), 2009, s. 2.

⁷² BMB Islamic, s. 10.

⁷³ Abu Sufian, Memur ve Muraqib, Shajalal Islami Bank Limited, "İslami Bankayla İlgili Röportaj" konulu görüşme, Chittagong: 5 Eylül 2017.

bankanın bir Şeriat denetleme kurulu vardır. Şeriat âlimleri, İslâmî bankaların işleyişi hakkında ortaya çıkan sorunları tartıştıkları aylık toplantılar düzenliyorlar. İslâmî bir banka yeni bir ürün tanıtmak istiyorsa konuyu, ürünün Şeriat'a göre statüsü ile ilgili düşünceleri için Şeriat denetleme kuruluna getirir. Şeriat denetleme kurulu bir başkan, başkan yardımcısı, sekreter ve birkaç üyeden oluşur. Bankalar, Şeriat danışma kurulunun kararlarını yıllık raporlarında yayınlarlar. İslâmî bankalar genellikle, Şeriat danışma komitelerinin bir üyesi olarak, ülkedeki bazı önde gelen Şeriat âlimlerini seçmektedir. Örneğin, mutabakatın 123. maddesi ve Bangladeş İslâm Bankası Ltd. (IBBL) ana sözleşmesi, "bankanın yönetim kurulunun zaman zaman Şeriat'ın ekonomik, mali ve amelî konularında uzmanlaşmış danışma organları tayin edebileceğini" öngörmektedir.

Şeriat komitesi, çalışmalar ve bu danışma organları için referans şartlarını belirleyebilir. Benzer şekilde, Al-Arafah İslâmî Bankasının mutabakatının 158. bölümünde ve ana sözleşmesinde de Şeriat konseyi hakkında bazı hükümler kabul edilmiştir.⁷⁴ Sosyal yatırım bankası, sınırlı mutabakatında ve esas sözleşmede, Şeriat kurulunda sosyal yatırım bankası lisansı konusunda sınırlı bir Şeriat kurulu oluşturulacağını belirten bir bölüm yer almaktadır. Fıkıhçılardan üyeler, avukatlar ve ekonomistler, Şeriat tarafından onaylanmayan herhangi bir unsuru içermediklerinden emin olmak için şirket işlemleri konusunda tavsiyede bulunacaklardır. Bankanın yönetim kurulu, Şeriat yönetim kurulu için referans şartlarını belirleyecektir.⁷⁵

Bazı İslâmî bankalar, buna "Şeriat Teftiş ve Uyumluluk Bölümü" adını verdiler. Bu bölüm altındakilerin çoğu Şeriat memuru ve Şeriat denetimlerini yürütmektedir. Bu memurlara bazı İslâmî bankalarda Şeriat'a göre denetim görevleri dışında "murakıp" da denir. Bazı Şeriat memurları, Şeriat'ın danışma komiteleriyle bağlantı kurmaktadır. Bazı Şeriat memurlarının, kendileri için araştırma yaptığı birkaç İslâmî banka vardır. Tam teşekküllü İslâmî bankaların

⁷⁴ Al-Arafah Islami Limited Bank, 1995, "Memorandum and Articles of Association of Al-Arafa Islami Bank Limited.

⁷⁵ SIBL, 1995, "Memorandum and Articles of Association of Social Islami Bank Limited.

yanı sıra, İslâmî bankacılık internet ünitelerini işleten konvansiyonel bankalar da birkaç memurun Şeriat denetiminde yer aldığı İslâmî bir bankacılık bölümüne sahiptir. Tam teşekküllü İslâmî bankalardaki Şeriat denetçilerinin Şeriat sekreteryası aracılığıyla Şeriat denetleme kuruluna rapor vermeleri gerekmektedir. Şeriat âlimlerinin sayısı az olduğu için, birkaç âlim, Bangladeş'teki İslâmî bankaların ve İslâmî sigorta şirketlerinin Şeriat denetleme kurullarının neredeyse hepsinin başkanlığına veya üyelerine başkanlık yapmaktadır. Dahası, bazı Şeriat kurullarının resmi bir eğitim geçmişi yoktur. Şeriat denetleme kurullarının çoğunda, yönetim kurulundan birkaç üye seçilmektedir. BMB'nin ancak Şeriat yönetim altyapısının gelişmesini tamamlamadığı 1997'de 6 maddelik bir program geliştirdi. Söz konusu 6 madde aşağıda gösterilmiştir:

- ✓ Bankalar arası İslâmî para piyasası geliştirmek,
- ✓ Merkezi bir Şeriat denetleme kurulu kurmak,
- ✓ İslâmî bankacılık kanununun bir taslağını hazırlamak,
- ✓ İslâmî sigorta şirketleri kurmak,
- ✓ Yeni finansal ürünler geliştirmek,
- ✓ Büyük bankalar için İslâmî bankalar tarafından bir şirketler birliği/sendika oluşturmak.

Bazı durumlarda, bu konvansiyonel kurallar İslâmî bankacılık felsefesine aykırıdır ve İslâmî bankaların şeriata tam olarak uymasını engellemektedir. Bangladeş İslâm Bankası ile BMB'nin İslâmî bankaların ihtiyaçlarını görmek amacıyla 2009 yılında İslâmî bankacılık kuralları yayınladığını yukarıda belirtmiştik.

4.2.3. İslâmî Bankalar Danışma Formu (IBCF)

İslâmî bankalar danışma forumu (IBCF)⁷⁶ aynı zamanda Bangladeş'teki İslâmî bankacılık hizmetleri sağlayıcıları için ortak bir platformdur (Kuruluşu

⁷⁶ Forum of The Islamic Banks Consultative, 2020, / <http://ibcfbd.com/> (Mart 2020).

1997). Başkan ve ceolardan veya İslâmî bankacılık kurumlarının genel müdürlerinden oluşan IBCF, 11 Ekim 1997'de çalışmaya başladı. Merkez bankasından bir üye de IBCF'de görev alıyor. Forumun, İslâmî bankacıların ortak hedefini takip etmede, endüstrinin sorunları ile ilgilenmede, hedeflere ulaşmada ve stratejileri formüle etmede başarılı olduğu söylenebilir. Tüm üye bankalar ve genel bankacılık sektörü bu projelerden faydalanmaktadır. Bu kurum, Bangladeş hükümetinin İslâmî yatırım panosunu kurmak, İslâmî sigorta şirketlerini başlatmak, yeni İslâmî finansal ürünler ve sendika yatırımlarını yenilemek ve İslâmî bankalar için merkezi bir Şariat kurulu oluşturmak gibi bazı projeleri başarıyla yönetti ve tamamladı.⁷⁷ İslâmî Banka Danışma Forumu, 30 Mart 1997'de yapılan ilk toplantısında en az üç ayda bir düzenli toplanma kararı almıştır.⁷⁸ Daha önce İslâmî bankalar arası toplantı için bir düzenleme yapılmamıştı. Bununla birlikte, şu anda, IBCF tam olarak aktif değildir ve birkaç yönetici BMB'de düzenlenen bir toplantıda Merkez Bankasının rolünün aktif hale getirilmesi gerektiğine ilişkin görüşlerini ifade etmişlerdir.⁷⁹ Son zamanlarda, İslâmî bankacılık endüstrisinin daha da gelişmesi için insan sermayesini profesyonelleştirmeyi ve lider olmayı hedefleyen IBCF, Araştırma Eğitim Akademisi kurdu.

Şu anda, Bangladeş'teki İslâmî bankaların işlevlerini izleyecek ve inceleyecek bir merkezi Şariat denetleme kurulu bulunmamaktadır. Bununla birlikte BMB, Uluslararası İslâmî Finansal Hizmetler Kurulunun (IFSB) tam teşekküllü bir üyesidir ve yetkilileri, sektöre karşı olumlu duruşunu göstererek, dünya çapındaki İslâmî bankalar için farklı uluslararası kılavuzlar hazırlamaya aktif olarak katılmaktadır. Ayrıca BB, yabancı bankalar da dâhil olmak üzere İslâmî bankaların ticari faaliyetlerinin şeffaf bir şekilde incelenmesi için özel bir teftiş departmanı kurmuştur. İslâmî bankacılık işlemlerinin teftişi ve denetimi,

⁷⁷ Letter No: DR/PIED (IEC/97, On **The Dynamic of Islamic Banking in Bangladesh, Letter Issued to All Islamic Banks and Banks Having Islamic Banking Branches And Counters**, Research department-Bangladesh Bank, Dhaka, 1997, s. 8.

⁷⁸ Islamic banks consultive forum (IBCF), **Minutes of the first meeting of all islamic banks and banks having islamic banking branches and counters in Bangladesh**, Şubat, Dhaka, 1997, s. 3.

⁷⁹ Bangladesh Bank, **Minutes of The Discussion Meeting" held at Bnagladesh Bank with the chairman and managing directors of the islamic banks**, Eylül, Dhaka, 1998, s. 9.

BMB tarafından, kendileri için geçerli olan belirli yönergeler ve konvansiyonel bankalar için çerçevelenmiş genel yönergelere göre yürütülür. BMB, İslâmî bankaların Şeriat'ı uygulama statüsünü gözlemlerken, ilgili bankaların Şeriat konseylerinin/komitelerinin ticari faaliyetlerini de incelemektedir.⁸⁰

4.3. Merkez Bankasıyla İslâmî Bankalar Arasındaki İlişki

İslâmî ilkeler dâhilinde bir çerçeveye dayanan bir bankacılık ve finans sistemi olan İslâmî bankacılık, ekonomik olarak konvansiyonel bankacılığa uygun finansal aracılık alternatifleri sunmak amacıyla başlatılmıştır. İlk örnekleri 1963 yılına dayanan faizsiz finans kurumları, 70'li yıllarda Arap ülkelerindeki gelir artışıyla birlikte aranan finansal dürtü buluşuyla uluslararası arenada hızla yayılmaya başladı.

BMB, finansal piyasada kısa vadeli faiz oranlarının para politikaları etrafında şekillenmesini sağlamak ve likiditeyi düzenlemek için açık piyasa araçları kullanmaktadır. Bu uygulama ile konvansiyonel bankalar, âtil fonlarını kâr elde edecekleri likiditesi yüksek menkul kıymetlere dönüştürebilmektedir. İslâmî bankalar ise faiz nedeniyle bu menkul kıymetleri kullanamamaktadır.

Merkez Bankası, banka ve diğer finansal kuruluşların bilançolarında taşıdıkları mevduat, kredi ve benzeri yükümlülüklerine karşılık merkez bankasında tutmak zorunda oldukları rezerv miktarı olan zorunlu karşılık oranlarını (reserve requirement ratio) para politikaları kapsamında belirlemektedir. Finans kuruluşları, mevduatlarının bir kısmını bu oran dâhilinde merkez bankasına aktarmakla yükümlüdür. Aktarılan mevduatlar merkez bankasının tasarrufunda olup, para politikası kapsamında da kullanılmaktadır. Karşılıklar için Merkez Bankası tarafından belirlenen oran ve tarihe göre faiz tahakkuk ettirilebilir. Ülkelerin merkez bankalarının, para politikaları ve yasal yükümlülüklerindeki değişiklikler, zorunlu karşılık uygulamalarının farklılık göstermesine neden olabilir. Eğer bankalar âtil rezervlere sahip değilse, zorunlu karşılık oranı artırıldığında bankalar verdikleri kredileri geri çağırırlar ve bu durum

⁸⁰ M. Kabir Hassan, Md. Kabir Ahmed ve Iftekhar Ahmed Robin, "An Overview of Islamic Banking and Finance in Bangladesh", **Country Report**, İstanbul, 2019, s. 15.

para arzının azalmasına neden olur. Zorunlu karşılık oranı düşürüldüğünde ise zorunlu karşılıkların bir kısmı kullanılabilir rezerv şekline dönüşür, bu da bankaların kredi tabanını artırır. Bankaların kredi tabanının genişlemesi de para arzının artmasına neden olur.

İslâmî bankacılık, yasal bir çerçevenin olmaması da dâhil olmak üzere çok boyutlu zorluklara rağmen gelişmeye devam etmektedir. İslâmî bankacılığın 1983 yılında ülkeye girmesinden bu yana, 2009 yılında çıkarılan ve hükümetle Merkez Bankası tarafından mevcut kanunların uygulanmasında birkaç değişiklik yapan "İslâmî Bankacılık Kılavuzu" dışında İslâmî bankacılığı düzenleyen kapsamlı, ayrı özel bir kanun çıkarılmamıştır. Ayrıca Malezya, İslâmî bankacılığı 1983'te uygulamaya koydu, ama İslâmî bankacılık faaliyetlerinin başlamasından önce bile bir İslâmî Bankacılık Yasası çıkarılmıştı. BMB icra müdürü Subhankar Saha'ya göre, İslâmî bankacılık için ayrı bir kanun olmadığından, İslâmî bankaların denetimi ve izlenmesiyle ilgili konular mevcut yönergelerle göre ele alınmaktadır. BMB'nin müdür yardımcısı Abu Hena Mohd Razee Hassana göre, tam bir yasa olmamasına rağmen, İslâmî bankacılık hâlâ ülkenin bankacılık sektörünün önemli bir parçasıdır. Hükümet, İslâmî bankacılık için uygun bir düzenleyici çerçeve formüle etmeye çalışmaktadır.⁸¹ Yetersiz yasal koruma nedeniyle, İslâmî bankaların yüksek getirili projeleri finanse edemediği için İslâmî bankalar, yüksek getirili projelerden yüksek kâr elde edemiyor, çünkü bu projelerin sahipleri, borçlanma maliyetinin daha düşük çıktığı konvansiyonel bankalardan borçlanmayı tercih ediyorlar. Demek ki, sadece getiri oranları piyasa faiz oranına eşit veya altında olan projeler İslâmî bankalara bırakılıyor. Bu durumda, İslâmî bankalar mevcut faiz oranının altında getiri oranlarına sahip projelere yatırım yapamamakta ve bu nedenle yatırım fırsatlarını kullanma kapasitelerini emsal konvansiyonel bankaların seviyesi ile sınırlamaktadırlar. Bu, mudâraba ve müşâreke gibi kâr-zarar paylaşım türlerinin uygulanmasının sınırlandırılmasına yol açar. Başka bir deyişle, İslâmî bankalar bu durumda murabaha, kiralama vb. diğer finansman yöntemlerine geçerler.

⁸¹ Shariful Islam, *The 'flexible' Shariah practice of Islamic banking in Bangladesh*, October 30th, 2017.

İslâmî bankalar toplam mevduatlarının %10'unu likidite olarak tutmak zorundalar. Bunun %5'inin BMB'de nakit olarak tutulması ve geri kalan %5'inin ise onaylanmış menkul kıymetlerde veya Bangladeş İslâm Bankasında nakit olarak (menkul kıymetlerde sorun olması durumunda) tutulması gerekmektedir. Konvansiyonel bankalar için yasal karşılık gereksinimi %20'dir. Onların %5'ini BMB'de nakit olarak tutmaları gerekiyor, geri kalan %15'i Merkez Bankası onaylı menkul kıymetlere yatırılıyor. Konvansiyonel bankalar merkez bankasındaki mevduatlarından faiz kazanabilirler, ancak İslâmî bankalar kazanç olarak faiz alamadıkları için bunu alamazlar. Faiz temelli konvansiyonel bankacılık ile karşılaştırıldığında, İslâmî bankalar bu durumda dezavantajlı konumdadır. Ancak İslâmî bankalar, 1993 yılından bu yana BMB nezdindeki mevduatı karşılığında faiz alıyor ve bunu Sadaka Fonu'na hibe ediyor. Faiz kazancının banka geliri olarak kabul edilmediği ve kâra eklenmediği unutulmamalıdır. Gelir, sosyal yardım faaliyetlerine harcanmaktadır.

Konvansiyonel bankalar, fazla likit miktarını onaylanmış menkul kıymetlere veya krizdeki başka bir bankaya yatırabilirler. İslâmî bankalar, işlem sürecinde faiz unsurunun varlığından dolayı bu fırsatı değerlendiremezler.

Çoğu Müslüman ülkede İslâmî finansla ilgili sözleşmeleri uygulayabilecek İslâmî mahkemelerin olmaması, bu sözleşmeleri kullanmanın yasal risklerini artırmaktadır. Bu nedenle ortaklar işlemlerde, İslâm hukukunun klasik uygulamalarından veya belirsizliklerden kaçınmak istediklerinden İslâm hukukunu kullanmaktan kaçınırlar. Mesela, konvansiyonel bankalar, parayı geri alma ihtiyacı duyduklarında finansal konularla ilgili yasal bir mücadele için 'Artha Rin Adalat'a (Para Kredi Mahkemesi) gidebilirler, ancak bu mahkemenin İslâmî bankacılık konusunda Şeriat kurallarına göre karar vermek için ayrı bir bölümü yoktur. Dahası, İslâmî bankaların projeleri finanse etmesine yönelik bir düzenleme olmadığından, hükümet, kalkınma projelerini finanse etmek için hazine bonosu ve tahvil yoluyla yalnızca konvansiyonel bankalardan borç almak zorundadır. Bangladeş'teki İslâmî bankalar, onları kamu projelerinde finansör olmaktan mahrum bırakan aşırı likidite sorunuyla karşı karşıyadır.

İslâmî finans endüstrisinin büyümesini sağlamak için, sözleşmelerin muhtevasını anlayan, anlaşmazlıkları çözme kurumlarına veya İslâmî mahkemelere ihtiyaç vardır, böylece bunlar uygun şekilde yorumlanıp uygulanabilecektir. Tüm mahkeme sisteminin değişmesi beklenemezken, çözüm olarak, diğerlerinin yanı sıra mali işlemlerle ilgilenen özel İslâmî bir mahkeme birimi kurabilir. Mesela bu bağlamda Malezya, İslâmî finans endüstrisi için bazı yasal altyapı kurumları inşa etmek için birkaç adım atmıştır. En üst düzeyde, Malezya'daki Yüksek Mahkeme, İslâmî bankacılık ve finansla ilgili davaları denetlemek için yüksek mahkeme yargıçlarını görevlendirmiştir.

Ayrıca, mahkeme sistemini tamamlamak için Kuala Lumpur Bölge Tahkim Merkezi hem yerel hem de uluslararası davalarda İslâmî bankacılık ve finans konusundaki anlaşmazlıkları ele alacak şekilde geliştirilmiştir. İslâmî finans sektörünün verimli işleyişini sağlamak için, Malezya Merkez Bankası aynı zamanda ortak hukuka dayalı mevzuatı değerlendirmek ve Şeriat ilkeleriyle uyumlu hâle getirmek için bir Hukuk İnceleme Komitesi kurmuştur.

IAIB tarafından hazırlanan "Merkez Bankaları ile İslâm Bankaları Arasındaki İlişki" konulu bir çalışma, İslâmî bankacılık çalışmaları ile ilgili uzman düzeyinde yapılan üçüncü toplantıya alt yazı olarak hazırlanmıştır. (Dakka, 1989) Toplantı tarafından kabul edilenler arasında şunlar bulunmaktadır:

- ✓ Merkez bankaları tarafından mudârağa, mevduat şeklinde İslâmî bankalara para yatırma ve mudârağa/müşâreke altındaki diğer İslâmî bankalara veya diğer herhangi bir İslâmî finans türüne finansman sağlanması,
- ✓ Merkez bankalarında cari hesapların açılışı, zaman zaman para çekme olanaklarının ücretsiz olması ve bankanın takas merkezine katılımının sağlanması,
- ✓ İslâmî bankalar tarafından kabul edilen mevduatlarda, likidite şartlarına sayılabilecek uygun İslâmî finansal araçlar mevcut olana kadar düşük likidite gereksinimlerinin sağlanması.

Bütün eksiklerine rağmen, hiç şüphe yok ki, BMB, İslâmî bankacılığın gelişmesinde önemli bir rol oynamaktadır. İslâmî bankaların İslâm hukukuna göre bankacılık işlerini yürütmesi için ruhsat verildikten sonra, Bankacılık Şirketleri Yasası'na birkaç madde dâhil edildi. Ülkenin Gelir Vergisi Kanunu'nda, yatırım sahipleri tarafından paylaşılan kâr miktarına ve İslâmî bankalar tarafından mudâraba mevduatlarına ödenen kârın harcama olarak ödenmesine izin veren gerekli değişiklikler de sağlandı.

Son olarak; kapsamlı bir İslâmî bankacılık sistemi yasal koruma gerektirir. Bu, bankacılıkla ilgili tüm yasaların kapsamlı bir şekilde gözden geçirilmesi gerektiği anlamına gelir. Şirketler, ticaret, yatırım ve mahkemelerle ilgili yasalar ve yasal prosedürler, İslâmî bankaların verimli işleyişine uyacak şekilde gözden geçirilmeli ve yeniden düzenlenmelidir. Şirketler hukukunun, katılma senetlerini ve kârları göz ardı ederek, tahvil ve faiz eksenli devam etmesi kabul edilemez. Yatırım teşviki yasaları, İslâmî bankaların kâr/zarar paylaşım türlerini uygulamalarına izin veren düzenlemelerine uyum sağlamalıdır, böylece mevduat sahipleri ya müşareke ya da doğrudan yatırım şeklinde ortaklık işlerine katılabilirler.

5. BANGLADEŞ'TE KURULAN İLK İSLAMÎ BANKALAR

Şu anda Bangladeş'te üç tür İslâmî bankacılık faaliyeti bulunmaktadır: 1- Tam teşekküllü İslâmî bankacılık, 2- konvansiyonel bankanın İslâmî bankacılık şubeleri, 3-konvansiyonel bankaların İslâmî ünite/pencere bankacılık faaliyetleri. Ülkede faaliyet gösteren ve İslâmî hükümlere uyum süreci yaşayan bankalar, günümüzde kurumsal yapılarını belli bir düzeye getirebilmişlerdir. İslâmî bankalara ve mevcut durumlarına kısaca göz attığımızda aşağıda verildiği üzere kurumsal farklılıklar gösterirler.⁸²

5.1. Tam Teşekküllü İslâmî Bankalar

Bangladeş'teki İslâmî bankacılık ağı, son otuz yıldır artmaktadır. 2011 yılında 7 tam teşekküllü İslâmî banka, 681 şubeyle İslâmî bankacılık hizmeti

⁸² Sarker, s. 10

verirken, 2020 yılında ülke genelinde şube sayısı 1261'e yükseldi. Benzer şekilde İslâmî bankacılık şubeleri ve konvansiyonel bankaların pencereleri de aynı dönemde sırasıyla 19 ve 31'e yükselmiştir.⁸³ Tam teşekküllü İslâmî banka kurma kriterleri, planlanan İslâmî Ticaret Bankasının kurulması için genel kriterler olacaktır:

Önerilen banka şirketi halka açık bir limited şirket olacak ve asgari %50 hisse halka arz edilecektir. Bankacılık şirketinin tüm mali işlemleri İslâm hukuku esaslarına göre yapılacaktır. Kaynak seferberliği, genişletilmesi ve ticari işlemlerin niteliği, yolları ve araçları başvuru formunda belirtilmelidir. Başvuru sahipleri, İslâmî bankacılık işlerinin İslâm hukukuna göre yürütülmesini sağlamak için kendilerinde mevcut olan uzmanlık ve diğer olanakları belirteceklerdir. Bankacılık şirketi, faaliyete başlamak için asgari 2,00 milyar TK ödenmiş sermaye artıracak ve BMB tarafından öngörülen gerekli sermaye yeterlilik oranını her zaman koruyacaktır.⁸⁴

Her sponsorun asgari hissedarlık payı 2,5 milyon TK olacak ve maksimum teklif edilen bankanın toplam sermayesinin %10'u olacaktır. Bu %10'luk tavan; bir kişi, şirket veya aile üyesi için tek başına veya birlikte veya her ikisi için geçerlidir. Aile; bireyin eşini, babasını, annesini, oğlunu, kız kardeşini veya o kişiye bağımlı olan herkesi içerir. Sponsorların payı, BMB'den izin alınmadan işin başlamasından itibaren 3 (üç) yıl geçmeden devredilmeyecektir.

Bir bankanın yabancı bir finans kurumu veya bankacılık şirketi ile ortak girişim olarak kurulması durumunda katılım tavan hissesi %10 gevşetilebilir. Sponsorlardan veya yöneticilerden, bunların eşlerinden veya firmalarından herhangi biri aşağıdakilerden birini işlemişse yaptırım makamına göre, dürüstlük ve performans açısından riskli bir müşteri kabul edilir:

- Bangladeş içinde veya dışında herhangi bir cezai suçtan dolayı mahkeme tarafından mahkûm edilmek,

⁸³ Abdul Kayum, (hızl.), **Islamic Banking Cell, Research Department, Bangladesh Bank**, Dhaka: The Central Bank of Bangladesh, 2020, s. 13.

⁸⁴ Bangladesh Bank, **Guidelines for Conducting Islamic Banking Section II**, Dhaka, 2009, s.3.

- Herhangi bir yasa dışı faaliyette, özellikle yasa dışı bankacılık işlerinde, mevduatların alınmasında, mali konularda usulsüz herhangi bir işlem yapmak,
- Bankalara veya diğer finansal kuruluşlarına karşı yükümlülüğünü yerine getirmemek,
- Vergileri/ harçları ödememek.

Bangladeş'te bulunan tam teşekküllü 8 İslâmî banka şunlardır:

5.1.1. İslâmî Bank Bangladesh Limited (IBBL)

Bangladeş İslâmî Limited Bank (IBBL), ülkede İslâmî bankacılığın öncüsüdür. 13 Mart 1983'te Şirketler Yasası 1913 uyarınca halka açık bir limited şirket olarak⁸⁵ ortak girişimle kurulmuş çok uluslu bir bankadır. Bankanın %36,91 yerli ve %63.09 yabancı hissedarı bulunmaktadır. IBBL, Kasım 2019 itibariyle 59 'AD'⁸⁶ (yetkili temsilci) Şube ve 3 Açık Deniz Bankacılığı birimi olmak üzere 350 şubeye ve 13.500'den fazla personele sahiptir. Buna ek olarak, IBBL kendi 621 ATM Standını, 33 IDM'yi (IBBL Depozito Makinesi) ve ülke genelinde 6.000 ortak ATM ağını korumaktadır. IBBL ülke havalesinin yaklaşık %29'unu domine ediyor. Bu nedenle, IBBL Bangladeş'teki en büyük özel bankacılık ağıdır.⁸⁷ IBBL kurulduğunda, Güneydoğu Asya'da şeriata dayalı bankacılık hizmeti veren ilk banka oldu.⁸⁸ Banka hem Dakka Menkul Kıymetler Borsası Ltd. hem de Chittagong Menkul Kıymetler Borsası Ltd. ile işlem görmektedir.⁸⁹

Yönetim kurulu hissedarlar tarafından seçilen 23 üye ile bankayı yönetmektedir. 8 müdür ve bankanın üst düzey yöneticilerinden oluşan geniş bir komite de bankanın günlük işleyişini denetlemektedir. Şariat Konseyi'nden bir temsilci de yukarıdaki komitede yer almaktadır. Yetkiler ve işlevler bu organlar arasında uygun bir şekilde dağıtılmıştır. Bankanın ayrıca İslâmî hukukçular, İslâmî

⁸⁵ Banglapedia, (t.y.) [http://en.banglapedia.org/index.php?title=Islami Bank Bangladesh Limited](http://en.banglapedia.org/index.php?title=Islami_Bank_Bangladesh_Limited)

⁸⁶ Authorized Dealer.

⁸⁷ IBBL:Corporate Information, 2016. [https://www.islamibankbd.com/abtIBBL/abtIBBLCorpInfo.php/"About](https://www.islamibankbd.com/abtIBBL/abtIBBLCorpInfo.php/) (4 Temmuz 2016).

⁸⁸ Monirul Islam ve Ashfaque Alam, "Islami Bank Bangladesh Limited", **BRAC EPL Stock Brokerage Ltd.** (6 Eylül 2013), s. 23.

⁸⁹ Bangladesh Institute of Bank Managment (BIBM), 2019, s. 11.

ekonomistler ve avukatlardan oluşan 10 üyeli bir Şeriat Konseyi bulunmaktadır. Konsey, genellikle bankanın faaliyet gösterdiği konularda karar vermektedir. Konsey, her yıl banka şubelerinin faaliyetlerini seçici bir şekilde denetlemekte ve bankacılık işlemlerinin şeffaflaşmasına yönelik sapma ve önerileri belirleyen bir rapor sunmaktadır. Bunların yanı sıra, komiteler ve konseyler, bankanın genel pozisyonunun iyileştirilmesine yönelik faaliyetler yürütmektedir.⁹⁰ IBBL, 2019 Yıllık Raporu'nda gelecekteki hedeflerini şöyle belirtmektedir: "Vizyonumuz, her zaman üstün finansal performans elde etmek için çabalamak, itibar ve performans açısından lider bir İslâmî banka olarak kabul edilmektir. Amacımız, modern bankacılık tekniklerini kurmak ve sürdürmek, İslâmî esaslara dayalı finansal sisteminin sağlamlığını ve gelişmesini sağlamak, bunu güçlü ve verimli bir organizasyon haline getirmek ve özellikle kırsal alanlarda düşük gelirli topluma sosyo-ekonomik kalkınmayı ve finansal hizmetleri teşvik etmektir."⁹¹

5.1.2. Al-Baraka/İCB İslamî Bank Limited

Al-Baraka/ICB Limited Bank, müşterileri memnun etmek için sürekli olarak şeffaf politikaları ve süreçleri hedefleyerek, kendini yenileyerek, statükoya meydan okuyarak ve Şeriat'a uygun İslâmî ürün ve hizmetleri gündeme getirerek müşterilerinin beklentilerini sürekli karşılamak ve aşmak amacıyla ülkenin ikinci İslâm bankası olarak⁹² 20 Mayıs 1987 tarihinde bankacılık sektöründeki yerini aldı. Banka aynı zamanda Dakka'da kayıtlı ofisi bulunan şirket yasası altında kurulmuştur. Al-Baraka "Cidde Al-Baraka Yatırım ve Geliştirme Şirketi (ABİDCO), Soudi Arabia (dünyada tanınmış bir finans ve iş merkezi), İslâmî Kalkınma Bankası (İKB), Bangladeşli seçkin girişimcilerden oluşan bir grup ve Bangladeş hükümetinin ortak girişimidir. Bankanın yetkili sermayesi 12,752,895 milyon TK'dır. Başlangıçta, bankanın ödenmiş sermayesi 150 milyon TK idi. Bankanın sermayesini 150 milyondan 300,00 milyon TK'ya çıkarmak için, 1 Ağustos 1992'de banka hissedarlarına 1,1 oranında hisse vermiştir. Sonuç olarak; bankanın ödenmiş sermayesi şimdi 6,647,023 milyon TK seviyesindedir. Banka

⁹⁰ IBBL Progress Information, 2020, https://www.islamibankbd.com/abtIBBL/financial_report.php (Haziran 2020).

⁹¹ IBBL, Report 2019, s. 13.

⁹² ICB Islamic Bangk Limited, 2020, https://www.icbislamic-bd.com/pages/financial_statements.php (Şubat 2020).

32 şubesi ile ülkenin dört bir yanında tüm bankacılık faaliyetlerini sürdürmektedir. Hissedarlar tarafından seçilen 15 üyeli bir yönetim kurulu bankayı yönetir. Al-Baraka'nın yönetim kurulu sık sık toplanamadığından, bankanın günlük işleri İBBL gibi 7 müdürden oluşan bir yürütme konseyi tarafından yönetiliyor. Banka, Şeriat'a göre karar veren Şeriat Konseyi'ne de sahiptir. Yaklaşık 33 şubesi olan bankanın çalışan sayısı 669'dur.

5.1.3. Al-Arafa İslâmî Bank Limited

Al-Arafa İslâmî Limited Bank,⁹³ 18 Haziran 1995'te kuruldu ve 27 Eylül 1995'den itibaren özel sektörde üçüncü İslâm bankası olarak çalışmaya başladı. İlk başta hissedar sayısı 3.683 iken 27 Aralık 2018 tarihinde 25.792'ye ulaşmıştır. 31 Aralık 2016 tarihi itibarıyla bankanın 15000,00 milyon TK ve ödenmiş sermayesi 9.943,06 milyon dolardır. Banka, bankacılık şirketlerinin 1991 tarihli kanunu ve zaman zaman BMB'den aldığı talimatlarla öngörülen her türlü ticari bankacılık hizmetini vermektedir. Banka 23 yönetim kurulu üyesi ile yönetilmektedir. Bankanın faaliyetlerinin İslâmî ilkelere göre yürütülmesini sağlamak için bankada bir Şeriat Denetleme Kurulu bulunmaktadır. Bu üyeler önde gelen ulemeden, ünlü bankacılardan, ünlü avukatlardan ve seçkin ekonomistlerden oluşmaktadır. Al-Arafa İslâmî Bankanın, 31 Aralık 2018'de ülke genelinde 168 şubesi ve toplam 67 ATM standı vardır.⁹⁴

5.1.4. Social Investment Bank Ltd. (Sosyal Yatırım Limited Bank)

Sosyal Yatırım Bank Limited,⁹⁵ İslâmî finans kurumları arasında dördüncü büyük bankadır. 5 Temmuz 1995 tarihinde kurulmuştur ve Şeriat prensiplerine uygun olarak 22 Kasım 1995'ten itibaren bankacılık faaliyetine başlamıştır. Dünyaca ünlü İslâmî örgütlerin ve Bangladeş hükümetinin bir girişim bankasıdır. Banka, işletme düzeyinde ekonominin üç sektörü arasında bir bağlantı sağlamaya kararlıdır. Bu sektörler:

⁹³ The financial Information of Al-Arafa Islami Bank Limited (AIBL), 2020, <https://www.al-arafahbank.com/Financial-Statement.php>. (Eylül 2019).

⁹⁴ The core detal of AIBL, 2019, <https://www.al-arafahbank.com/index.php> (Aralık 2020).

⁹⁵ Social Islamic Bank limited, (SIBL), 2020, https://www.siblbld.com/home/annual_financial_statements (Mart 2020).

a. Resmi sektör.

b. Yaygın sektör.

c. İslâmî gönüllüler sektörü.

Bankanın iki iştirakçi şirketi vardır;

1) *SIBL Menkul Kıymetler Limited,*

2) *SIBL Yatırım Limited.*

Bankanın izin verilen sermayesi Aralık 2015 sonunda 149.773,63 milyon TK dır. Bankanın ödenmiş sermayesi 2018 Aralık sonunda 8,121,285,85 milyon TK olarak gerçekleşmiştir. 18 yönetim kurulu üyesi bankayı yönetir ve bankanın ayrıca fıkıhçılar, İslâmî ekonomistler ve avukatlardan oluşan 9 üyeli bir Şeriat Konseyi de vardır. Konsey, genel olarak Aralık 2018 itibariyle bankada ihtiyaç duyulan konularda İslâm'a göre kararlar verir. Bu bankanın hissedarı, 92.513'ü aşmış olup toplam 68 ATM'si ve 2599 personeli vardır.⁹⁶

5.1.5. Exim Bank Bangladesh Limited

Bangladeş Exim Limited Bank (EXIM),⁹⁷ ihracat-ithalat bankası olarak faaliyet gösteren İslâmî bir finans kurumu olarak 1999 yılında kuruldu. Bu banka, 3 Ağustos 1999 tarihinden itibaren Bengal İhracat İthalat Bankası Limited adı altında faaliyet göstermeye başladı. 16 Kasım 1999'da Bengal İhracat İthalat Bankası Limited (EXIM) olarak yeniden adlandırıldı. Bankanın izin verilen sermayesi 2000.00 TK; çekirdek ve ödenmiş sermayesi 31 Aralık 2018 tarihinde 141.225 milyon TK'dır. EXIM bankasının 24 üyeli bir yönetim kurulu ve 11 üyeli bir Şeriat Denetleme Kurulu bulunmaktadır. 132 şubesi, 2.500'den fazla çalışanı ve 64 ATM standı bulunmaktadır.⁹⁸

⁹⁶ *Islamic Banking revolutionary information of SIBL*, 2020, <https://www.siblbld.com/home> (Ocak 2020).

⁹⁷ *How EXIM Bank Changes its Banking Industry through Islamic Ethics*, 2019, <http://www.eximbankbd.com/> (Ekim 2019).

⁹⁸ *The Annual report of EXIM Bank*, 2019, <http://www.eximbankbd.com/report/Annual Reports> (Temmuz 2019).

5.1.6. Shahjalal Islami Bank Limited (SIBL)

Şah Celal (ShahJalal) İslâmî Limited Bank,⁹⁹ halka açık bir bankacılık limited şirketi olarak 1991 kanununa göre 2001 yılında kuruldu. İslâmî hükümlerle uyumlu faizsiz işlem yapan bir ticaret bankası olarak faaliyete geçti. Mayıs 2001'de BMB'nin izni ile bankanın yetkili sermayesi 10,000,00 milyon TK, ödenmiş sermayesi 7.714 milyon TK'dır. Banka 31 Aralık 2019 itibariyle Bangladeş genelindeki 132 şubesi, 87 ATM kabini ve 2.156 çalışanı bulunan merkez ofisi ile faaliyet göstermektedir. Bankanın idari kadrosu, 23 yönetim kurulu üyesi ve 9 İslâmî danışma kurulu üyesinden oluşmaktadır. Bankanın faaliyetlerini, şer'î hükümlere göre finans ve ekonomi alanlarında yetkin âlimler, avukatlar ve uzmanlar yürütmektedir.¹⁰⁰

5.1.7. First Security Islamic Bank Ltd. (FSIBL) (İlk Güvenlik İslâmî Limited Bank)

Bankacılıkta mükemmelliği sağlamak için son teknoloji ile desteklenen yüksek kaliteli ürün ve hizmetler ve yüksek motivasyonlu personel ekibi ile ülkenin önde gelen finans kurumu olmak amacıyla yola çıkan İlk Güvenlik İslâmî Limited Bank (FSIBL),¹⁰¹ 29 Ağustos 1999'da bankacılık işlerini yürütmek üzere 1994 yılında düzenlenen bir konvansiyonel bankacılık şirketi olarak kurulmuştur. 22 Eylül 1999 tarihinde BMB'den izin alarak faaliyete başlamıştır. Banka 20 Temmuz 2008 tarihinde halka açılmaya başlamış ve hisseleri Dakka Borsası (DSE) ve Chittagong Borsasında (CSE) listelenmiştir. 25 Haziran 2010 sonunda bankanın yetkilendirmesi 10.000 milyon TK olup ödenmiş sermayesi 7.840,99 milyon TK'dır. FSIBL'nin 15 üyeli bir yönetim kurulu vardır. Bankanın şer'î ilimlerde ihtisas sahibi 5 üyeli bir "İslâmî Danışma Kurulu" vardır. Bunlar, bankanın faaliyetlerini denetleyen finans ve ekonomi alanlarında yetkin âlimler, avukatlar ve uzmanlardan oluşur. Her türlü ticari bankacılık hizmeti, İslâmî hükümlere ve 1991 no.lu Şirket Yasası'na uygun şekilde verilmektedir. Resmi bankacılık faaliyetleriyle ilgili hükümler doğrultusunda müşterilere her türlü ticari

⁹⁹ *Shah Jalal Islami Bank's Banking Survey (SJIBL)*, 2019, <https://www.sjibld.com/index.php> (Temmuz 2019).

¹⁰⁰ *Financial Statement of SJIBL*, 2020, <https://www.sjibld.com/Financial Statements.php> (Nisan 2020).

¹⁰¹ *First Security Islami Bank's News on How It Works*, 2020, <http://www.fsibld.com/> (Ocak 2020).

bankacılık hizmeti sunulmaktadır. Banka 1 Ocak 2009 tarihinde konvansiyonel bankacılık sisteminden İslâmî finansmana dayalı bankacılık sistemine geçiş yapmıştır. Haziran 2019 itibariyle 189 şubesi, 135 ATM standı ve ülkedeki 3.189 çalışanı ile bankacılık faaliyetleri yürütmektedir. Yüksek Mahkeme, Maliye Bakanlığı ve BMB'den onay alıp kendisini İslâmî bankacılığa dönüştürdü. İslâmî Sermaye ve Yatırım Şirketinin %51 hissesini "First Security İslâmî Limited Bank" elinde tutmaktadır.¹⁰²

5.1.8. Union Bank Ltd. (UBL) (Birlik Limited Bank)

Union Limited Bank,¹⁰³ özel sektördeki İslâmî hükümlere uyumlu tam teşekküllü ticari bir banka olup, bankacılık endüstrisinde rekabet edilebilirliği artırmak için Bangladeş hükümeti tarafından ekonomik politikaların daha da serbestleştirilmesinin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Banka, faaliyetlerine 1 Nisan 2013 tarihinde 12 milyon TK tutarında yetkili sermaye ile başlamış ve 5.272.960 TK tutarında sermaye ödemiştir. Banka, ticaret ve sanayi alanlarından bir grup tanınmış şahıs tarafından desteklenmiştir. Bankanın toplam 20 müdürü vardır ve hepsi Bangladeşli ünlü iş adamlarıdır. Şariat Denetleme Kurulu'nda toplam 7 üye bulunmaktadır. Bankanın ülke genelinde 87 şubesi ve 39 ATM standı bulunmaktadır.¹⁰⁴

Tablo 2

Tam Teşekküllü İslâmî Bankalar

1	Islami Bank Bangladesh Limited-İBBL	30 Mart 1983
2	Al-Baraka/ICB Islami Bank	30 Nisan 1987
3	Al-Arafa İslâmî Limited Bank	18 Haziran 1995
4	Social Investment Bank Ltd.)	22 Kasım 1995
5	Shahjalal Islami Bank Ltd.-SIBL	10 Mayıs 2001
6	Bangladeş Exim Limited Bank (EXIM Bank)	1 Temmuz 2004
7	First Security Islamic Bank Ltd.-FSIBL	1 Ocak 2009
8	Birlik Limited Bank (Union Bank Ltd.-UBL)	1 Nisan 2013

¹⁰² FSIBL's Yearly Statement, 2020, <http://www.fsiblbld.com/category/yearly-satement/> (Mayıs 2020).

¹⁰³ The Financial Information of Union Bank, 2019, <https://www.unionbank.com.bd/home.php> (Aralık 2019).

¹⁰⁴ The Financial Statement of Union Bank, 2020, <https://www.unionbank.com.bd/contain.php?id=100> (Ocak 2020).

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

5.2. Konvansiyonel Bankaların İslâmî Bankacılık Şubeleri

Konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık şubeleri açma ruhsatı alması için, buna ilişkin BMB'nin İslâmî Bankacılık Kılavuzu'nun 2/B maddesine göre aşağıdaki hüküm ve koşulları yerine getirecektir:¹⁰⁵

Bu yasalın 2/B/1 maddesine göre bir bankanın İslâmî bankacılık şubesi (şubeleri) açmaya uygunluğu, diğerlerinin yanı sıra, bankanın sermaye tabanından (fiili ve potansiyel kayıplardan arındırılmış net sermaye) ortaya çıkan mali gücü şu hususlar göz önünde bulundurularak BMB tarafından değerlendirilecektir: Sermaye yapısının yeterliliği, kazanç yeteneklerinin kaydı, likidite pozisyonu, bankanın ihtiyati düzenlemelere bağlılığının sicili, kredi disiplini, müşteri hizmetlerinin kalitesi, önerilen şube tarafından hizmet verilecek bölgenin nüfusunun elverişliliği ve ihtiyaçları. Buna ek olarak, (1) bankaların son BMB'nin yerinde incelemesinde CAMEL¹⁰⁶ notunun 1/2 olması ve (2) banka aleyhine önemli menfi teftiş bulgularının olmaması gerekir.

Ayrıca 2/B/2 maddede; başvuran bankanın aşağıdaki bilgilerle birlikte BMB'nin ilgili departmanına İslâmî şube açmak için bir teklif sunması gerektiği açıklanmıştır:¹⁰⁷

- İslâm Şeriatı'na uygun olarak faaliyet gösterecek şube sayısı ve önerilen kasabaların / ilçelerin adlarının belirtilmesi.
- İslâmî bankacılık şubesi / şubeleri tarafından sunulacak hizmetlerin ve ürünlerin beyanı (mevduat, yatırımlar, finansman vb. İle ilgili).
- İslâmî bankacılık şubelerinin fonlarını ve hesaplarını konvansiyonel olanlardan tamamen ayrı tutma taahhüdü.

¹⁰⁵ Bangladesh Bank, Section II, s.4.

¹⁰⁶ **CAMEL**; derecelendirme sistemi; banka denetim makamlarının kurumları 6 faktöre göre derecelendirdiği uluslararası bir banka derecelendirme sistemidir. Sermaye yeterliliği, varlık kalitesi, yönetim yetkinliği, kazançlar, likidite ve piyasa riskine duyarlılık adlı 6 bileşenle karşılaştırılmaktadır.

¹⁰⁷ Bangladesh Bank, Section II, s.6-7.

- İslâmî şubelerin fonlarını bankanın ticari şubelerinin fonlarından ayırma yöntemleri.
- İnsan gücü ve eğitim dâhil olmak üzere altyapı ve lojistik tesisleri gösteren bir doküman.
- İzlenecek muhasebe politikaları, kâr/zarar, paylaşım/dağıtım ilkeleri ve mekanizması gibi muhasebe konuları.
- İslâmî dallar için ayrı mali tablo hazırlama taahhüdü.

BMB'nin kural ve düzenlemelerine göre faaliyet gösteren birçok konvansiyonel bankanın İslâmî bankacılık şubeleri de şunlardır:

a. AB (Arab-Bangladeş) Bank Limited

En gelişmiş İslâmî bankacılık ürünleri ile müşterilere İslâmî bankacılık hizmeti sunmak için hizmete açılan AB Bank,¹⁰⁸ 23 Aralık 2004 tarihinde ilk İslâmî bankacılık şubesini açtı. AB Bankası İslâmî bankacılığı; İslâm hukukunun prensiplerine ve ülkenin merkez bankası olan BMB'den İslâmî bankacılık yönergelerine uygun olarak yapmakta, yurt içinde ve yurt dışında bankacılığın standart kural ve prosedürlerine uymaktadır.

Aynı zamanda faaliyetlerini İslâm âlimleri ve İslâmî bankacılardan oluşan yetkili bir Şariat Denetleme Komitesi'nin aktif rehberliğinde yürütmektedir. AB Bank aynı zamanda İslâmî bankalar Danışma Forumu (IBCF) ve Bangladeş İslâmî Bankalar Merkez Şariat Kurulu üyesidir. AB Bankası, bankacılığı İslâmî bankacılık yönergelerine uygun olarak yürütmekte ve yurtdışında bankacılığın standart kural ve prosedürlerine uymaktadır.

İslâmî bankacılıkla ilgili fonlar, ayrı hesap defterlerini tutan konvansiyonel faaliyetlerden tamamen ayrı tutulmakta ve BMB ile ayrı bir "vedia" cari hesabı içermektedir. Kısacası AB'nin İslâmî faaliyet tamamen faizden arınmış ve konvansiyonel faaliyetten ayrı olarak İslâm şariatına dayanmaktadır.

b. el-Felah Limited Bank (Al-Falah Bank Ltd.)

¹⁰⁸ *The Islamic Banking of AB Bank*, 2020, <http://abbl.com/islamî-banking/> (Ocak 2020).

el-Felah Bank,¹⁰⁹ son zamanlarda Bangladeş'te İslâmî bankacılık işlemlerine başlayan Pakistan merkezli faizli bir bankadır. Vedâ' ve mudâra kurallarına bağlı kalarak mevduat hesabı açmıştır. Dileyen müşteri faize bulaşmadan bankanın verdiği bu hizmeti kullanarak mudâra işlemi yapabilmektedir.

c. City Limited Bank

Faizli işlem yapan bankalardan City Bank,¹¹⁰ kurduğu İslâmî bankacılık ekibi ile müşterilerine şer'î hükümlere uygun bankacılık hizmeti vermeye başladı. Özellikle, vadeli satış (müccel bey'), kâr ederek satış (murâba), mülk şirketi şeklinde kira satışı (şirketü'l-mülk lil-icâre, HSPM) ve selem akdi (bey'us-selem) gibi 4 kalem hizmetle öne çıkmıştır.

d. Dhaka Bank Limited

Dhaka Bank,¹¹¹ İslâmî değerlere bağlı olarak iki şubesi ile İslâmî bankacılık hizmetleri vermektedir. Dhaka Bank'nın ilk İslâmî bankacılık şubesi Motijheel, 02 Temmuz 2003'te açıldı. 22 Mayıs 2004'te Chittagong İslâmî bankacılık şubesi, bankanın ikinci şubesi olarak Muradpur'da, açıldı. Dhaka Bank, vedia ve mudaraba adlı mevduat hesap sistemini İslâmî bankacılık bünyesinde sürdürmektedir. Yatırım ürünleri ise bey-i müccel, murâba ve şirketü'l-mülk altında kira satışlarıdır.

e. Jamuna Bank Limited

Jamuna Limited Bank,¹¹² konvansiyonel bankacılığın yanı sıra İslâm hukuku ilkelerine dayanan İslâmî bankacılık faaliyetlerini de sürdürmektedir. Bankanın ilk İslâmî bankacılık şubesi 25 Ekim 2003 tarihinde Dhaka'daki Nayabazar'da açıldı, daha sonra 27 Kasım 2004'te Chittagong'da ikinci şubesi açıldı. Jamuna Bank

¹⁰⁹ *Islamic Banking Windows of Bank AL-Falah*, 2020, <https://www.bankalfalah.com/bd/>, (Şubat 2020).

¹¹⁰ *Deposit System of Islamic Banking of City Bank*, 2019, <https://www.thecitybank.com/manarah-haji-deposit>, (Ocak 2019).

¹¹¹ *Focusing of Ethical Standard*, 2019, <https://dhakabankltd.com/islamic-banking/>, (Temmuz 2019)

¹¹² *Islamic Banking Activities Based On Shariah Principles*, 2019, <https://jamunabankbd.com/front/productdetails/12/42>, (Mart 2019).

Limited, İslâmî bankacılık şubelerinin işlerini Şeriat ilkelerine uygun olarak yürütmek amacıyla ülkenin ünlü İslâmî akademisyenleri ve hem konvansiyonel bankacılık konusunda derinlemesine bilgi sahibi olan hem de İslâmî bankacılık konusunda deneyimli kıdemli bankacılardan bir Şeriat Denetleme Komitesi oluşturmuştur. Genel Müdürlükte ayrı bir bölüm de teşekkül edilmiştir.

f. Premier Bank Limited

Premier Limited Bank,¹¹³ İslâmî finans işlemlerine yer veren bankalarından birisidir. Bu bankanın mevduat hesabı şu hizmetleri kapsamaktadır: Vedia ve mudâra. Yatırım ürünleri: Bey-i murâba, Bey-i müeccel, Bey-i selem, Şirketü'l-mülk altında kira satışı (HPSM).

g. Southeast Bank Limited

Southeast Bank,¹¹⁴ faiz esaslı bir banka olmasına rağmen, ülkedeki Müslümanlar için İslâmî bankacılık hizmetini de açmıştır. Banka aynı zamanda konvansiyonel bankaların diğer İslâmî şubelerinde olduğu İslâmî hükümlere uygun bazı hizmetler de vermektedir: Vedia ve mudaraba açısından müşterilerden mevduat alan banka, bu parayı murâba, müeccel ve selem gibi faaliyetlere yatırmaktadır.

h. Prime Bank Limited

Prime Bank, 2008 yılından itibaren, İslâmî ürün ve hizmetlerinin markası olan "Hasene" (*Hasanah*)'ın genel adını benimseyerek tüm İslâmî bankacılık faaliyetlerinde hizmet vermeye başlamıştır. Banka mevduat hesabı için vedia ve mudârabayı kullanır. Öte yandan, yatırım kategorisinde banka murâba, bey-i müeccel, bey-i selem, icâre ve müşâreke gibi ürünleri kullanmaktadır.

¹¹³ *Al-Wadiah Currecnt Account Function*, 2019, <http://premierbankltd.com/pbl/category/islamic-banking/>, (Eylül 2019).

¹¹⁴ *Mudarabah And Al-Wadiah Activities in Southeast Bank*, 2019, <https://www.southeastbank.com.bd/>, (Ocak 2019).

5.3. İslâmî Bankaların İslâmî Finans Bölümleri (Islamic Banking Windows)

a. Agrani Bank Limited

Agrani Bank,¹¹⁵ Şeriat tabanlı bankacılık hizmetleri sunmak için bir İslâmî bankacılık tesisi kurdu. Banka, Bangladeş'te İslâm hukuku hükümlerini baz alan İslâmî bankacılık sistemini tanıtan ticari ilk devlet bankasıdır. Agrani Bank Limited de İslâmî bankacılık sistemi 28 Şubat 2010'dan bu yana 5 İslâmî bankacılık internet ünitesinden "İslâmî Bankacılık Birimi" adı altında faaliyet göstermektedir. İslâmî Bankacılık Birimi'nin genel iş performansı tüm alanlarda artmaktadır. Bu banka iki temel sahada mevduat toplamaktadır:

a. Vedâa Hesabı

b. Mudâraa Hesabı.

İslâmî bankacılık üniteleri, değişik ticari faaliyetleriyle sağladığı kaynakları İslâmî akitler yoluyla finanse eder. Bu akitleri aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür:

1) Satım akdi: a. bey-i murâbaa, b. bey-i müeccel, c. bey-i selem, d. bey-i istisnâ'.

2) Paylaşım Sistemi: a. mudâraa, b. müşâreke.

3) Kiralama-Satın Alma Sistemi: (Kiralama, satın alma yoluyla işletilen "şirketü'l-mülk").

b. Asia Bank Limited

¹¹⁵ *Islamic Banking Windows Function by Agrani Bank, 2020, https://www.agranibank.org/index.php/home/islamic_banking/About-Islamic-Banking, (Mart 2020).*

Bank Asia,¹¹⁶ İslâmî bankacılık faaliyetlerine Aralık 2008'de başladı ve şimdi Dhaka'da 3, Chittagong'da 1 ve Sylhet'te 1 İslâmî bankacılık internet ünitesi işletiyor. Bankada İslâmî bankacılık faaliyetlerine başlama hazırlığı sanki yeni bir banka açma hazırlığı gibiydi. Bank Asia Limited Yönetim Kurulu, 2004 yılında İslâmî bankacılık alanına girmeye karar verdi. 2008 yılında Bank Asia, konvansiyonel şubeler içinde İslâm internet ünitesi konsepti altında İslâmî bankacılık sistemine başlamak için BMB'den Hiçbir İtiraz Yok Sertifikası (No Objection Certificate-NOC)¹¹⁷ almıştır. Bank Asia Islamic Banking Portalı, vedia ve mudârabayı Şeriatla uyumu yerine getirmek için tasarlanmış farklı cazip mevduat ürünleri sunmaktadır. Şu anda Bank Asia, bey-i murâbaha, müeccel, satın alma altında şirketü'l-mülk (Hire Purchase Under Shirkatul Melk-Milk-HPMS), müşâreke vb. gibi Şeriatla uyumlu ürünler kapsamında farklı yatırım sektörlerinde hizmet vermektedir.

c. Pubali Bank Limited

Pubali Bank,¹¹⁸ İslâmî bankacılık ünitelerini İslâmî hükümlere uygun olarak işletmektedir. İslâmî bankacılık sisteminin iki kategorisi vardır: İlki vedia ve mudârabaya sahip mevduat hesabı; ikincisi yatırım kategorisinde bey-i müeccel ve satın alma altında şirketü'l-mülk ürünleridir.

d. Sonali Bank Limited

Sonali Bank,¹¹⁹ dindar Müslümanların artan talebi ve beklentileri dikkate alınarak İslâmî bankacılık faaliyetlerine başlamıştır. Tamamen İslâm Şeriatı üzerine kuruludur. Tanınmış İslâm âlimleri, ekonomistler ve bankacılardan oluşan yüksek profilli bir Şeriat Komitesi, İslâmî bankacılık faaliyetleri için çalışmaktadır.

¹¹⁶ *Uniqueness Islamic Banking at Bank Asia*, 2019, <https://www.bankasia-bd.com/islamic/product/Bank-Asia-Islamic-Banking>, (Ekim 2019).

¹¹⁷ Halk arasında **NOC (No Objection certificate)** olarak kısaltılan İtiraz Yok Sertifikası, birebir uymasa da Türkiye'deki sabıka kaydıyla karşılaştırılabilecek, İçişleri Bakanlığının herhangi bir kurum, kuruluş, enstitü veya belirli durumlarda bir kişi için verdiği bir tür yasal ibra belgesidir. NOC, ağırlıklı olarak Hindistan alt kıtasındaki çoğu devlet dairesine başvurularda bir gerekliliktir.

¹¹⁸ *Pubali Bank's Islamic Banking Activities*, 2019, <https://www.pubalibangla.com/Mudaraba-Savings-Account.asp>

¹¹⁹ <https://www.sonolibank.com.bd/#>, (Mart 2019).

Devletin en büyük ticari bankası olan Sonali Limited Bank, 29 Haziran 2010 tarihinden bu yana aynı şubede ayrı ünitelerde İslâmî bankacılık faaliyetine devam etmektedir. Mevduat hesabı için sadece mudâra sistemini işlettiği ve yatırım kategorisi için bey-i müccel sistemini işlettiği iki tür ürünü vardır.

e. Standart Bank Limited

Standart bank,¹²⁰ İslâmî bankacılık ünitelerinin mevduat ve yatırım ürünlerini işletmektedir. Bu banka, mevduat için vedâ (cari hesap), mudâra ve yatırım kategorisinde murâba, müccel, selem ve şirketü'l-mülk altında kira satışı ürünleri işletmektedir.

f. Standart Chartered Bank Limited

Standard Chartered Bank,¹²¹ ilk şubesini 1948 yılında liman kenti ve büyük bir ticaret merkezi olan Chittagong'da açtı. Ağustos 2000'de Grindlays Bank'ın devralınmasıyla birlikte, bu ülkede 1905 yılına dayanan bir varlığı teslim aldı. "Standard Chartered Saadiq", bu bankanın bir İslâmî bankacılık bölümüdür, kapsamlı bir Şariat ürün ve hizmetleri yelpazesi sunmaktadır. Ayrıca, bu bankada fon toplama hesabı olarak kullanılan "Saadiq cari hesap" açmak için gereken minimum depozito 100.000 TK'dir.

6. BANGLADEŞ'TE SİGORTA ŞİRKETLERİ

Bangladeş'te faaliyet gösteren 78 sigorta şirketinden 11 şirket Şariat ilkeleri (tekâfûl) altında faaliyet göstermektedir. Bunlardan sekizi hayat, üçü hayatsız sigorta şirkettir. Raporlama döneminde İslâmî sigorta payının düşüş eğilimi gösterdiği görülmektedir. 2012 yılında yüzde 16,3 olan pay, 2016'da yüzde 12,9'a geriledi. Bu düşüşün temel nedeni, son dönemde çok sayıda konvansiyonel sigorta şirketinin pazara girmesidir.

¹²⁰ *The Functions of Islamic Banking in Standard Bank*, 2019, <https://www.standardbankbd.com/#> (Ekim 2019).

¹²¹ *Saadiq Banking by Standard Chartered*, 2020, <https://www.sc.com/bd/islamic-banking/> (Mart 2020).

6.1. İslâmî Sigorta Şirketleri

İslâmî sigorta, Bangladeş'teki ilk hayat dışı İslâmî sigorta şirketi olan "Islamic Insurance Bangladesh Limited" ile 1999 yılında başlamıştır. 2000 yılında Uzak İslâmî Hayat Sigortası Şirketi Ltd. hayat sigortası alanında ilk kez faaliyete geçti. Hâlihazırda 8 hayat sigorta şirketi 54,6 milyar BDT toplam varlıkları ile faaliyetlerini sürdürürken, konvansiyonel hayat ve hayat dışı sigorta şirketlerinin toplam varlıkları sırasıyla 292,6 milyar TK ve 93,4 TK milyardır.¹²² Bangladeş'te faaliyet gösteren ve İslâmî hükümlere uygun bankacılık hizmeti veren bankaların yanında, yine şer'î ölçülere uygun çalışan sigorta şirketleri de vardır. Bunların isimlerini şöyle sırlayabiliriz:

a. Alpha İslâmî Hayat Limited Sigortası (Alpha İslâmî Life Insurance Company).¹²³

b. Prime İslâmî Hayat Limited Sigortası (Prime Islami Life Insurance Company).¹²⁴

c. Fareast İslâmî Hayat Limited Sigortası (Fareast Islami Life Insurance Company).¹²⁵

d. Padma İslâmî Hayat Limited Sigortası (Padma Islami Life Insurance Company).¹²⁶

e. İslâmî Ticari/commercial Sigorta A.Ş (Islami Commercial Insurance Company).¹²⁷

¹²² M. Kabir Hassan, Md. Kabir Ahmed ve Iftekhar Ahmed Robin, An Overview of Islamic Banking and Finance in Bangladesh, s. 8.

¹²³ Alpha Islamic Life Insurance Company, 2020, <http://www.alphalife.com.bd/> (Şubat 2020).

¹²⁴ Prime Islamic Life Insurance Company's Product Development, 2018, <https://www.primeislamilifebd.com/> (Eylül 2018).

¹²⁵ Fareast Islami Life Insurance Limited's Activities, 2019, <https://www.fareastislamilife.com/> (Mart 2019).

¹²⁶ The Islamic Products by Padma Insurance, 2019, <https://www.padmamalife.com/> (Ekim 2019).

¹²⁷ Journey of Islami Commercial Company, 2020, <https://iciclb.com/> (Ocak 2020).

f. İslâmî Bangladeş Limited Sigorta (İslmai Insurance Bangladesh Limited).¹²⁸

g. Tekâfûl İslâmî Sigorta A.Ş (Takaful Islami Insurance Company).¹²⁹

h. Trust Islami Sigorta Ltd.Şti (Trust Islami Life Insurance Company).

6.2. İslâmî Hizmet Veren Konvansiyonel Sigorta Şirketleri

Bangladeş, insanların Şariat temelli finansal sistem altında günlük yaşamları için finansal işlemi tercih ettikleri Müslüman bir ülkedir. İnsanlara İslâmî-mali sistem sunmaya başlayan çok sayıda faiz temelli sigorta şirketi vardır. Müşterilerine İslâmî ilkelere uygun ayrı bir fon sağlayan sigorta şirketleri şunlardır:

a. Meghna İslâmî Hayat limited Sigortası (Meghna Life Insurance Company).¹³⁰

b. Yurtiçinde Hayat Limited Sigortası (Homeland Life Insurance Company).

c. National Hayat Limited Sigortası limited (National Life Insurance Company).¹³¹

d. Popüler Hayat Sigortası Limited (Popular Life Insurance Company).¹³²

e. Pragati Hayat Sigortası (Pragati Life Insurance Company).¹³³

f. Aşamalı Hayat Sigortası (Progressive Life Insurance Company).¹³⁴

¹²⁸ *The Islamic Financial Activities*, 2019, <https://www.islamiinsurance.com/> (Nisan 2019).

¹²⁹ *Takaful Insurance's History of Launching*, 2019, <https://www.takaful.com.bd/> (Ekim 2019).

¹³⁰ *Islamic Windows of Insurance by Meghna Group*, 2019, http://www.meghnalife.com/frontend/products/islamî_bima (2019).

¹³¹ *National Life Insurance Company*, 2019, <https://bnicl.net/> (Mart 2019).

¹³² *Popular Life's Islamic Branch*, 2019, <http://www.popularlifeins.com/> (Mart 2019).

¹³³ *Islamic Products by Pragati life*, 2019, <https://www.pragatilife.com/> (Mart 2019).

¹³⁴ *Progressive Life Insurance's Islamic Products*, 2019, <https://progressivelife.com.bd/> (Mart 2019).

g. Rupali Hayat Limited Sigortası Şti (Rupali Life Insurance Company).

h. Sunflower Hayat Sigortası (Sunflower Life Insurance Company).¹³⁵

ı. Sunlife Hayat Sigortası (Sunlife Life Insurance Company).¹³⁶

i. Sandhani Hayat Limited Şti. (Sandhani Life Insurance Company).¹³⁷

İlgili finans kurumların İslâmî bankacılık bölümünün sorumlulukları ve görevleri İslâmî bankacılığa ilişkin yönergenin 2/B/3 maddesinde şöyle belirtilmiştir:¹³⁸

- i. İslâmî bankacılık kural ve yönetmeliklerinin tespiti ve uygulanmasının sağlanması.
- ii. Varsa Şariat denetleme kurulu ve bankanın diğer bölümleri/ofisleri ile koordinasyonu sağlamak.
- iii. İslâm hukuku tarafından onaylanan yöntemlerle İslâmî bankacılık için alınan fonlara yatırımın sağlanması.
- iv. İslâmî bankacılık şubesinde görevli insan gücünün yetiştirilmesi için düzenlemeler yapılması.
- v. Gerekli bildirimlerin Merkez Bankasına sunulmasının sağlanması.
- vi. Merkez Bankası tarafından yayınlanan İslâmî bankacılıkla ilgili kuralların ve düzenlemelerin uygulanmasının sağlanması.¹³⁹

Konvansiyonel bankanın İslâmî bankaya dönüştürülmesi için gerekli önlemlere gelince; banka, gerekli tüm prosedürleri yerine getirecek, gerekli araçları oluşturacak, izin verilmeyen finansal uygulamaların alternatiflerini araştırarak ve dönüştürme prosedürlerinin uygun şekilde uygulanması için gerekli

¹³⁵ *Sunflower in The Shariah Insurance*, 2019, <http://www.sunflowerlife.com/> (Mart 2019).

¹³⁶ *Ensure The Financial Betterment*, 2019, <https://sunlifeinsbd.com/> (Mart 2019).

¹³⁷ *The Journey of Sandhani Within The Takaful System*, 2019, <https://www.sandhanilife.com/> (2019).

¹³⁸ Bangladesh Bank, Section II, s. 7.

¹³⁹ Bangladesh Bank, Section II, s.8.

personeli eğitecek ve teşvik edecektir. Bankanın işletme ruhsatının BMB tarafından değiştirilmesi ve bankanın muhtıra ve ana sözleşmesinde İslâmî bankacılık için uygun hedefleri ve faaliyet alanları içerecek şekilde gerekli prosedürler yoluyla değiştirilmesi de dâhil olmak üzere uygun idari düzenlemeler yapılmalıdır. Muhtıra ve esas sözleşme, İslâmî bankacılığın doğası ile çelişen her şeyden arındırılmalıdır. Bankanın organizasyon yapısının ve istihdam prosedürlerinin, koşullarının ve mevcut tüzüğünün dönüşüm durumuna uyacak şekilde yeniden yapılandırılması gerekir.¹⁴⁰

Mevcut mevduat sahiplerinin ve müşterilerin, hesaplarını İslâmî sisteme dönüştürme talepleri yazılı bir başvuruya gerek görülmeksizin kabul edilir. Dönüştürme kararından önce sonuçlanan işlemler derhal durdurulmalı veya elden çıkarılmalıdır. Şeriat kuralları ve ilkelerine uygun standart sözleşmeleri veya belge, form, kitap, sicil vb.nin örnekleri yeniden biçimlendirilmeli veya tasarlanmalıdır. Personel eğitimi için özel bir program hazırlanmalı ve onlara İslâmî bankacılık uygulamalarıyla ilgili eğitim verilmelidir. Merkez bankalarıyla mevduatlar, likidite ihtiyaçları veya diğer konularda Şeriat kuralları, özellikle de riba işlemlerini düzenleyen yasaklarla çalışmıyacak şekilde faaliyet yöntemlerini uyarlamak için mümkün olan her türlü çaba gösterilmelidir. Konvansiyonel bankalarla yapılan herhangi bir işlem, bunu yapma ihtiyacının büyüklüğü ile sınırlı olmalıdır. Konvansiyonel bankalarla yapılan işlemler, riba içermeyen ve Şeriat'ın kabul ettiği enstrümanların uygulanması temelinde yenilenmelidir.

Dönüştürülen İslâmî bankanın faaliyetlerine başlamadan önce, konvansiyonel bankanın hesap defterleri ve iş bildirimleri Şeriat ilkelerine göre yeniden yapılandırılmalıdır.¹⁴¹

BMB, İslami Bankalar İçin Kılavuz'un 2/3/C-a maddesine göre konvansiyonel banka, tamamen İslâmî sisteme dönüşmeye karar verdiği mali dönemden başlayarak, aşağıdakileri yapmalıdır:¹⁴²

¹⁴⁰ Bangladesh Bank, Section II, s.6-7.

¹⁴¹ Bangladesh Bank, Section II, s.7.

¹⁴² Bangladesh Bank, Section II, s.8.

- Konvansiyonel bir banka, onu İslami bir bankaya dönüştürmek amacıyla satın alınırsa, yeni sahipler, bu devralmadan önce elde edilen faiz ve izin verilmeyen kazançları elden çıkarmak zorunda değildir.
- Konvansiyonel bir banka, mevcut hissedarları tarafından İslâmî bir bankaya dönüştürülürse, faizin elden çıkarılması ve izin verilmeyen kazançların, dönüşümün yürürlüğe girmeye başladığı mali dönemin başında başladığı kabul edilmelidir. Ancak, dönüştürülmeden önce dağıtılan, Şeriat tarafından müsaade edilmeyen kazançlar için, bu kazançların dağıtıldığı hissedarların ve mudilerin bizzat tasarruf etmeleri ahlaki nedenlerle gereklidir. Banka bunu yapmak zorunda değildir.
- Bankanın dönüşümüne karar verilen mali dönemden önce veya bu dönemde kazanılan, izin verebileceği şüpheli olan henüz alınmamış gelirler, zorunlu elden çıkarmaya tâbi değildir. Aynı kural, (a) kişisel hukuksal yoruma tâbi konularda içtihat yapma yetkisine sahip bir kişinin yorumuna dayanarak, izin verilebileceğine dair bir inanç nedeniyle hâlihazırda alınmış, izin verilebilirliği şüphesi olan gelirler, (b) Yetkili bir Şeriat mezhebinin hukuki konumu veya (c) bazı seçkin ve bilgili âlimlerin görüşü için de geçerlidir.
- Bankanın parasal olmayan varlıkları yasaklama hakkı varsa, bunları yok etme niyetiyle alabilir. Banka, izin verilmeyen varlıkları veya hizmetleri sağlamak için bedel alma hakkına sahipse, banka bu bedeli hayır kurumuna bağışlama niyetiyle alabilir. Aynı kural, izin verilmeyen varlıklardan elde edilen her türlü gelir için de geçerlidir. Bankanın dönüşmeye karar verdiği dönemde tüm izin verilmeyen ve şüpheli kazançlar hayır işleri için harcanmalıdır.
- Banka dönüştürülürse ve maddi varlıkları arasında izin verilmeyen mallar varsa, banka bunları yok etmekle yükümlüdür. Banka bu mallardan bazılarını sattıysa ve henüz fiyatını almadıysa, fiyat alınmalı ve hayır işleri için harcanmalıdır.
- Borçlar faiz ödeme şeklinde ise banka bu faizi ödemekten kaçınmak için tüm yasal araçları kullanmalıdır. Bu kural, borçların veya kredilerin

anapara tutarları için geçerli değildir. Banka, acil ihtiyaç haricinde faiz ödememelidir.

- Yükümlülükler izin verilmeyen hizmetleri sağlama yükümlülüğü şeklindeyse, banka, bu tür yükümlülüklerin yerine getirilmemesi nedeniyle tazminat ödemek zorunda olsa bile, bedeli iade ederek bu tür yükümlülükleri sona erdirmek için her türlü çabayı göstermekle yükümlüdür.

BMB yıllık raporunda ülkedeki İslâmî bankacılık endüstrinin başarısı hakkında şu şekilde yorum yapmıştı: Bangladeş'te İslâmî bankacılık faaliyetleri 1983 yılından beri başlamıştır. 2019 mali yılında Bangladeş'teki 58 bankadan 8 özel ticari banka, konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık faaliyetlerini yürütüyor. En başından beri İslâmî bankacılık sektörü, aktif finansman ve bir bütün olarak mevduat açısından İslâmî bankacılık sektörünün artan pazar payının bir yansıması olan güçlü büyümesini sürdürmüştür. BMB bu raporda İslâmî bankacılık sektörünün, %25'ten fazla pazar payı ve 36047 çalışanı ile mevduatın harekete geçirilmesinde çok baskın bir rol oynadığını belirtti. Ayrıca, reel sektör endüstrilerinde, hizmetlerinde finansman ve ülkedeki toplam yabancı (yurtdışında yaşayan ve ülkeye para gönderen Bangladeş vatandaşları) havalelerinin %35,77'sini topladığını belirtti.¹⁴³

¹⁴³ Bangladesh Bank, Development of Islamic Banking in Bangladesh, 2019, s. 14.

İKİNCİ BÖLÜM

BANGLADEŞ'TE İSLAMÎ BANKALARIN FON TOPLAMA ESASLARI VE FİKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Çağdaş konvansiyonel bankaların finansal faaliyetleri, bir yandan mevduat sahipleri ile banka arasındaki ve diğer yandan borçlu ile banka arasındaki alacaklı-borçlu ilişkisine dayanmaktadır. Faiz, konvansiyonel bankalar tarafından paranın fırsat maliyetini yansıtan kredi fiyatı olarak kabul edilir. Konvansiyonel bankaların işlevi, çağdaş ekonomik sistemin bir parçası olarak, mevduat toplamak (bu mevduat cari hesap açma ya da süreli ve faizli olur) ve faizli kredi vermek şeklinde özetlenebilir. Battal'a göre, Türkiye'de ÖFK'nın İslâmî bankasındaki mevduat toplama faaliyetleriyle benzerliklerden kaçınmak için fon toplama faaliyeti carî hesap ve katılım hesap adlandırıldı.¹⁴⁴

İslâm'da faiz yasak olduğu için, İslâmî çerçevede ticari bankacılık, alacaklı-borçlu ilişkisine dayanamaz. İslâm hukuku açısından bakıldığında, bankacılık sisteminin İslâmî açıdan meşru olması için faizden kaçınmak gerekmektedir. Bunun yanı sıra, fon toplama yaparken İslâmî bankacılıkta banka ile müşteri arasında finansal aracılık borçlu-alacaklı olmaktan ziyade emanetçi ve çok ortak olarak gerçekleşmektedir.

BMB'nin 'Odak Grubu'nun tavsiyelerine dayanarak hazırladığı, İslâmî bankacılık işlemlerinde kullanılan mevduat ve yatırımların ilke ve şekillerini içeren kılavuzunda likidite, hesap defterlerinin tutulması ve mali tabloların hazırlanması ve diğer ilgili konular üzerinde durdu. Bu kılavuz esas olarak 1991 Bankacılık Şirketleri Yasası, 1994 Şirketler Yasası ve BMB ihtiyati düzenlemeleri temel alınarak hazırlanmıştır. Bu bölümde Bangladeş'teki İslâmî bankaların kullandığı ürünler ve sermaye yapısı ele alınacaktır. Bangladeş'teki İslâmî bankacılığın sermayesi a) Öz Sermaye ve b) Yabancı sermayeden oluşmaktadır.¹⁴⁵

¹⁴⁴ Battal, Ahmet, 'Bankalarla Özel Finans Kurumlarının Mukayesesi', Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi, Sayı 6, 1993, s.378.

¹⁴⁵ Bangladesh Bank, 'Guidelines For Conducting Islamic Banking', 2009, s. 3.

- **Öz Sermaye:** İslâmî Bankacılık Yönetmeliği'nin 2/A/1 maddesine göre, bankacılık şirketi faaliyete başlamak için asgari 2,00 milyar TK ödenmiş sermaye artıracak ve BMB tarafından öngörülen gerekli sermaye yeterlilik oranını her zaman koruyacaktır. Madde 2/A/6 göre her sponsorun asgari hissedarlık payı 2,5 milyon TK olacak ve teklif edilen bankanın toplam sermayesinin maksimum %10'u olacaktır. Bu %10'luk tavan bir kişi, şirket veya aile üyesi için müteselsilen veya müştereken veya her ikisine birden uygulanır.
- **Yabancı Sermaye ise** mevduat; Bangladeş'teki İslâmî bankacılık yönergelerinin 1/e maddesine göre herhangi bir İslâmî bankacılık şirketi nezdinde İslâmî bankaların fonları i) Vedîa ilkelerine dayalı cari hesap, ii) Mudâraba ilkelerine göre uzun ve kısa vadeli mevduat olmak üzere iki farklı finansal ve ekonomik faaliyetten oluşmaktadır.
- Bangladeş'te faaliyet gösteren İslâmî bankaların, yatırımlarına esas olmak üzere topladıkları mevduat (vedîa ve mudâraba) ve bu mevduatı nasıl yatırıma dönüştürdükleri, bu sırada hangi İslâmî akitleri ölçü aldıkları fıkhi açıdan incelenmektedir.

İslâmî bankalar Şeriat'ın kaynakları ve kurallarına göre mevduat toplayacaktır. Bu durumda konvansiyonel ve İslâmî bankaların mevduat toplama ve fon kullandırma yöntemleri arasında ciddi bir fark bulunmaktadır. Bu fark, temel olarak konvansiyonel bankaların faizli işlem yaptığı, İslâmî finans kurumlarının ise faizsiz ve şer'î usullere uygun işlemler yaptığı gerçeğidir. Mevduat hesapları şeriata ve bankacılık faaliyetlerine göre aşağıda belirtilmiştir.

1. VEDÎA (CARİ HESAP)

Vedîa' tabiri (ve-de-a') fiilinden türetilmiş bir lafızdır. Mevduat, izin ve yatırmak gibi anlamlara gelen "vedîa" kelimesi, bir mal sahibinin kendi mülkü olan parasını güvenli tutmak amacıyla gerçek sahibi olmayan başka bir kişiye emanet vermesi demektir. Emanet bırakma işlemine ise "îdâ" denir.¹⁴⁶

¹⁴⁶ Burhâneddin el-Mergînânî, **el-Hidâye**, Cilt. III, Kahire, 1980, s. 215; bk. Vehbe Zuhaylî, **el-Fıkhu'l-İslâmî ve Edilletuhu**, 2. Basım, C. 2, Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1985, s. 37.

Vedîa', lügat manası itibariyle bir kimsenin başka bir kişinin mülkünü güvenli şartlar içinde nezaretinde tutmasına izin vermesi anlamına gelir.¹⁴⁷ Vedîa' terimi fıkhîta, bir kimseye koruması için bir malın bırakılmasını ve bu şekilde bırakılan malı ifade eder.¹⁴⁸ Mülkiyetin başkasına emanet edilmesi işlemine îdâ, akde konu olan şeye vedîa, akdin taraflarından vedîayı verene "mûdi'/müstevdi'", malı kabul edene "mûda'/müstevda'" denir, bazen de "vedî'" olarak adlandırılır.¹⁴⁹ Vedîa', bir sözleşme şekli veya "akit" olarak kabul edilir. Bir İslâm bankası, müşterisinden aldığı parayı güvende tutar ve talep üzerine müşteriye geri öder. Konvansiyonel mevduattan farklı olarak vedîa hesabında banka müşteriye, sabit getiri sözü vermez. Banka takdir yetkisine sahip olduğu için müşteri hiçbir şekilde yatırdığı parayı geri alamayabilir.¹⁵⁰

1.1. İslâm Hukukuna Göre Vedîa

İslâm hukuku açısından "vedîa'", kabule şayan meşru bir akittir. Nitekim Kur'an-ı Kerîm'de yer alan **"Hiç şüphesiz Allah size, emanetleri ehline teslim etmenizi ve insanlar arasında hükmettiğiniz zaman adaletle hükmetmenizi emreder"**,¹⁵¹ **"Eğer birbirinize güvenirsiniz güvenilen kimse emanetini (borcunu) ödesin ve Rabbi Allah'tan sakınsın"**¹⁵²; yine **"O müminler emanetlerine ve ahitlerine sadakat gösterirler; namazlarını titizlikle eda ederler. İşte vâris olacaklar bunlardır. Firdevs cennetine**

¹⁴⁷ el-Mergînânî, **el-Hidâye**, Cilt. III, s. 217; bk. Sâbık, Seyyîd, **Fıkhu's-Sünne**, C. 3, Lübnan: Dârü'l-Kitabîl-Arabî. 1987, s. 223.

¹⁴⁸ İbn Nüceym, **el-Bahrü'r-râ'ik**, Beyrut: Dârü'l-ma'rife, Cilt. VII, s. 273-279; bk. Zahit İmre, "Usulsüz Vedîa Akdi", İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası, X/1-2, İstanbul 1944, s. 188-98; bk. Hamza Aktan, "Emanet", **DİA**, XI, s.83-84.

¹⁴⁹ Mustafa Yıldırım, **İslâm Borçlar Hukukunda Vedîa**, İzmir: 2005, s. 238.

¹⁵⁰ Abdullah Vicary Daud ve Chee Keon, **Islamic Ffinance Why it Makes Sense**, 2. Basım, Singapore: Marshall Cavendish International yayınevi, 2010, s. 121. Ayrıca bkz. Hosen, M. ve Nahrwai, "A. Comparative Analysis of Islamic Banking Products Between Malaysia and Indonesia", **International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences**. Cl. 2, sy. 1 (June 2012), s. 15; bk. Servet, Bayındır, **Islamic Finance-2; From the Perspective of Fiqh and Economics**, Süleymaniye Vakfı Yayınları, İstanbul, 2018.

¹⁵¹ Nisa, 4/58.

¹⁵² Bakara, 1/283.

vâris olacaklar ve orada onlar ebedî olarak kalacaklardır¹⁵³ ayetleri bu uygulamanın meşruiyetine işaret etmektedir.

Yukarıda geçen son âyette Allah bize, güvenilirliklerini ve sözleşmelerini koruyanların gerçek vâris olduklarını ve cennette sonsuza kadar yaşayacaklarını söylerken, ilk âyette Allah, emanetlerin hak sahiplerine verilmesini emreder. Bu emir, Allah'ın namaz kılmak, oruç tutmak, zekât vermek gibi görevlere ilişkin haklarının yanı sıra insanların; kaydedilmeyen ya da belgelenmemiş davalar da dâhil olmak üzere birbirlerine emanet ettikleri hakları da içerir. Bu nedenle güven veya "emanet" kelimesi, koruma (vedâ) dâhil olmak üzere her türlü emanetin yerine getirilmesinin önemini belirtmek için yukarıdaki âyetlerde geçmektedir.

Kur'an-ı Kerîm'de Allah'ın, "emanete" ihanet edenleri sevmediği de ifade edilmiştir: **"Eğer bir topluluğun anlaşmayı bozacağından endişe edersen anlaşmayı derhal sona erdirdiğini onlara açıkça bildir. Allah ahdini bozanları asla sevmez."**¹⁵⁴ Ayrıca hadislerde İslâm hukukunun vedâ'ya ilişkin prensipleri belirtilmiştir. Öyle ki, mûdînin vefatında vedâ'nın mirasçısına intikal edeceği ilkesi konmuştur. Bu da vedâ'nın ne denli teminatlı bir işlem olduğunu gösterir. Bu konudaki bazı rivayetlere burada işaret etmekte fayda görüyoruz:

a. Namr İbn Şuayb'den gelen bir rivayette Resulüllah, bir başkasının mülkünü "emanet" olarak alıp muhafaza etmenin meşru olduğunu, bunda bir vebal olmadığını beyan etmiştir.¹⁵⁵ Bu rivayet, Cahili Arap geleneğinde var olan "emanet" uygulamasının "İslâm medeniyeti" içinde devam ettirilmesi demektir. Nitekim Resulüllah, "Veda Hutbesi"ni îrad ettiğinde emanete sahip çıkılmasını açıkça beyan buyurmuştur.

b. Abdullah b. Ömer'den, Abdullah b. Dinar ve Sadaka b. Yesar'ın rivayetine göre, Resulüllah'ın Arafat'ta verdiği "Vedâ Hutbesi" içinde emanete riayet etmekle

¹⁵³ Mu'minûn, 23/8-10.

¹⁵⁴ Enfâl, 8/58.

¹⁵⁵ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni İbni Mâce, **Sünen**, C. 3, Kahire: Darul-ihyail-kutubil-Arabiyye, 2009, Hadis no:240/s.201.

ilgili ifadeleri, kendisine Medîne'de iken işaret edilen hadise mebnidir: "Ey İnsanlar! Size emanet bırakılanları hak sahiplerine geri vermelisiniz."¹⁵⁶

Bu rivayetler, İslâm bankalarının faaliyetlerine ışık tutmaktadır. Bu ilkelere göre kurulan bankaları motive eden ve teşvik eden hadislerdir. Müslümanlar, bu tür bir işleme ihtiyaç duyduklarından vedîa'nın kabul edilebilirliği konusunda hemfikirdirler. Bunun nedeni ise herkesin mülkünü her zaman yanında bulundurmasının oldukça zor olmasıdır. Bu rivayetler, vedîa'nın İslâm hukukunun meşru bir akdi olarak doğuşunun tarihi altyapısını oluşturur.

Vedîa', İslâm hukuku açısından "emanet" prensibi çerçevesinde yer alır. Ancak emanete göre daha özeldir. Vedîa'da, kendisine emaneten mülk teslim edilen kişinin (*müstevda'*) malı/parayı emanet niyeti ile elinde tutması gerekmektedir. Oysa emanette, parayı tutmak için emanet niyeti şartı aranmaz. Emanet tek taraflı irade ile gerçekleştiği halde, vedîa' mûdî ile müstevda'ın karşılıklı irade beyanları ile yaptıkları bir akittir. Mesela, yolda yürürken, bulunan bir meta' tek taraflı olarak emanet alınabilir. Vedîa'da ise bunun mülk sahibinin rızası ile emanet alınması gerekir. Öte yandan, eğer biri rızasıyla korunması için bir başkasına para verirse, bu hem vedîa hem de emanet hükmündedir.

1.2. Vedîa'nın İslâmî Bankalarda Uygulanması

İslâm, tasarrufların saklanması onaylamaz ve onun üretken yatırımını teşvik eder. Tasarruf ve tasarrufun verimli kullanımına vurgu yapar. Böylece banka, bireylerin küçük veya büyük birikimlerini ortak bir havuzda birleştirir, bu mevduatları büyük yatırım fırsatları için kullanılabilir kılar ve toplumun tasarruflarının verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar.¹⁵⁷ İslâmî bankacılık bu tür gerekliliklere bir cevaptır. Sıradan insanların tasarruflarını İslâm hukuku doğrultusunda seferber eder. İslâmî bankalar, konvansiyonel bir bankanın cari hesabına bir alternatif olan vedîa yöntemini kullanmaktadır. İslâmî bankacılık

¹⁵⁶ Ubeydullah b. Abdillâh b. Utbe b. Mes'ûd el-Hüzelî el-etki, **Musnad-el-Bazaar**, 7. Basım, Medine: el-Ulum ve'l-Hikem yayınevi, 2002, Hadis No:6135/s. 387.

¹⁵⁷ S.M Ali Akkas, **Text Book on Islamic Banking**, Dhaka: Islamic Economics Research Bureau, 1. basım, 2008, s. 86.

anlamında vedîa; bankanın kendisine emanet olarak verilen parayı kullanabildiği ve veren kişinin istediği zaman parayı çekebildiği bir tür cari hesaptır.¹⁵⁸ Bu hesaplar İslâmî bankalardaki ödemesiz hesaplara benzer. Hesap açılışı sırasında müşterinin pazarlık imkânı yoktur. Cari hesapların taraflara atfedeceği sorumluluk ve menfaatler kanun koyucu veya banka tarafından belirlenir. Bu bakımdan cari hesap sözleşmesi nihai bir sözleşmeden oluşmaktadır.¹⁵⁹ Bu bağlamda BMB, İslâmî bankacılık için yönergelerin 4/i maddesinde vedîa'nın mekanizmasını tanımlamaktadır. Bankalara yatırılan fonun, yatırım yapmak için açık izinle bankalara yatırılması vedîa olarak adlandırılmaktadır. İslâmî bankalar, bu vedîa ilkesi temelinde cari hesaplardan mevduat alır. İslâmî bankalar, fonları kendi sorumluluğunda kullanmak için mevduat sahiplerinden izin alırlar ve mevduat sahipleri, bu fonun banka tarafından kullanılmasından elde edilen kâr veya zararı paylaşmazlar. Bankalar, sahiplerinin talebi üzerine vedîa ilkesine göre alınan mevduatları geri ödemek zorundadır. Mevduat sahipleri, varsa devlet vergilerini ve diğer ücretleri ödemek zorundadır.¹⁶⁰

İslâmî bankaların faaliyet sahasını inceleyen araştırmacılar, bankanın müşteriden topladığı ve emanet olarak bünyesinde bulundurduğu mevduatı iki farklı uygulamayla işlettiğini belirtmektedirler:

a. Vedîa' cari hesapta yatırılan para, çoğunlukla bankada vedîa veya emanet olarak tutulur. Böylece, yatırılan parayı bankacılık faaliyetlerinde kullanmak için banka, yatırıncının rızasını alır.

b. Bankaya yatırılan para, ne vedîa' ne emanettir. Ancak yatırılan miktar bankada borç olarak tutulur.¹⁶¹

¹⁵⁸ Ali b. Nâyif es- Şehûd, **el-Mufasssal fî Ahkâmî'r-Ribâ**, C. 3, Mektebetuş-Şamela, 2012, s. 172.

¹⁵⁹ Seyyid Huvârî, **İslam Bankaları Ansiklopedisi**, V, (ter. Nahid Yazar), İstanbul: Faysal Kurumu Yayını

¹⁶⁰ Bangladesh Bank, Guidelines for Islamic Banking, 2009, s. 11.

¹⁶¹ Borç Arapça 'da deyn anlamına gelir, mesela geri verilmek üzere alınan ya da başka sebeplerden ötürü geri ödenmesi beklenen para, döviz ürünleri, mal ya da benzeri şeylerdir. Mesela borç alınan 100 kuruş bir deyn olduğu gibi, para gibi sayılabilen; buğday, pirinç gibi ölçüsü belli olan yahut altın, gümüş, et gibi tartılabilen ya da yumurta, ceviz gibi büyüklükleri birbirine benzeyen mallar da geçerlidir. Ayrıca bkz. Abdullah Kahraman, *İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü, Fıkıh Serisi*, 4, Nizamiye Akademi, 2016, s.60-61; Bk. Aydın, Mehmet Akif, 'Deyn', TDV İslam Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C.IX, 1994, s. 266-8.

Bu işlemlerde özü itibariyle asıl olan niyet ve amaçtır. Nitekim İslâm hukuku da buna itibar etmekte ve buna göre hüküm vermektedir. İslâmî bir banka ve vedîa hesap sahipleri arasındaki işlemlerin esas olarak emanet sistemine değil, krediye dayandığı açıktır.¹⁶²

Banka, kullanımı için vedîa hesabına yatırılan parayı kullanır. Ancak mevduat sahibi geri dönüşünü talep ettiğinde banka aynı tutarı geri ödemeye mecburdur. Burada, bu formun kredi mi yoksa vedîa mı olduğu belli olmalıdır. Parası olan herhangi bir kişinin, ihtiyacı olan birine borç vermesi durumunda, parayı alan bunu kendi ihtiyaçları için kullanır, ancak parayı verenin bunun iadesini talep etmesi durumunda borçlunun borcunu geri ödemesi zorunludur. Öte yandan, hukukçulara göre vedîa, yukarıda belirtilen türden değildir. Bir kişi sırf korunması için bir başkasına para verirse, o zaman parayı alan kişinin parayı hiçbir şekilde kendi amaçları için harcamaması ve emanet eden kimse iade talebinde bulunursa, paraya veya eşyalara dokunmadan iade etmesi gerekir. Bu durumda bir bankanın vedîa hesabına yatırılan para, tam olarak iade edilemediğinden, bu hesaba vedîa denemez, bunun yerine kredi hesabı olarak adlandırılır.¹⁶³

Bir hesap sahibi yatırdığı parayı istediği gibi vedîa hesabından çekebilir, ancak eğer banka bir şekilde para kaybederse ya da yanlış yere koyarsa, para yatırma işleminde garanti edilmekle birlikte mümkün olan parayı geri ödemek zorundadır. Öte yandan, İslâm hukukuna göre vedîa veya emanet durumunda, koruma için tutulan para, emanet alan kişinin bir hatası olmadan herhangi bir şekilde yok olursa o zaman parayı geri ödemek zorunda değildir.¹⁶⁴ *Hidâye*'de belirtildiği üzere, bir kişinin, paranın güvenliğini sağlamak için üzerinde taşıdığı para emanet sayılır. Eğer bizzat kendi dahil dışında gelişen bir sebeple bu para yok olsa, iade edilmek zorunda değildir. Çünkü Resulüllah, âriyetin telef olması

¹⁶² Mahfooj Rahman, **Qur'an O Sunnahar Aloke İslami Banking Bebestah**, 1. Basım, Dhaka: BİİT, 2014, s. 14.

¹⁶³ Savvân Mahmûd Hasan, **Esâsiyyâtü'l ameli'l-İslâmî**, 1. Basım, Amman: Dârul'ul-manahij el-Ürdün Yayınevi, 2004, s. 120; Ayrıca bk. Muhammed Ahmed Sirâç, **en-Nizâmül masrifiyyi'l İslâmî**, C. 2, Kahire: Dârun-Neşr vet-Tevzi, 1989, s. 93.

¹⁶⁴ Abdullah b. Muhammed el- İmrânî, el-**Menfa'a fi'l-Kardi: Dirâse Te'siliyye Tatbikiyye**, 1. Basım, Riyad: Dârul'-Kunuz, 2010, s. 9.

halinde, kefil de olmadığı için iade edilmeyeceğini buyurmuştur. Bu nedenle vedâ alıcısı, eğer servet kendi hatası ve kastı olmaksızın telef olursa serveti geri ödemek zorunda değildir.¹⁶⁵

Fıkıh Akademisi'nin vedâ ile ilgili kararına yukarıda verilen referanslara dayanarak bakıldığında net bir bakış açısı elde edilebilir. İslâm Fıkıh Akademisi (İİT), vedâ hesabına yatırılan paranın, emanet değil, karz olduğunu savunur. Bu bağlamdaki görüşleri şöyledir: "Konvansiyonel veya İslâmî bankaların vedâ (cari) hesabına yatırılan para, müşteri tarafından ihtiyaçlarına göre alınabilir. Kefil tarafından yatırılan para, güvenlik parası olarak tutulduğundan, ihtiyacı olduğunda geri verilmelidir."¹⁶⁶ Bu nedenle, vedâ olarak adlandırılan vedâ hesabı, vedâ veya emanet değildir ve nedenleri yukarıda tartışılmıştır. Vedâ hesabında tutulan para emanet olmadığından, mevduat sahibi, bankada tutulan paraya karşı kâr elde edemez. Bankaya bıraktığı para karşılığında fazla bir miktar talep etse, bu faiz olur. Bu durumda, vedâ hesabında tutulan para, bankanın faaliyetleri için kullanılabilir, çünkü bir hesabın açılışında yatırıncının rızası alınır, yatırımdan sonra kazanılan kâr bankaya bırakılır. Banka yatırılan paradan zarar etse bile, depozito zararından hiç etkilenmez. Kâdi Ömer Faruk, bir banka tarafından, vedâ olarak tutulan paraların aslında âriyet tarzında alındığını sonucuna varmış, böylece bankanın bundan faydalanabileceğini söylemiştir. Ona göre, âriyat'ın vericisi, âriyat sağlayıcısı olarak adlandırılır ve alıcı, yani banka "âriyat alıcısı" olarak bilinir.¹⁶⁷

1.2.1. Vedâ Hesabına Yatırılan Paranın Âriyet Olup Olmaması

İslâm hukukuna göre âriyet bir borç biçimidir ve âriyet olarak verilen herhangi bir şey, daha sonra istenirse, teslim alındığı gibi iade edilir. Bununla birlikte, para ve yiyecek gibi şeylerde âriyet hükümleri cari değildir. Çünkü geri ödeme yapılırken orijinalliğini koruyamaz, özgünlük kaybedilir ve değerine eşit bir

¹⁶⁵ Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed ed-Dârekutnî, **Dârekutnî**, 3. Basım, Riyad, 2001, s.41. / bkz. Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Alî el-Beyhakî, Beyhaki, C. 3, Kahire: Dâru'l-Mâ'rifet yayınevi, 2007, s. 91.

¹⁶⁶ Abdullah b. Abdul Mohsin el-Turki, **Mecelletü'l-Mecma'u'l-Fikh el-İslâmî**, C. 11, Riyad, 2005, s. 931; bk. Zuhaylî, C. 7, s. 198.

¹⁶⁷ Kazi Omar Faruk, **Islami Banking PurboShorto Islami Bektitto**, 1. Basım, Dhaka, Ahsan yayınevi, 2006, s.66; bkz. Rahman, s. 31.

ikâme verilir. Bu nedenle, bu kategoriler âriyet yerine kredi olarak kullanılmaktadır.¹⁶⁸ *Fetevâ-i Hindiyye'*ye göre, âriyetin amacı, mülkiyet bozulmadan mülkten yararlanmaktır. Yani âriyet, kullanım sırasında mülkün sahipliğini değil, yalnızca fayda elde etme hakkını verir. *Sirâcü'l-Vehhâc* adlı eserde da aynı şeyler anlatılmaktadır.¹⁶⁹

İslâmî bankacılık sisteminde, yatırılan herhangi bir şey kasıtlı olarak banka tarafından kaybedilirse veya tahrip edilirse, yatırılan şeyin telafi edilmesi istenir. Bu konuda, *el-Înâye Şerhü'l-Hidâye* müellifi, bunu benimsediğini söylemiştir: Âriyat'ta, yatırılan herhangi bir şey, istenmeden kaybedildiğinde veya yok edildiğinde emanet olarak verildiğinden geri ödenmesi gerekmez. Ancak İmam Şâfii, tazminat ödemeyi söyledi. Başkalarının mülkiyetini kendisine ait olmadığı halde kendi kullanımı için aldığından, tazminat ödemek zorundadır.¹⁷⁰ Bu nedenle, İslâmî bankaya yatırılan her şey vedâ veya emanet olarak değil, borç olarak değerlendirilir. Resulüllah'a yakınlığı ile bilinen Sahabî Zübeyr b. Avvâm, büyük bir iş adamıydı. Herkesçe güvenilir olarak biliniyordu. Emanet olarak para biriktirdiği için pek çok insan ona geliyordu. İnsanların sadece emanet için değil, kredi için de para vermelerini istiyordu. Böylece parayı kendi işi için kullanabilirdi ve para kaybetme durumunda insanlara para iadesi yapabilirdi. Böylece insanlar da bundan fayda sağlayabilirdi. Bu yüzden insanlar paralarını emanet için değil, kredi için Zübeyr'e getirirlerdi. İmam Buhari, Zübeyr'in ölümü sırasında iki milyon iki yüz bin dirhem kredi borcu olduğunu söyler.¹⁷¹

"Karz" (kredi) ve "vedâ" arasında ayırım yaparken İslâmî hükümlerle uyumuna dikkat etmek gerekir. Bunun bir örneği OCBC Bankası (2006) İslâmî bankacılık portallarının pazarlanmasında iki sayfalık bir soru yayınladı ve vedâ'nın aslen "el-Daman"a (sorumluluk) dayandığını belirtti. Oysa daha önce alıntı yaptığımız hadiste, ilk uygulamalı vedâ'nın emanet ücreti izin vermediğine,

¹⁶⁸ Obaidul Hoque, **Fetva ve Mesail**, 3. Basım, Dakka: İslâmîk Foundation Bangladesh, 2001, s. 231.

¹⁶⁹ el-Fetava'l-Hindiye (Fetava-i Alemgiri) C.34, Dhaka: İslâmîk Foundation Bangladesh, 2011, s. 122

¹⁷⁰ Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî el- Bâbertî, **el-Înâye Şerhu'l-Hidâye**, C. 12, Lübnan: Dâru'l-Fikr, 2009, s. 243.

¹⁷¹ Taki Osmani, **The Historic Judgement on Interest**, 1. Basım, **Pakistan: Idaratul-Ma'arif yayinevi**, 2000, s. 47; bk. Rahman, s. 35.

dolayısıyla borç sorumluluğunun otomatik olarak ortadan kaldırıldığına dikkat çekmiştik. İslâm hukukunda, emanetçi üzerindeki tazminat (yükümlülük) para ile biterse, artık o emanet değil, ancak krediye dönüşüyor.

Chapra ve Khan, İslâmî bankaların düzenlenmesi ve denetlenmesinde, Müslümanların kâr paylaşım işleminden başlamış olduğu faizsiz işlemlerine atıfta bulunarak tartışmaktadır.¹⁷² Bu, tartışmanın Peygamber devrinden daha önceki uygulamalarda bulunan 'vadia'nın (emanetlerin) güvene dayalı olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle vedîa'nın (emanet mal) sahibinin rızası ile kullanılmasına izin verildi. Ancak ribaya yol açan bir işlem caiz değildir. Bu nedenle durum, borç alan ve borç veren ilişkisi gibi kabul edilmelidir. Bir yıllık süre içinde bulunan eşyanın sahibi çıkmazsa kişinin bunu kullanabileceği, sahibi ne zaman çıkarsa iade mecburiyeti, vedîa' sisteminin fikhî temelini oluşturur.

Hadise göre, eğer mal sahibi bir yıllık süre içinde bulunamazsa emanetçi, malı kullanabilir. Ancak bu işlemde doğabilecek her türlü zarar veya ziyandan sorumlu olacaktır. İslâmî bankaların ve finans uzmanlarının bu hadisin ortaya koyduğu hükümleri iyi anlamaları gerekir. Müçtehitler, vedîa'nın kullanımına itiraz etmemişler, fıkhi mezhep imamı küçük değerdeki servetin kullanımında farklı içtihatlarla bulunmuşlardır.

Kısaca Servet Bayındır'ın da dediği gibi, taraflardan birinin (bankanın) amacı parayı gelirinden yararlanmak için ticari faaliyetlerde kullanırken korumak, diğerinin (mûdî) amacı yükten kurtulmaktır. Böylece hem parasını çeşitli tehlikelere karşı korumakta ve hem de bankanın sağladığı bazı fırsatlardan yararlanmaktadır.¹⁷³ Muhtemelen, İslâmî bankalar başından beri *vedîa* hesabı olarak faaliyete başladılar ve rahatsızlığa neden olacağı için hiçbir şeyi değiştirmek istemiyorlar. Zira faaliyetler adını değiştirmek yerine, Şariat düzenlemelerine uygun olarak gerçekleştirilecektir.

¹⁷² Umar Chapra ve Tarequllah Khan, "occasional paper-3" **Islamic Research and Training Institute (IRTI)**, C. 8, sy. 11, (December 2000), s. 58.

¹⁷³ Bayındır, Faizsiz Bankacılık, s. 57.

1.2.2. Vedîa'nın Cârî Hesap Durumu

İslâmî bankalar, kendileriyle ticari ilişki kurmak isteyenlerin cari hesap açmasını şart koşuyorlar. Gerçek veya tüzel kişiler tarafından her zaman kısmen veya tamamen geri çekilebilen, faiz veya kâr ödenmeyen hesaplara cari (vedîa) hesap denir.¹⁷⁴ Vedîa'ya ilişkin koşulların doğru bir şekilde anlaşılması için, bu işlemin temellerini ilk etapta belirtmek çok önemlidir. Bunun nedeni, İslâm hukukundaki her bir sözleşmenin geçerli olması için uyulması gereken belirli şartlara riayettir. Bu manada vedîa' uygulaması üç temel üzerine dayanmalıdır. Vedîanın bu temelleri şunlardır:

- **Teklif ve kabul:** Müçtehitler, karşılıklı olarak teklif ve kabul şekliyle ilgili her bir sözleşme için orijinal bir kural olarak beyan konusunda mutabakata vardılar. Dolayısıyla, vedîa, ilgili taraflar arasında karşılıklı bir onay alınana kadar geçerli değildir. Bu karşılıklı onay teklif ve kabul ile ifade edilir. Teklif, birilerinin mülkünü korunma amacıyla bırakma isteğinin bir göstergesidir. Mesela, Bir kişinin diğerine, *"Bu emtiayı koruman için sana bırakıyorum"* demesi "teklif"i, karşı tarafın bu emtiayı teslim alması "kabul"ü ifade eder. Bu nedenle, kabul sözlü olabildiği gibi fiziksel makbuz veya ima ile de olabilir.

- **Mütevelli ve emanetçi:** Vedîa sözleşmesinde, emanetçi ve mütevelli olarak en az iki taraf bulunmalıdır. Bu bağlamda hukukçular, emanetçi ve mütevelli makamının rüşt çağına ermiş kişiler olması gerektiği konusunda fikir birliği halindedirler. Mecelle 762 maddesi de böyle düzenlenmiştir. Burada rüşt çağına ermiş kişiler olması kastedilen, ergenlik çağına ulaşmamasına rağmen, akli başında ve takdir yetkisine (mümeyyiz) ulaşan kişidir. Vedîanın diğer taraflarında da aynı şekilde ehliyet şartları aranır. Kuran-ı Kerîm de bu özelliklere işaret etmekte, *"Allah'ın geçiminize dayanak kıldığı mallarınızı akli ermezle veremeyin; o mallarla onları besleyin, giydirin ve onlara güzel şeyler söyleyin. Evlilik çağına gelinceye kadar yetimleri deneyin; eğer onlarda akılcı bir olgunlaşma görürseniz hemen mallarını kendilerine verin, büyüyecekler de mallarını alacaklar diye o malları israf ile ve tez elden yiyip tüketmeyin. Zengin olan (veli) yetim malına*

¹⁷⁴ Günal, Vural, **Özel Finans Kurumları, Ankara**, 1984, s. 18.

tenezzül etmesin, yoksul olan da kararınca yesin. Mallarını kendilerine verdiğiniz zaman yanlarında şahit bulundurun; hesap sorucu olarak da Allah yeter¹⁷⁵ buyurmaktadır. Bu nedenle küçük veya mecnun bir tarafın vediası kabul edilmez. Ancak, kabul edilirse, gerçek bir emanetin tüm yükümlülükleri yerine getirilir. Çünkü bu konu üzerinde İslâm âlimleri, zenginliğin emanet olduğu fikrinde ısrar ettiler.¹⁷⁶

- Emanet parası ile yolculuk etmenin hükmü: Müchtehitler bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Mütevellinin vedîa ile seyahat etme hakkıyla ilgili 4 farklı görüş vardır.

Ebu Hanife, müşterinin bunu yapmasını açıkça yasaklamaması şartıyla ve seyahat rotası güvenli olduğu sürece bir müteveli görevlisinin vedîa miktarı ile seyahat etme hakkına sahip olduğunu belirtmiştir. Bu nedenle, emanetçinin açıkça belirttiği kısıtlamalar olmadığı sürece, vedîa sözleşmesinin herhangi bir coğrafi bölge tarafından sınırlandırılmadığına karar vermiştir. Sözleşmenin ifadeleri çok önemlidir ve gelecekteki depozito iadesi vedîa, bir borç tutarında kendisinin yükümlülük alması anlamına gelir.¹⁷⁷ Ebu Hanife'nin öğrencileri olan Ebu Yusuf ve İmam Muhammed, ulaşım zor ya da masraflı ise mütevellinin para yatırma izninin bulunmamasını şart koşmuşlardır. Bu bağlamda, mûdînin bankaya yatırdığı miktarın koruması uygulamada yerini almıştır. Bununla birlikte, depozito asgari çaba ve maliyetle taşınabilirse, müteveli ile birlikte seyahat etmesine izin verilir.¹⁷⁸ Mâlikiler, bir seyahatte depozito verilmediği sürece mütevellinin depozito ile seyahat etmesini şart koşmuşlardır. Bu nedenle normal şartlar altında, mütevellinin mevduatı aynı şehirde tutması gerektiğine şart koşular. Ancak bu şehrin hayat şartlarını vediaı korunaklı hale getirme şartı aranmaz.¹⁷⁹

¹⁷⁵ Nisâ, 4/5-6.

¹⁷⁶ Ebû Cafar Muhammed b. et-Taberî, **Câmi' u'l-beyân**, Cilt. IV, Cidde: Dâru'l-Hicre Yayınevi, 1984, s.145-146; bk. Ali Toksarı, "Emanet", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. XI, 1995, s. 81-83

¹⁷⁷ Abdullah b. Mahmud b. Mevdûd Mevsilî, **el- İhtiyâr li Ta'îlî'l-Muhtâr**, C. 1, Lübnan: Dâru'l'-Kutubî'l-İlmiyye, 2005, s. 209.

¹⁷⁸ Bâbertî, **el-İnâye Şerhu'l-Hidâye**, C. 12, s. 243.

¹⁷⁹ Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî, **el-Müdevvene**, C. 12, Cidde: Vezaretül-evkaf, 1324, s.132.

Şâfiiler ve Hanbeliler ayrıca mütevellinin emanet ile seyahat etmesine izin verilmeyeceğini belirtmişlerdir. Bununla birlikte, seyahat etmesi gerekiyorsa sırayla sahibine, yasal acentesine veya yasal makamlara iade etmesi gerektiğine hükmetmişlerdir. Bu bağlamda emanet, sahibine veya yasal acentelerine teslim edilmezse yasal makamlar, fiilen, mal sahibinin yasal vekillerinin rolünü oynayabilir. Eğer mütevelliler emanet ile seyahat edeceklerse, seyahat rotasının güvenli kabul edilip edilmeyeceğine dair seyahat için bir risk faktörü eklendiğinde bunu garanti etmesi gerektiğine karar verdiler. Her türlü seyahat türünün Peygamberin şu sözleriyle ek bir risk içerdiği iddiasını ettiler: “Allah'ın onları koruması dışında, yolcu ve malları yok olma tehlikesiyle karşı karşıyadır.”¹⁸⁰

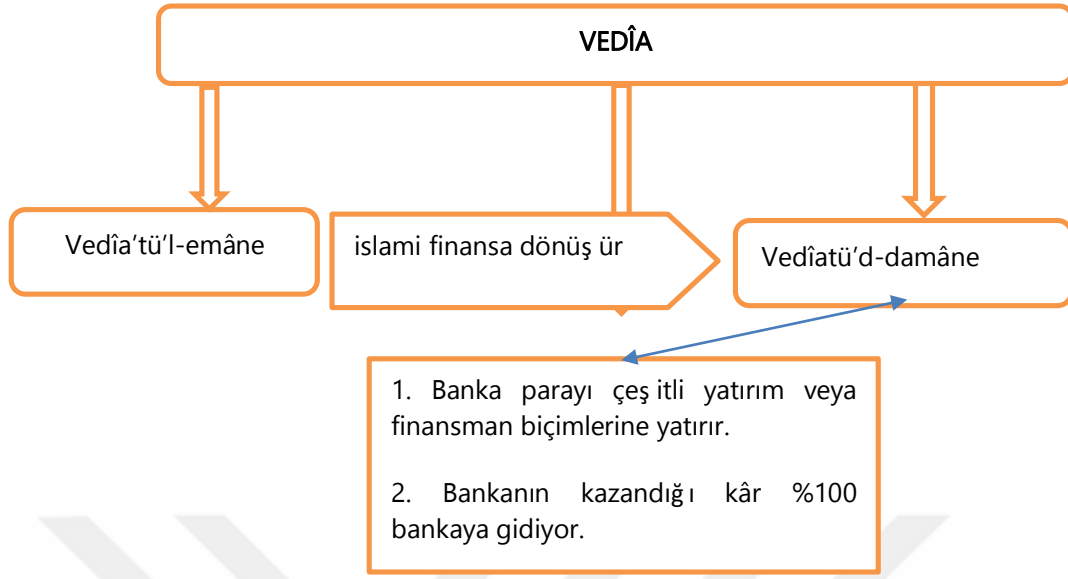
Yukarıdaki tartışmadan, hukukçuların çoğunluğunun mevduatla seyahat etmenin yasak olduğu görüşünde oldukları anlaşılıyor. Ancak Hanefiler, vedîa işleminin yalnızca beyan olduğunu, hukukçuların çoğunluğunun önerdiği diğer iki işlemin ise tamamlayıcı özellik arz ettiğini savunuyorlar.

1.2.3. Çağdaş Vedîa Tipleri

Müştehitler arasında görüş ayrılıkları olsa bile bir akit türü olarak *vedîa*; bir servetin mûdî tarafından müstevda'a emanet olarak bırakılmasını ifade eder.¹⁸¹ Çağdaş tanımlamayla bu bir kredi şeklidir. Zira böyle bir işlemde, kişi kendi mülkiyetindeki servetinden bir kısmını, muhafaza etmesi için bir şahsa emanet olarak veriyor. İlk dönem İslâm hukukçuları *vedîa*'yı sınıflandırmadılar, ancak günümüz araştırmacıları onu *vedîa'tü'l-emâne* ve *vedîatü'd-damâne* olarak iki kategoriye ayırıyor:

¹⁸⁰ Serahsî, Ebû Bekr b. Ebî Sehl Ahmed, **el-Mebsût**, Lübnan: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2000, s. 63.

¹⁸¹ Mustafa Kelebek, **İslam Borçlar Hukuku ve Ebu Yusuf'un öncelikleri**, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014, s. 124; Rahman, **Qur'an O Sunnahar Alope İslami Banking Bebestah** s. 34.

Şekil 6. Çağdaş Vedîa Tipleri

- Vedîa'tü'l-emâne

Koruma için tutulan bir şeyin sermayedarın ihtiyaçlarına göre herhangi bir şekilde veya herhangi bir zamanda mûdî tarafından geri alınmasıdır. Bu tür bir sözleşme "*el-vedîa'tü'l-emâne*" olarak bilinir. Örneğin; mevduat sahibinin 10.000 TL nakit yatırması durumunda, bankanın parayı kasasında tutması gerekir. Bir güvenlik uygulaması olarak, bankanın; a) Fonları kâr elde etmek veya başka bir amaç için kullanılmasına izin verilemez. b) Güvenlik için herhangi bir ücret talep edilemez. Sonuç olarak; formda hiçbir geri dönüş beklenemez. Ayrıca, parayı veren müşteriler hırsızlık, yangın veya öngörülemeyen aksilikler nedeniyle, malın kaybedilmesi durumunda bankanın müşteriye para iadesini garanti etmeme riskiyle karşı karşıyadır.

- Vedîatü'd-damâne

Garantili tasarruf veya güvenli saklama anlamına gelir. Kullanımına izin verilmeksizin tutulan herhangi bir emtia (mal vb.) geri istendiğinde emtia değerine eşdeğer başka şekillerle de geri ödenebilir. Bu işlem vedîatü'd-damâne olarak bilinir. Bu sözleşmenin beş temel özelliği vardır:

- Birincisi: Velayetin emanetçisi müteveli ve emanet edilen şeyi korumakla mükellef teminat veren kişi.

- İkincisi: Banka, kullandıktan sonra tüm kârı alır ve ticarete zarar varsa, tüm sorumluluk bankaya geçer.

- Üçüncüsü: Yatırılan varlık alım-satım ve diğer amaçlar için kullanılabilir.

- Dördüncüsü: Mütevellinin, yatırılan varlığın kullanımından elde edilen herhangi bir geliri talep etmeye hakkı vardır.

- Son olarak ise: Yatırımcı, herhangi bir zamanda emaneti geri alabilir.

Bu bir karz (borç verme) akdi gibidir. Mûdî, sadece yatırdığı miktarı geri alır, anapara üzerine ilave yapmaz. İslâm bankaları İslâm hukukunun bu hükmünden istifade ederek kendi kasalarına yatırılan büyük servetleri geri ödmeden önce yatırım ortaklıklarında kullanırlar ve kâr sağlarlar. Buna karşılık konvansiyonel bankalar ise kendilerine yatırılan miktarlara yüzdelik faiz öderken, daha yüksek faizle müşterilerine kredi açarlar. Bu durum piyasaları kızıştırmasının yanında haksız kazancı da beraberinde getirir.¹⁸²

İslâmî bankalarının belirttiğimiz çalışma sistemi, olumsuz herhangi bir durumda, mesela bankadaki paranın çalınması halinde bile paranın iadesini garanti eder. Zira banka, böyle bir kaybı telafi edebilecek izne ve altyapıya sahiptir. Bunun iki sebebi var:

a. Bünyesine yatırılan mevduatı kullanma izni sebebiyle kâr sağlamakta,

b. Müşterileriyle kurduğu iş-birliği, -faizden uzak- kâr amaçlı olduğu için bütün ekonomik etkinliklerinde kâr/zarar ortaklığı prensibine bağlı çalıştığı için zararı telafi imkânına sahiptir.

İslâmî finans bankasının bünyesine aktarılan serveti, vedîatü'd-damâne prensibiyle koruması, müşterileri arasında güven oluşturup daha fazla servet

¹⁸² Lee Mei Pheng ve Detta Ivan Jeron, **Islamic Banking & Finance Law**, 1. Basım, Selangor: Darul Ehsan, 2007, s. 73.

akımına sebep olacaktır. Bu çalışma şekli ve teminat garantisinin Ürdün İslâm Bankası tarafından öne çıkarılan bir uygulama olması dikkat çekicidir.¹⁸³

Bu açıklamalar ışığında şu tespiti yapmak yerinde olur: İslâmî banka, bünyesine yatırılan mevduat hesaplarını “el-vedîatü’-d-damâne” prensibine bağlı kalarak çalıştırdığı için bu işleme sadece “vedîa” demek yeterli olacaktır. Vedîa hesabının adında herhangi bir değişiklik yapılmasına gerek yoktur. Ancak burada, vedîa üzerine araştırma yapan İslâm hukuku araştırmacılarının vardığı bir sonuca dikkat edilmesi gerektiği kanaatindeyiz. Bu durumda “el-vedîatü’-d-damâne” uygulamasına özel bir anlaşıma gözüyle bakılabilir. Mesela, Amr b. Şuayb’ın babası, “Vedîa sahibi için birinin kefil olmasının gerekmediğini söyler”.¹⁸⁴ Hadisler üzerinde çalışan Nâsirüddin el-Elbânî, hadislerin hasen olduğunu söylemiştir.¹⁸⁵ Abdurrahman Mübarekfuri de *Tuhfetü’l-Ahvazi* adlı eserinde, Amr b. Şuayb tarafından nakledilen hadislerin babasından rivayet edildiğini ve senedinin sahih olduğunu kabul eder. İbn Hacer el-Askalani de *Fethu’l-Bârî* kitabında hadisler hakkında aynı yorumu yapmıştır.¹⁸⁶ Resulüllah’ın fakih çevresinden Ebu Bekir, Ali b. Ebi Talib ve İbn Mes’ûd, vedîa’nın aslında bir emanet olduğunu söylemişlerdir.¹⁸⁷

Bu nedenle, vedîa’nın “her şartta tazmin edilen” ve “normal seyri” içinde İslâm hukukunun klasik prensipleri içinde yürütülen iki ayrı uygulamaya tâbi tutulması İslâm hukukunun temel prensibiyle bağdaşmaz görünüyor. Eğer birçok forma bölünüyorsa, “vedîa” başlığı altında değil, “kredi” başlığı altında değerlendirilir. Zira bu durumda vedîa’nın nitelikleri değişikliğe uğrar ve kredi nitelikleriyle karışır.

¹⁸³ Ürdün İslam Bankası, **The Jordan Islamic Bank for Finance and Investment Law**, Mart, Amman, 2013, s. 4.

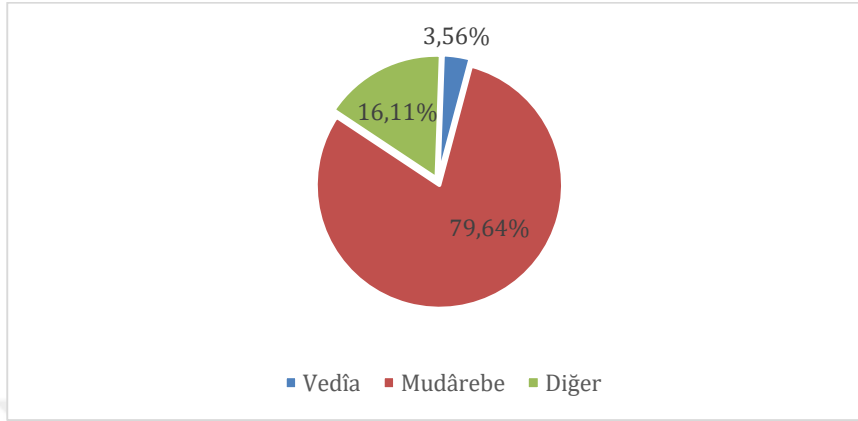
¹⁸⁴ İbn Mâce, C. 11, s.802.

¹⁸⁵ Muhammed Nâsirüddin el-Elbânî, **Sahîhu’l-Camiu’s-Sağîr ve Ziyâdetuhu**, 1. Basım, Riyad: el-Mektebu’l-İslâmî. 1998, Hadis No: 13475, s. 1348.

¹⁸⁶ Ebu’l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahmân b. Abdurrahîm el-Mübârekfûrî, **Tuhfetü’l-Ahvezî bi Şerhi Câmi’i’t-Tirmizî**, C. 2. el-Mektebetül-Vekfiyye yayınevi, 2008, s. 57.

¹⁸⁷ Ebû Hafs Sirâcuddîn Ömer b.Ali b. Ahmed el-Ensârî İbnü’l-Mülakkin, **el-Bedrü’l-Münîr fî tahrîci Ehâdisi ve’l âsâr fî Şerhi’l Kebîr**, Dârul-Hicra yayınevi, 2006, s. 307.

2019 ayın sonunda, Bangladeş'te bütün İslâmî banklarda mevduat türlerinin oranı aşağıdaki gösterilmiştir.

Şekil 7. Toplam Mevduat Türlerin Oranı

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

BMB tarafından yayınlanan toplam mevduat türlerinin oranı Şekil 6'da gösterildiği gibi, İslâmî bankacılık endüstrisinin farklı mevduat türleri arasında mudaraba mevduatı %79,64 ile en yüksek oranı oluşturmaktadır. Onun peşinden diğer mevduatlar (%16,11), vedîa cari hesap mevduatları (3.56 %) 'dir.

Kısaca, İslam hukukunda vedia, emanetçi sınırları ihlal etmedikçe sorumluluğa tabi olmayan güven odaklı bir işlemdir. Ancak şu anda, bu ülkedeki İslami finans kuruluşları cari ve tasarruf hesaplara vedia sözleşmesi uygulamaktadır. Sözleşme (akd), varlığı müşteri adına korumak için varlığın sahibi (müşteri) ile saklayıcı (banka) arasındadır ve aynı zamanda banka varlığı yatırım için kullanılabilir. Dolayısıyla cari hesap için kredi araçları, tasarruf ve sabit yatırım hesabı için mudaraba aracı uygulanmaya daha uygundur. Müşteri parasını bankaya karz verir ve banka bunu alıp borçlanır. Akademisyenlerin çoğunluğunun görüşü ve Cidde merkezli Fıkıh Akademisi'nin Ebu Dhabi'de düzenlenen 9. toplantısında 86 (9/3) sayılı kararıyla resmi pozisyonudur. Konsey, müşterinin cari hesaba yatırdığı paranın İslami bankalara kredi verilip verilmeyeceğine ve dolayısıyla bankanın, müşterinin istediği her an meblağı müşteriye iade etmekle yükümlü olacağına karar verdi. Bu, aşağıdaki argümanlarla desteklenebilir ve

gerekçelendirilebilir: a) Parayı bir bankaya yatıran mevduat sahibi, bankanın mevduatı diğer paralarla karıştıracağını ve parayı kullanıp yatırım yapacağını bilir. Mevduat sahibi, parasını kullanmak için bankaya izin verebilir. Bu, vedia değil, borçlanma hükmünü alır. b) Banka yatırılan paranın sahibidir ve istediği şekilde ilgilenir, bu nedenle vedia değil kredi olarak kabul edilir. Nitekim vedia sözleşmesinde kayyım, depozitoya sahip değildir ve onunla ilgilenmesine izin verilmez. Hal böyle olunca buna vedia demek gerçek olmayan bir metafordur, çünkü vedia'nın koşulları ve göze çarpan özellikleri yerine getirilmiyor. c) Bankanın, mevduatı yatıran kişiye iade edeceği mevduatları garanti altına alacağı varsayılmaktadır. Borçluluk ve teminat vedia ile çeliştiğinden, banka vedia olarak değerlendirilecekse aynı tutarı iade etmeyi garanti etmez.

2. MUDÂRABA

İkinci bölümün başında işaret ettiğimiz gibi BMB tarafından yayınlanan İslâmî Bankacılık Kılavuzu'nun 4. maddesine göre Bangladeş'te İslâmî bankalar mevduatları vedîa ve mudâraba olarak iki ilkeye göre almaktadır:¹⁸⁸

Bu bölümde, klasik kitaplardan ve İslâm hukukunun çağdaş Şeriat âlimlerinin mudâraba işleminin tanımıyla ilgili görüşleri aktarılacaktır. Bunun yanı sıra Bangladeş İslâmî bankacılık endüstrisinde mudâraba uygulamasının İslâm hukuku mevzuatı kapsamında nasıl ele alındığından da bahsedilecektir.

2.1. İslâm Hukukuna Göre Mudâraba

Arapçada "kalp atışı, titreşim, ter atma, suda tepinme, zile basmak, yol kastetmek, akrep sokması, boynunu vurmak, mühür basmak, yeryüzünde seyahat etmek" manalarındaki ضرب kökünden gelen mudâraba; "iki tarafın, birinden mal, diğerinden emek olmak üzere kâr ortaklığı kurmaları"¹⁸⁹ manasında kullanılır. Kur'an-ı Kerîm, ضرب lafzını "yeryüzünde ibretlik yürüyüş" manasında

¹⁸⁸ Bangladesh Bank, **Guidelines for Islamic Banking**, s. 11.

¹⁸⁹ **Kâmûsu'l-Muhit**, "(DRB) maddesi" Dâru'l-Kutub İlmiyye, 1989; bk. **Câmiu'l-meâ'nî**, "MUDÂRABE" maddesi, 1996.

ifade buyurmuştur.¹⁹⁰ Mudârağa, bir tarafın sermaye koymasý ve diğér tarafın yapılacak işi üstlenmesiyle kurulan kâr paylaşımına dayalı ortaklığı ifade eder.¹⁹¹

Hanefî fıkhnın meşhur eserlerinden olan *Hidâye*'de, mudârağa akdinin tanımı verilirken şöyle bir ifade yer almaktadır: "Mudârağa sözleşmesi, bir tarafın para vereceğı ve diğér tarafın emek vereceğı bir tür ortak girişim işidir. Girişim sonucunda kâr edilirse, her iki taraf anlaştıkları kâr oranı nisbetinde bundan faydalanacaktır. Sözgelimi, bir tarafın sermaye ortaya koymasý ve elde edilen kârın hepsinin kendisine ait olmasını şart koşması, diğér tarafın emek verip çalışması durumundaki ortaklığa mudârağa değil, "bidâa" denir. Aksine, eğer ikinci taraf elde edilen kârın hepsinin kendisinin olmasını şart koşarsa, ilk taraf ikinci tarafa borç vermiş gibi olur."¹⁹² Seyyid Sabık da "*Fıkhu's-Sünne*" adlı kitabında, mudârağayı, "iki taraftan birinin sermaye, diğérinin iş yapmak şartıyla elde edecekleri kâr oranını aralarında eşit olarak paylaşma üzerine kurdukları bir akit" tanımlamaktadır.¹⁹³ Mudârağa akdinin, "kesmek" manasına gelen "el-kırâd" (القراض) ile "ortalama eşitlik" manasında kullanılan "mudârağa" (المضاربة) kelimelerinden mülhem kullanıldığını savunanlar olmuştur. Karz (kesme) ve mudârağa (ortalama eşitlik) demek olur. Çünkü sermaye sağlayıcı ve mudârib para için diğér birikimlerini kesecektir. Sözleşmenin başlangıcında, sermaye sağlayıcı parasının bir kısmını kesecek ve onları mudâribe emanet edecektir. İşler tasfiye edildiğinde mudârib, sermaye sağlayıcı ile paylaşmak için yaptığı işten elde edilen kârın bir kısmını kesecektir. Bu işlem için yapılan sözleşmenin her iki tarafa da karşılıklı olarak, kendi servetinden "para kesmek" vecibesi yüklemesinden dolayı, "mukârada" (المقارضة) dendiğı de tartışılmıştır.¹⁹⁴

¹⁹⁰ Nisâ, 4/101

¹⁹¹ Muhammed Emîn b. Ömar Âbidîn, **Reddü'l-muhtâr Ale'd-Dürrü'l-Muhtâr**, Cilt. VIII, Cidde: Âlamu'l-Kûtûb, 2003, s. 483-493; bk. Cengiz, Kallek, "Mudârağa", **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXX, 2005, 359-363; Murtaza Köse, "*Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudarabe ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme*", **EAÜİFD**, sy. 17, 2002, s. 151-177.

¹⁹² Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Merğînânî, **el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**. C. 3, İstanbul: el-Mektebetü'l-İslâmiyye. 1986, s. 202.

¹⁹³ Sâbık, C. 2, s.231.

¹⁹⁴ Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb Şirbinî, **Muğni'l-Muhtâc ilâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc**, C. 2, Riyad: Dâru'l Kutub İlmiyye, 1958, s.309.

Serahsî'ye göre, "mudâraaba" tabiri Kur'an-ı Kerîm'de de kullanılmıştır. Bu Hanefî fakihî, "el-Mebsût" adlı eserinde, "*Biz (Hanefîler) ilk terminolojik fıkıh tabiri olarak (mudâraaba) lafzını seçtik, çünkü Allah'ın kitabı ile uyumludur*" der.¹⁹⁵ Burada mudâraaba akdinin ekonomik hayattaki işlevsel tatbikatına mukayeseli bir bakış sağlamak üzere tarihi seyri içinde İslâm hukuk okullarının tanımlarına ve uygulamalarına yer vereceğiz.

Abdullah b. Mes'ûd'un rivayetine göre, Resulüllah, "Veda Haccı"nda şunları söylemiştir: Ey insanlar! Biliniz ki bu şehriniz Mekke, bugününüz arefe ve bu ayınız zilhicce nasıl mukaddes ve dokunulmaz ise mallarınız ve canlarınız da aynı şekilde dokunulmazdır. Câhiliye devrindeki her türlü ribâ kaldırılmıştır, ayağımın altındadır. Fakat anaparanız sizindir. Ne haksızlık edin ne de haksızlığa uğrayın"¹⁹⁶ buyurmuştur.

Mekke ve Medine'de mudâraaba'yı açıklamak için, "karz" kelimesi kullanılmıştır. Haris el-Akli, ölüm döşeğindeyken 1.000 dirhem kredisi ve 1.000 dirhem mudâraaba karzı olduğunu itiraf etti. Bu durumda önce kredisi ödenecektir. Krediyi ödedikten sonra kalan para mudâraaba sahibine verilecektir.¹⁹⁷ Başka bir hadiste Resulüllah, üç işlemin; "vadeli olarak alım satımın", "mudâraabanın" ve "yemek için, eldeki buğdayın arpa ile karıştırılmasının" meşruiyetini beyan etmiş, ancak "satış için karıştırmayı" nehyetmiştir. Müslümanlar, sahabe döneminden bu yana mudâraaba ortaklığını uygulamışlardır.¹⁹⁸

Resulüllah'ın amcası Abbas, mudârabada mudârib sıfatıyla para yatırırken, bu parayı teslim alan emekçinin (âmil), "deniz seyahati yapamayacağı", "çöle gidemeyeceği" ve "herhangi bir köle satın alamayacağı" şartlarını ileri sürerdi. Koşullardan biri ihlal edilirse mudârib, sonuçların tüm sorumluluklarına katlanmak zorundaydı. Resulüllah bu şartları duyduğunda onlardan hoşlanıp tercih etti ve

¹⁹⁵ Serahsî, el-Mebsût C. 22, s. 18.

¹⁹⁶ <http://islamport.com/d/1/mtn/1/3/21.html>

¹⁹⁷ Ebu Muhammed Abdullah b. Abdîrrahman ed-Dârimî, **Sünenü'd-Dârimî**. C. 2, Dimaşk: Dâru'l-Kalem. 1991, Hadis No:3096/s. 477.

¹⁹⁸ İbn Mace, **es-Sünen- Kitâbu't-Ticâre**, Hadis No:2289.

onlara izin verdi.¹⁹⁹ İbn Hazar, *Telhis* adlı kitabında yukarıdaki hadisleri sahih olarak kabul etti.²⁰⁰ Şah Veliyyullah, birçok tarafı olan meşru işlemler arasında en başta mudârabayı tercih etti.²⁰¹ Mudâraaba akdi konusunda, Hanefilerin içtihadı, İmam Muhammed (189/805)'in *Câmiu's-Sağîr* ve *Câmiu'l-Kebîr* isimli eserlerinde verilmiştir. Serahsî (483/1090)'nin de belirttiği üzere Hanefiler, bu konuda "mudâraaba" lafzını İslâm hukuku terminolojisi olarak benimsemiş, Kitap ve Sünnet'e uygun olduğunu ifade etmişlerdir.²⁰² Mâlikilerden Halil b. İshâk el-Cündî'e göre "mudâraaba"; bir sermayedarın, anaparası iade edilmek ve kâr sağlamak üzere bir mudârib ile yaptığı anlaşmayı ifade eder.²⁰³ Şâfiilerden İmam Nevevî; "Kıraz veya mudâraaba', bir insana takas için para verildiğinde gerçekleşir ve (gerçekleşen kâr) iki taraf arasında paylaşılır"²⁰⁴der. Hanbelî mezhebinden İbn Kudâme mudârabayı; bir sermayedarın bir kimseye ticaret için, para aktarıp, elde edilen kâr oranını aralarında bölüşmek üzere yaptıkları ticari anlaşma" olarak tanımlar.²⁰⁵ İbn Hazm, müçtehitlerin aksine, mudâraaba akdinin içtihat yoluyla sabit bir İslâm hukuku terminolojisi olduğunu belirtir. *Merâtibu'l-icmâ'* adlı eserinde "karz" akdinin icmaya dayandığını söyler.²⁰⁶

2.2. Mudârabanın Şartları

Hanefilere göre mudâraaba akdinde kullanılan ifade (sîga), işletmenin nasıl bir özellik arz ettiğini belirler.²⁰⁷ Bu sîgalar üç çeşittir;

¹⁹⁹ Muhammed el-Emîn b. Abdilkâdir el-Cekenî eş-Şenkîti, **Edvaul beyân Fi İzâhil kur'an bil-Kur'an**, C. 3, Cidde: Mecmeül Fikihil İslâmî, 1998, s. 247.

²⁰⁰ Darimi, **Sünenü'd-Dârimî**, C. 3, s. 63.

²⁰¹ Velî Ullâh el-Dihlavî, Hujjatullâh, el-bâlega, Kârâçî Kur'an Enstitüsü, (Urduca: اردو شرح حجة الله البالغة: انسانوں کے شخصی اور اجتماعی مسائل) 1 Basım, Lahore: Mârifet Yayinevi, 2010, s. 668.

²⁰² Serahsî, C. 22, s.18; bk. Ahmed Yûsuf Süleyman, "*Hükmü'l-mudârebe bi-mâli'l-vedî'a evi'l-Karz ev bihimâ ma'an*", **Külliyeti dâri'l-'ulûm**, Sy. XI, Kahire, 1988, s. 74;

²⁰³ Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe ed-Desûkî, **Hâşiyetü'd-Desûkî âlâ şerhi'l-Kebîr**, 3. Basım, el-Mektebetü'l-Vekfiyye, 2015 s. 518.

²⁰⁴ Şirbinî, **Muğni'l-Muhtâc İlâ Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc**, C. 22, s. 212.

²⁰⁵ Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh el-Makdisî İbn Kudâme, **el-Muğnî**, 4. Basım. Daru'l-Alemi'l-Kutubi yayinevi, 1997, s. 132.

²⁰⁶ Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî Nevevî, **el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**, C. 17, Beyrut: Dâru'l-Fikir, 1996, s.191.

²⁰⁷ Kelebek, s. 141.

a. Mutlak Mudâraha: Mudâribin yetkilerinin geniş tutulduğu, sermaye sağlayıcı ile mudarib arasında ticaretin alanı, zaman ve mekânı tayin edilmeden genel yetkilendirme yoluyla kurulan mudâraha akdidir. Bu mudâraha genel ifadeli bir akittir.

b. Mukayyed Mudâraha: Mudâribin yetkilerinin belirlenip sınırlandırıldığı, sermaye sağlayıcı ile mudarib arasında ticaretin alanı, zaman ve mekânı tayin edilerek yetkilendirme yoluyla kurulan mudâraha akdidir. Bu mudâraha sınırlı bir akittir.

c. İhtiyarî Mudâraha: sermaye sağlayıcının mudâribi serbest bıraktığı akittir. Bu mudâraha, sermaye sağlayıcının mudâribe, "sen çalışmada hürsün" dediği bir akittir.

Mudâraha ortaklığının kurulması için çeşitli açılardan bazı şartlar gerekmektedir. Aşağıda bu şartlar başlıklar halinde incelenecektir.

- Sermaye (Re'sü'l-Mâl) ile İlgili Şartlar

Mâl (çoğul emvâl) kelimesi Arapçada "her türlü şey" anlamına gelir ve bu anlamla Türkçeye geçmiştir.²⁰⁸ Ebu Hanife'ye göre bir mudâribin, işi yerel olarak yürütmesi durumunda kişisel harcamalarını talep etme hakkı yoktur.²⁰⁹ Ancak iş amacıyla seyahat ederse, bunu yapma hakkına sahiptir. Şahsi masraflar, mudâribin yiyecek, içecek ve kıyafetleri olarak tanımlanır. Ayrıca akit taraflarından birinin bu tür bir sözleşmedeki kâr paylarına ek olarak sabit bir miktar para (örneğin, on dirhem) alması öngörüldüğü takdirde sözleşmenin geçersiz kılınacağına hükmedilmiştir. Cari kiralama ücretlerinin de mudâribe ödenmesi gerekir. Ebu Hanife, mudâribin, yürürlükteki mudâraha akdi kaynaklarından üçüncü şahıslarla yapılacak yeni bir akdi caiz görmektedir. Bu durum, bir mudârib aracı olarak, mevcut ana sermayeden bir miktar servet

²⁰⁸ Mahmûd b. Ahmed Şehâbeddin ez-Zencânî, **Tahrîcû'l-fürû' 'ale'l-uşûl**, Beyrut: Risâle yayınevi, 1998, s. 226; bk. Hasan Hacak, "Mal" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXVII, 2003, s. 461-465.

²⁰⁹ Serahşî, C. 22, s. 63; bk. Shamim Ahmad Siddiqui ve Mohsen Fardmanesh, "Saving and Investment under Mudarabah Finance", **Review of Islamic Economics**, C.2, Sayı.1, 1992, s. 35-42.

yatırarak mudâraaba düzenlemesi halinde, yani sermaye sağlayıcı olarak hareket ettiğinde meydana gelir. Ebu Hanife, kârın üç taraf arasında nasıl dağıtılması gerektiğini de göstermiştir. Ayrıca Ebu Hanife, asıl sermaye sağlayıcının ve ilk mudâribin herkes için %50 kâr oranı konusunda mutabık kaldığı bir örnek veriyor. Ardından, birinci ve ikinci mudârib arasında benzer bir oran kararlaştırılır ve her biri kârın yarısını alır. Kalan kâr ilk mudârib ve asıl sermaye sağlayıcı arasında paylaşılır. Bu, iki taraftan her birinin ilk kârın sadece dörtte birini alacağı anlamına gelir.²¹⁰

Ebu Hanife ayrıca mudâraaba sermayesinin para birimi (dinar veya dirhem) olması gerektiğine de karar verdi. Bu iki para birimi dışında herhangi bir sermaye biçimini reddetti.²¹¹ Ebu Hanife, sermaye sağlayıcının yatırımını kimin kontrol altına alacağını da açıkladı. Sermaye sağlayıcıya, mudâribin mudâraaba işini yapmada çalışma alanını belirtmesine cevaz verdi. Mudârib sermaye sağlayıcının kapasitesini aşarsa, doğabilecek zararlardan sorumlu olacaktır.²¹² Ayrıca mudâribe verilen yetkilerin kapsamını da açıkladı. Akdin tarafları arasındaki anlaşmazlığın çözümünde çeşitli ilkeler belirledi: sermaye sağlayıcı ile mudârib arasında sermaye sağlayıcı (sermâye) miktarında anlaşmazlık olması halinde, sermaye sağlayıcının iddiasının esas kabul edileceğine hükmetti.²¹³

Ebu'l-Leys es-Semerkandî (373/983)'nin²¹⁴ *Hızânetu'l-Fıkıh* adlı eserinde belirttiği üzere mudâraaba'nın Hanefî kurallar ışığında ve VIII. yüzyılın sonuna doğru çarpıcı biçimde geliştiği görülmüştür. Kuralların geliştirilmesi, özellikle

²¹⁰ Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad Şeybânî, **el-Câmi'u's-Sağîr**, Beirut: Dâru'l-Âlemi'l-Kutub, 1986, s. 425.

²¹¹ Şeybânî, s.426.

²¹² Şeybânî, s. 425; bk. Zeyd Muhammed er-Rummânî, "‘Akdü'l-mudârebe fi'l-fıkhi'l-İslâmî ve medâ tatbîk ahkâmihî fi'l-masârif ve büyûti't-temvîli'l-İslâmiyye", **Mecelletü's-Şerî'a ve dirâsâti'l-İslâmiyye**, Küveyt: Sayı. XIII, 1999, s. 207-14.

²¹³ Şeybânî, s.427.

²¹⁴ Ebu'l-Leys es-Semerkandî, Hanefî fıkında nâdiru'r-rivâye ve nevâzil konusunda uzman bir Hanefî fakihidir. Özellikle Endonezya ve Bangladeş diyarında fakih, müfessir ve sûfi bir zat olarak şöhet bulmuştur. *Hızânetu'l-fıkıh* kitabı gibi *Uyûnu'l-mesâil* adlı kitabı da fıkhi derinliği olan bir kitaptır (bkz. İshak Yazıcı, DİA, Semerkandî Ebu'l-Leys md.).

sermaye sağlayıcı ile mudârib arasındaki ilişkinin kapsamını belirlemede önemlidir.²¹⁵

Mâlikî mezhebinin kuruluşundan bu yana *Muvatta* ile *Müdevvenetü'l-Kübra*, Mâlikî hukukunun ana referans kaynakları kabul edilmektedir. İlki hadis anlatımı tarzında, ikincisi ise problemli konular veya mesail tarzında yazılmıştır. *Muvatta*'da, mudâriba'nın çeşitli konularından oluşan 20 kural bulunmaktadır. Bu, kabul edilen sermaye sözleşmelerinde izin verilen ve yasaklanan faaliyetlerin konularını, koşulları (şartlar), aracı yöneticinin çabası veya ihmalinin yanı sıra akit tarafları arasındaki ihtilafları çözme yöntemlerini içermektedir.²¹⁶ Öte yandan, *Müdevvene*'nin 69 metni "mudâriba" üzerine olan incelemelerden oluşmaktadır. Sahnûn (240/854),²¹⁷ *Müdevvenetü'l-Kübra*'daki mudâriba tartışmasını daha da güçlendirdi. *Muvatta*'da ele alınan mudâriba sözleşmesine ilişkin kuralları ayrıntılı olarak açıkladı. Örneğin, caiz gördüğü sermaye türlerini tarif ederken, mudâriba için "para ve altın gibi ticari malların dışındaki ürünler" şeklinde genel bir tanım getirdi.²¹⁸ Mudâriba'da sermaye olarak para birimi (dinar, dirhem, fülüs), erimiş altın ve gümüş külçe, buğday ve borç tanımını yaptı. Ayrıca *Muvatta*'da açıkça tartışılmayan kâr dağıtım kurallarını koydu.

İbn Rüşd (595/1198)'ün "*Bidâyetü'l-Müctehid*" adlı ünlü fıkıh kitabı, İslâm hukukunda en eski hukukçular arasındaki uyuşmazlıkları mukayeseli olarak vurgulayan bir metindir. İbn Rüşd'e göre hukukçular, genel olarak mudâriba sözleşmesinin temel unsuru üzerinde anlaştılar, ancak detaylarına inilince farklılıklar görüldü. Örneğin müctehitler; mudâribe verilen yetkilendirmenin mutlak değil, sınırlı olduğu konusunda hemfikirdirler. Ancak mudâribin görevini yerine getirme konusundaki sınırlandırmalarda farklı görüştedirler. Ebu Hanife,

²¹⁵ Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî, **Hizânetü'l-Fıkıh ve U'yûnü'l-Mesâil, Şirketü't-Tab' ve Neşru'l-Ehliyye**, 1965, s. 236; ayrıca bkz. **Ahterî**, Mustafa b. Şemsüddin el-Karahisârî (968/1561), **Câmiu'l-mesâil**, (thk. Mustafa Kelebek), İstanbul: Dâru'r-Ravda, 1437/2016, s. 32-33.

²¹⁶ Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî Bâcî, **el-Müntekâ Şerhi Muvatta' İmam Mâlik**, C. 7, Beirut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999, s. 71-77.

²¹⁷ Ebu Saîd Abdüsselam b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî Sahnûn, aslen Şam Humuslu bir ailenin çocuğu olarak Kayrevan'da doğdu ve Mâlikî fıkıhı üzerine yetişti. Mâlikî mezhebinin Kuzey Afrika'da yayılmasında önemli payı oldu. Mâlikî fıkının en önemli eseri el-Müdevvenetü'l-kübrâsı yanında Nevâzil'i de yazmıştır; bk. Hakan Çavuşoğlu, DİA, Sahnûn "سحنون".

²¹⁸ Sahnûn, s. 76-78.

Mâlikî ve Şâfiîlerle, rabbü'l-mâl'dan açık bir izin almadan mudâribin farklı kredi işlemlerinde bulunması hususunda müttefik değildir. Mâlikî ve Şâfiîler bu işlemi reddetmişlerdir, Ebu Hanife ise buna izin vermiştir. İbn Rüşd, sadece hukukçular tarafından yapılan kuralları kaydetmeyip, aynı zamanda gerekçelerini de vermiştir.

Ebu Hanife kredi işlemine izin verdi, çünkü tacirlerin bunu geniş çapta uyguladıklarına inanıyordu. Diğer taraftan İmam Mâlik ve Şâfiî, kredi işlemlerinin zaman zaman yapıldığı kanısındaydı.²¹⁹ *el-Ümm* adlı eserinde, mudâra tartışmasına 'Babü'l-Karz' adını vermiş ve dört alt başlığa ayırmıştır:

- Malların sermaye olarak kabul edilemezliği.
- Mudâra'da öngörülen şartlar.
- Mudâra.
- Mudâra'da ticaret muhasebesi.

Şafiî hukukçulardan Şirazi (476/1083)'ye göre, "size mudâra olarak para vereceğim ama tüm kâr bana ait olacak" ya da "size mudâra olarak para vereceğim ve tüm kâr sizindir" gibi öngörülemez ifadelerin kullanılması durumunda sözleşme geçersizdir. Çünkü birinci ifadede sözleşme otomatik olarak bid'a sözleşmesine geçecek, ikincide ise halis kredi (karz) sözleşmesine dönecektir. Gazzâlî (505/1111) de kârın paylaşılması gerektiğini vurgulayarak Şirazi ile aynı kanaati belirtmiştir.²²⁰

Prensip olarak, dört büyük hukuk okulunun hukukçuları, mudâra sözleşmelerinde altın, gümüş ve madeni paraların sermaye olarak kabul edilmesinde ittifak etmişlerdir. Nevevî ve İbn Kudâme'ye göre karz'ın geçerli olması için sermayenin de dirhem, gümüş para ya da dinar altın para şeklinde olması gerekiyor.²²¹ Sözleşmedeki dirhem ve dinarları sermaye olarak kabul

²¹⁹ Muhammed b. Ahmed el-Hafid el-Kurtubî İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**, C. 4, Mektebetul-vakfiyye, 1995, s. 843; Rahman, s. 43.

²²⁰ Gazzâlî, *el-Vecîz fî Fıkhi'l-İmami's-Şafiî*, s. 22

²²¹ Şirbinî, C. 2, s. 212.

etmede hukukçular arasında ittifak vardır.²²² Madeni paraların tutarlı değeri, mudâra kârının belirlenmesinde çok önemlidir. Mal ve ürünler (urûz), mudâra yatırımı olarak kabul edilmedi.²²³ Eğer bir yatırım bitmişse ve daha önce belirtildiği gibi tüketici sözleşmesi de geçersiz hale gelmişse mudâradan kâr edilir. Altın ve gümüşün aksine, malların fiyatında, normal değerine göre dalgalanmalar olabilir. Örneğin, mudârib malları sermaye sağlayıcıya iade etmek istediğinde, fiyatlarının büyük ölçüde arttığını varsayalım; bu durumda mudârib malları sermaye sağlayıcıya iade eder ve hak ettiği miktardan daha az kâr alır. Buna karşılık, malların fiyatı önemli ölçüde düşerse, mudârib çok daha az para ödeyecektir. Bu durumda, mudârib, sermaye sağlayıcının payından daha fazla kâr elde edecektir.²²⁴

Klasik İslâm hukukçuları, belirli bir emtianın (mal vb.) mudâranın sermayesi olarak kabul edilmesinde veya reddedilmesinde dikkate alınan iki ana standart kriter kabul etmektedirler:

- a. Bir malın tutarlı değerinin olması.
- b. Toplumda kanuni bedel olarak işlev görmesidir.

İkinci standart kriter, özellikle de bakır madeni, fülüs ve külçe altın (tibr) gibi diğer malların reddedilmesinde uygulanmıştır. Bu mallar, gerçek değeri olmayan değerli para birimleridir. Bazı insanların, bunları değiş tokuş aracı olarak kullanmasına rağmen, topluluk içindeki dolaşımları evrensel değildir. Çünkü mudâranın sermayesinin zamana ve toplumlara göre değişebilmesi mümkündür. Klasik hukukçular, gıda ve buğdayı mudâranın sermayesi olarak kabul ettikleri zaman, gerekçeleri şehirlerdeki insanların onları değişim aracı olarak kullanmış olmalarıydı.²²⁵ Ayrıca, ilk başta mudâra yatırımı olarak 'ticari

²²² İbn Kudâme, C. 7, s. 123.

²²³ Şihâbüddîn Ahmed b. İdrîs Karâfî, **ez-Zehîre**, C. 6, Dâru'l-Ğarbi'l-İslâmî Yayınevi, 1998, s. 30.

²²⁴ Neveî, 17, s. 194.

²²⁵ Serahşî, C. 22, s. 21; bk. Fethi Gedikli, **Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudâra Uygulaması**, İstanbul, 1998.

dirhem'in (derahim ticariyye) kullanılmasını reddetmiş olan Hanefî hukukçuları daha sonra yerel ticari işlemlerde kullanılmasına izin vermişlerdir.

Serahsî (483/1090), İmam Mâlik (179/795)'in mudâraaba uygulamasında sermaye mallarındaki çeşitliliğe cevaz veren öncü müçtehitlerden birisi olduğunu ifade etmiştir. Çünkü İmam Mâlik, bir mudâraaba akdinde, "re'su'l-mâl"ın ticari hayatta güvenilir ve değerli mallar olması gereğine vurgu yapmıştır.²²⁶ Ancak *Muvatta'*da, her servete mudâraaba uygulamasında bir yatırım şekli olarak açıkça cevaz vermez. Özellikle mukârada akdinin, yalnızca altın veya gümüş para şeklinde olması durumunda geçerli olacağını belirtir. Herhangi başka bir maldan olmamalıdır.²²⁷ Serahsî, ifadesini desteklemek için herhangi bir referans vermez, ancak İmam Mâlik'e atfettiği ifade mudârabaya yönelik bir genelleme olabilir.

Bu bağlamda mudârabadaki şer'î zorunluluk; bir sermaye sağlayıcının malını bir mudâribe teslim etmesi ve kendisine işletme talimatı vermesi ve satıştan elde ettiği parayı mudârabada yatırım olarak kullanması durumlarında geçerli bir işlem olacağı hususudur. Bunun dışındaki bazı işlemlerde İbn Ebi Leyla, Evzâî, Hammâd b. Ebî Süleyman, Tâvûs ve Ahmed b. Hanbel dâhil olmak üzere birçok önde gelen hukukçu tarafından kabul edildi.²²⁸

Bu konuda Hanefîler de Malikîlere benzer pozisyonlarda mudâraaba işlemini, vekil ve mudâraaba sözleşmesinin ayrıntıları olarak gördüler.²²⁹ Mudârib, vekil olarak görev yaptığında, sözleşmenin geçerliliği de parayı mudâribin teslim almasından hemen sonra başlar.

İslâm hukukunun esnek ve çözümücü yapısı gereği, mudâraaba akdinin işletim şekli bazen daha karmaşık bir seyir izleyebilir. Dolayısıyla yatırım yapılan malların satılmaması durumunda, değerleri sözleşme başlangıcında kaydedilecek

²²⁶ Serahsî, C. 22, s. 33; bk. Bayındır, S, "Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı", **İÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı. 4, İstanbul, 2002, s. 174-78.

²²⁷ Bâcî, C. 7, s. 79.

²²⁸ İbn Kudâme, C. 7, s. 123.

²²⁹ Serahsî, C. 22, s. 33; bk. Osman Şekerci, İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi (el-Mudaraba), İstanbul 1981, s. 247-52.

ve işletme tasfiye edileceği zaman, kaydedilen değer mudâra kârını belirlemede dikkate alınacaktır.²³⁰

Mâlikî mezhebinin büyük âlimi İbnü'l-Kâsım (191/806)'ın gerekçesi mudâribin, mudâra sözleşmesi ile uhdesine verilen işletmeyi yürütemezse sonucun taraflara zarar vermesi endişesidir. Sahnûn, İbnü'l-Kâsım'ın bu kaygısını *el-Müdevvene*'de kaydetti.²³¹ Bununla birlikte, klasik hukukçular mudâra sözleşmesinde borcun devredilmesini kabul ettiler.²³²

- Sermayedâr (Rabbül-Mâl) ile İlgili Şartlar

Klasik hukukçular, mudâra yatırımının bir tarafı olarak sermaye sağlayıcının vasıfları üzerinde ihtilaf etmişlerdir. Konunun tartışılmasında, borcun (*re'sül-mâlin*) sermaye olarak kullanıldığı iki farklı örnek gösterilmiştir. Bunlardan ilki, mudâribin (âmilin) üçüncü şahıslara karşı sermayedâr olması halidir ki, bunu ittifakla reddettiler. İkinci tartışma konusu ise sade mudâra akdinin tarafları olan sermaye sağlayıcı ile âmilin konumlarıdır ki bunu da ittifakla onayladılar. Bu tartışmanın sebebi, bütün imkânların kendisini aynı zamanda sermayedâra dönüştürmek isteyen muâribin eline geçmesidir. İbnü'l-Kâsım (191/806)²³³ tarafından açıklandığı üzere gecikmiş ve hatta vadesi belirlenmemiş borç ödemesi ihtimali devam etmektedir. Ancak ikinci durumda, borç güvenli bir varlık haline gelir. Çünkü bu durumda borcun aktarılması edilmesi söz konusudur. Bir başka deyişle, "sermaye sağlayıcı, mudâribi sermaye toplama ve mudâra yatırımı olarak toplanan parayı kullanma konusunda yetkilendirmiş olur." Para mudâribin eline ulaşip kabz edildiğinde, sözleşme yürürlüğe girmiş olur.

²³⁰ İbn Kudâme, C.7, s. 124; bk. Cihangir Akın, Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma, İstanbul, 1986, s. 124-131.

²³¹ Sahnûn, *el-Müdevvenetü'l-Kübra li'l-İmam Mâlik*, C. 5, s. 88; bk. Zakariya Man, "Islamic Banking: Prospects for Mudharabah and Musharakah Financing", *Journal of Development and Finance in Islam*, Kuala Lumpur 1991, s. 239-44.

²³² İbn Kudâme, s. 182; bk. Murat Çizakça, *A Comparative Evolution of Business Partnerships*, Leiden 1996, s. 66-77.

²³³ Ebû Abdillâh Abdurrahmân b. Kâsım b. Hâlid el-Utakî el-Mısırî (ö. 191/806), İmam Mâlik'in önde gelen talebelerinden. İbnü'l-Kâsım, İmam Mâlik'in Mısırlı öğrencilerinin en genci, son derslerine katılan ve onun görüşlerini en iyi bilen idi. Mâlikî fıkının el-Muvaṭṭa'dan sonra temel kaynağı olan "*el-Müdevvene*", İbnü'l-Kâsım'ın rivayet ve görüşlerini toplayan en önemli eserdir. Bkz. Şükrü Özen, DİA, "*İbnü'l-Kâsım*" md.

Abraham Udovitch'in de belirttiği gibi, klasik hukukçuların havale pratiğini kabul etmede gösterdikleri esneklik, uzun vadeli iş yapan tâcirler için faydalı olmuştur.²³⁴ Bu mekanizmalar, ticaret ehline, aralarında uzun soluklu yatırım ortamı sağlar. Örneğin, bir iş adamı olan 'Zimam', kendisine uzak bir şehirde ikamet eden 'Erdoğan' ile buluştu, kendisi sermayedâr olmak üzere onunla mudâraaba akdi yaptı. Meğer 'Hasan' şahsı da önceden 'Erdoğan'dan borç almış olsun. Şimdi 'Erdoğan', mudârib sıfatıyla 'Zimam'a olan ödeme mükellefiyetini 'Hasan'a havâle²³⁵ etmek istiyor. Bu durumda 'Zimam', kendisine 'Erdoğan' tarafından yapılması gereken ödemeleri 'Hasan'dan alabilir.

Burada mudâraabanın sermayesi ile ilgili bir başka önemli şartın vurgulanması da uygun olacaktır. Daha önce bahsedilen "havâle" davası mudâraabanın sermayesinin mudâribe teslim edilmesi gerektiğini göstermektedir. Aslında mudâraaba sözleşmesi, sadece mudâribin sermayeyi kabz eylediği an yürürlüğe girer. Klasik hukukçular, mudâribin iş kararını vermede tam kontrol sahibi olmasını sağlamak için bu kurala önem verirler.

Serahsî, mudâraabadaki kurallardan biri olarak, sermayenin mudâribin elinde bir emanet unsuru olması gerektiğini beyan eder. Ancak sermaye sağlayıcı kendini paradan uzaklaştırmadıkça bu gerçekleşemez.²³⁶

Klasik hukukçular tarafından ayrıntılı olarak ele alınan diğer varlık türleri, koruma altındaki mülk, yani vedîâ'dır. Vedîâ'nın mudâraaba sözleşmesine sermaye edilmesi, yetimin parasını sermaye olarak kullanma durumuna benzer. Bunun nedeni, her iki varlık türünün de mal sahibi tarafından belirli bir süre için bir kişiye veya vasiye verdiği güvenin emanet olarak kabul edilmesidir. Vedîâ sözleşmesi, emanet edilen paranın kabul edilen süre içinde müteveli/vekil nezaretinde tutulmasını gerektirir. Benzer şekilde, yetimin velisi de çocuklarının paralarının güvenliğini, olgunlaşana kadar güvence altına almakla yükümlüdür. Vedîâyı

²³⁴ Abraham L. Udovitch, **Partnership and Profit in Medieval Islam**, 1. Basım, New Jersey: Princeton Universities Yayınevi, 1970, s. 178.

²³⁵ Havâle (الحوالة), borcu bir zimmetten başka bir zimmete aktaran, "dâine" ödenecek sabit bir borcu iskat ederek, yeni "medîn"e (muhâlûn aleyh)e yükleyen bir akittir. Bkz. Mustafa Kelebek, **İslam Borçlar Hukuku**, Ensar Neşriyat, İstanbul 2014, s. 151.

²³⁶ Serahsî, C. 22, s. 84; Rahman, s. 52.

elinde tutan ya da bir yetimin parasını koruyucu durumunda olan bir kişinin, mudâra ticaret piyasasında parayı kullanabileceği söylenebilir mi? Daha önce de tartışıldığı gibi, klasik hukukçuların ikincisine izin vermek konusunda bir itirazları yoktu. Ancak, klasik hukukçular, vedâ parasının uygunluğunun belirlenmesinde farklı görüşler benimsemişlerdir. Hanefîler ve Hanbeliler bu konuda en esnek hukukçulardır. Buna göre, uhdesine “vedâ” bırakılan bir emanet sahibi, mûddiden izin almadan elindeki vedâ ile ticari faaliyetlerde bulunabilecektir.²³⁷ Bunun çağdaş İslâm bankacılığına yansıyan yönü, bankanın topladığı fonları rahatça ticari faaliyetlerinde kullanabilmesi demektir. İlginçtir ki, İbn Kudâme'ye göre Hanbeli hukukçuların böyle bir yatırıma izin vermesinin nedeni, mütevelliyi parayı kullanmada asıl mal sahibine benzer bir pozisyonda görmeleridir. Ancak hak, şartla birlikte gelir. Vekil, vedâ parasını garanti etmekle yükümlüdür. Bu, yatırımın başarılı olup olmayacağına bakılmaksızın asıl sahibine iade etmekle yükümlü olacağı anlamına gelir. Genel olarak Şâfiî hukukçular bu kuralı kabul ettiler, ancak mütevellî sahibinin mudârabaya yatırım yapmadan önce vedâ sahibinden izin istemesi gibi ek şartlar getirdiler.²³⁸ Buna ilave olarak, yatırımda kullanılan paranın, akit taraflarınca kesin olarak belirlenmesini ve tanınmasını da istediler. Koşullar, iş sürecinde muhtemel herhangi bir anlaşmazlığı en aza indirmek için öngörülmüştür. Öte yandan Mâlikî hukukçular, vedâ parasını bir yatırım şekli olarak kabul etmeyi reddettiler. Çünkü onlar mudâra girişimi zarar gördüğü zaman, uygulamanın mütevellî üzerindeki yükünü kaybedeceğinden endişeleniyorlardı. İbnü'l-Kâsım, bu konuda “vedâ'ya yatırım yapan mütevellînin borçluya çevrilmesinden korktum” der.²³⁹

Fukahanın çoğunluğu, çalışmanın tamamen mudâribe bağlı olduğunu şart koşmayı kabul etti ve sermaye sağlayıcının (rabbü'l-mâlın) müdahalesi olmadan bağımsız çalışma hakkına cevaz verdi. Sermaye sağlayıcı işte mudârib ile çalışmayı şart koşarsa mudâra geçersizdir. Çünkü mudârabada bu gibi bir şart caiz değildir. Kâsânî (587/1191),²⁴⁰ *Bedâi* adlı eserinde şu bilgiyi verir: “Sermaye

²³⁷ İbn Kudâme, C. 7, s.183.

²³⁸ Nevevî, C. 17, s.195.

²³⁹ Sahnûn, C. 5, s.188.

²⁴⁰ Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191), Hanefî fakihi. Orta Asya'da Fergana bölgesinde Seyhun nehrinin kuzeyinde yer alan Kâsân'da (Kâşân) doğdu. Hocaları arasında daha

sağlayıcı çalışmayı teklif ederse bu fâsit olur. Önceden çalışma ya da çalışmama şartı koşulmaz.”²⁴¹

Basit bir mudâraaba sözleşmesinde re’sü’l-mâlin mudâribe teslim edilmesinden itibaren, bütün yetkinin mudâribe ait olması temel kuraldır. Serahsî, bu kuralı şu şekilde açıklar: “Sermaye sağlayıcı, mudârib ile ticaretle birlikte çalışmayı şart koşsa, mudârib bunu kabul etse bile sözleşme tamamen geçersizdir. Akdin geçerliliğinin şartlarından biri, sermaye sağlayıcının mudâribi yetkili kılması ve işine karışmamasıdır.”²⁴² Sermaye sağlayıcının yönetim kuruluna katılması önlenerek mudaribin mudâraaba işletmesinde tam yetkili olması esastır. Hukukçular, mudâribin faaliyetlerinde bazı sınırlamalar getirdiler. Bu bakımdan Hanefîler, diğer Sünnî hukuk okullarındaki kayıtlamalara göre daha esnek ve rahattırlar. Sermaye sağlayıcının işçiye; kendisini zamanla, mekânla ve meşhur olan ticaretlerle sınırlandırmaksızın kâr etmek istediği her şeyde çalışabilme hakkı verirler.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, tartışmalar mudâraaba sermayesinin birkaç temel özelliğini göstermektedir:

a. Öncelikle, mudârabaya konu olan servetin, para birimi olması gerekir. Para oybirliğiyle mudâraaba yatırımı olarak kabul edilir. Çünkü bu, sözleşme sonunda kâr/zarar değerinin belirlenmesinde çok önemli bir ölçüte sahiptir.

b. İkincisi, standart varlıklar veya hazır tüketim ürünleri mudârabada sermaye olarak kabul edilmez. Böyle bir durumda iki kişi, ilk kişinin aşağıdaki gibi standart bir varlık sağladığı iş ortağıdır: İlk ortak, ortaya araba koyarken, ikinci ortak kendi emeğini koyar. Bu durumda o arabanın şoförünün de iş ortağı olacağı anlamına gelir. Eğer böyle bir para işletme politikasının temelinde ödeme yapmak istenirse, mudâraaba bir sözleşme olarak kabul edilmeyecektir. Aksine, kiralama

sonra kayınpederi olan Alâeddin es-Semerkandî, öğrencileri arasında ise oğlu Mahmud ve el-Muqaddimetü’l-Gazneviyye adlı eserin müellifi Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî gibi âlimler bulunmaktadır. “Melikü’l-ulemâ” lakabıyla anılan Kâsânî’nin asıl şöhreti, Alâeddin es-Semerkandî’nin Tuḥfetü’l-fukahâ’ isimli kitabına yazdığı “**Bedâiu’ş-şanâ’i**” adlı şerhinden kaynaklanmaktadır. Bakz. Ferhat Koca, DîA, “**el-Kâsânî**” md.

²⁴¹ Kâsânî, C. 6, s.85.

²⁴² Serahsî, C. 22, s. 83.

ücretine dayalı sözleşmenin kabul edildiği varsayılacaktır. Klasik hukukçular tarafından ifade edildiği gibi, mudâra sözleşmesi tamamen sermaye sağlayıcının parasının katkısı ve mudâribin çalışmalarına dayanmaktadır.

c. Üçüncüsü, sermayenin teminatlı varlıklar şeklinde olması ve yasal olarak yetkilendirilmesi gerekir. Ancak Şâfiiler dışında, diğer mezhepler havale konusunda oldukça esnektirler. Hukukçular, parasını yatırırken sermaye sağlayıcının tam yetkiye sahip olması gerektiğine hükmetti. Bununla birlikte, onlar emanet sahibinin, emanet edilen parayı kullanma yetkisinin oldukça belirsiz olduğu vedâ işleminin belirlenmesinde ihtilaf ettiler.

- Mudârib İle İlgili Şartlar

Fıkıhçıların önemli bir kısmı, mevduat sahibini kendisiyle ilişkili ticaret veya işlemlere münhasır kılar ve diğer işlemlerin şartını iptal nedeni olarak görür. Bu anlayışa göre, kendi inisiyatifiyle ticaret dışındaki alanlara yatırım yapan mudârib, sermaye kaybindan sorumlu olur.²⁴³

Mudâribe, kâr ürettiği düşünülen ve konvansiyonel olarak tacirler tarafından uygulanan çeşitli işlemleri yapma yetkisi verilmiş olur. Bu izin, tüm ticari işlemler için bir temsilci atama (vekâlet), mudâra sermayesini güvenli yerde koruma, borç tahsil etme, borç transferi (havale), kiralama ve diğer çalışma şekillerine imkân verir.²⁴⁴ Ayrıca Hanefî hukukçular, bu genel hükme dayanarak mudâribin kredi işlemi yapmasına izin verir.²⁴⁵ Hanefîlere göre mudâribin, mudâra mallarını sermaye sağlayıcıdan önceden izin almaksızın müşterilere krediyle satmasına izin verilir. Serahsî tarafından açıklandığı gibi, kredi işlemine esas olarak iki nedenle izin verilmektedir:

a. Birincisi: Bu işlem, alışılmış bir şekilde tâcirler tarafından geçmişte uygulanmıştır

²⁴³ Cengiz, Kallek, "Mudâra", s. 363.

²⁴⁴ Serahsî, C. 22, s.84

²⁴⁵ Tanzilur Rahman, "Mudarabah and the Pakistan Perspective", C. XXV, 2002, s. 31-35.

b. İkincisi: Bu işlem, işletmeye daha fazla kâr getirebilir. Serahsî, gerekçeyi şu şekilde açıklar: Kredi satışı, sermaye sağlayıcıların uygulamalarının bir parçasıdır ve sermaye sağlayıcılar, hedefleri olan kâra ulaşmaya daha yakın olurlar. Çünkü kâr, genellikle nakit satıştan değil, kredi satışından elde edilir.²⁴⁶

Öte yandan Mâliki,²⁴⁷ Şâfiî²⁴⁸ ve Hanbeli hukukçular, mudâribin sermaye sağlayıcıdan net ve açık bir izin almadan kredi alım satımı yapmasına izin vermediler.²⁴⁹ Özellikle Hanbeliler, emlakçı yöneticisinin kredi işlemlerini yapmasına izin vermeden önce birkaç kural belirledi. Örneğin, mudârib kredi almak isterse, izin verilen kredi miktarı mudâraba sermayesinin miktarını geçmemelidir.²⁵⁰ Buna ek olarak, hukukçular kendi kurallarını vekâlet sözleşmesininkine benzer bir şekilde gerekçelendirdiler. Genel ifadeye (mutlâk sigâ) dayanarak bir vekâlet sözleşmesinin bir temsilcisinin de benzer şekilde kredi işlemi gerçekleştirmesi yasaktır.²⁵¹ Hanefiler iki anlaşma arasında fark görmez. Onlar vekâlet ve mudârabayı iki ayrı sözleşme olarak gördüler. Onlara göre vekâlet'in temel amacı, asıl sahibinin sırasına göre makul bir fiyattan alış veya satış yapmaktır. Vekâlette mudâribin herhangi bir kâr getirmesi beklenmez. Normalde nakit para ile yapılan alım-satımda zaten makul bir kâr miktarı olduğundan, vekâlet temsilcisinin kredi işlemlerini yapmasına gerek yoktur. Buna karşılık, mudârabanın asıl amacı kârı maksimize etmektir. Sermaye sağlayıcı tarafından talep edildiği gibi, krediyle uğraşarak yüksek kâr elde edilir. Bu nedenle, mudârabada, mudâribin bu işlemi yapmasına izin verilir.²⁵²

Kredi işlemi konusundaki anlaşmazlık, klasik hukukçular tarafından mudâribin yetkilendirilmesinin kapsamını belirlemede iki farklı husus olduğunu göstermektedir. Hanefî hukukçuların kâr elde etmeye öncelik verdiği ortaya çıkarken, hukukçuların çoğunluğu ise yatırımın güvenliğini daha fazla vurgulamaktadır. Hanefîler için, mudâribin yetki kapsamına karar verilmesinde

²⁴⁶ Serahsî, C. 22, s.84.

²⁴⁷ Karâfî, C. 6, s. 73.

²⁴⁸ Şirbinî, C. 3, s. 315.

²⁴⁹ İbn Kudâme, C. 7, s. 147.

²⁵⁰ İbn Teymiyye, s. 531.

²⁵¹ İbn Kudâme, C. 7, s. 147.

²⁵² Serahsî, C. 22, s.38.

belirleyici faktör, tâcirlerin teâmülleridir. (عرف التجار). Bu, bir işlemin tâcirler tarafından yaygın olması halinde sermaye sağlayıcıdan önceden izin almaksızın bir mudârib tarafından yürütülebileceği anlamına gelir. Bununla birlikte, hukukçuların çoğunluğu için belirleyici faktör, risk unsurudur. Temsilci yöneticisinin, işi tehlikeye sokan herhangi bir işlem yapmasına izin verilmez. Bu önermeye dayanarak, Hanefîlerin mudâribden yana olduğu, diğer okulların da sermaye sağlayıcıdan yana olduğu söylenebilir.

Hanefîlere göre sözleşmenin başında ifade edilen bu mutlak siga (sınırsız ifade), mudâribin gerekli gördüğü her durumda iş gezileri yapmasına da izin verecektir. Kural, üç ana gerekçeye dayanmaktadır. Onlar kurallarını, ilk önce mudâribin gerçek anlamına dayandırır. Daha önce de belirtildiği gibi mudâriba, Kur'an'daki "darbün fi'l-arz" ifadesinden türetilmiştir, bu da yolculuk yapmak demektir. Bu terminolojinin arka planına göre Hanefîler, mudâriba kelimesinin açıkça seyahat izni olduğunu beyan ederler. İkincisi, Hanefî hukukçular burada "vedîa" sözleşmesiyle benzerlik kurmaktadır. Buna göre bir vedîa sözleşmesinde, müteveli birliğini korumada varlık ile seyahat etmesine izin verildiğinden, aynı kural bir mudâriba sözleşmesinde mudâribe de uygulanmalıdır. Üçüncü ve belki de en önemli gerekçe ise; Hanefîler de bunu kredi işleminde olduğu gibi tâcirlerin kâr elde etme geleneğine dayanarak kabul ettiler. Keza seyahat etmenin herhangi bir işletmenin temel faaliyetlerinden biri olduğunu varsaydılar. Kârı maksimize etmek için, tâcirlerin işlerini yurtiçi ve yurtdışında yürütmeleri gerekir. Bunun için, mudâribin genel ifadeye dayanarak, sermaye sağlayıcıdan önceden izin almaksızın iş seyahati yapmasına izin verilmelidir.²⁵³

Mâlikîlerin kuralı Hanefîlerinki ile benzer niteliktedir. Sermaye sağlayıcı, sözleşmenin başında seyahat etmeyi yasaklamadığı takdirde, mudâribin iş seyahatine çıkmasına izin verdiler.²⁵⁴ Ancak Şâfiiler, bu konuda en katı hukukçular olarak bilinir. Şirazi, görüşlerini şöyle açıkladı: Sermaye sağlayıcı dan izin almadan sermaye ile seyahat etmemesi ve mudâribin işini dikkatli bir şekilde göz önünde bulundurması gerekir. Seyahat etmek doğru bir karar olarak kabul

²⁵³ Serahsî, C. 22, s. 39.

²⁵⁴ Desûkî, C. 1, s. 525.

edilmez, çünkü sermayenin kaybedilmesine neden olabilir.²⁵⁵ Bu arada, Hanbelilerin iki farklı görüşü vardır: İlk görüş, mudâribin sermaye sağlayıcının net ve açık iznine sahip olmadan seyahat etmesini yasaklayan Şâfiilerin görüşüne benzerken, ikinci görüş, yolculuğun güvenli olması şartıyla seyahat etmeyi sağlayan Hanefî ve Mâlikilerin görüşüne benzemektedir.

Klasik hukukçuların seyahat etme konusunda sergiledikleri tavır da önemlidir. Bunların hepsi mudâriba işinin sermaye sağlayıcı tarafından karşılanacağı konusunda hemfikirdir. Mudâriba işi; harcama masrafları, işe alım, mağaza vb. iş faaliyetlerine doğrudan katkıda bulunan tesislerin maliyetini içerir. Ancak, mudâribin yiyecek, içecek gibi şahsi masrafları bunun dışında tutulur. Bunun nedeni mudâribe, iş süresi boyunca herhangi bir ücret ödenmemesidir. Geliri, işletme tasfiye edildikten sonra belirlenen işletme kârına bağlıdır. Bununla birlikte mudârib, iş amacıyla seyahat ettiğinde mudâriba hesabından geçimini talep edebilir. Hanefî ve Mâlikilere göre kesinlik ifadesi sadece seyahat acentesinin seyahat etmesine izin vermekle kalmayıp, aynı zamanda iş seyahati sırasında geçimini de talep etmesini sağlamaktadır. Mâlikilere göre mudârib; sermayenin yeterli olması şartıyla seyahat sırasında yiyecekler ve giysiler dâhil olmak üzere giderlerini alır. Eğer mudârib ailesiyle birlikte ikamet ediyorsa, sermayeden giderlerini karşılama hakkına sahip değildir.²⁵⁶ Öte yandan, Şâfiî²⁵⁷ ve Hanbeliler²⁵⁸ mudâribanın başında kararlaştırılmadıkça, mudâribin seyahatiyle ilgili hak talebinde bulunamayacağına hükmetmiştir.

İkinci ifade şekli mudâribe "istediğin gibi hareket et" denmesidir. Hanefîlere göre bu ifade, mudâriba işini yürütmede mudâribe daha fazla esneklik kazandırmaktadır. Daha önce belirtilen tüm işlemlere ek olarak bu ifade, mudâribin emanet edilen sermayeyi birleştirmesine ve mudârabayı yürütmesine izin verir. Sermayenin bir araya getirilmesi, mudâribin, sermaye sağlayıcının vermiş olduğu mudâriba sermayesini kendi parası ile veya diğer sermaye

²⁵⁵ Şirâzî, Ebu İshâk İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf, **el-Mühezzebe fî Fıkhi'l-İmami's-Şafiî**, C. 1, Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992, s. 386.

²⁵⁶ Bâcî, C. 7, s. 79.

²⁵⁷ Nevevî, C. 17, s. 205.

²⁵⁸ İbn Kudâme, C. 7, s. 147.

sağlayıcılar ile bir araya getirme hakkına sahip olduğu anlamına gelir. Özyinelemeli mudâra, mudâribin başka bir mudâra düzenlemesinde kapitalist olarak hareket etmek için sermayeyi kullanması durumunda olur.²⁵⁹ Bu nedenle klasik hukukçular, mudâribin bunları yürütmesine izin verilmeden önce, açık izin alması gerektiğini vurguladılar. Bu izni belirlerken Hanefiler en esnek okul olarak görünüyor. Sermaye sağlayıcının iznini göstermesi için “görüşünüze göre hareket” ifadesinin yeterli olduğu sonucuna vardılar.²⁶⁰

Mudâraanın İslâmî bankacılık kurumlarındaki mevcut proaktifliği göz önüne alındığında, sermayenin artması ve mudâraanın özyinelemeleri çok önemlidir. Bunun nedeni, her iki işlemin de yerel İslâmî bankalardaki her mudâra ürününün temel unsurları olmasıdır. Bangladeş’teki İslâmî bankalar, birçok müşteriden sermaye alarak sermayeyi birleştirir ve bunları benzer yatırım portföylerine yatırır. Bankalar, sermaye sağlayıcı ile girişimciler arasında aracı rol oynayarak özyinelemeli mudârabayı da uygular.

İslâmî bankalar, mudâra işini bizzat yapmıyor, emanetçilerin verdiği parayı güvenilir girişimcilere emanet ediyor. Bu konuda İslâmî bankalar açıkça Hanefilerin görüşünü benimsemiştir. Mevduat sahipleri tarafından sözleşmenin başlangıcında verilen genel rıza, bankaların sermaye ve özyinelemeli mudâraanın birleşmesini gerçekleştirmesine izin veren yeterli delil olarak kabul edilir.

Kısıtlı mudârabaya gelince; eğer mudarib sermaye sağlayıcı tarafından belirli bir yerde veya zamanda çalışmak, belirli bir kişiden almak veya belli bir ticaret yapmakla sınırlandırılmışsa buna uymak mudârib için zorunludur.²⁶¹

Bu bakımdan mudârib için birçok yönerge koymasına izin verdiği için Şâfiilerin gereksiz gördüğü Hanefî kuralları yatırımcıyı daha fazla destekliyor gibi görünmektedir. Şartlar; işin kapsamını, ticaretin amacını ve mudâribin

²⁵⁹ Zuhaylî, *el-Fıkhu’l-İslâmî ve Edilletuhu*, C. 1, s. 505.

²⁶⁰ Serahsî, C. 22, s. 39.

²⁶¹ Nurî Abdurresûl el-Hâkânî, *el-Usesu’n-Nazariyye ve İşkâliyyâtü’t-Tatbîk el-Masrafiyyetü’l-İslâmiyye*, Bağdad: el-Masrafiyyetü’l-İslâmiyye, 2010, s. 47.

sınırlandırılmasını içerir ve mudâraaba sözleşmesindeki belirli işlemlerle başa çıkabilir. Bu dengesizliğin gerekçesini üç paragrafta inceleyeceğiz:

Genel olarak, hukukçular sermaye sağlayıcının mudâribe şartlar getirme hakkına sahip olduğu konusunda hemfikirler. Bu görüş, mudâriblerin mallarla deniz yolu ile seyahat etmelerini ve canlı bir şey satın almalarını yasaklamak gibi şartlar bildiren İbn Abbas ve Hâkim b. Hizam hadislerinin bir benzeridir. Hukukçular, sermaye sağlayıcının işin yapılacağı yeri belirleyebileceği konusunda ittifak etti.²⁶² Örneğin, sermaye sağlayıcı mudâribe 'Kûfe pazarında işlem yapması' için izin verirse mudâribin işini sadece Kûfe pazarında yürütmesi gerekir. Eğer mudârib, öngörülen yer dışında bir alım-satım yaparsa mudâraaba sözleşmesi geçersiz kılınacak ve meydana gelen herhangi bir zarara karşı mudarib sorumlu olacaktır. Böyle bir koşul kabul edilebilir, çünkü sermaye sağlayıcının sermayesini güvence altına alması bir tedbirdir.²⁶³

Hukukçuların görüşleri, işverenin; işçinin ticaretini buğday, arpa gibi belli bir ürün veya giyim, hayvan vb. belli bir ticaret alanıyla sınıflandırmasının veya sınırlandırmasının gerekip gerekmediği konusunda farklılık gösteriyor. Hanefî ve Hanbeliler, ayrıca sermaye sağlayıcının iş alanını ve mudâribin yatırım veya ticaret yapmasına izin verdiği mal türlerini belirlemesine izin verebileceğini kabul ettiler.²⁶⁴

Fethu'l-Kadîr'de belirtildiğine göre sermaye sağlayıcı, mudâribin bu koşulda hareket etmesi için para tahsis ederse ve emtia ticaret yapacağı kesinse, mudârib onu geçemez.²⁶⁵ Serahsî'ye göre mudâraaba sözleşmesinde kısıtlamalar, riskin en aza indirilmesini temin ediyor. Bunun nedeni, mudâribin belirli iş türlerinde başkalarının dışında uzmanlaşmış olması ve dolayısıyla sermaye sağlayıcının, mudâribin faaliyetlerini uzmanlık alanı ile sınırlandırmak istemesidir.²⁶⁶ Ancak

²⁶² İbn Abdî'l-Berr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. **el-Kâfi fî Fıkhi Ehli'l-Medîneti'l-Malikî**. Riyâd: Mektebetu'r-riyâd el-Hadîse, C. 2, 1978, s. 733.

²⁶³ Serahsî, C. 22, s. 40.

²⁶⁴ İbn Kudâme, C. 7, s. 177.

²⁶⁵ Merğînânî, *Şerhu fethi'l-Kadîr âla'l-Hidâye Şerhu bidâyeti'l-Mübtedî*, C. 8, s. 454.

²⁶⁶ Serahsî, c. 22, s. 41.

Mâlikiler²⁶⁷ ve Şâfiiler,²⁶⁸ özellikle de piyasada nadir bulunan ticaret nesnesinin kısıtlanmasına izin vermediler. Bu duruma örnek olarak, sermaye sağlayıcının mudâribe kırmızı safir satması talimatını vermesi gösterilebilir. Bu değerli taş nadiren bulunduğundan, kısıtlama, mudâribin işin yürütülmesi konusundaki esnekliğini ciddi şekilde sınırlar. Bu şartlara bağlı kalmak, mudâribin mudârabadaki nihai amaç olan kâr kazanmasını da engelleyecektir.

Hukukçular, mudâribi belirli bir ticaret türüyle sınırlandırmanın geçerliliği konusunda aynı fikirde olmadıkları gibi, belirli bir kişiyle ticaret yapmakla sınırlandırmanın geçerliliği konusunda da ihtilaf halindedirler. Hanefiler²⁶⁹ ve Hanbeliler,²⁷⁰ sermaye sağlayıcının; mudâribin ticaret yapacağı kişileri belirleme hakkı olduğunu kabul etmişlerdir. Bu itibarla, sermaye sağlayıcı, mudâribe; *"sadece Abdullah ile ticaret yap!"* deyince, mudârib sadece sermaye sağlayıcının dediği bu kişiyle ticaret yapabilir, başka kişiyle alım-satım yapamaz. Sermaye sağlayıcının ileri sürdüğü şart, mudâribin doğru bir kişi ile anlaşmasını sağladığı için önemlidir; çünkü bireyler borç verme konusunda kredisinin değeri ve güvenliği açısından böyle bir hakka sahiptir.²⁷¹

Aksine Mâlikîler²⁷² ve Şâfiiler,²⁷³ sermaye sağlayıcının, mudâribe ticari faaliyetlerinde yön verme şartı koşmazlar. Zira bu durum, mudâribin ticari faaliyetlerini önemli ölçüde etkileyecektir. Her iki okul için, mudârib ticaret yapacağı kişiyi seçme özgürlüğüne sahip olmalıdır, çünkü sermaye sağlayıcının sadece belirli bir kişiyle ticaret yapması mudârabaya kâr getirmeyecektir.²⁷⁴ Ayrıca Hanefî ve Hanbeliler, mudâraba sözleşmesinin süresini öngören şartlara

²⁶⁷ Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Araf. **Hâşiyetü'd-Desûkî Alâ Şerhi'l-Kebîr**. 1. Basım. Riyad: el-Mektebetu'l-Vekfiyye, C. 3, 2015, s. 521.

²⁶⁸ Şirbinî, C. 2, s.311.

²⁶⁹ Serahsî, C. 22, s. 42.

²⁷⁰ Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî İbn Teymiyye, **el-Muharrer fi'l-Fikhî alâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel**, C. 2, Riyâd: Daru'l-m'ârîf. 1989, s. 532.

²⁷¹ Serahsî, C. 22, s. 42.

²⁷² Desûkî, C.3, s. 521.

²⁷³ Şirbinî, C. 2, s. 312.

²⁷⁴ Şirbinî, C. 2,s. 313.

izin verdiler.²⁷⁵ Örneğin, rabbü'l-mâl mudâribe "2 yıl paramı kullan" diyebilir. Bu durum, mudâribe öngörülen süre içinde sermayeyi yönetme yetkisi verecektir. İbn Kudâme'ye göre, eğer mudârib öngörülen süreden sonra sermayeye yatırım yapmaya devam ederse, mudâraba sözleşmesi otomatik olarak borç sözleşmesine dönecektir. Başka bir deyişle, o zamanki yatırımlar, mudâribi doğabilecek zararlardan sorumlu hale getirecektir.²⁷⁶

Mâlikî ve Şâfiîler, sermaye sağlayıcının mudâraba sözleşmesini belli bir süreyle sınırlama yetkisini neden kabul etmediklerinin üç sebebi olduğunu belirtmektedirler: ²⁷⁷

a. Öncelikle, mudâraba sözleşmesinin başlangıçta evlilik sözleşmesine benzer şekilde zaman sınırı olmayan genel bir sözleşme olduğunu savunuyorlar. Onlara göre bu haliyle ve olduğu gibi kalmalıdır.

b. İkincisi, hem sermaye sağlayıcı hem de mudârib, bu konuda şart koşma hakkına sahip değiller, bunlar geçersiz şartlardır.

c. Üçüncüsü, zaman sınırının mudâribi, kâr elde etmek için ciddi bir baskı altında tutacağı kanısındadırlar. Bu sebeple mudâribin ticari faaliyetlerinde kâr elde etmesi için herhangi bir zamanla sınırlandırılmayacağı kanaatindedirler. Çünkü hiçbirimiz, diğerinin ne zaman başarabileceğini garanti edemez.²⁷⁸

Bütün bu ihtilaflar, mudâraba akdinin çerçevesini formüle ederken iki farklı İslâm hukuku okulunu yansıtmaktadır: Hanefîler ve Hanbelîler, rabbü'l-mâl'ın; Mâlikîler ve Şâfiîler ise mudâribin kılavuz ilkeler ve şartlar koymasına izin verme noktasında daha esnektir. Ancak şu noktayı da belirtelim ki, Hanefî ve Hanbelîler de sonuç itibarıyla sermaye sağlayıcının, mudâribe ticaret konusunda istediği kişi ve süreyi belirleme imkânına sahip olduğunu kabul ederler.²⁷⁹ Bu kısıtlamalar,

²⁷⁵ Abdurrahman b. Muhammed Cezîrî, **el-Fıkıh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**, 2. Basım, Riyad: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, s. 49.

²⁷⁶ Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. **el-Fıkıh 'ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990, s. 49.

²⁷⁷ Şirbinî, C. 2, s. 312.

²⁷⁸ İbn Kudâme, C. 7, s. 17.

²⁷⁹ Serahsî, C. 22, s. 40.

sermaye sağlayıcının kendi mevduatını korumak için aldığı önleyici tedbirler olarak kabul edilir. Bununla birlikte Mâlikî ve Şâfiîler, mudâribin özgürlüğünü korumak için onun faaliyetlerine kısıtlama getirilmesini benimsemezler. Kısıtlamaların, mudâribin görevini yerine getirme yetkisini ciddi şekilde sınırlayacağı kanaatindedirler.

Ancak, günümüz çağdaş İslâmî bankaların faaliyetlerine bakıldığında, mevcut uygulamanın klasik hukukçular tarafından tanımlanan çerçeveden farklı olduğu görünmektedir. Günümüzde İslâmî bankaların, mudârib sıfatıyla mevduat sahiplerine (sermaye sağlayıcı) kıyasla daha etkin ve daha fazla güce sahip oldukları görülüyor. Bu durum, rabbü'l-mâl'in daha hâkim olduğu Orta Çağ'daki mudârabada ile gelişiyor.

- Mudârabada Kâr ile İlgili Şartlar

Mudârabada akdinin meşruiyeti ve kuruluş amacı "*kâr sağlamak*"tır. Mudârib, teslim aldığı sermayeyi daha ileri miktarlara ulaştırmalı ki "*kâr*" (الربح) elde edilmiş olsun. Buna göre İslâm hukukçuları, akdin iki tarafı arasındaki kâr oranı üzerinde ciddiyetle durmuşlardır: "Hem sermaye sağlayıcı (sermayedâr) hem de mudâribin sahip olacağı kâr oranı yüzdesi net olarak belirlenmelidir."

Hukukçular mudârabadaki kârın orantılı olarak dağıtılması konusunda hemfikirdiler. Akdin her iki tarafının, sözleşmenin başında kâr oranına karar vermeleri gerekir. Mudârabada kârının sabit tutar şeklinde bölünmesi kabul edilmez ve sözleşmeyi geçersiz kılar. Sabit miktarda kâr yasaktır. Çünkü bu, şirketin gelirlerini adaletsiz paylaşmaya yol açar. Örneğin, bir sermaye sağlayıcının bir mudârabada sözleşmesi yapmayı kabul ettiğini ve mudâribin sabit 100 lira ödeme sözü verdiğini varsayalım. Bir süre sonra, mudâribin geri dönüp işletmenin garantili gelirinin dışında kâr etmediğini açıkladığını varsayalım. Bu durumda tüm kâr mudâribe gidecektir ve sermaye sağlayıcı hiçbir şey alamayacaktır. Kârın 100 liradan az olduğu iddia edilirse daha da kötüdür. Sözünü tutabilmek adına sermaye sağlayıcı, mudâribe ödeme yapmak için parayı kullanmak zorundadır. Bu nedenle, mudâribin yararı için sabit miktarda kâr manipüle edilebilir. Gelirinin sınırını bilerek, mudâribin karışıklık oluşturmaya hakkı yoktur; orantılı kâr payı ile

bu tür sorunlardan kaçınılacaktır. Bunun nedeni, ilgili tarafların kâr paylarının mudâraaba işinden elde edilen gerçek kâr miktarına bağlı olmasıdır. İşletmede kâr miktarı artacak, böylece mudârib daha fazla kâr elde edecektir.

Klasik hukukçular, kârın kabul edilen standart bölümünü belirlemediler. Bu, mudâraaba müzakere edilirken tamamen sermaye sağlayıcının ve mudâribin takdirine bağlıdır. Hukukçular tarafından klasik hukuk metinlerinde tartışılan davalar doğal bir teoridir. Bunlar Orta Çağ döneminde mudâraabanın yaygın uygulamasının tek göstergesi değildir. Belirtilen en sık oran her iki tarafa %50 oranı idi. Belki de genel okuyuculara basit örnekler sağlamak için, çoğu durumda eşit bölünme vurgulanmıştır. Ancak, klasik hukukçular tarafından bu konuda kullanılan formüllerin, çoğu zaman sermaye sağlayıcının teklifi ile başlaması dikkat çekicidir. Müzakere unsurunun yanı sıra formüller, mudâraaba sözleşmesinde baskın taraf olarak sermaye sağlayıcının konumunu göstermektedir. Sermayenin sağlayıcısı olarak, sermayedar teklifte bulunan ve yatırımını güvence altına almak için şartları belirleyen kişidir. Çalışma grubu olarak, mudârib teklifi kabul eder veya reddeder. Buna karşılık, mudâraabanın İslâmî bankalardaki mevcut uygulaması, senaryonun tam tersine işlediğini göstermektedir. Bankalar, kâr oranı hükümleri dâhil olmak üzere çoğu konuyu belirlemektedir. Mudâraaba olarak yatırım ürünü, İslâmî bankaların önerdiğini "kabul edip etmeme" ilişkisine dönüştüğü için mevduat sahipleri bu sorunu bankalarla tartışma fırsatına sahip değildirlir. Kâr paylarının sözleşme anında belirlenmesi esastır.

Mudâraaba kârının oransal bölünmesi konusu, klasik hukukçular arasında ihtilaf konusu olmadı. Bu konudaki anlaşmazlığın dile getirildiği yer, mudâraaba akdinin tarafları olan sermaye sağlayıcı ile mudâribin kâr paylarının alacağı şekildir. Hukukçuların çoğunluğu, mudârabayı riskli bulduğu için, iş kârının paylaşılması gerektiğini düşünürler. Bu nedenle, Hanefî, Şâfiî ve Hanbeliler, kârın mudâribe devredilmesi durumunda, sermayenin kredi (karz) sözleşmesiyle yönetileceği görüşünü benimsediler. Bu durumda, mudârib sermayenin tamamının geri ödenmesinden ve parasal kayıplardan sorumludur. Öte yandan akdin kuruluşu, sadece sermaye sağlayıcının kâr alacağı üzerine kabul edildiyse,

anlaşma bir "ibda" sözleşmesine dönüşür.²⁸⁰ Bu durum, mudâribin anlaşmanın hiçbir riskine maruz kalmayacağı anlamına gelir.

Mudâraba akdinde, kâr oranlarını değerlendirdikten sonra kâr dağıtım süreciyle ilgili problemlere de temas etmek gerekir. Mudârib kâr dağıtım aşamasında öncelikle sermayeyi iade eder. Hukukçular mudâraba; sermaye sağlayıcı sermayesini kontrol etmekten vazgeçmeden başlayamayacağından, mudârib, sermayeyi sermaye sağlayıcının fiili mülkiyetine geri getirmedeği sürece sözleşmenin tasfiye edilemeyeceğini belirtirler. Sermayenin sermaye sağlayıcıya iadesi, mudâraba kârının belirlenmesinde çok önemlidir. Bunun sebebi, sözleşme kârının sermayeden bir fazla olarak tanımlanmasıyla alakalıdır. Bu nedenle tüm kârlar geri kazanıldıktan sonra kalan para önceden kararlaştırılan orana göre her iki grup tarafından bölüşülür. İbn Kudâme bu şartı şu şekilde açıklar: "Mudâribin sermayeyi geri ödeyene kadar kârı yoktur. Bu, mudâribin, sermayeyi sermaye sağlayıcıya iade edene kadar işletmeden hiçbir şey almadığı, zarar ve kâr olduğu zaman, eskilerin aynı veya farklı zamanlarda meydana gelip gelmediğine bakılmaksızın, ikincisini özümseyeceği anlamına gelir. Bunun sebebi, kârın sermayeden fazla olması ile sabit olur. Zira işletmenin sonunda sermaye miktarını geçen bir artış olmazsa, kâr yok demektir."²⁸¹

Herhangi bir sebepten dolayı sermaye sağlayıcı ve mudârib sermayeyi geri almadan kârı bölerse, orijinal mudârabanın yürürlükte kaldığı kabul edilirdi. Serahsî, Hanefîlerin bu konudaki pozisyonunu açıklamak için benzer bir örnek vermiştir: Bir sermaye sağlayıcının 1.000 lirayı bir mudâribe emanet ettiğini varsayalım. Verilen sermayeden, mudârib 1.000 lira daha kazanmayı başardı. Daha sonra her ikisi de kârı eşit olarak paylaşır ve her biri 500 lira alır. Sermaye, mudâribin elinde kalmaya devam eder, ancak mudârib, başarısız olur ve zarar eder. Serahsî'ye göre önceki kâr dağıtımı geçersiz olur. Bu nedenle, mudâribin aldığı 500 lira kâr da geçersiz sayılır. Böylece mudâribin kâr olarak aldığı 500 lira, sermaye olarak kabul edilir. Mudârib parayı sermaye sağlayıcıya iade etmeli ve

²⁸⁰ Şirbinî, C. 2, s. 312; bk. Obiyathulla Ismath Bacha, "Conventional Versus Mudârabah Financing: An Agency Cost Perspective", **Journal of Islamic Economics**, C.4, Say. 2, Selangor, 1995, s. 39.

²⁸¹ İbn Kudâme, C. 7, s.165.

sonra da mudâraaba sözleşmesi dağıtılmalıdır. Sermayenin geri dönmesindeki ısrar, Peygamberin hadislerine dayanır.

Yukarıdaki durum Hanefilerin, ilgili taraflara mudâraaba işinin beklenen getirisini paylaşma hakkını tanıdığını da göstermektedir. Diğer bir deyişle, sözleşme henüz bozulmamış olmasına rağmen, sermaye sağlayıcı ve mudâribin öngörülen hisselerini almasına izin verilir. Ancak, orijinal mudâraaba işi halen devam ettiğinden, alınan kâr şartlıdır. Alınan kâr, dağıtım sonrası mudâraaba işinin performansına tâbidir. Bunu müteakiben, işinde ortaya çıkan zarar varsa mudârib, kendi kazancını sermayenin bir parçası olarak iade etmek zorundadır. Şâfiilerin en yaygın görüşü bu yöndedir.²⁸² Şâfiilerin çoğunluğu, mudârabadan para kullanarak yapılan herhangi bir satış veya ticari sözleşmeyi kanuni olarak bağlayıcı bir kazanç olarak görmezler. Teorik olarak, bir köleyi satın alan ve serbest bırakan mudâribin rolünü tanımayı reddederler. Beklenen kârın, mudâribe ait mutlak bir mülk olmadığını, dolayısıyla köleyi serbest bırakmaya hakkı olmadığını savunurlar.²⁸³

Ancak Hanbeliler, devam eden mudâraaba işinden alınan malı, sahibinin mutlak mülkiyeti olarak kabul ederler. Bu kuralın haklılığına "müsâkât"* işlemini misal gösterirler.²⁸⁴ Bu sözleşmedeki işçi, nasıl ki meyvenin büyümeye başladığı andan itibaren hisselerinin sahibi oluyorsa, mudârib de mudâraaba işinin beklenen geri dönüşüne sahip olma hakkına daha fazla haizdir.²⁸⁵

Mâlikiler bu konudaki en katı okulu temsil eder. Hanefiler ve Şâfiilerden farklı olarak, beklenen mudâraaba kârının tamamen dağıtılmasını kabul etmezler. Mudâribin, sermaye sağlayıcının serveti sabitlenmeden, beklenen payı almasına izin vermezler. Kâr dağıtımının, sermayesini alan sermaye sağlayıcının huzurunda yapılması gerektiğini savunurlar.²⁸⁶

²⁸² Şirbinî, C. 2, s. 318.

²⁸³ Nevevî, C. 6, s. 210.

* **Müsakat**; bir kişinin mülkiyetindeki bitkilerin bakımını elde edilecek ürünü aralarında bölüşmek üzere başka bir kişiyle kurduğu ortaklık.

²⁸⁴ Kâsânî, Bedâ'î, C.VI, s.185-188.

²⁸⁵ İbn Kudâme, C. 7, s. 164.

²⁸⁶ Bâcî, s.119.

Zira kâr, sermâyedâr ile mudârib (âmile) mahsustur. Mudâraba akdinin ilk amacı kâr elde etmek, ikincisi ise mal sahibinin sermayesi ile mudâribin işinin koordinesini sağlamaktır. Bu da sermâyenin korunması ve kazancın (kârın) hem mal sahibine hem de mudârib'e ulaşması ile olur.²⁸⁷ Âlimlere göre şu iki vak'a farklılık göstermektedir:

a. İlk vaka: Üçüncü tarafın mudârib ile çalışması gerekiyorsa, İslâmî okulların âlimleri, şartlı olan üçüncü kişinin kârın ortak bir kısmına sahip olması şartıyla mudâraba sözleşmesinin geçerliliği konusunda ittifak ettiler. Hukukçuların görüşüne göre, eğer kâr verilirse, iki sorumlu üçüncü bir kişi için kârın bir kısmını talep eder ve mudâraba için bir şey gerekmez. Bunun, para sahibine ve işyerinde çalışanı için kâr gerektiren mudâraba işlemine aykırı olduğunu açıkladılar. İmam er-Ramlî, bu konuda şöyle diyor: Kârla ödüllendirilmeleri gerekmediği sürece ve onunla birlikte çalışma zorunluluğu bulunmadıkça bazı durumların üçüncü bir kişiye yasaklanması öngörülür.²⁸⁸

Hanefîlere gelince; onlar mudârabada iki taraf olduğunu ve ticari yönetimin bu iki taraf arasında kâr/zarar ortaklığı şeklinde devam etmesi gerektiğini ifade ederler. *Hidâye*'de belirtildiği gibi, üçüncü şahıs tarafından sunulan hiçbir şey yoktur. Eğer bu şart, mudârib ile çalışmak için herhangi bir kâr veya yabancı kişi gerektirirse, şart ve mudâraba iki kişi ile olur.²⁸⁹

b. İkinci vaka: Klasik hukukçular, mudâraba sözleşmesindeki uyuşmazlıklarla ilgili tartışmalara da özel önem vermişlerdir. Tartışılan davaların çoğu sermaye, kâr ve mudâribin ihmali konusundaki anlaşmazlıklarla ilgilidir. Bir başka deyişle, tartışmalar mudârabanın sadece bir teori olmadığını, Orta Çağ boyunca Müslümanlar tarafından uygulandığını göstermektedir. Mudâraba sözleşmesi toplumda gerçekleştiğinden, sermaye sağlayıcı ile mudârib arasındaki uyuşmazlıkların olması tabiidir. Anlaşmazlıklar resmi uzlaşma için mahkemeye

²⁸⁷ Masudul, Alam Choudhury ve Uzir Abdul Malik, **The Foundations of Islamic Political Economy**, Hampshire 1992, s. 153.

²⁸⁸ Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî er-Remlî, **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc**, C. 5, Beirut: Dâru'l-Fikr, 2003, s. 224.

²⁸⁹ Bâbertî, C. 7, s. 73.

getirilir. Bu ortaklıklar, klasik hukukçular tarafından analiz edilir ve kurallara bağlanır.

İslâm hukuk tarihi sürecinde, mudâriba akdinin temel meselelerinde ittifak ve ihtilaf edilen konular belirgindir. Klasik hukukçular, mudâribin öncül olarak kurulduğu görüşünü ittifakla onayladılar; mudâribin iddiasının ihtilaf davalarında kabul edileceğine karar verdiler. Üzerinde ihtilaf olan konular iki alanda belirginleşti:

a. Sermâye zararı iddiası.

b. İhmalin reddedilmesi.

Örneğin, sermaye sağlayıcı ile mudârib, sermâye miktarında ihtilaf etseler, sermaye sağlayıcı sermâye miktarının 1.000 lira olduğunu iddia ederken, mudârib miktarın bundan daha az olduğunu söylese, mahkemede mudâribin talebi kabul edilir.²⁹⁰ Benzer şekilde, bir mudâribin kârla ilgili iddiaları herhangi bir şüphe olmadan kabul edilecektir. Eğer bir sermaye sağlayıcı, beyan edilen kârı sorgularsa, şüphesini kanıtlarla desteklemek zorundadır. İmam Nevevî, buradaki kuralı şöyle açıklar: “Mudârib, kâr olmadığını veya sadece belirtilen miktarda kâr elde etmediğini söylediği zaman, yemin edince bu iddiası kabul edilir.”²⁹¹

Klasik hukukçular nezdinde, sermayede meydana gelen herhangi bir zararla ilgili ihtilafta, olay mudâribin lehine çözülür. Mesela mudârib, sermayeyi kendi mülkündeyken kaybettiğini bildirdiğinde ona güvenilir ve kayıp kendi ihmalinden dolayı değilse sermayeyi iade etmekle sorumlu olmaz.

Öte yandan, olayla ilgili şüphe duyan veya zarar ile suçlayan sermaye sağlayıcıdan, mudâribin ihmeline dair delil getirmesi istenecektir.²⁹² Kanıt olmadan, mudâribin ihmali olduğuna dair iddia zayıf olarak değerlendirilecektir. Bütün bu sonuçlar, “mudâribin güvenilir olduğu” fikrine dayanır. İbn Kudâme, kuralı açıklamak için şöyle bir örnek göstermiştir: “Eğer bir mudârib, köle alsın ve

²⁹⁰ Karâfî, C. 6, s. 30.

²⁹¹ Şirbinî, C. 2, s.321.

²⁹² Desûkî, C. 3, s. 536.

rabbü'l-mâl de *`seni satın alımdan yasaklamıştım'* dese ve mudârib de bunu reddetse, kabul edilecek olan mudâribin sözleridir. Çünkü başlangıçta yasak yoktu ve bu konuda bir anlaşmazlık bilmiyoruz."²⁹³

Tespit ettiğimiz kadarıyla, sermaye sağlayıcının iddiasının haklı sayıldığı tek durum, kâr oranının belirlenmesi konusundaki anlaşmazlık durumudur. Serahsî'ye göre, kârın gerçekleşmesinden sonra mudârib, sermaye sağlayıcıdan kârın yarısını talep ederse ve sermaye sağlayıcı da buna itiraz edip, kârın üçte birini vereceğini söylerse, sermaye sağlayıcının talebi yemini ile birlikte kabul edilir. Sermaye sağlayıcının iddiası, yeminiyle birlikte kabul edilecektir. Bunun nedeni, kâr sermaye sağlayıcıya aittir ve mudâribin şartlı olarak hakkı vardır. Temsilci, ayrıca kendisine öngörülen şartın ötesinde bir iddiada bulunuyorsa sermaye sağlayıcı bunu reddeder.²⁹⁴

Yukarıda vurgulanan davaların sonuçlandırılma şekli; iddia sahibinin (sermaye sağlayıcı) iddialarını destekleyecek kanıt sağlayamadığı varsayımına bağlıdır. Sermaye sağlayıcının ispat edemediği hallerde dava, mudârib lehine verilen kararla sonuçlanır. Kimin delili varsa o hâkime gider ve delili olmayan kişiden de yemin etmesi istenir. Önceki davalar aynı zamanda belgelerin standardını ve klasik mudârabanın şeffaflık seviyesini de göstermektedir; sermaye sağlayıcı ve mudârib kâr oranını kabul etmişlerdir. Sonuç olarak; her iki taraf da sözleşmenin ihmal ve ihlali konularını iddia edebilir. Bununla birlikte, modern bankacılık uygulamaları bağlamında, klasik anlaşmazlıkların bazıları artık önemli değildir. Zira çağdaş bankacılıkta, bankacılık dokümantasyonunun sıkı yapısı ve işleyişi sayesinde, mevduat miktarı ile kâr oranı açıkça ortaya konmaktadır.

2.3. Bangladeş'teki İslâmî Bankalarda Mudâraba Uygulamaları

İslâm, tasarrufların saklanması onaylamaz ve onun üretken yatırımını teşvik eder. Tasarruf ve tasarrufun verimli kullanımına vurgu yapar. Böylece banka bireylerin küçük birikimlerini ortak bir havuzda birleştirir, bu mevduatları

²⁹³ İbn Kudâme, C. 7, s.184.

²⁹⁴ Serahsî, C. 22, s.89.

büyük yatırım fırsatları için kullanılabilir kılar ve toplumun tasarruflarının verimli bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Bangladeş'teki İslâmî bankalar müşterilerden mevduat alır ve mudâra işlemi ile başkalarına yatırım yapar. Konvansiyonel bankalar, müşteriden topladıkları mevduatı faiz ödeyerek işletirler. Kendileri de faiz alarak kredi açarlar. Kısaca, konvansiyonel banka ile müşteri arasındaki ilişki, "borçlu-alacaklı ilişkisi" olarak bilinir. Oysa İslâmî bankalar mudârabaya dayanır ve güvenliğini sağlamak için faizsiz kredi açtığı müşterisinden güvence bedeli olarak ipotek kabul eder. Müşteri talep ettiği miktar için işlem sonunda iade edilmek üzere belli miktar güvence bedeli yatırır. Banka bu depozitoyu iş için, helal bir şekilde yatırım yaparak kullanır. Kayıp durumunda zarar, konvansiyonel bankalara zıt olarak İslâmî bankaya değil, emanetçiye gider. Emanetçi ve İslâmî banka arasındaki bu ekonomik ilişki, "sahibü'l-mal" (sermayedar) ve "mudârib" olarak adlandırılır. Ancak, bir kâr varsa, sermayedar ile emekçi (mudârib) arasında önceden belirlenmiş beyanlara göre dağıtılacaktır. Mudâra tarzında mevduat alımında banka, hesabı tamamen kapatmadan önce, yatırımcıya kâr etmesini sağlar ve kapanıştan önce, mevduat sahibine verilmek üzere kâr görürse, o zaman bütün kârı öder. Eğer mevduat sahibi, bankanın ödediği önceki kârdan daha iyi kâr ederse, o zaman yatırımcının fazlalığı bankaya geri vermesi gerekir. Şeriata uygun olarak İslâmî banka, müşterilerin ihtiyaçlarını karşılamak için birçok mudâra hesabı açar. İslâmî bankalar, Şariat uyumlu mudâra işleminin türüne göre farklı mudâra mevduatlarını kabul etmektedir, mesela;

- Genel Mudâra Mevduat Hesabı: Banka bu parayı herhangi bir işlem ve herhangi bir dönem için kullanabilir. Bu durumda mevduat sahibine bir çek defteri verilir. Bankalar genellikle 1/3/6 ay ve bir yıl gibi belirli zamanlarda mevduat olarak kârlarını mevduat sahibinin hesabına yatırır.

- Özel Mudaraba Mevduat Hesabı: Bu durumda, emanet eden kişi belirli bir işletmeye veya projeye yatırım yapmak için bankaya parayı yatırılır. Banka söz konusu projeye para yatırır ve kârını mevduat sahiplerine dağıtır.

- Vadeli Mudaraba Mevduat Hesabı: Mevduatın vadesi, bu hesabın açılması sırasında tamamen sabittir. Banka bu parayı sabit bir süre için kullanabilir. Mevduat sahipleri vadeden önce paralarını çekemezler.

- Özel Vadeli Mudaraba Mevduat Hesabı: Bu mevduat, belirli bir süre için özel bir projeye yatırım yapmak amacıyla saklanır. Banka bu parayı projenin belirli bir dönemi için kullanabilir ve kâr mevduat sahipleri arasında dağıtılır. Bu işlemde öngörülen süre içerisinde bir kayıp varsa, mudâ parasını çekemez.

Bankalar, farklı vadeli yatırım planlarını ve ihtiyaçlarını göz önünde bulundurarak farklı mevduat sahiplerini çekmek için mudâra sisteminde farklı hesap türleri açabilir. Bu tasarruflar kısa vadeli, orta vadeli, uzun vadeli vb. farklı türlerde olmaktadır. Mevduatlar ayrıca, müşterilerin çıkarları ve ihtiyaçları ile diğer refah hedefleri göz önünde bulundurularak çeşitli programlar yoluyla toplanabilir. Paranın önemi veya ağırlığı mevduatın vadesine göre belirlenir. İBBL'in 178 oturumunda Şariat Komitesi, programdaki bankanın çeşitli mudâra mevduatları olarak kâr dağıtımının ağırlığını değiştirmenin Şariat'a uygun olup olmadığını tartıştı. Şariat Komitesi, aşağıdaki koşullara tâbi olarak herhangi bir ürünün ağırlığını değiştirebilir:

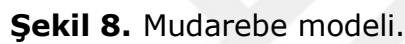
1. Herhangi bir ürünün ağırlığını değiştirmek isterseniz şubenin ilan panosu veya ekranı aracılığıyla müşterileri bilgilendirmek için düzenlemeler yapmanız gerekmektedir.

2. Sahibü'l-mal'ın hakkı teyit edilmelidir.

3. Sahibü'l-mal'ın mudaraba anlaşmasına göre temettü ödemesi alması sağlanmalıdır.²⁹⁵

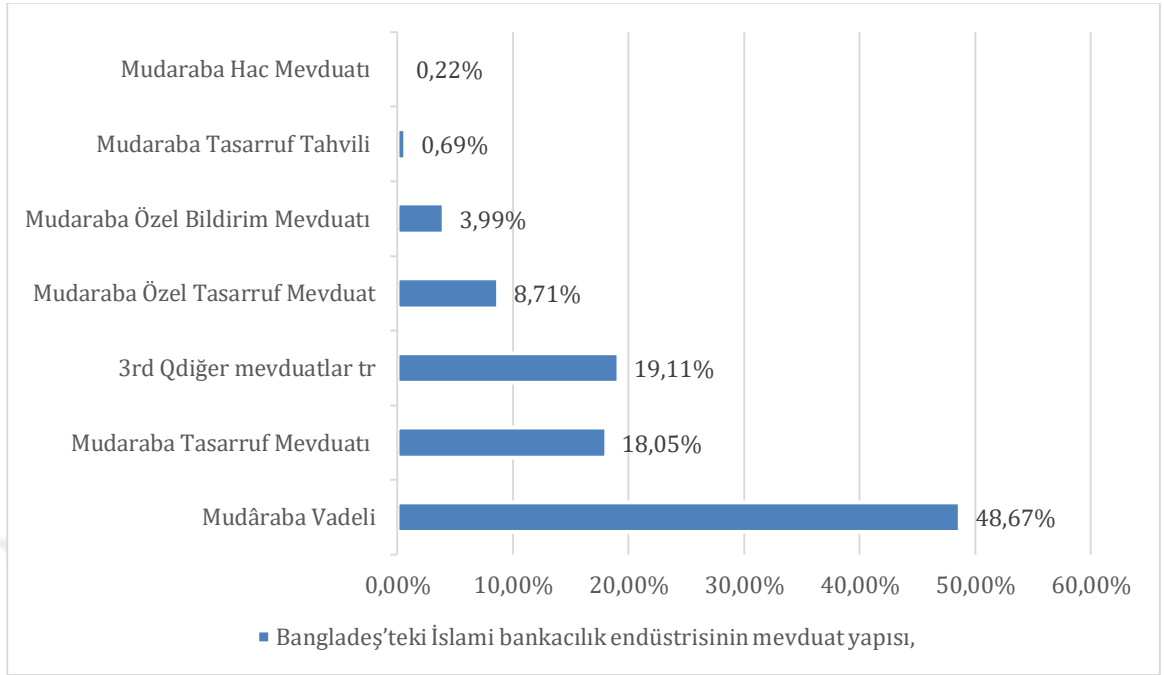
Bankalar, esas olarak vadeyi dikkate alarak, farklı hesapların farklı önemine göre kâr belirler. Mudâra fonundan elde edilen gelir, kârların önceden belirlenmiş bir oranında bankalar ve mevduat sahipleri arasında dağıtılır. Örneğin, Bangladeş'te İslâmî bankaların çoğu IBBL gibi mevduat sahipleri arasındaki

²⁹⁵ IBBL, *Shariah Supervisory Committee's Decision*, 2015, s. 62.

Sekil 9'da İslâmî bankaların mudâraha mevduat yanısı gösterilmiştir.

²⁹⁷ Bangladesh Bank, 2018.

Şekil 9. Bangladeş'teki İslâmî Bankacılık Endüstrisinin Mudâraaba Mevduat Yapısı-2019

Kaynak: Bangladeş Merkez Bankası 2020

Bu akitte kazançların önceden belirlenebileceği iddiasını değerlendirme konusunda tüm İslâm hukukçulara göre temettü miktarının, diğer ortaklıklarda olduğu gibi miktar olarak değil, oran olarak önceden belirlenmesi esastır. Bu şart, mudâraaba ile ilgili diğer şartlar gibi daha sonra hukukçular tarafından icat edilmiş olmayıp mevcut uygulamayı yasal çerçeveye yerleştirmekten ibarettir.²⁹⁸

Ancak, Heytîye göre, tasarruf fonu ile hesap açan mudiler ile sandık arasındaki ilişki mudâraaba değildir. Çünkü burada mevduat sahibi, anaparasına ek olarak yıllık garantili net gelir karşılığında parasını devletin bir kurumuna borç vermektedir. Fon topladığı parayı çoğunlukla faize dayalı kredilerle kullanır; yılsonunda, hesap sahiplerinin daha önce vaat ettikleri gelir tutarını öder.²⁹⁹ Ezher Üniversitesi yayın organı Mecelletü'l-Ezher'in 1366 tarihli Fetva Heyeti, konuyla

²⁹⁸ Bayındır, s.62.

²⁹⁹ Abdurrezzâk, Rahîm Cedde el-Heytî, **el-Mesârifü'l İslâmiyye beyne'n-nazariyye ve't-tabîk, Mine cli benkin İslâmiyyi'l-fadl, Ed-dâru'l beydâ**, 1991, s. 164.

ilgili bir soruya cevap vererek faiz bankaları İslâmî bankalarla aynı mahiyette görerek, bu fonlara yatırılan hesaptan alınan%1,5 fazlalığın haram olduğu konusunda görüş bildirmiştir.³⁰⁰

Yukarıdaki görüşlerde faiz yaklaşımının etkili olduğu söylenebilir. Ancak, M. Abduh ve Reşit Rıza, krediden elde edilen gelirin her iki tarafa da fayda sağladığı için faiz olarak kabul edilmemesi gerektiğini, çünkü bunun kişinin ticari açıdan perişan eden bileşik faiz olmadığını savunuyorlar. Banka ile hesap sahibi arasındaki ilişki, el-Ezher'in eski şeyhi Tantâvî'nin gerek kendi eseri gerekse başkanı olduğu yönetim kurulu kararında vekâletname olarak kabul ediliyor. Dolayısıyla mevduat sahibi ile banka veya krediyi alan banka ile işletmeci arasındaki ilişki bir alacaklı-borçlu ilişkisi değil, müvekkil-vekil ilişkisidir. Dolayısıyla faizli bankaların vadeli mevduatlarda paraya verdikleri fazlalık, faiz değil kârdır.³⁰¹

2.4. Mudâra ve Müşâreke Arasındaki Farklar

- ✓ Müşâreke'de bir grup iş adamı müştereken yatırım için ödeme yapar. Mudâra'da ise para sahibü'l-mal (yatırımcı) tarafından yatırılır.
- ✓ Müşâreke'de tüm katılımcılar işi yönetebilir, mudâra'da ise iş sadece mudârib tarafından yönetilir.
- ✓ Müşâreke'de bir kayıp olursa, herkes katlanmak zorundadır. Mudâra'da böyle bir durum olursa sadece sermaye sağlayıcı zarar eder, mudârib'in tek zararı zaman ve emek olacaktır. Bunun dışında mudârib herhangi bir zararı çekmez.
- ✓ Müşâreke'de bir işletme için borç alınıp zarar edilirse bu zarar tarafların öz sermayelerine göre dağıtılır, mudâra'da ise mudârib (banka), sahibü'l-malın (sermaye sağlayıcı) rızası olmadan işletme kredisini aşır zarar ettiyse sahibü'l-mal bunu üstlenmek zorunda değildir. Sahibü'l-mal

³⁰⁰ Mecelletü'l-Ezhar, Yıl: 1366, sayı: 4, XVII, s. 75.

³⁰¹ Bayındır, *Faizsiz Bankacılık*, s. 63.

(sermaye sağlayıcı), mudarib'in kendi adına borç almasına izin verseydi durum farklı olur.

Bangladeş'te IBBL'in Şeriat Komitesi'nin görüşü uyarınca şu anda bankanın kâr-zarar hesabı kesinleşene kadar mudâra mevduatı olarak sabit oranlı kâr ödenmektedir. Yılsonunda kâr zarar hesabı kesinleştikten sonra, nihai kâr ve geçici oranda ödenen kâr düzeltilir. Yani nihai kâr oranının geçici orandan yüksek olması durumunda, fazla kâr müşteri mevduatına aktarılır, az olması durumunda hesaptan düşülür.

Peki, bankanın kâr-zarar hesabı kesinleşmeden önce tüm müşteriler mudâra mevduatlarını kapatıp gittiğinde kâr elde etmek için Şeriat'a uygun hüküm nedir? Şeriat Komitesi, 25 Haziran 2014 tarihinde 178. oturumunda aldığı 5/67. kararıyla bu konuda şu görüşü belirtti:

Bankanın kâr zarar hesabı kesinleştikten sonra, nihai kâr ara oran üzerinden verilen kârdan fazla veya az ise cari hesaplarda düzeltme imkânı vardır. Ancak birisi hesabı kapatıp ayrılırsa, yüksek kâr durumunda kendisine borçlu olunan parayı ödemek veya düşük kâr durumunda kendisinden banka kredisi tahsil etmek zordur. Bu durumda, mudâra müşterilerinin kapalı hesaplarına ödenecek kâr dağıtımında herhangi bir sorun yaşanmaması için bir müşteri mudâra hesabını kapattığında, gelecekteki iletişim adresini, cep telefonu numarasını, e-postasını vb. yazıp bankanın Elektronik Entegre Bankacılık Sistemine (Electronic Integrated Banking System-EIBS)³⁰² göndermelidir.³⁰³

Kısaca, mudâra sözleşmesinde şartlar açıkça belirtilmelidir. Çünkü daha sonraki zamanlarda, kâr dağıtımı bir sorun haline gelebilir. Müşâreke'de ise tüm katılımcılar işi yönetebilir, ancak mudâra'da iş sadece mudarib tarafından yönetilir. Mudarib'in (bankanın) tüm faaliyetlerini kaydetmesi şarttır. Ayrıca, sermaye sağlayıcıya kâr verilirse ve sonra kâr veya zarar olsa da sahibü'l-mala (sermaye sağlayıcı) anaparası iade edilir. Bir işletmede, sermaye sağlayıcı (sermâyedâr) ve mudarib ittifak halinde anlaşmayı bozmak isterlerse, İslâm

³⁰² Electronic Integrated Banking System (eIBS)/Elektronik Entegre Bankacılık Sistemi (eIBS)

³⁰³ IBBL, *Shariah Supervisory Committee's Decision*, 2014, s. 61.

hukuku açısından bu mümkündür. Ancak tek tarafın anlaşmayı bozması caiz değildir. Zarar edilmesi durumunda sahibü'l-mal tarafından karşılanacağı, ancak sözleşmede yazılı olması durumunda her iki tarafın da zararı üstleneceği bilinmektedir. Mudâraba sözleşmesinde, rabbü'l-ml sözleşmede mudâribin para harcayıp harcamamasına dair bir şart belirtmezse mudâribin harcama yapması şer'an caiz olmaz.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

BANGLADEŞ'TE İSLÂMÎ BANKALARIN TOPLADIKLARI FONLARI İŞLETME YÖNTEMLERİ VE BU YÖNTEMLERİN FIKHÎ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde alım satım ve kiralama gibi yatırım yöntemleri ayrıntılı olarak ele alınacaktır. Yatırım, yatırımcıların olumlu bir getiri umuduyla yatırım yapacakları fonları toplama eylemidir. Yatırım mal ve hizmetlerinin alım satımı yoluyla varlıkları ve parayı dönüştürme sürecidir. Yatırım, yatırımcı için olumlu bir getiri elde etme niyet ve beklentisiyle fon kullanma eylemidir. Uygulamada yatırım; paranın, satın alma yoluyla mal ve hizmetlere dönüşmesi ve yine mal ve hizmetlerin satış yoluyla paraya dönüştürülmesi sürecidir.³⁰⁴ Yani mallar, bir üretim sürecinde veya bir ticari amaçla kullanılmak üzere sabit ve cari varlıkları satın almak için harcadığında, yatırım gerçek ürünlere yapılır.

Bangladeş'te İslâmî bir bankanın işleyiş şeklinin, bütün ekonomik faaliyetlerinde İslâmî hükümlere uygun olma zorunluluğu izahtan varestedir. İslâmî bir bankanın müşterisi ile arasındaki ilişkiler, kâr-zarar ortaklığına bağlı yatırımlardır. Kâr yapmak, bankanın yatırım politikasının temel amacı değildir. Aksine bankanın sosyal aktiviteleri ve asıl hedefleri istihdam imkânları oluşturmaktır. Nitekim Kur'an- Kerîm, kâr amaçlı ticari hayatın esasını teşkil eden "satım akdi"ni model bir sistem olarak beyan ederken, ³⁰⁵ bu sistemin zıddı olan "ribevî işlemleri" (faizi) kesin bir ifadeyle "haram" ilan ederek yasaklamaktadır. İslâmî bankalar, ticari işlemlerinde faizi bırakıp bankacılık ürünlerine yeni bir yatırım yöntemi buldular. İslâmî bankalar, bu yöntemi Bakara Suresi'nin 275. ayetinden elde ettiler.³⁰⁶ Bütün müçtehitler ve fıkıhçılar, faizin bütün çeşitleriyle yasak ve haram işlem olduğu hususunda müttetikler. Bütün İslâm hukuku kaynaklarında müellifler "faiz yasağında" ittifak ettikleri gibi İslâm âlimleri, çağdaş İslâm hukuk araştırmacıları, iktisatçılar ve İslâmî bankacılar, finansal

³⁰⁴ Akkas, s. 113.

³⁰⁵ Ebû İshak İbrâhim eş-Şîrâzî, **el-Mühezzebe fî fıkhi'l-İmâm eş-Şâfi'î**, C. II, Kahire, 1379, s.132; bk. Hamdi Döndüren, **İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri**, Balıkesir 1984.

³⁰⁶ Bakara, 2/275.

yatırımların şer'î ölçülere uygun olması gerektiğine bilhassa dikkat çekmektedirler. Para İslâmî bankaya yatırıldığında, banka kâr elde etme umuduyla İslâm Şariat'ı tarafından onaylanan çeşitli şekillerde yatırım yapar. Bangladeş'in İslâmî bankacılık sistemindeki Şariat onaylı yatırım yöntemleri üç ana kategoriye ayrılabilir. Mesela:

1. Bey' (Alım-Satım) Yöntemi
2. İcâre (Kiralama) Yöntemi ve
3. Şirket (Ortaklık) Yöntemi.

Bangladeş'teki İslâmî bankacılık genellikle aşağıdaki şekilde bey' (alım-satım) yöntemlerini uygulamaktadır:

1. Bey-i Murâbaha
2. Bey-i Müeccel
3. Bey-i Selemler
4. Bey-i istisnâ'

1. MURÂBAHA

Şer'î hükümler ile uyumlu bir kavram oluşturan İslâmî bankaların, yatırım kategorileri arasında en fazla kullandığı yöntem murâbahadır. Bangladeş'teki tüm bankalar, yatırım sürecinde bu yöntemi kullanmaktadır. Esas olarak murâbaha bir "alım-satım" sistemidir. İslâmî bankalar, murâbahayı sıkça kullandıkları için bu isim çok ün kazandı. Yine de bu model çağdaş İslâmî bankaların inovasyonu (yeni buluşları) değildir. Murâbaha akdinin şöhreti ve satım şeklinin özelliği ve pratikliği, bütün İslâm hukuk kaynaklarında, İslâmî bankaların kurulmasından çok uzun zaman önce zaten yazılıydı. Asırlarca önce yazılan ve çok iyi bilinen hukuk kitabı olan *Hidâye*'de murâbaha ile ilgili ayrı bir bölüm vardır. Bu sisteme dayanarak, insanlar o dönemde alım-satım yapmışlardır ve bu yöntem hâlâ kullanılmaktadır.

Murâbaha, lügatte (ربح) kökünden, "arttırmak, büyümek, genişlemek" anlamına gelir.³⁰⁷ Bu akitte, satılacak eşyanın maliyeti üzerine konulacak kâr miktarı önceden belirlenir.³⁰⁸ Bahreyn merkezli Uluslararası Finans Kurumu (AAOIFI), her iki tarafın da murâbaha ile ilgili işlemde ilk maliyet fiyatı ve kâr miktarının eklenmesini kabul etmesi gerektiğini söyler. Bu kâr; satış fiyatı, yüzde veya toplam rakamdan olabilir. Bu durumda, önceden alacağını söz vermeden emtia (mal vb.) alan bir müşteri alışveriş yaparsa bu işleme 'murâbaha' denir ve eğer bir müşteri banka aracılığıyla herhangi bir ürünü satın almak için söz verirse bu da 'murâbaha bankacılığı' olarak bilinir.³⁰⁹ Bir murâbaha akdinde, ilk kişi tarafından bir mal satın alınır ve ikinci kez satılmak istenirse o zaman satış sistemi üç şekilde olur:

- Bir ürün aynı fiyattan alınır ve aynı fiyattan satılırsa bu satış işlemi "tebliye" (التولية) olarak bilinir.³¹⁰ Örneğin, 30 liradan satın almak ve yine 30 liraya satmak.
- Bir ürünün yüksek fiyattan alınması ve çok daha düşük bir fiyata satılması durumu "vadîa" (الوضعية) olarak bilinir. Örneğin, 30 liradan satın alınıp 25 liradan satılması.
- Fıkıhta bey' sözleşmesi satış parasının (mebi'nin) belirlenme şekli bakımından iki ana grupta incelenir. Satıcıya satışa konu malın (mebî') fiyatı ne olursa olsun taraflarla müzakere edilerek buna "bey'u'l-musâveme" denir.³¹¹ Örneğin, 30 liradan satın alınıp 35 liraya satmak

³⁰⁷ Kemaleddin Muhammed b. Abdülvahid İbnü'l-Hümâm, **Fethu'l-kadîr Alel-Hidaye Şerhu Bidayetul-Mübtedi**, Cilt. VI, Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2009, s.494-499; bk. İbn Manzûr, Ebû'l-Fadl Muhammed b. Mükerrrem b. Alî, "Lisânu'l-Arab", **Daru'l-Hadîs, Kâhire**, 3. basım, C. 2, 2003, s. 442.

³⁰⁸ Servet Bayındır, **İslam Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık**, İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005, s. 75; bk. Ticaret ve Faiz, s. 17.

³⁰⁹ SSN-8, **Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)**, Bahrain, 2002, s. 132.

³¹⁰ bk. Mevsilî, **İhtiyâr**, s. 209.

³¹¹ Hasan Abdullah el-Emîn, **el-İstişârü'l-lâribevî-fi-nitâki 'akdi'l-murâbaha ed-Dirâsâtü'l-İslâmiyye**, C.4, İslâmâbâd,1985, s. 6.

böyledir. Bu alışverişte maliyet ve kâr miktarı müşteriye söylenmezse “müsâveme” (المساومة), söylenirse “murâbaha” (المرايحة) adını alır.³¹²

1.1. İslâm Hukukunda Murâbaha

Murâbaha, meşruiyeti Kitâb ve Sünnetle sabit, sahabe uygulaması ile teyit edilmiş ve müçtehitlerce üzerinde ittifak sağlanmış yaygın bir akittir. Ebu Saîd el-Hudrî’den rivayet edilen bir hadîs-i şerifte satım akdi dolayısıyla murâbahanın, “ taraflar arasındaki karşılıklı rıza ile kurulduğu” (إنما البيع عن تراض) ifade edilir. Bunun yanında, bâyi’ ve müşteride irade ehliyetine sahip olma³¹³ ve akdi geçerli kılan genel kurallara uyma şartı aranır. Ayrıca önceki mal alınarak yapılan bir sözleşme olduğu için önceki satış sözleşmesi de geçerli olmalıdır.³¹⁴ Mergînânî, ünlü eseri *el-Hidaye*’de malların kalitesi ve değeri bilinmeden mutlak fiyatlarla satışını doğru görmediğini söylemiştir. Sözleşmelerde teslimat ve teslim alınması esas olduğundan, bu konudaki belirsizlik çatışmalara neden olabilir. Çünkü bu, ticarete teslimiyet ve teselli sağlanmasını önleyecektir.³¹⁵ Kuran’da murâbaha sistemi ile ilgili doğrudan bir ayet bulunmamakla birlikte alım satım, kâr-zarar ve ticarete atıflar vardır. İmam Malik ve İmam Şafii murabahanın naslara göre caiz olduğunu söylediler.³¹⁶ İmam Mâlik (179/795), İslâm hukuku kaynaklarının ilk örnekleri arasında olan “*Muvatta*” adlı esrinde murâbahayı, “kâr miktarının satım akdinin tarafları olan bâyi’ ve müşteri tarafından bilindiği satışır” şeklinde tarif etmiştir. Malikî fıkhnın önde gelen âlimlerinden İbn Rüşd (595/1198), satım akdinin iki örneğinin öne çıktığını, bunlardan birisinin “müsâveme”, diğerinin “murâbaha” olduğunu, bu konuda fukahâ arasında icmâ’ (إجماع الفقهاء) olduğunu belirtir.³¹⁷

³¹² Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes’ûd b. Ahmed el-Kâsânî, **Bedâ’i’u’s-şanâ’i’ fî tertîbi’s-şerâ’i’**, Cilt. V, Cidde: Dâru’l-Kûtûbu’l-İlmiyye, s. 220-226; bk. Kelebek, s. 100-103.

³¹³ Sâmi Hasan Hammûd, **Taṭvîrü’l-a’-mâli’l-maṣrifiyye bimâ yettefikû ve’s-şerî’atü’l-İslâmiyye**, Kahire, 1976, s. 476-83.

³¹⁴ Şemseddin Muhammed b. Ahmed b. Hamza, er-Remlî, **Nihâyetü’l-muhtâc ile Şerhî’l-Minhâc**, Beyrut: Daru İhyai’t-Türasi’l-Arabi, 2005, IV, s.116-118; bk. İbrahim Kâfi Dönmez, “Murâbaha”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, c.XXXI, 2006, 148-152.

³¹⁵ Merginânî, *Hidaye*, c. 6, s. 263.

³¹⁶ Abdullah Saeed, **Islamic Banking and Interest**, New York 1996, s. 77.

³¹⁷ İbn Rüşd, s. 113.

Fıkıhçılar, hicri II. yüzyılın ilk yarısında murâbaha hakkındaki görüşlerini açıklamışlardır. İmam Malik'e göre mesela Medine halkı bu tür bir ticaretle uğraştığı için bunun yasadışı olması için hiçbir sebep yoktur. Sahabeler bir şehirden diğerine gidip kâr için mal satarlardı. İmam Nevevî (675/1277), murâbahayı, "bir satım akdinde, malın alış fiyatına ne kadar kâr eklediğini beyan ederek yapılan satıştır" diye tarif etmiştir.³¹⁸ Hanbelî fıkının gözde bilgisi İbn Kudâme (620/1223) de "el-Muğnî" esrinde, murabahanın, maliyet üzerine konulan kâr miktarından müşterinin bilgilendirilmesi yoluyla yapılan satış olduğunu beyan eder.³¹⁹ Halîl ed-Derdîr, Şerhü'l-kebir adlı kitabında, alıcı ile satıcı arasında malların fiyatı konusunda bir belirsizlik olmamasının esas olduğunu belirtti. Yani birisi bilinmeyen bir taşın ağırlığı fiyatına veya size bugünün piyasa fiyatından bir şeyi sattığını söylerse, bu geçersiz bir satıştır.³²⁰

1.2. Murâbahanın Çeşitleri

Normal murâbaha, herhangi bir ürünü alıcının talebi olmadığı halde maliyet fiyatına eklediği kârı belirterek satmaktır. Genel olarak klasik fıkıh kitaplarında anlatılan murâbaha satışı budur. Murâbaha iki çeşittir:

- a. Normal murâbaha (المراوحة العادية).
- b. Başkasını yetkilendirme yoluyla murâbaha (المراوحة للأمر بالشراء).

Yetkilendirme yoluyla yapılan murâbahada ise müşterinin istekleri ve kriterleri gereğince, satıcı ürünü satın alır ve mülkiyet kazanır. Satış sırasında, alıcıya bildirilen maliyet fiyatına bir kâr ilave eder. Bu işlem, "bankacılık murâbahası" olarak da bilinir. Sami Hasan Hamoud, تطوير الأعمال المصرفية بما يتفق والشريعة الإسلامية (İslam Hukukuna Uygun Bankacılığın Geliştirilmesi) isimli doktora tezinde bu murâbaha şeklini 1976'da İslâm Kalkınma Bankası'na (İDB) ve Dubey İslâm

³¹⁸ Nevevî, *Ravzatu't-Tâlibîn*, s. 526.

³¹⁹ İbn Kudâme, C. 7, s. 334.

³²⁰ Ebü'l-Berekat Ahmad b. Muhammed b. Ahmad Adevi ed-Derdîr, **eş-Şerhü'l-kebir ala Muhtasari Halil**, Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006., c.3, s.5.

Bankası'na (DIB) önermiştir. 1978'de Ürdün İslâm Bankası, 1979'da ise Kuveyt Finans Dairesine teklif etmiştir.³²¹

1.3. Murâbaha Bankacılığının Özellikleri

İslâmî finans kurumlarının murâbaha uygulamaları üç basamaklı bir işlem ile sonuçlanır:

a. Müşteri (İhtiyaç duyduğu ürünü banka yoluyla almak isteyen kişi).

b. Bâî' (Mülkiyetindeki ürünü satıma arz eden tedarikçi kişi).

c. Yatırımcı Kurum (banka).

Murâbaha ürününü ödeme şekli de iki çeşittir:

a. Peşin Ödemeli Murâbaha (المرا بحة بالنقد). Bu tür murâbahada satın alınan ürünün bedeli peşin ödenir.

b. Veresiye Ödemeli Murâbaha (المرا بحة بالأجل). Bu tür murâbahada, satın alınan ürünün bedeli belirlenen ileriki bir zaman diliminde ödenir. Murâbaha bankacılığında bir ürünü satın almak isteyen müşteri, talebini detaylı olarak belirten bir başvuru ile bankaya müracaat eder. Banka müşterinin isteğine göre ürünü getirebileceğini onaylar, ancak müşterinin, getirilen ürünü kesin alacağına dair söz vermesi gerekmektedir. Banka, bu ürünü normal satım akdi ile bâî'den satın alır, üzerine kâr haddini kor ve müşteriye taksitlendirerek devreder. Çünkü murâbahada kârsız bir işlem yapılmaz. Ürün, murâbaha sözleşmesinin imzalandığı tarihte bankanın elinde olmalıdır. İstenilen öğeyi tamamen müşteriye teslim etmeden önce her türlü gecikme ve hata bankanın sorumluluğundadır. Bunun yanında diğer kurallar şöyle sıralanabilir:³²²

a. Satışa konu olan mal (mebî') satış anında mevcut olmalıdır.

³²¹ Monzer Khaf, Element M. Henry ve Rodney Wilson (Ed.), **Islamic Banks: the rise of a new power alliance of wealth and Shariah scholarship in the politics of islamic finance**, içinde (28-45), Edinburgh: Edinburgh University press, 2004, s. 34.

³²² Osmani, *An Introduction to Islamic Finance*, s. 66-70.

- b. Satışa konu olan mal satış anında bâyiin mülkiyetinde olmalıdır.
- c. Satışa konu olan malın bâyi' tarafından müşteriye teslimi mümkün olmalıdır.
- d. Satışa konu olan mal mütekavvim (şer'an meşru) olmalıdır.
- e. Satışa konu olan mal gayr-i mütekavvim (domuz, içki, meyte gibi) olmamalıdır.
- f. Satışa konu olan mal müşteri tarafından bilinmelidir.
- g. Satışa konu olan malın müşteriye teslimi mümkün olmalıdır.
- h. Satışa konu olan malın fiyatı belirlenmiş olmalıdır.

Murâbaha akdindeki şu özel şartlara da ayrıca dikkat edilmelidir.³²³

- Satıcı, sattığı malın maliyetini açıkça beyan etmeli, kâr veya firma adı ekleyerek piyasaya sürmelidir.
- Satışa sunulan malın kâr oranı hem götürü usulü hem de toplu bedel üzerinden karşılıklı rıza beyanıyla açıklanabilir.
- Satışa sunulan malın maliyetine, nakliye, gümrük vergisi ve harcanan diğer masraflar eklenebilir.
- Satışa sunulan aynı cins ve aynı maliyete alınan mallardaki kâr oranı birbirinden farklı olamaz.

Murâbahanın bu temel kurallarına bağlı kalarak faaliyette bulunan İslâm Bankalarına ait iki çalışma yöntemi vardır:

Birincisi: banka ile tedarikçi arasında gerçekleşir.

³²³ SSN-8, **Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI)**, Bahrain, 2002, s. 132.

İkincisi: banka ile müşteri arasında gerçekleşir.

Öncelikle, banka nakit ödeme yaparak tedarikçiden istenen ürünü satın alır. Bu işlem mutlak bir satım akdi şeklinde gerçekleşir. Sonra da banka bunu murâbaha yoluyla asıl ihtiyaç sahibi müşteriye taksitli olarak satar. Bu murâbaha akdinde şer'î hükümlere uygun şekilde banka maliyet fiyatını ve kâr oranını müşteriye bildirmektedir. Sadece ödeme taksitlere bölünmektedir. Bankanın alış ve satış şeklinde gerçekleşen etkinliği İslâmî hükümlere uygundur. Aşağıda bunun temsili bir varsayımı verilmiştir:

"A" ürünü bir müşteri tarafından talep edilmektedir. Müşteri, bireysel imkânlarıyla bu ürünü alamadığı için bankaya (İslâmî finans kurumuna) başvuruyor. Banka, normal satım akdiyle bu ürünü peşin olarak alıyor. Müşteriye, murâbaha yoluyla aldığı maliyet fiyatına kâr ilave ederek ve taksitlendirerek satıyor. Müşteri, bu süre içinde satın aldığı ürünlerin taksitlerini bankaya ödemek zorundadır. Banka nezdinde bu müşteri için açılmış bir hesap bulunur. Şayet müşteri ödemesini yapmaz ise banka, kanuni yollara başvurarak bu parasını alma hakkına sahip olur. Müşteri, taksitlerini süresinden önce öderse, müşteriye belli bir indirim yapılarak ödüllendirilebilir. İmam Ebu Yusuf (182/798)'un, "taksitli borcun toptan ödenmesinde mukrız'ın borç miktarından belli bir miktarı silmesi" (naht) prensibi, bu çağdaş banka uygulamasına ışık tutmaktadır. Bu konuda İslâm İşbirliği Teşkilatı (İİT) "Fıkıh Akademisi" şu görüştedir: Bir murâbaha akdinde borcu taksitlere bölünmüş olan müşteriye, bâyin, "şayet borcunu erken ödersen sana indirim yaparım" şeklindeki teklifi şer'an caizdir. İadenin geçerliliği ile ilgili Ka'b b. Mâlik'ten rivayet edilen bir hadis şöyledir: "Resulullah zamanında Ka'b, Abdullah b. Ebu Hadred b. Umeyr el-Eslemî'ye kredi (القرض) verir. Bir gün Ka'b ile Medîni Abdullah b. Ebu Hadred, Mescid-i Nebî'de karşılaşırlar. Ka'b borcunu ister. Yükselen sesleri duyan Resulullah, yanlarına gelir ve Ka'b'den alacaklarından bir miktarı düşmesini ister. Bunun üzerine Ka'b, alacağının bir miktarından vazgeçtiğini söyler."³²⁴

³²⁴ Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Âskalânî, **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Bâbu't-Tekâdî ve'l-Mulâzeme fi'l-Mescid**, Kahire: Dârüs-Selem yayınevi, 2001, s. 253.

Murâbaha bankacılığının şer'î yönüne gelince; müşterinin talep ettiği malların alımı için toplanan teklif banka ile birlikte yapılacaktır. Çünkü banka ilk alıcıdır. Banka yerine, müşteri ile tedarikçi arasında bir ürünün alım ve satımı konusunda bir anlaşma varsa, ürünün bedelini banka ödemediği önce murâbaha yatırımı tamamlanamaz. Bu süreç, banka onaylamadan tedarikçiyle yapılan müşterinin borcunu ödemesi gibidir. Bu satım murâbaha sistemine uygun değildir. Şayet, müşteri ihtiyaç duyduğu malı doğrudan tedarikçiye müracaat ederek, "şu malı bana normal fiyatı olan 100 dirheme peşin al, ben senden veresiye 120 dirheme alırım" dese, bu işlem murâbaha değil, "bey'u'l-îne" olur.³²⁵ Bey'u'l-îne'de ise dolaylı faiz vardır.³²⁶ Şeriat'a göre her iki tarafın (banka ve müşteri) sözleşmenin maliyetini karşılamasına izin verilir. Bir taraf için maliyetlendirme koşulu uygulanırsa bile sorun yoktur, ancak müşteri malların taşınması için risk almakla yükümlü değildir. Tedarikçiye, malın fiyatı banka tarafından ödenmelidir. Bu durum, işlemi karışık faiz olasılığından kurtarır. Bankaya gelmeden önce bir ürün satmak yasaktır.

Bu nedenle malların mülkiyetinin satış öncesinde banka tarafından alınması gerekir. Malların bankanın elinde kaybolması durumunda sorumluluk bankaya ait olacaktır.³²⁷ Döviz ürünlerinin satılması durumunda, bu ürünlerin ellerinde ve nakit olması gerekir. Bu ürünlerin vadeli ödeme ile satılması yasaktır. Paranın hükmü, mislî yani altın ve gümüş gibidir. Bu fetva, Uluslararası İslâm Fıkıh Komitesi tarafından verilmiştir.³²⁸ Banka, ihtiyaç duyduğunda kendi müşterisi dışındaki herhangi birini vekil tayin edebilir. Bankanın, müşterisini bir vekil olarak ataması için iki sorumlu şahıs olan vekil ve müşteri arasında net bir sınır çizgisi olmalıdır. Murâbaha söz konusu olduğunda, karz için hükmi veya dolaylı mülke sahip olmak yeterlidir. Ürünler, niteliğe göre elde edilebilir. Çünkü sahiplik için belirli bir yöntem sunulmamıştır. Aksine, konvansiyonel uygulamaya bağlı kalmıştır. Mülkiyetin amacı onu satma veya kullanma yeteneğini kazanmaktır. Bir yatırım abonesi kiralamak için murâbaha ile temsilciler

³²⁵ Abdüs-Settâr Ebû Ğudde, **Buhûs fi'l-Muâmelât ve'l-esâlibi'l masrifiyyeti'l-İslâmîyye**, 1.Basım, Kuveyt: Beytüz-Zekât, 1993, s. 337.

³²⁶ Ebû Ğudde, s. 337.

³²⁷ DN-8(3/2/8, **AAOIFI**, 2002, s. 135.

³²⁸ DN-8(3/2/8, **AAOIFI**, 2002, s. 133.

arasındaki sözleşme farklı olacaktır. İlk satın alma, bankanın lehine olduğu için ilgili belgeler banka adına yazılmalıdır, sonradan banka müşteriye satarken ilk fiyatını da bildirmelidir.³²⁹ Kâr kesin olarak belirlenmelidir, çünkü bu, satış fiyatının bir parçasıdır. Satış ürünleri homojen ürünler olmamalıdır. Aksi takdirde faiz sayılır.

Bu işlemde de bankanın, peşin ödemelerde müşteriye ödüllendirerek, borcundan bir kısmını düşmesi şer'î hükümlere uygundur. Zira burada yapılan işlem, şahsın veya kurumun kendi hakkının bir kısmından vazgeçmesidir. Bu da meşrudur. İslâm, sadece faiz ve haksız kazancı yasaklar.³³⁰

Bunun yanında müşterinin bankaya olan borcunu gücü yettiği halde ödememesi (مطل الغني) ve hakkın kötüye kullanılması (التعسف) İslâm ahlakı ile bağdaşmaz. İmam Ebu Yusuf, gücü olduğu halde borcunu ödemeyene zorlayıcı tedbirler öngörmüştür.³³¹ Bu durumda, banka müşteriye faiz uygulayamaz, ancak alacağının reel kaybını müşteriye telafi ettirebilir. Resulullah buna izin vermiştir.³³² Bu sebeple, Bangladeş'teki İslâmî bankalar, borcunu geciktirene mali ceza koydular. Böyle bir sistem, Katar İslâmî bankaları ve İslâm hukuk danışmanlarınca (Shari'ah Board) da kararlaştırıldı ki, bu bir çeşit "tazminat" uygulamasıdır.³³³ Bununla beraber İslâmî banka, bu durumdaki müşterisinden tahsil ettiği "tazminat" getirisini öz gelirleri arasına koymaz, aksine bankanın bazı sosyal projelerine harcar.

1.4. Bankacılıkta Murâbaha Uygulaması Kanunu

Uluslararası kabul görmüş kurumlar ve önde gelen İslâm âlimleri, bankacılıkta murâbaha veya yetkilendirme yoluyla murabahanın (murâbaha li'l-emri bi's-şira) caiz oluşu hakkında fetvâ vermişlerdir: Mesela İİT Fıkıh Akademisi

³²⁹ DN-6.1.6, 2002, s. 122.

³³⁰ Bakara, 2/188; Nisa, 4/29.

³³¹ Serahî, el-Mebsûṭ, C.XIII, 78-91; bk. Kelebek, s. 190-191.

³³² Ahmed b. Hanbel, **Sünen**, s. 122.

³³³ *Masrafîl-Katar el-İslâmî*, 2019, <https://www.qib.com.qa/ar/islamic-banking/sharia-board.aspx> (Ekim 2019).

tarafından Aralık 1988'de Kuveyt'te bunun meşruluğu hakkında bir konferans düzenlenmiştir. Bu konferansta bu konuda alınan karar şöyledir:

- Bir müşterinin ihtiyaç duyduğu bir malı kendisine alması için bankaya, "yetkilendirme yoluyla murabaha"ya müracaat etmesi ve "bu malı sen al, ben de senden taksitle alayım" demesi şer'an geçerli bir satın alma şeklidir. Banka, bu malın tedarikçinin mülkiyetinde meşru (mütekavvim) bir mal olup olmadığını araştırır. Ürün ayrıntıları başvuru formunda belirlenir ve müşteri ürünü bankadan alacağına dair söz verir. Müşteri daha sonra gerekli ürünleri murâbaha olarak satın alır. Bu durumda, fiyat ve kâr taraflarca belirlenir, banka da kâr payını koyar. Satın almak için verilen sözünün yerine getirilmesi alıcı için zorunludur.³³⁴

İslâm Bankası Konferansı kararı da şöyledir: Kuveyt'te 1983 Mart ayında yapılan Katılım Bankası Konferansı'na 12 İslâmî finans kurumu katılmıştır. Komite oluşturmak için birçok İslâm âlimi bir araya getirilmiş ve komite murâbaha hakkında aşağıda verilen kesin kararları almıştır:

- Bankanın; kendisine müracaat eden ihtiyaç sahibi müşterinin, talep ettiği malı, "yetkilendirme yoluyla murabaha" sistemiyle alıp müşteriye kâr oranı koyup taksitlendirmesi her iki tarafın da rızasıyla olduğundan şeriata uygundur. Her iki taraf taahhütlerinde durmalıdır. Murâbaha sistemlerinde ileri sürülen şartların zorunlu hale getirilmesi şeriata uygundur.³³⁵ Abdulaziz b. Bâz da bu yolla alınan bir malın meşruiyetine fetva vermiştir.³³⁶ Takî Osmânî'ye göre murâbaha, bir malın farklı bir fiyata satılmasıdır. Bu, maliyete eklenen kararlaştırılmış bir kârı içerir.³³⁷

Murâbaha kavramı alım-satımın saf ve genel bir şeklidir. İslâmî bankaların murâbaha uygulaması ise bu kavram üzerine bazı yeni kavramların eklenmesiyle uygulanan bir alım satım şeklidir. Ancak bu tür bir satışı meşru hale getirmek için

³³⁴ DN-40-41.5.2 ve 5.3., **İslamic Fiqh Academy**, fifth convention, Kuveyt, 1998.

³³⁵ Ali Ahmed es-Sâlûs, **el-İktisâdû'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ'l-Fıkhiyyetü'l-Mu'âsirâ**, Beyrut: Müessesetü'r-Reyyân, 1998, s. 601.

³³⁶ Yûsuf Kardâvî, **Bey'u'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ Kemâ Tecrîh el-Mesârifi'l-İslâmiyye**, 1. Basım, Beirut: Dâru'l-Kalem, 1984, s. 17.

³³⁷ Osmani, **An Introduction to Islamic Finance**, s. 96.

bazı şartlar yerine getirilmelidir. Çünkü murâbaha faiz bazlı bir kredi sistemi değildir. İslâmî bankacılıkta murâbaha sistemi, ürünlerin piyasadaki fiyatlardan daha yüksek oranda satıldığı sistemdir.

Peki, "taksitli murâbaha" piyasasının, ürün fiyatını yüksek tutması sebebiyle İslâmî bankaların fiyatları yükseltmesine şer'an cevaz verilebilir mi? Bununla ilgili olarak Vehbe ez-Zühaylî, Fıkhu'l-İslâmî adlı kitabında, bütün İslâm hukukçularına göre "taksitli satış" (البيع بالتقسيط) ile "veresiye satış" (البيع بالأجل) türü satışlarda fiyatın mevcut piyasanın nakit fiyatından daha yüksek olacağını belirtmiştir. Ancak şart olan; sözleşme esnasında malın fiyatının bir kerede sabitlenmesi gerektiğidir. Yani bir ürünü satarken aynı mecliste, "bu malı peşin alırsan 100, veresiye alırsan 120" değil, tek ifade ile "bu malı veresiye 120'ye satıyorum" demek caizdir.³³⁸

İslâmî bankaların murâbaha uygulamasında bir ürünün müşteriye temlikinde üç basamaklı bir uygulama görülmektedir. Peki, Resulüllah, bir satış için iki fiyat verilmesini yasakladığı halde bu durum İslâmî hükümlere uygun mudur? Bu soru da şöyle cevaplandırılır: İslâmî bankacılıkta murâbaha ile yukarıda belirtilen hadislerin hiçbir ilişkisi yoktur.

İmam Şâfiî, Allah'ın Elçisi'nin, bir satışta iki fiyat söylemeyi yasakladığını söylemiştir.³³⁹ Bu konudaki rivayetleri inceleyen İslâm hukuk araştırmacıları hadislerin sıhhatinde sorun olmadığını, sadece konuyu doğru anlamak gerektiğini vurgulamışlardır.³⁴⁰

Ebu Hüreyre tarafından nakledilen başka bir hadiste Hz. Peygamber'in, bir satış için iki fiyat veren kişinin bu malı en düşük fiyattan satması gerektiği rivayet edilmiştir.³⁴¹ Karadâvî bu konuda, Hafız Münzirî'nin Muhtasarü's-Sünen adlı

³³⁸ Zuhaylî, C. 5, s. 415.

³³⁹ Ebû İsa Tirmizî, **Süneni't-Tirmizî**, C. 5, 1996, s. 7.

³⁴⁰ el-Elbânî, Hadis No:6116, *Tebrîzî, el-Hatîb, Mişkâtul-Mesâbîh*, Mhk: El-Elbânî, no:2868,; Şevkânî, Muhammed b. Ali el-Yemenî, **Neylül-Evtâr Şerhu Munteka'l-Ahbâr**, C.5, Dimeşk: Daru'l-Yahya't-Türâsî'l-Arabî, s. 214.

³⁴¹ Beyhakî, **es-Sünen'ül-Kübra**, C. 5, s. 343.

kitabındaki hadisi rivayet eden Amr b. Alkame'yi eleştirmektedir.³⁴² Lâkin hadisi, Ebû Dâvud, Beyhakî, Abdurrezzak, İbn Şuayb da kendi kitaplarında zikrettiler ve Hâkim de onu Müstedrek'te nakletti. Hâkim, hadisin Buhari ve Müslim'in şartlarına uygun olduğunu belirtiyor. Hâkim'i destekleyen allame Zehebî, hadisin İmam Müslim'in kriterlerine göre uygun olduğunu söylüyor.³⁴³ Şuayb el-Arnâvut, Sahihu İbn Hibban'ın tahkikinde eklediği dipnotlarda hadisin senedinin hasen olduğunu söylemiştir. Nâsırüddin el-Ebânî de bu hadisin sahih olduğunu söylüyor.³⁴⁴ Bütün bu ifadeler, hadislerin Şeriat'ın kuralları ve düzenlemeleri için delil olarak kullanılabileceğini kanıtlamaktadır. Hadisin asıl amacının ne olduğunu bilmek önemlidir, çünkü İslâmî bankacılık sistemi tarafından uygulanan murâbaha metodunun meşruluğu İslâm kaynaklarına bağlıdır. Bu hadislerin nasıl anlaşılması gerektiğiyle ilgili yorumlar aşağıda verilmiştir:

İbn Kayyim'in *Tehzibü's-Sünen* adlı kitabında naklettiğine göre İslâm âlimleri yukarıdaki hadisi iki şekilde yorumlamışlardır. Bir kişinin ya 10 dirhem ödeyerek ya da 20 dirhem vadeli ödeme ile anlaşma yaptığını açıklayan bu durum, İbn Mes'ûd'un da rivayet ettiği, Hz. Peygamber'in bir satışta iki fiyat vermesi konusunda söylediği hadise dayanır. Ancak, bu zayıf bir açıklamadır. Çünkü böyle bir akitte faiz kapsam dışıdır ve bu konuda bir satışta iki fiyat vermek söz konusu değildir. Sonuç olarak, ürünü satan kişinin bir satışta nakit ödeme ve vadeli ödeme teklifi getirdiği anlaşılmıştır.³⁴⁵ İslâmî bankacılıkta murâbaha sistemiyle satın alma şekli, yukarıda belirtilen hadisler çerçevesinde değil, farklı bir kategoride yer almaktadır.

Burada akla gelebilecek üçüncü bir soru da şudur: İslâmî bankacılık sisteminde mülkiyeti olmayan bir ürünün satışı nasıl meşru olabilir? Çünkü İslâmî bankacılıkta, murâbaha modelinde mülkiyet altında olmayan bir eşya satılamaz.

³⁴² Kardâvî, *Murabaha in Islamic Banking* (Ed.) **Central Shariah Board for Islamic Banks of Bangladesh**, 2009, s. 80.

³⁴³ Celaluddin Suyûtî, **Cem'u'l-Cevâmi'**, Mecme'u'l-Buhûs, el-Ezheru'sh-Şerîfu'l-İslâmîyye, s. 250.

³⁴⁴ el-Elbânî, *Silsiletu'l-Ehâdisi's-Sahîha*, C. 5, s. 325.

³⁴⁵ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbn Kayyum el-Cevziyye, *Tezhibü's-Sünen*, C. 5, Riyad: Müessetür-Risâle, 2009 s.105.

Hâkim b. Hizam bir hadiste, Peygamber'in, kendisinin sahip olmadığı herhangi bir eşyayı satmasını yasakladığını söylemiştir.³⁴⁶

İmam Tahâvî bu hadisi açıklarken Peygamber'in, Hâkim b. Hizam'ın elini tuttuğunu ve mülkiyeti eline geçene kadar başkasının elinde bulunan herhangi bir malın satılamayacağını söylediğini anlatmıştır.³⁴⁷ Abdullah b. Esman'ın başka bir rivayetinde Hâkim İbn Hizam, "Ya Resulallah! Aralarında izin verilen ve yasak olan birçok ürün sattım" dedi, Peygamber şöyle cevap verdi: "Edinmediğiniz şeyi mi satıyorsunuz?"³⁴⁸

İbn Abbas'tan Hz. Peygamber'in şöyle söylediği rivayet edilmiştir: "Elinize geçmediği sürece kimseye yiyecek satmayın!"³⁴⁹ Amr b. Şuayb, Hz. Peygamber'in söylediği şu hadisi aktarmıştır: "Aynı mecliste aynı kişiye satış yapmak ve borç vermek, tek akitle (peşin ve vadeli) iki satış yapmak, riske atılmayan ürünlerden kâr etmek ve kendi kontrolünde olmayan şeyleri satmak helal değildir."³⁵⁰

Suudi Arabistan'ın eski müftüsü Abdulaziz b. Bâz ve Yusuf el-Karadâvî, buna ilişkin olarak 1979'da Dubai ve 1983'de Kuveyt'teki İslâmî bankacılık konferanslarında şu ortak görüşü ortaya koydular: "Bankanın mülkiyeti altında bulunmayan bir mal satılamaz. Bununla birlikte satılacak eşyada herhangi bir hata olması durumunda, tüm sorumlulukların banka tarafından üstlenilmesi gerekir."³⁵¹

Bütün bu uygulamalar, bir yatırımı helal kılmak için mülkiyetinde bulunmayan herhangi bir ürünün satılmasının yasak olduğunu kanıtlar. Banka, malı kendi mülkiyeti altına aldıktan sonra satabilir. İslâmî bankacılıkta, murâbaha li'l-emri bi's-şirâ'nın bu türünde, bir eşya mülkiyet olmadan satılıyorsa ribâ olur. Bu nedenle herhangi bir hile yapan satıcı, eldeki ürün veya malların mülkiyetini

³⁴⁶ Tirmizî, s.140.

³⁴⁷ Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme Tahâvî, **Şerhu Me'âni'l-Âsâr**, 4.Basım, Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1994, s.491.

³⁴⁸ Suyûtî, **Cem'u'l-Cevâmi**, s.251.

³⁴⁹ Ebû Dâvud, **Sünen-i Ebû Dâvud**, s.367.

³⁵⁰ Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî Nesâî, **es-Sünenü'l-Kübrâ**, Riyad: Müessesatü'r-Risâle, 2001, s.113.

³⁵¹ Kardâvî, *Murabaha in Islamic Banking*, s. 93-94.

almak zorundadır.³⁵² İmam Ebû Hanife ve Yusuf, bozulabilecek ve yok olabilecek ürünlerde satmadan önce ona sahip olma şartını koşmuşlardır. Ancak gayrimenkul ürünler söz konusu olduğunda, satıcının elinde olmasa bile satılabilir. Öte yandan Mâlikî mezhebine göre satmadan önce yiyecek mallarının satıcının elinde olması gerekmektedir, ancak bunun dışındaki ürünler satıcının elinde bulunmasa bile satılmasına izin verilir.³⁵³

Bu konudaki diğer bir soru, İslâmî bankaların murâbaha kurallarını ve düzenlemelerini takip etmek ve müşterilerinden bir anlaşma süreci için yazılı olarak zorla vaat almaları ile ilgilidir. Müşterilerden alınan bu tür bir zorlama taahhüdü, Şeriat ışığında ne kadar doğrudur? İslâm, Müslümanlara sözünü tutmaları için yeterince uyarıda bulunmaktadır. İslâm'a göre sözünü tutmak imanın gereklerinden biridir. Yani Müslümanlar söz verdikleri zaman bunu yerine getirmek zorundadır.

İslâm âlimleri arasında satış sırasında vaatte bulunma konusunda şu farklı görüşler vardır:

- ✓ Şâfiî ve Hanbelî mezheplerine göre bir sözü yerine getirmek müstehaptır. İslâm muhakeme sisteminde hiç kimse, sözünü yerine getirmesi için zorlanmaz.
- ✓ Hanefî mezhebine göre eğer bir söz bir şarta dayanıyorsa o sözün yerine getirilmesi vaciptir, yerine getirilmezse günahkâr olunur.
- ✓ Mâlikî mezhebinin görüşüne göre söz veya taahhüt herhangi bir nedenden kaynaklanıyorsa, verilen söz nedeniyle ürün satın alınmalıdır.
- ✓ İbn Teymiyye'ye göre herhangi bir sebepten bağımsız olarak her türlü söz yerine getirilmelidir.³⁵⁴

³⁵² Fehd b. Alî el-Hesûn, **el-İcâretu'l-Muntehiye bi't-Temlik fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, 1. Basım, Kahire, 2000, s. 20.

³⁵³ İbn Mâce, Hadis No: 2341.

³⁵⁴ el-Hesûn, **el-İcâretu'l-Muntehiye bi't-Temlik fi'l-Fıkhi'l-İslâmî**, C. 1, s.20.

Kur'an ve hadislerin ışığında ve yukarıda aktarılan görüşler gereğince, söz verildiği takdirde bu söz yerine getirilmelidir. Özellikle, yerine getirilmediğinde başkasının zararına olacak sözlerin yerine getirilmesi zorunludur. Bir hadiste Peygamberimiz, "Zarara maruz kalmak ve başkasına zarar vermek yasaklanmıştır!" buyurmuştur.³⁵⁵ Bir sözü yerine getirmenin önemi çeşitli hadislerde vurgulanmaktadır.³⁵⁶ İbn Hacer *İthâfu'l-Hayyara el-Mehere bi-Zevâidi'l-Aşere* kitabında bu konuda kanıtlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra Mâide, Mümin ve Saf surelerinde de konuyla ilgili deliller mevcuttur.³⁵⁷

Bununla ilgili ek olarak Karadâvî, uzun bir tartışmayı özet olarak vermiştir: Karadâvî, yardımlaşmayla ilgili olsun, başka herhangi bir vaatle ilgili olsun, bu nassların sözün yerine getirilmesi gerektiğini gösterdiğini söylemektedir. Şeriat'ın ışığında, münafıklığın en belirgin özelliği birinin sözünü ihlal etmesidir. Bir sözün ihlal edilmesinin yasaklanması konusunda yukarıda belirtilen hususlardan daha fazla kanıt gerekmez.³⁵⁸ İbn Şübrüme; İbn Hizam'ın, verilen sözün yerine getirilmesinin zorunlu olduğunu ve bunun her türlü söz için geçerli olduğunu belirttiğini ifade etmektedir.³⁵⁹

Bu konuyla ilgili bir bankacılık modeli olan "murâbaha li'l-emri bi's-şirâ" örneğinden bir kanaat sahibi olabiliriz. Karadâvî, bankalarda uygulanan bu model hakkında şöyle bir örnek aktarır: Bir kalp hastanesinin sahibi olan Zimam, Amerika'dan ya da Almanya'dan bir makine almak ister. Ancak almak istediği makinenin küçük bir miktarını ödeyebilecek kadar parası vardır. Borç almak için faizli bankaya bulaşmak istemez, çünkü faiz yasaklanmıştır. Faize bulaştırmadan kendisine yardım edip edemeyeceği konusunda İslâmî bankaya başvurur. İslâmî banka belirli bir kâr doğrultusunda yardım edebileceğini açıklar. Böylece bankanın işlemi ile hastaneye gerekli ürün alınır. Dolayısıyla da bundan toplum faydalanır.

³⁵⁵ Elbânî, **Gâyâtü'l-merâm-fi-tahrîzî 'ehadi'l-helâl-ve'l-heram**, 1.basım, Cidde: el-mektebu'l-İslâmî, 1980, s. 60.

³⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî Buhârî, **el-Câmiu's-sahîh**, 2.basım, Kahire: el-Mektebetü's-Selefiyye, 1979, Hadis No:32.

³⁵⁷ Mâide, 5/1, Mu'minûn, 23/8, Saff, 62/3-4.

³⁵⁸ Kardâvî, s. 102.

³⁵⁹ Ebû Muhammed Ali b. Ahmed el-Endelüsî İbn Hazm, **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**, el-Mektebetü-Şamela. 2010 fetva no: 1125, s. 138.

İslâmî banka, gereksinimi sağlamada herhangi bir sorun olmadığı, ancak belirli bir kâr sağlaması gerektiğini ve belirli bir süre içinde ödeme yapması gerektiğini şart koşar. Zimam kabul eder ve İslâmî banka kendisi ya da bir temsilci aracılığıyla gereksinimi tedarik edip makineyi kendi mülkiyetine alır. Bu ürünü sadece Zimam'a satabilir.

Bu süreçte alış ve satışta orijinal anlaşma gerçekleşir. Bankadan bir ürün satın alma talebi olduğu zaman "vaat bi'l-bey" anlaşması gerçekleşir. Böylece müşteri; satın alma bedeli, taşıma, devir ve risk ödemesi sorumluluklarının bankaya ait olduğunu bilir. Ürünü müşteriye teslim edinceye kadar ürünün varlığı bankanın sorumluluğundadır. Banka, müşterinin sorusuna cevap olarak tüm sorumluluklarını belirtir. Müşteriye, talebine göre murâbaha ürününü aldığını söyler. Eğer satın aldıktan sonra sözleşme bozulursa banka, ürünü bir başkasına satabilir, uzun süre bir yerde saklandığı için ürün bozulabilir ve para kaybı olabilir. Bu durumda bankanın zarar görme ihtimali daha yüksektir ve hissedarlar paralarını ipotekli yatırdıkları için paralarında kayıplar meydana gelecektir. Müşterinin üründe herhangi bir hata bulması ya da ürünün eline ulaşmaması gibi zararlar meydana gelirse, ürün bankaya iade edilir. Ürünün zarar görmediğini ve zamanında teslim edildiğini varsayalım. Memur, müşterinin, sözünü ihlal etmesi veya sözleşmede hata yapması durumunda bunun karşılığında oluşacak zararı kendisine tebliğ eder ve onayını alır. Müşterinin ürünü satın alamaması veya kendi sözleşmesini yerine getirememesi durumunda, makine herkes tarafından kullanılmayabileceğinden bankanın ürünü tekrar satmasında zararı vardır; kâr için yatırım yapan hissedarlar zararda olacaktır. Bunun için bir Müslüman'ın söz verdiğinde bunu yerine getirmesi gerekmektedir. Bu yüzden Zimam, kesinlikle taahhütlerini yerine getirecek ve sözleşmeyi takip edecektir. Anlaşmayı ihlal ederse o zaman bankanın zararını telafi etmeye mecburdur.

Bankayla anlaşmaya varıldıktan sonra banka ürünü satın ve bu sırada ürünün piyasa fiyatı artıp Zimam'dan daha yüksek bir fiyatla almak isteyen biri çıktığında banka sözleşmeden vazgeçebilir mi? Bu konuda, taraflarca (banka veya müşteri) sebebiyet verilen bir ihlal, müsebbip olan tarafça telafi edilir. Her iki taraf da şartları kabul edip anlaşmayı imzalar. Sözleşme, alıcının talep ettiği ürünü

satın alma taahhüdünü ve bankanın ürünü müşteri dışında kimseye satmama taahhüdünü içermelidir. Banka, ürünü mülkiyetine geçirdikten sonra sözleşmede verdiği taahhüt temelinde müşteri ile ayrı bir satış sözleşmesi (murabaha) imzalayacaktır.³⁶⁰

1.5. Bangladeş'teki İslâmî Bankalarda Murâbaha Uygulamaları

BMB, İslami Bankacılık Kılavuzu'nun 5/3 maddesinde müşterinin bankadan kendisi için bazı malları satın almasını isteyebileceğini belirtmiştir. Banka, müşterinin şartnamesine ve ihtiyacına göre malları satın alır. Müşteri, malları sözleşme uyarınca kâr marjı içeren fiyatın ödenmesi üzerine alır. Bu yatırım şekli altında, satın alma/maliyet fiyatı ve kâr ayrı ayrı açıklanacaktır.³⁶¹

İslâmî bankacılıkta murabaha taksit yöntemiyle tercih edilmektedir. Türkiye'de bu yöntem "üretim desteği sağlanması" Ortadoğu'da ise "satın alma emriyle yapılan murâbaha" adı verilmektedir.³⁶² İslâmî bankalar, ithalat işinde murabahayı, yurt dışından mal ithal etmek ve müşteriye satmak için kullanmaktadır. Bu yöntemde İslâmî banka, istenen malları yabancı bir ülkeden LC (letter of credit/Akreditif)³⁶³ yoluyla ithal edebilir ve daha önce özel kâr ekleyerek müşteriye satabilir. Ancak banka, yabancı ihracatçıya nakit değerini öder. Böylece bankanın geri ödemesi için son tarih, kârlı malların değerine göre belirlenmektedir. Bangladeş'te murâbahanın ithalat ticaretindeki uygulaması esas olarak şu şekilde yapılır:

³⁶⁰ Kardâvî, *Bey'u'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ Kemâ Tecrîhi el-Mesârifi'l-İslâmiyye*, s. 43.

³⁶¹ Bangladesh Bank, *Guidelines for Islamic Banking*, s. 12.

³⁶² Bayındır, **Faizsiz Bankacılık**, s. 79.

³⁶³ **Akreditif**; finansal bir kurum tarafından, ismi geçen lehtara, belirtilen belgeleri ibraz etmesi karşılığında, yine belirtilen miktardaki ödemenin yapılması için düzenlenmiş bir belgedir. Aynı zamanda şartlı bir banka kredisidir. Uluslararası ticarete, vesikalı kredi (documantery credit), kredi mektubu (letter of credit, L/C), vesikalı kredi mektubu (documantery letter of credit), ticari kredi mektubu (commercial letter of credit) gibi çeşitli deyimlerle anılan akreditif, mal bedellerinin ödenmesi konusunda geliştirilmiş özel bir finansman tekniğidir. Bk. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası Terimler Sözlüğü. 3 Ağustos 2011 tarihinde kaynağından alındı. (Erişim tarihi: 10 Nisan 2011); Bayındır, **Faizsiz Bankacılık**, s. 174.

Öncelikle, “murâbaha ithalat faturalarının” (MIB) ve “murâbaha müracaatlarının iyileştirilmesi” (MPI) sağlanır: Yani, rabbül-mâllar, yurt dışından ithal etmek istedikleri mal türünün ayrıntıları için İslâmî bankaya başvururlar. Yurt dışından satın alınmış malların alımının banka tarafından yapılacağı taahhüdü başvuru formuna eklenir. Banka alıcının talebine cevaben, malı ithal etmek için bir LC açmaktadır. İslâmî banka, müşteri adına LC'yi (letter of credit/Akreditif) açar. Orta Doğu'daki birçok İslâmî banka doğrudan LC'yi kendi adına ve ithalatı da kendi elleriyle gerçekleştirmektedir.³⁶⁴ Akreditif, sadece bir ödeme teminatı olması ve bir ödeme aracı olmaması dışında, belgesel akreditife yakın bir banka ödeme teminatıdır. Yalnızca alıcı tarafından ödeme yapılmaması durumunda kullanılır. Bu durumda satıcı, ödemesi yapılacak belgeleri hemen bankaya gönderir. Çağdaş ticari hayatın yarattığı yeni bir uygulama olduğu için akreditifin hukuki yapısını doğrudan klasik fıkıh kaynaklarında bulmak zordur. Akreditifin hukuki niteliği konusunda modern Batılı hukukçular arasında olduğu kadar İslâmî hukukçular arasında da fikir ayrılıkları vardır.³⁶⁵

Bangladeş'te, mal ithal etmek için ruhsat, İthalat Kayıt Belgesi (Import Registration Certificate-IRC) vb. gerekli belgeler müşteri adınadır ve bankanın doğrudan ithalat yapmasına imkân veren yasa yoktur. Bu nedenle, akreditif doğrudan banka adına açılmaz. Bu durumda İslâm hukukçuları, banka adına doğrudan LC /akreditifli malların ithalatını destekleyen bir yasa olmadığı için geçici olarak Şeriat'a alternatif bir yaklaşım önermişlerdir. Buna göre müşteri, İslâmî bankaya malların alımı ve ithalatı için bir yetki mektubu verecektir. Bu güç sayesinde İslâmî banka, yabancı bir satıcıdan mal alımı ve ödemesi sorumluluğunu üstlenir.³⁶⁶ İslâmî banka, müşterinin isteğine göre mal ithalatı için akreditifi açacak ve satıcıya belirli bir fiyattan vade ile satacaktır. Akreditif şartı yabancı bir satıcı tarafından kabul edilebilir ise teklif sunulacaktır. Bu şekilde kabulü, İslâmî banka ve yabancı satıcı ile yapılacaktır ve her zamanki gibi banka mülkiyet haklarına sahip olacaktır. Ancak bu durumda bankanın varlıklar üzerindeki mülkiyeti fiili olarak sağlanmış değildir. Sonuç olarak; yatırım

³⁶⁴ Beytü'l-Temvîlî'l-Kuveytî, **Fetâva's- Şer'îyye fi Mesâilî'l-İktisâdiyye**, 2.Basım, Kuveyt: 1985, s. 40.

³⁶⁵ Bayındır, Faizsiz Bankacılık, s. 178-179.

³⁶⁶ DN-8.3.2.8, **AAOIFI**, 2002, s. 122.

murâbahadaki müşteriye satılamaz, ancak ürünlerin transferi bir geminin rıhtımında tamamlanırsa, belgeler bankaya devredildiğinde ürün üzerindeki mülkiyeti sağlanmış olur. Akreditif i'nin şartlarına göre, yabancı satıcılar gemi gönderir, bu konunun tüm belgelerini ve faturalarını hızlı bir şekilde İslâmî bankaya gönderir ve malların değerinin ülkenin özel bankası aracılığıyla ödenmesini talep eder. Uluslararası ticaretin kurallarına göre alıcı faturayı aldıktan hemen sonra bedelini ödemekle yükümlüdür. Mevcut uluslararası ticaret kurallarına göre denizaşırı ülkelerden ithal edilen tüm başlangıç belgelerinin (opening documents) devredildiği kabul edilmektedir. Çünkü kargo işleminden sonra taşıyıcının sorumlulukları bitmiştir. Malların gemi ile teslimi, ürünlerin müşteri adına aktarıldığı anlamına gelir. İslâmî banka, yabancı satıcıyla îcâp ve kabul sistemiyle mal sahipliğini kazanmıştır ve malların mülkiyeti gemide teslimi ile sağlanır. Böylece Şeriat, ithal malları, mülk edinme ve bulundurma yoluyla satmayı kabul etmiştir. Bununla birlikte, böyle bir akreditif işlemine izin verilmesi için, banka ile müşteri arasındaki sözleşmenin bir anlaşmazlığa yol açmaması ve müşteriye teslim edilene kadar mülke gelebilecek zarar veya kayıplardan banka sorumlu olmalıdır.³⁶⁷ Bu bağlamdaki işlemleri, AAOIFI'nin Şeriat Standard 2002'de şöyle ifade etmiştir:

Uluslararası pazardan mal alımı durumunda, malların gemiye taşınması için kurum (banka) veya vekili tarafından belgelerin devredilmesiyle bankanın ürünü dolaylı olarak mülk edindiği varsayılır. Aynı şekilde malların depodan uygun ve güvenilir bir süreçte tanımlanabildiği depolama sürecinin belgeleri dolaylı bir mülkiyet olarak da değerlendirilecektir.³⁶⁸ Malların alınmasından sonra İslâmî banka, müşteriye murâbaha sistemine göre satış yapar. Müşteri ile banka arasında düzenlenen "sözleşme" gereği, ithal edilen malların değeri (L/C/değer) ve daha önce anlaşmanın yapıldığı masraf belirlenir. Mal bedeli, vergi, KDV, takas, nakliye vb. hesaplanırken satış bedeline bankanın kârı eklenerek sabitlenir. Murâbaha sözleşmesini yürüterek, malların mülkiyeti müşteriye gider ve teslimat belgelerine pay verilerek açıklanır. Malların müşteriye murâbaha yöntemiyle satılması ve malların limanda gemiye ulaşmadan önce belgeler üzerinden

³⁶⁷ Bayındır, s. 181.

³⁶⁸ DN-8.3.2.8, **AAOIFI**, 2002, s. 122.

devredilmesi durumunda, varıncaya kadar malların riskinin müşteriye ait olduğuna dikkat edilmelidir. Böyle bir durumda malların sigortalı olduğunu burada belirtmek önemlidir. Sigorta primi müşteriye aittir. Mal kaybı veya zarar olduğu durumda müşteri, mal için tazminat talebinde bulunacaktır. Limana gelmeden önce mallar müşteriye satıldıktan sonra ve limana gemi geldikten sonra piyasada fiyat artarsa bile, banka daha fazla kâr talep edemez ya da fiyat düşerse banka herhangi bir sorumluluk kabul etmeyecektir.

Kuveyt Finans Dairesi tarafından ticarî eşya ithalatı işlemi aşağıdaki gibidir:

- ✓ Müşteri, Kuveyt dışındaki bir ihracatçıdan belirli ürünleri satın almak için bankaya başvurmaktadır. Başvuruda belirtilen ürünün satın alınması onun onayına bağlıdır.
- ✓ Kuveyt Finans Dairesi, LC'yi kendi başına ithal eder. Kuveyt Finans Dairesi kendi adına bir kredi mektubu açar ve malları ithal eder. Kuveyt Finans Dairesi ile yabancı bir ihracat firması arasında bir teklif ve kabul anlaşması imzalanır. Ancak bu anlaşma, Kuveyt Finans Dairesinin ürünü kabul ettiği tarihte gerçekleştirilir ve müşteri satın alma işlemini onaylar. Yabancı ihracatçı da bu koşul üzerinde hemfikir olmalıdır.
- ✓ Yabancı ihracatçı gönderilerin belgelerini Kuveyt Finans Dairesine gönderecektir.
- ✓ Kuveyt Finans Dairesinin ödemesini güvence altına almak için müşteriden bir senet alınır.
- ✓ Müşteri, belgeyi inceler ve bunun Kuveyt Finans Dairesinin çıkarlarına uygun olduğuna kanaat getirip ürünü satın almayı kabul ederse Kuveyt Finans Dairesine bilgi verir.
- ✓ Kuveyt Finans Kurumu, müşterinin bu ürünü kabul etmesi için onayını aldıktan sonra, fiyatı yabancı ihracatçıya öder.

- ✓ Müşteri, diğer ürün maliyetleri ve kârlarıyla birlikte benzer değerde bir veya daha fazla ödeme senedi³⁶⁹ (promissory note) imzalar.
- ✓ Ödeme senedi ile Kuveyt Finans Dairesi, son ödeme tarihinde müşterinin hesabından ödemeleri keser.

Yönetim komitesi sorusuna cevap olarak Şeriat Komitesi, yukarıdaki durum ışığında mal ithalatı uygulaması doğrultusunda murâbaha uygulamasının meşruluğunda hiç şüphe olmadığı görüşünü dile getirmiştir. ³⁷⁰

- İslâmî Bankalarda Uygulanan “Murâbaha li’l-emri bi’s-şirâ” Sistemi

Bangladeş’te faaliyet gösteren İslâmî bankalarda, halk arasında şöhret bulan “klasik murâbaha” yerine, “murâbaha li’l-emri bi’s-şirâ” ve “murâbaha bi’l-ecele” yöntemleri kullanılmaktadır. Çünkü murâbaha'nın klasik tarzında, ürünlerin banka tarafından topluca alınması, mülkiyetinin banka üzerine geçirilmesi, sonra müşteriye kâr ilavesiyle taksitli satılması gerekir. Bu ise banka için beraberinde külfetli işler yükler. Bu yüzden bunları satmak çok karmaşık ve zor olacaktır. Bu nedenle, ikincisini klasik olandan daha çok kullanırlar. Bangladeş İslâm bankaları, yurt dışından sipariş vermeleri halinde müşterilerden ürünleri kesinlikle bankalardan satın alacaklarını talep eden garanti almaktadır. Müşterinin ürünleri satın alacağını garanti etmesi durumunda, satıcının ürünleri yurtdışından veya marketten satın aldığı ve onlara yaklaşık %10 ilâ %25 kâr eklediği ve müşteri ile 10 veya 20 taksitte ödeyeceği anlaşması gerçekleştirdiği görülmektedir. Satın alma garantisine dayanan yatırımlar için, Bangladeş'teki İslâmî bankalar, “klasik murâbaha” yerine “murâbaha li’l-emri bi’s-şirâ” usulünü uygulamaktadır. Bangladeş'teki bu ticari uygulamalarda bazen şer’î hükümlerin ihlal edildiği

³⁶⁹ bk. William Goetzmann ve Geert Rouwenhorst, **The Origins of Value: The Financial Innovations that Created Modern Capital Markets**, 1. Basım, Oxford: Oxford University Press, 2005, s. 68

³⁷⁰ Beytü'l-Temvîl'l-Kuveytî, **Fetâva's- Şer'iyye fi Mesâil'l-İktisâdiyye**, s. 40-41; bk. Muhammed Salâh, es-Sâvî, **Müşkiletü'l-istismâr fi'l-bünûk'l-İslâmiyye ve keyfe 'âlecehe'l-İslâm**, Mansûre Şubesi: Ezhar Üniversitesi Yayınevi, 1410, s.650-654.

olabiliyor. Ancak bu durum, belli bir kural dâhilinde olmayıp, nadiren vuku bulan memur hatası şeklinde olmaktadır.

Bir müşteri, bankaya gelerek yatırım görevlisine bankadan nasıl borç alabileceğini sorar. Yatırım görevlisi, İslâmî bankada borç sisteminin bulunmadığını ancak, bir ürün alınacaksa bankanın bunu taliplisi adına tedarik edebileceğini söyler. Diyelim ki, müşteri kıyafet almak istediğini belirtti. Yatırım görevlisi, kıyafetleri satın almak için bir ihale düzenledikten sonra iş adamı ile bir murâbaha sözleşmesi imzalar. Daha sonra müşteri adına bir banka hesabı açar ve malların değerine göre tedarikçiye yapılacak ödeme miktarını belirleyip ödenmesi talimatı verir. Müşteri talimatı aldıktan sonra, tedarikçiye giderek belirlenen miktarda kıyafet alır. Müşteri kıyafeti satın aldıktan sonra, adına verilen makbuzu banka memuruna verir ve malların kendisine devredildiğini onaylayarak imzalar. Ancak, yapılan bu yatırımda mal alım satımına rağmen Şeriat kurallarının ihlal edilmesi şu sebeplerle olmaktadır:

- ✓ Murâbaha sözleşmesi, “vaad bi’s-şirâ” sözleşmesi olmadan doğrudan müşteriyle yapılmıştır. Müşteri, alacağı bir ürünü bankayı devreye sokarak “murâbaha li’l- emri bi’s-şirâ” yöntemiyle yapsa bile malın önce bankanın mülkiyetine geçmesi gerekir. Aksi caiz olmaz. Çünkü Resulüllah “Elinde olmayanları (mal) satma!” buyurmuştur.
- ✓ Banka, müşterinin isteğine bağlı olarak doğrudan veya temsilci ile temasa geçerek ürüne bir fiyat teklif edip, mutabık kaldığında satın alır. Ancak burada tüketici ürünü kendisi satın almış olur. Sonuç olarak bankanın alımı, tedarikçi ile gerçekleşmez. Murâbaha li’l- emri bi’s-şirâ sistemindeki ilk alım-satım artırmakla gerçekleştirilir. Ancak ilk alım doğru değilse ikinci alımın satışı caiz olmayacaktır.

Burada müşteri, ürünü kendi adına satın aldıktan sonra adına bir makbuz alır. Sonuç olarak müşteri ürünün sahibidir. Tüketicie ait ürünü kendisine yeniden satması, Şeriat’ta yasaklanmış bir satım türü olan “bey’u’l-îne” olarak adlandırılmaktadır.

Satış ve geri alım:

- Varlık borç verene aittir.
- Borçlu, sadece ihtiyacı olan parayı alır.
- Borçlunun, varlığın asıl alım bedelini (artı kâr) taksitle ödeme yükümlülüğü vardır.

Murabaha yöntemi ile faizli yöntemin, her iki banka türünün de hedefinin para kazanmak olduğu ve bunu mevduat sahiplerinin paralarını kullanarak elde ettikleri için aynı olduğu iddiaları olmuştur.³⁷¹

Bayındır'a göre ilk bakışta iki işlem arasında bazı benzerlikler olsa da işin özü tartışıldığında murabaha ile faiz oranı arasında farklılıklar olduğu görülüyor. Çünkü murâbaha kârı, mal alıp satmaktan ibaret olan ticaretten, faiz ise paranın belli bir süre kullanılmasından ibaret olan kredi işleminden kaynaklanmaktadır. Banka, murabaha ile mevcut bir mülkü satabilir veya müşterinin talebi üzerine aynı yöntemle malları satabilir. Çünkü mallar kullanım için alınabileceği gibi satış ve kâr için de satın alınabilir. Bu bir ticarettir ve ticarete esas olan kârdır. Mal ticareti yaparak kâr elde etmek helal hale getirilmiş olup, borçlanma karşılığı faiz almak yasaktır.³⁷² Murabaha ile ilgili bir başka iddia bunun bey'ul-îne olduğu iddiasıdır. Bir mülke ihtiyaç duyan herhangi bir kişi, nakit parası yoksa bu ihtiyacı bir banka aracılığıyla karşılamak isteyebilir. Banka ile varılan ön anlaşma gereği banka, finansal avans satın alır ve söz konusu kişiye satar. Bu kişi, ürünü kendi ihtiyacını karşılamak için kullanabilir ya da piyasada daha ucuza satarak paraya çevirebilir. Bu işlem fıkıhta bey'ul-îne ile ilişkilendirildi, çünkü sözleşme banka ile yapılan ön anlaşmaya ve satın alınan malları vade bazında satma fırsatına dayanıyordu ve sorumluluğu hakkında bazı şüpheler ortaya çıktı.³⁷³ Ancak hukukçuların çoğunluğuna göre aynı mülkü aynı kişiye veya ilişkili olduğu başka

³⁷¹ Abdullah b. Muhammed, et-Tayyâr, el-Bünâku'l-Islamiyye beyne'n-nazariyye ve't tatbîk, Riyad:1994, s. 320-321.

³⁷² Bayındır, s. 81.

³⁷³ Abdü's-settâr, Ebû Gudde, Buhûs fi'l-muâmelât ve'l-esâlibi'l-masrifîyyeti'l-Islâmiyye, Kuwait: 1993, 337.

bir kişiye nakit alıp krediyle sat veya vadeli alıp nakit para ile satmakla gerçekleşir.³⁷⁴

IBBL'ın şeriat Komitesi'ne ürünün mülkiyetini almadan önce kârı belirlerken şu soru sorulur:

Yayıncılık endüstrisinde yer alan herhangi bir yatırım müşterisi, ders kitabı basımı için kğit satın almak üzere bir onay/paraf verir. Bu durumda, istenen kğidin %100 bedeli, ihale anında tedarikçi lehine peşin olarak sunulmalıdır. Ancak 15-20 gün sonra tedarikçi, peşin ödediği tutarın %40-%50 daha azını teslim eder ve kalanını iade eder. Müşteri, amaçladığı kğıdı, tedarikçiden satın almak için bankaya başvurur. Bu durumda yatırımla ilgili iki sorun vardır:

1. Kğit, yatırımdan 15-20 gün sonra alınabilir. Bu durumda kğit alınmadan kârı tespit etmek ve murabaha sözleşmesini yürütmek mümkün değildir.

2. Peşin denen tutarın %100' kğit üzerinde bulunmamaktadır. Genellikle %40-%50 daha az mevcuttur.

Peki, murabaha sözleşmesinin yerine getirilmesi ve bu özel işlem türü için tedarikçiye önceden ödeme yapılması için banka tarafından kârın belirlenmesi için şeriat'a uygun prosedür nedir? Bu, şeriat Komitesi'nin 146. oturumunun 1/2 kararında şöyle belirtildi:

şube, kğit alımı için müşteri ile başlangıçta "vaat biş-şira" anlaşması yapacak. Müşteri daha sonra yatırım hesabında temerrüde düşecek (deftere kaydedilen borç) ve tedarikçiye beklenen kğit avans fiyatını ödeyecektir. şu anda kr belirlenemiyor. Ancak rn 15/20 gün sonra teslim alınırsa tedarikçiden iade ayarlandıktan sonra murabaha ürünü müşteriye üzerinde anlaşılan kr ile satabilir.³⁷⁵

³⁷⁴ bk. Bayındır, s. 82.

³⁷⁵ IBBL, Shariah Supervisory Committee's Decision, s.17-18.

İslâmî bankalar mal satın alma görevlerini farklı şekillerde yerine getirebilirler:

a. Bankanın doğrudan bir ürün satın alması: Banka kendi memurlarını bir pazara gönderir ve istenen ürünü piyasadan satın alarak müşteriye teslim eder.

b. Bankanın iletişim araçları üzerinden bir ürün satın alması: Banka iletişim araçları üzerinden bir tedarikçiden istenen ürünü satın alırsa ürünün mülkiyeti bankaya ait olur, çünkü ticarete icap ve kabul olmak üzere iki rükün vardır. Bu, doğrudan bir telefon görüşmesi, faks ve e-posta yoluyla yapılabilir. Ürün bedeli, TT (Telgraf Transferi), DD (Demand Draft), PO (Probationary Officer) veya diğer şekillerde ödenebilir. Bu konuda, 1990'da 6. konferansta Cidde'de İİT ait Fıkıh Akademisi'nin kararı kayda değerdir. Uzak bir mesafeden iki kişinin bir anlaşmaya karar vermesi, bir kablosuz görüşme veya telefon görüşmesi yoluyla anlaşma yapması halinde, sözleşmenin aynı mekândaki iş anlaşmasının durumuyla özdeş olduğu kabul edilir.³⁷⁶

c. Teklifler yoluyla satın alma: Bir ürün, iletişim araçları üzerinden satın alındığı gibi teklifler yoluyla da satın alınabilir. İslâm hukukunda iyi bilinen bir kural "yazılı bir uygulamanın değeri sözlü bir ifade kadar değerlidir" (el-kitâb bi'l-hitâb) hükmüdür. Meşru bir ürün üzerinde makbul bir teklif yoluyla yapılan bir başvuru bir tedarikçi tarafından bir bankaya gönderilirse, banka bunu kabul edebilir. İcab ve kabul sistemi maliyet listesi aracılığıyla gerçekleştirilebilir. İslâm Fıkıh Akademisi 1990 Yılında Cidde'deki 6. konferansında, bu kararı almış ve alım-satım işlemlerinin geçerli tekliflerle gerçekleştirilebilmesi sağlanmıştır.³⁷⁷

d. Bir anlaşma için banka tarafından üçüncü tarafın (vekil) atanması: Bir banka, müşteriden beklenen bir ürünü almak ister, ancak satın alamazsa, işi yürütmek üzere bir temsilci olarak üçüncü bir taraf atayabilir. Anlaşma, bir kişi veya bir kurum iledir.

³⁷⁶ DN-52.6.3, **İslamic Fiqh Academy**, 6th conference, 1990.

³⁷⁷ DN-52.6.3, **İslamic Fiqh Academy**,

e. Banka; bir ürün satın alması için müşteriye temsilci olarak atayabilir: Bir bankanın gerekli ürünü satın alıp müşteriye sunması mümkün değilse, satın alma işlemini yürütmesi için müşterinin kendisini atayabilir. Bu durumda, AAOIFI'nin fetvası uygulanabilir. Bu fetva şöyledir: Bahreyn merkezli, İslâmî Finansal Kurumlar Muhasebe ve Denetleme Teşkilatı (AAOIFI) müşteriye aşağıda belirtilen süreçte üçüncü bir tarafla anlaşma yapmak üzere bir temsilci olarak belirleme kararı vermiştir:

Bir bankanın, başka bir imkânı yoksa üçüncü bir taraf göndermesi, yani ürün satın alma anlaşması yapmak için temsilcisi olarak müşteriye göndermesi ve bankanın, malları kendi mülkiyeti altına sokan müşteriden satın alması, ardından müşteriye satması durumudur. Banka müşteriye bir temsilci olarak atadığında, aşağıda verilen belirli kurallara uyması gerekir:

- ✓ Banka, ana satıcı ile fiyat belirleyecektir ve müşterinin hesabına para yatıramaz veya herhangi bir para anlaşması yapamaz.
- ✓ Banka, anlaşmanın satıcı temsilcisi olarak gönderilen müşteriden uygun bir şekilde yapıldığına dair bir kanıt alır.
- ✓ Müşterinin, bankanın temsilcisi ve bankanın müşterisi olduğu açık bir ifade ile belirtilmelidir. Anlaşma ve kuponun tüm belgeleri müşteri adına değil, banka adına yazılmalıdır.³⁷⁸

Murabaha yönteminin bankanın yatırım faaliyetlerinde uygulanması mümkün olduğunca azaltılmalı veya sınırlandırılmalıdır. Murabaha durumunda Şeriatın tüm hükümlerine uymak ve bunlarla çelişen herhangi bir işten kaçınmak gerekir. Çünkü murabaha yöntemiyle alım satımın genel alım satımdan farklı bazı özel yönleri vardır. Örneğin, bankanın bir ürünü alıp teslim almada ve ardından müşteriye satmada net bir rol oynaması zorunludur. Konvansiyonel bankanın finansmanı ile İslami bankaların yatırım sistemi arasındaki boşluğu doldurmak için, bankanın risk almak yerine mal satın alma ve kâr alma sorumluluğunu üstlendiğini açıkça belirtmesi gerekiyor. Bu nedenle komite, murabaha yöntemi

³⁷⁸ DN- 8.3.1.3-3.1.7, **AAOIFI**, 2003, s. 121-22.

ile ilgili görüşün alım satım durumunda yatırım müşterisine bir satın alma temsilcisi atamanın caiz olmadığını düşünmektedir.³⁷⁹

Bu konuda IBBL'nin Denetleme Kurulu kararı da bu şekildedir. Farz edelim ki, banka bir ürünü satın alıp bir müşteriye satmak istemektedir, ancak aşağıdaki nedenlerden dolayı ürünü satın almayı çok zor bulmaktadır. İş anlamında bir ürünü satın alırken kalitesini ve fiyatını gerçekten teyit etmesi gerekir. Buna ilaveten deneyimli iş adamları ürün satın alma konusunda uzmandır. Banka memurlarının iş dünyasında tecrübe ve çalışma eksikliği nedeniyle, ürün/mal satın almak için bir pazara girmeleri durumunda banka muhtemelen zarar görecektir. Bazı konularda tek bir kaynaktan değil, banka memurlarının yapamayacağı çeşitli kaynaklardan pazarlık yaparak ürün almak gerekir. Satıcıların çoğu, ürünlerini nakit ödeme yapmadan satmaz, bu nedenle banka memurlarının ellerinde bu kadar parayla dolaşması mümkün değildir. Bazı küçük ürünler, yetkililer tarafından da mümkün olan farklı dükkânlardan satın alınabilir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden ötürü Şariat Denetleme Kurulu, özel bir değerlendirmeye bazı belirli ürünleri satın almak için müşterilerin atanmasına izin vermiştir. Şariat Denetleme Kurulu, müşterileri ürün satın almak için tayin ederken bankaya aşağıdaki önerileri takip etmesini tavsiye etmektedir: Bir alıcı olarak, müşteri ürünü satın alacak ve bankaya teslim edecektir. Ardından müşteri, icap ve kabul belgelerini (başvuru formunu) doldurur ve istediği ürünü anlaşmanın ilk aşamasında satın alır. Bu durumda müşterinin iki görevinden biri diğerinden açıkça ayırt edilmelidir. Müşteriyi temsilci olarak atayan şube, müşteriye kendisini bankanın temsilcisi olarak belirleme izni veren belge (vekâlet) vermelidir. Müşteri, banka adına ürün almaya gittiğinde malların bölgede bulunmadığı ancak alanın dışındaki yerlerden satın alınabileceği durumlarda, mallar uzaktan satın alınmalıdır. Bu nedenle satın alma sırasında müşteri; bankaya, satın alma zamanından itibaren her ayrıntıyı kaydedeceği, bankanın

³⁷⁹ İslami Fıkıh Academy, Decesion- 52 (6/3), 1990.

tüm çalışmalarını, alacağı ürün ve kuponu ve tüm görevlerini yazmış olduğu bir raporu iletir.³⁸⁰

AAOIFI gibi, IBBL de bir müşterinin mal satın almak için bankanın temsilcisi olarak atanmasına imkân tanır. Ancak, eğer banka memurları şahsen gidip müşteriler için mal satın alabilecekse, bu durum daha çok tercih edilmelidir. Çünkü satın alma parası müşterinin eline verildiğinden, müşteri mal satın almanın ötesinde parayı başka şekillerde harcayabilir. Müşterinin, vekil olarak mal alımında aşırı kullanımı, İslâmî bankacılık ile konvansiyonel bankacılık arasında ayırım yapmayı zorlaştıracaktır.³⁸¹

1.6. Murâbaha Uygulamaları Bakımından Konvansiyonel Bankalar ile İslâmî Bankalar Arasındaki Farklar

Murabaha ile konvansiyonel kredi arasındaki fark nedir? Bankaların işi finansal eylemlerdir. Konvansiyonel bankaların müşteri ile olan ilişkileri, “kendilerine aktarılan mevduata faiz vermek, kendilerinden kredi çeken müşterilere faiz uygulamak” şeklinde özetlenebilir. Burada banka ve müşterinin karşılıklı rızaları faizin haramlığını düşüremez. İslâmî bankalar ise müşteriden topladıkları mevduata “mudâraba” ortaklığı uygular. Müşterinin ihtiyaç duyduğu malı ise peşin parayla satın alarak, mülkiyeti bankaya geçtikten sonra müşteriye murâbaha yoluyla satıp taksitlendirir ve kâr elde eder. Burada her iki banka sistemi de kazanç elde ediyor, ama sadece birisi şer’an meşru olur.

Murabaha, İslâmî bankalar ve finans kurumları tarafından kullanılan en meşhur finansman yöntemlerinden biridir. Satıcının alıcıya temeldeki malın maliyetini ve kâr miktarını bir fiyat artışı şeklinde açıkladığı satış türüdür (bey'). Bu anlamda murabaha, faiz getiren bir kredi değildir. Konvansiyonel kredi veya Arapça karz, daha ziyade belirli bir fiyat artışının orijinal maliyetine eşit bir fiyat için bir metain satışlarıdır. Murabaha işlemi, genellikle müşterinin istediği malı satın alan ve onu maliyet artı kâr esasına göre satan banka tarafından gerçekleştirilir. Bu düzenleme uyarınca banka, müşteriye maliyet ve kâr marjını açıklamakla

³⁸⁰ IBBL, Shariah Supervisory Committee, 98th session, 2001, S. 9

³⁸¹ IBBL, Shariah Supervisory Committee’s Decision, 2015, s. 7.

yükümlüdür. Bu nedenle banka, bir borçluya para vermek yerine, ürünü üçüncü bir kişiden satın alır ve daha yüksek bir fiyata müşteriye satar. Bu finansman mekanizmasının konvansiyonel finansman yöntemiyle hiçbir ilgisi yoktur. Temel fark, sözleşme yapısında yatmaktadır. Murabaha bir satış sözleşmesi, konvansiyonel kredi ise faize dayalı bir borç verme sözleşmesi ve işlemidir. Murabaha sözleşmesi uyarınca banka hem asıl maliyetin hem de kârın alıcıya açıklandığı bir ürünü kâr için satar.

Öte yandan Şeriat'ın açıkça yasakladığı faize dayalı işlem, kredileri ve krediyi ilerletmek ve bunun üzerine faiz uygulamaktır. Murabaha, İslâmî bankalar tarafından kullanılan en yaygın türlerden biridir. Satıcının ürünün maliyetini ve tahsil edilen kâr miktarını açıkladığı bir satış ifade eder. Dolayısıyla murabaha faiz üzerinden verilen bir kredi değil, kâr üzerinden bir meta satışdır. Bu düzenleme uyarınca, banka müşteriye maliyet ve kâr marjını açıklamakla yükümlüdür. Bu nedenle banka, bir borçluya para yatırmak yerine, malları üçüncü bir taraftan satın alır ve bu malları müşteriye kâr yoluyla satar. Burada kârlı olarak mal satmanın (murabaha altında) ve krediden faiz almanın (konvansiyonel bankaların uygulamasına göre) aynı şeylerden biri gibi görüldüğü ve aynı sonuçları doğurduğu sorusu ortaya çıkabilir. Bu sorunun cevabı, ürünün yapısı arasında net bir fark olduğudur. Temel fark, kullanılan sözleşmede yatmaktadır. Murabaha bir satış sözleşmesi iken, konvansiyonel finansman kredili mevduat kredisi faize dayalı bir kredi sözleşmesi ve işlemidir. Murabaha durumunda banka bir varlığı satar ve İslâm Şeriat'ında helal kabul edilen bir ticaret faaliyeti olan kâr alır. Oysa para vermek ve bunun üzerine faiz uygulamak, İslâm Şeriatı'nın haram olarak ilan ettiği faiz esaslı bir işlemdir.

Tablo 3**Murâbaha ve Konvansiyonel Banka Kredi Fonu Arasındaki Farklar**

Ana sorular	Konvansiyonel Banka Kredisi	Bey-Murabaha
Ana endişe alanları nelerdir?	Fon sağlayıcısı, öncelikle müşterinin kredi değerliliğiyle ilgilenir.	Fon sağlayıcısı satılan mallarla ilgilenir ve işlemin riskinin bir kısmını paylaşır. Gerçek somut bir metanın varlığı bu sözleşmenin mantığıdır.
Banka-müşteri ilişkisini nasıl sınıflandırırsınız?	Borçlu-borç veren	Satıcı-Alıcı
Bankaya getiriler sabit mi yoksa değişken mi?	Sabit faiz oranı, ancak bazen değişken oran.	Satılan malın edinme maliyeti üzerinden bir marj olarak bir kârdır.
Herhangi bir garanti var mı?	Teminat genellikle krediye karşı kullanılır.	Teminat genellikle geri ödemeyi sağlamak için kullanılır.
Borçlu temerrüde düşerse ne olur?	Fon sağlayıcısı, öncelikle müşterinin kredi değerliliğiyle ilgilenir.	Sözleşmesi imzalandıktan sonra satış fiyatı değiştirilemez. bazı durumlarda, bir ceza tahsil edilecektir, ancak mudiler arasında dağıtılmaz.

Murabahanın bey'u'l-îne olduğunu iddia edenler de vardır. İslâm hukuk kitaplarında bazı âlimlerin bey'u'l-îneyi desteklediği görünmektedir.³⁸² Ancak klasik âlimlerin çoğu bu tür işlemleri teşvik etmediler, bu yüzden Bangladeş'te bey'u'l-îne kullanılmamaktadır. Çünkü murabahanın satışı ile îne arasında temelde önemli farklılıklar var.³⁸³ Bu işlem aslında Orta Doğu ve Kuzey Afrika (ODKA) ile Malezya ve Endonezya'daki iki İslâmî finans merkezi arasındaki felsefi farklılıklara bir örnektir. Ancak, ODKA'da kabul edilmemesine rağmen bey'u'l-îne de Malezya Temyiz Mahkemesi tarafından bir satım türü olarak kabul edilmiştir.

³⁸² Karafî, **el-Furuk**, C. 3, s. 268; bk. Merdâvi, **el-İnsâf**, IV, s.337.

³⁸³ el-Mergînânî, **el-Hidâye**, C.III, s. 139; bk. Bayındır, s. 83.

2. BEY-İ MÜECCEL (VADELİ SATIŞ)

2.1. İslâm Hukukunda Bey-i Müeccel

İslâmî bankalar için ikinci yatırım bey' (alım-satım) yöntemi ise vadeli ödeme satışı (veresiye) olarak bilinen "müeccel satım"dır. Müeccel satım şekline (البيع بالأجل) de denir. Bunun yanında "el-bey bi's-semeni'l-ecel (البيع بالثمن الأجل)" ve "el-bey'u bi'n-nesîe (البيع بالنسيئة)" olarak da bilinir. Müeccel kelimesi, Arapça "ecel" (الأجل) kelimesinden gelir. Ecel kelimesinin sözlük anlamı gecikmedir, "müeccel" (مؤجل) ise "gecikmeli" demektir. Gecikme, nakit olarak ödenen vadeli ödemedir.

Müeccel, ürünün peşin teslim edildiği, ödemenin gecikmeyle alındığı bir tür alım satımdır.³⁸⁴ Bakara Sûresi'nin 275. âyetinde, "...**Oysa Allah, alışverişi helâl, faizi haram kılmıştır**" buyrulur.³⁸⁵ Cahiliye çağından kalma bazı satış şekilleri Resulüllah tarafından yasaklanmıştır, ama yasaklananların arasında bey-i müeccel yoktur. Yani bu, helal satın alma yöntemidir.

Bey-i müeccelin hadislerde geçerliliği hakkında açık deliller vardır. Ayrıca Hz. Peygamber ve sahabeler birbirleriyle bu şekilde ticaret yaptıkları için dine aykırı değildir. Peygamber, Yahudi bir adamdan yiyecek şeyler satın aldı ve kendisine ipotek olarak kalkan (zırh) bıraktı.³⁸⁶ İbn Mâce'nin Şuayb'den rivayet ettiği bir hadiste Hz. Peygamber şöyle buyuruyor: "**Üç şey bereketlenmiştir: ilki, mudâra, ikincisi, bey-i müeccel ve üçüncüsü buğdayın arpa ile karıştırılmasıdır.**"³⁸⁷ Ancak satış amacıyla buğdayın arpa ile karıştırılması yasaktır. Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste şöyle buyruluyor: "Peygamber'e 'Ey Allah'ın Elçisi! Suriye'den bir iş adamı geldi ve satacak bazı kıyafetleri var. Ona birisini gönderirseniz bedelini ödemek şartıyla iki tane elbise alırsın" dedim. Bunu duyan Resulüllah, Şuayb'ı iş adamına gönderdi. Ancak adam vadeli satış yapmayı kabul etmedi.³⁸⁸ Hz. Peygamber'in malları vadeli ödemeyle satın almak

³⁸⁴ Ali Haydâr Efendi, **Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**, 1. Basım, Beirût: Dâru'l-Kutubî'l-İslâmiyye, 2003, s. 114.

³⁸⁵ Bakara, 1/275.

³⁸⁶ İbn Hacer el-Âskalânî, Hadis No: 2190/91.

³⁸⁷ Atiyye b. Muhammed Sâlim, **Şerhu Bulûğî'l-Merâm**, C.1, Mektebetül-Vekfiyye, 2011, s. 326.

³⁸⁸ Atiyye s. 326.

istediği bu hadisten anlaşılıyor. Bir kişi bir ürünü (müccel/vadeli olarak) satar, sonra müşterinin ödeme yapamayacak durumda olduğu tespit edilirse, bu durumda satılan ürün bozulmadan kalırsa, satıcı ürünü tekrar almaya hak kazanır.³⁸⁹ İbn Ömer, develeri "Rabba" adı verilen bir yere aktarmak amacıyla dört deve karşılığında bir deve aldı. Başka bir hadiste, Ubeyd Ebû Salehe'nin, "dârü'n-nahle" (دار النحلة) adlı yerde yerli insanlara bazı kıyafetler sattığı rivayet edilmiştir.³⁹⁰

Kays'dan gelen rivayete göre İbn Ömer'e, "Basra ve Suriye'ye ticaret için gidiyoruz ve orada vadeli ödeme ile satış yapıyoruz. Ardından oradan geri dönerken, alıcılar bize ürünün fiyatını düşürürsek nakit ödeme yapabileceklerini söylüyorlar" diye sorulunca, "İbn Ömer daha sonra, "bu adamın faiz vermesi ve faiz alması için kendisine izin vermemizi istediğini" söyledi ve sonra üç kez kolumu tuttu ve ben de ona bu konuyu sordum. İbn Ömer, "Vadeli ödemeye karşı peşin ödemede daha az fiyat alınmaması gerektiğini" söyledi.³⁹¹

Resulullah ve sahabe, vadeli ödemede ödeme tarihini ve saatini her zaman önceden belirlemişlerdir. Pek çok kez, ödeme zamanının yaklaşması durumunda, alıcıların belirlenen tarihten üç gün önce ödeme yaptıklarında fiyatın düşürülmesi meşru görülmüştür. Ancak eğer satıcı ve alıcı birbirine güveniyorsa ödeme tarihi sabit olmasa bile satışın geçerli olacağı varsayılabilir. Hiç kimse insanların ne zaman ekonomik olarak kendi kendine yeterli olacağını bilemez. Çünkü bu gelecekle ilgili ve belirsiz bir meseledir. Yukarıda Hz. Aişe'den rivayet edilen hadiste Hz. peygamber, Suriye'den gelen kişiden vadeli eşya alamadığını söyledi. Zaten hadiste, bir insanın başarılı, sağlam veya zengin olduktan sonra da ödeyebileceği tespit edilmiştir. İmam Burhaneddin şunları ekledi: "Bu rivayet, satışın vadeli olmasının caiz olduğunu ve kişinin ekonomik durumu yeterli olduğu sürece kendisini buna göre ayarlamasının uygun olduğunu kanıtlıyor."³⁹²

³⁸⁹ Mâlik, s. 278.

³⁹⁰ Mâlik, s. 271.

³⁹¹ Ebu Bekr Abdürrezzak b. Hemmam b. Nafi' es-San'ani el-Himyari, **es-Sen'ânî, el-Musannef**, C. 8, 1999, Hadis No:14368, s. 69.

³⁹² Atiyye, *Sübülü's-Selâm*, s. 51.

Vadeli ödemenin tarihi belirtilmemişse satış geçerlidir. Ümmü Aliye şöyle dedi: "Ben ve Ümmü Muhibbe Mekke'ye gittik. Sonra Aişe ile buluştuk. Bize dedi ki: 'Nereden geldiniz?' 'Biz Kûfe'nin halkıyız!' dedik. Ümmü Muhibbe ona şöyle dedi: 'Bir köle kızım vardı, onu mümkün olduğunca bedelini ödeyebilmesi şartıyla 800 dirhem için Zeyd b. Erkâm el-Ensârî'ye sattım. Sonra Zeyd b. Erkâm, başka birine satmak istediğinde ondan 600 dirheme tekrar satın aldım.' Bunun üzerine Aişe, 'ikimizin de helal olmayan bir işle uğraştığımızı' söyledi ve dedi ki; "Zeyd'e söyle, tövbe etmezse, Peygamber ile cihada katılımı iptal edilecek." Ümmü Muhibbe, Hz. Aişe'ye, "Sadece sermayemi ondan alırsam ne olur?" diye sordu. Aişe ona, Kur'an-ı Kerîm'in, "...**Bundan böyle kime Rabbinden bir öğüt gelir de (o öğüte uyararak) faizden vazgeçerse, artık önceden aldığı onun olur**" âyetini okudu.³⁹³

Bu hadiste, Zeyd b. Erkâm gibi meşhur bir sahâbi, bir cariye satın aldığını ve para gelince fiyatını ödeyeceğini söylüyor. Doğru olacağını düşünmeseydi, böyle bir alışverişi asla yapmazdı. Bu hadiste Hz. Aişe'nin kınaması, salt tarihi belirsiz bir ödeme için değil, aksine, alım satımın "bey'u'l-îne" ile ilgisi sebebiyledir. İbn Teymiyye de Hz. Aişe'nin, kesin bir tarih belli olmadığı için değil, "bey'u'l-îne" olduğu için eleştirdiği görüşünü dile getirdi. Abdurrezzak, *Musannef* adlı kitabında, İbn Ömer'in ekonomik durumunu iyileştirdikten sonra fiyatını ödemek şartıyla bir ürünü satın aldığını belirtti. İbn Ömer, belirlenen tarihte ekonomik durumu iyi hale geldikten sonra ürünün bedelini ödeme sözü verdi.³⁹⁴ Bu hadisler, ödeme tarihini belirtmeden bir ürünü satmanın geçerli olacağını göstermektedir. Ancak yine de fakihler bu konuda ihtilaf etmişlerdir.³⁹⁵ Takî Osmânî şöyle demektedir: "Bey-i müccel geçerlidir. Bununla birlikte ödeme tarihinin açıkça belirtilmesi gerekir. Ödeme süresinin 1 Ocak gibi belirli bir tarihte yapılması gerekir."³⁹⁶

³⁹³ Abdullah b. Muhammed b. İbrâhîm İbn Ebî Şeybe, **Musannef İbn Ebî Şeybe**, C. 8, 1985, Hadis No: 14813, s. 185.

³⁹⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef İbn Ebî Şeybe*, Hadis No:14634.

³⁹⁵ İbnü'l-Humam, *Şerhu fethi'l-Kadîr âla'l-Hidâye Şerhu bidâyeti'l-Mübtedî*, s. 468.

³⁹⁶ Osmani, s. 96-97.

Bir ülkenin gelenek ve ticaretinin şartnamede veya vadeli ödeme zamanının belirlenmesinde büyük bir etkisinin olduğu da söylenebilir. İslâm Şeriatı, bir ülkenin geleneklerini değerlendirir ve onu esas alır. Bu nedenle örfe göre, müşteriler ve satıcılar arasında herhangi bir anlaşmazlık yoksa belirtilmemiş ödeme tarihinin geçerli olması durumunda ürünler, ödeme tarihi belirtilmeksizin de satılabilir.

Bey-i müeccel hakkında İbn Teymiyye'nin verdiği bir fetva şöyledir: "Bir şahıs, bir iş adamından elindeki kumaşı kendisine satmasını istiyor. İş adamı da '30 dirheme aldım, 50 dirhemden daha aza satmam' diyor. İbn Teymiyye'ye bu tür bir satışın caiz olup olmadığı sorulduğunda, "Burada alıcının iki amacı olabilir: Bu kendisi için ya da iş için satın almaktır" dedi. İbn Teymiyye, her iki durumda da Kur'an, sünnet ve icmaya göre bu satışa izin verildiğini söylemiştir.³⁹⁷

2.2. Bey-i Müeccel ile Murâbaha Arasındaki Farklar

BMB, İslâmî Bankacılık Yönergesi'nin 5/4 maddesinde bey-i müeccel'in tanımını şu şekilde veriyor: "Bey-i müeccel; ödemenin gelecekteki sabit bir tarihte veya sabit bir süre içinde yapılmasıdır."³⁹⁸ Bu, İslâmî bankalar tarafından benimsenen bir finansman tekniğidir. Satıcının, alıcıya bir malın bedelini ileri bir tarihte toplu olarak veya taksitle ödemesine izin verdiği bir sözleşmedir. Böyle bir işlemde emtia için sabitlenen fiyat, peşin fiyatla aynı veya peşin fiyattan daha yüksek veya daha düşük olabilir.³⁹⁹

İslâmî bankacılık sisteminde bey-i murâbaha ve bey-i müeccel yöntemi arasında bazı farklılıklar vardır. Bundan IBBL Şariat Komitesi kararının 1/27'nci maddesinde şöyle bahsediliyor: "Bey-i müeccel, vadeli ödeme ile ürünleri satmaktır, bey-i murâbaha ise ürünleri kârla satmaktır. Murâbaha metodunda kâr ihtimali hakkında hiçbir şüphe ve kayıp riski yoktur. Bey-i müeccelde ise kâr önemli bir sorun değildir. Bu nedenle bey-i müeccel; kârlı bir fiyatla veya satıcının satın aldığı fiyatla ya da daha az kâr veyahut herhangi bir maliyetle olabilir. Bu

³⁹⁷ İbn Teymiyye, C. 29, s. 286.

³⁹⁸ Bangladesh Bank, Guideline for Islamic Banking, s. 13.

³⁹⁹ Fouad Al-Omar ve Mohammad Abdel Haq, **Islamic Banking: Theory, Practice & Challenges**, 1 basım, İngiltere: Oxford University Press, 1996, s. 11.

satışın belirgin özelliği satış anında peşinat alınmamasıdır. Mal bedelinin daha sonra ödenmesine bey-i müeccel denir. Şeriatta, bey-i müeccel'in müşterisine satış fiyatı hakkında bilgi vermek için zorunlu bir kural yoktur, ancak bu bey-i murâbaha için bir zorunluluktur. Çünkü murâbaha sözleşmesinde satışın değeri, ürünün satın alma fiyatına istenen kârın eklenmesiyle belirlenir.⁴⁰⁰ Dolayısıyla, alıcı satın alış değerini söylemezse, o zaman ürünün satış fiyatının ne kadar olacağını ve kâr ile alıcıya ödenecek toplam tutarı belirlemek mümkün olmayacaktır. Ancak bey-i müeccel durumunda ürünün satın alış fiyatından ya da kârından bahsetmeye gerek yoktur. Satıcının ürünü ne kadara satın aldığı kendi meselesidir. Tüm maliyetler hesaplanırken, alış fiyatı sadece alıcı, ürünü satışa sunmayı kabul ederse gerçekleştirilecektir. Bu durumda vadeli veya taksitler halinde fiyatı ödemek için bir şans varsa, o zaman bey-i müeccel olur.

İslâmî bankacılık sektörlerinde bey-i müeccel yönteminin uygulamasında da farklar vardır. Orta Doğu'daki herhangi bir İslâmî banka, kendi işletmesinden veya ticarî kurumlarından ürünleri doğrudan müşteriye satar ve sonra bey-i müeccel yöntemini takip eder. Bu nedenle ürünler satıldığında müşteri, satın alma fiyatından haberdar edilmez veya müşteri, ürünlerin fiyatını bilmekle ilgilenmez. Yine, ne kadar kâr kazanıldığı veya bu kârın miktarı müşterilere bildirilmez. Asıl endişe bedelin taksitler halinde ödenmesidir. Bangladeş İslâmî bankalarında "bey-i müeccel" uygulaması esasen murâbaha gibidir. Murâbaha bankacılığında banka, alıcının siparişine göre, üçüncü şahıstan ürünler alır ve vadeli ödeme temelinde başvurusuna göre tekrar alıcıya satar. Bu durumda banka, peşin ödeyerek malı satın alıp sonra bey-i müeccel modunda kâr ekleyerek malları müşteriye vadeli satmaktadır. Murâbaha sözleşmesi gibi bu durumda da malların alış fiyatı ve kâr müşteriye bildirilir. Bunun normal murabahadan tek farkı, ödemenin mutlaka ertelenmesidir.

Bankacılık sisteminde müeccel'in özelliklerine gelince, murâbaha gibi bey-i müeccel'de de üç basamaklı bir aşama vardır. Bunlar:

- Banka

⁴⁰⁰ IBBL, Shariah Supervisory Committee's Decision, s. 33.

- Satıcı (asıl ürün tedarikçisi)
- Alıcı

Bey-i müeccel’de paranın sonra ödeneceğini söyledik. Bu uygulama selem akdi’nin tam tersidir. Bey-i selem’de para önceden ödenir ve mallar daha sonra teslim edilir. Öte yandan, bey-i müeccelde mallar hemen temin edilir ve bedeli daha sonra ödenir. Müeccelde ödeme zamanının belirtilmesi gerekir. Kur’an-ı Kerîm’de şöyle ifade buyurulmuştur: “Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın!”⁴⁰¹ Aşağıdaki tablo 4’te farklar gösterilmektedir:

Tablo 4
Bey-i Müeccel ile Murâbaha Arasındaki Farklar

Murabaha	Müeccel
1. 'Murabaha, 'kâr marjında satış' demektir.	1. Müeccel, kredili satışdır.
2. Hiç kayıp/zarar yoktur.	2. Kar, zarar ikisi de olabilir.
3. Murabaha nakit veya geç ödeme ile olabilir.	3. Bey-i müeccel kredili satış olmalıdır.
4. Müşteriye satın alma fiyatını bildirmelidir.	4. Müşteriye satın alma fiyatı hakkında bilgi verme zorunluluğu yoktur.

2.3. Bey-i Müeccel’de İpotek Sistemi

Bangladeş’teki İslâmî bankalarda bey-i müeccel; ipoteksiz mal satışı, ipotekli mal satışı ve ürünlerin belirli bir depozito ile satılması gibi üç farklı metot uygulanmaktadır. Bu üç metotla ilgili tartışmalar aşağıda ele alınacaktır:

a. İpotek Olmadan Yapılan Satış: Bu alışveriş Kur’an âyetiyle sabittir. Kur’an-ı Kerîm’de şöyle buyurulmuştur: “...**Oysa Allah, alışverişi helal, faizi haram kılmıştır.**”⁴⁰² İslâm hukukçuları, vadeli ödemede ipotek sistemi olmadan mal satışına delil olarak şu âyeti verir: “**Ey iman edenler! Belli bir süre için**

⁴⁰¹ Bakara, 1/282.

⁴⁰² Bakara, 2/275.

birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın...⁴⁰³ Bu âyette vadeli işlemlere Allah tarafından izin verilmiştir. Âyet, her türlü kredi ve borç işleminin; vadeli, hatta selem yöntemiyle de yapılabileceğine işaret etmektedir.⁴⁰⁴ Dahası, bu tür bir satışın caizliğini kanıtlayacak birçok hadis vardır. Örneğin, Hz. Aişe'den rivayet edilen ve yukarıda da geçen iki hadis⁴⁰⁵ buna delil olarak gösterilebilir. Hadis şöyledir: "Peygamber'e 'Ey Allah'ın Elçisi! Suriye'den bir iş adamı geldi ve satacak bazı kıyafetleri var. Ona birisini gönderirseniz bedelini ödemek şartıyla iki tane elbise alırız" dedim. Bunu duyan Resulüallah, Şuayb'ı iş adamına gönderdi. Ancak adam vadeli satış yapmayı kabul etmedi.⁴⁰⁶

Başka bir hadiste, Ebû Bekir b. Abdurrahman b. Hares b. Hişam'dan şöyle rivayet edilmiştir: Bir kişi vadeli ödeme ile ürün satar, daha sonra ürünün bedelini ödmeden önce müşterinin borcunu ödeyemeyecek durumda olduğu tespit edilirse ve ürün herhangi bir zarara maruz kalmadan müşterinin elinde olursa, bu durumda, satıcı ürünü ona borç vereceklerden önce müşteriden iade alma hakkına sahiptir.⁴⁰⁷ Bu hadislerde, malların ipotek olmadan satılmasının geçerli olduğu anlaşılmaktadır.

b. İpotek ile Yapılan Satış: Satıcı, satışını yaparken ürününün değerini iade etme garantisi olarak alıcıdan bir ürün isteyip ipotek olarak saklayabilir. İslâm Şeriatı ipotekli malların satılmasına izin verir. Resulüallah da Yahudi birinden yiyecek satın aldı ve bir zırhı ipotek olarak verdi.⁴⁰⁸ Başka bir hadiste Peygamber'in ölümüne kadar bedelini ödemek için zırhın Yahudi'nin yanında kaldığı rivayet edilir. Ebû Bekir daha sonra borcu ödemiş ve Yahudi'den geri alıp Hz. Ali'ye vermiştir.⁴⁰⁹

c. Depozito ile Yapılan Satış: Bey-i müccel satışında ipotek vererek mal satışı iki tür olabilir. Birincisi, satış sözleşmesinin bitiminde, alıcının "Urbun"

⁴⁰³ Bakara, 2/282

⁴⁰⁴ Şubeylî, **Fıkhu'l-Muâmelâtil-Masrafiyye**, C. 1, s. 135.

⁴⁰⁵ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 1, s. 326.

⁴⁰⁶ Atiyye b. Muhammed Sâlim, **Şerhu Bulûğî'l-Merâm**, s. 326.

⁴⁰⁷ Ebû Dâvud, s. 397.

⁴⁰⁸ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 1, s.302.

⁴⁰⁹ Âskalânî, C. 4, s. 143.

(العربون) veya depozito şeklinde bir miktar para vererek ürünü satın alması garanti edilebilir. Bu yüzden ürünü alacağı zaman, ilk ödeme fiyatı geri kalanına dâhil edilecektir. İslâm hukukçuları arasında böyle bir güvence alma konusunda herhangi bir itiraz yoktur. İkincisi ise, sözleşme tamamlandığında, satıcının beyanı üzerine, alıcıya bu konuda bilgi verilecek, satıcı belirli bir miktar para ödeyecek ve ürünün teslim edilmesi ve kalan miktarın ödenmesi durumunda, ödenen miktar toplama dâhil edilecektir; alıcı ürünü almamaya karar verirse, satıcıya depozito olarak verdiği parayı geri alamayacaktır. Bu durumda satıcı, ürünü satmadan para kazanır ve bu tür işlere İslâm fıkhi bağlamında "bey'ul-arbun" (بيع العربون) veya "bey'u'l-urbun" denir. Bu işle ilgili olarak, Hz. Peygamber'in arbun satışını yasakladığı konusunda Amr b. Şuayb'dan rivayet edilen bir hadis bulunmaktadır.⁴¹⁰ Bu hadis Ahmed, Nesâî, Beyhakî, Ebû Dâvud ve İmam Mâlik'in *Muvatta* kitabında tahkik edilmiştir. Buna göre hadiste yer alan tüm senetler zayıftır. Bu durumda hadisin senedi diğer rivayetlerle birlikte belli bir dereceye kadar güçlenir.⁴¹¹ Diğer bir hadiste Zeyd b. Eslem'den şöyle rivayet edilmiştir: "Hz. Peygamber'e ticarette 'arbun' veya iade edilmeyen depozito hakkında soru sorulduğunda, 'helal olduğunu' söyledi."⁴¹²

Muhammed b. Eslem'den satışla ilgili de bir hadis rivayet edilmiştir. Buna göre depozito iade edilmezse bile helaldir, herhangi bir sakınca yoktur.⁴¹³ Bu yüzden, âlimler arasında bu nevi ticaretle ilgili farklı görüşler nakledilmiştir. Bazıları onun lehine, bazıları ise bunun haram olduğuna yönelik görüşler belirtmişlerdir. Bununla birlikte İmam Ebû Hanife, İmam Şâfiî, İmam Mâlik ve İmam Ahmed böyle bir satışa izin verildiğini söylemektedirler. Bu görüş aynı zamanda Hz. Ömer, oğlu İbn Ömer ve İbn Sîrîn tarafından da nakledilmiştir.⁴¹⁴ Bu konudaki hadis şöyledir. Nâfi' b. Abdülhâris'ten rivayet edilmiştir. "O, Safvan b. Ümeyye'den "Sızın" adlı bir bölgedeki evi satın almak için 400 dirhemi depozito olarak ödeyerek bir sözleşme yaptı. Buna göre eğer Ömer bu sözleşmeyi

⁴¹⁰ Şevkânî, C. 5, s. 240.

⁴¹¹ Şevkânî, s. 240.

⁴¹² Şevkânî, s. 251.

⁴¹³ İbn Ebî Şeybe, C. 7, s. 306.

⁴¹⁴ Şevkânî, s. 240.

onaylarsa paranın geri kalanını ödeyecek, ancak vazgeçerse depozito olarak verdiği parasını geri almayacak.”⁴¹⁵

Bu konuda Yusuf Karadâvî şunları söylemektedir: İmam Ahmed'in Hz. Ömer'den gelen rivayetinin “eser”e dayandığını fark ettik. Resulüllah'tan gelen rivayetlere “hadis” denir, sahabeden gelen rivayetlere “eser” denir. Satış kesinleşmezse, daha önce alışverişin garantisi olarak ödenen depozito parası, gayri meşru para olarak kabul edilmez. İmam Ahmed'in bu görüşü, insanın sıkıntılarını ortadan kaldırmak için İslâm hukukuna göre daha makbuldür. Halil Mustafa ez-Zerka'ya göre bu eşsiz yöntem, modern işletmeleri yöneten kural ve düzenlemelere dayanmaktadır. İş anlaşmasının temeli budur. Bu sayede uzun süre bekledikten sonra satış sözleşmesinin iptali nedeniyle bir tarafın kaybını önlemeye yönelik tedbirler alınmıştır. İbn Kayyim ayrıca *Sünen* adlı kitabının “Kitâbü'l-İbaha” bölümünde İmam Buhârî tarafından zikredilen şartlar bağlamında aynı görüşü desteklemektedir. İbn Sîrîn şöyle demektedir: Bir adam araç sahibinden sefere çıkmak için aracını kiralamak istedi. Dedi ki; “Eğer seyahate gitmezsem, 100 dirhem ipotek olarak ödediğim para sizde kalacak.” Bu bağlamda Kadı Şureyh şöyle diyor: “Eğer böyle bir şartı kişi kendi kendine karşı koştuyorsa o şartı yerine getirmek zorundadır.” Eğer ipotek olarak para verip sefere çıkmadan uzun süre beklerse bu durumda tazminat olarak verilen ödeme modern hukuka göre telafi edicilik şartı olarak kabul edilir. Karâdâvi, ayrıca şunları ekliyor: “Bu durumda, hüküm süren normların ve adaletin durumu empoze edilmelidir. Çünkü birçok insan, vicdan ışığında herhangi bir adalete sahip olmayan bu şartları dayatmak için böyle şeyler yapmaktadır. Örneğin, bir evin inşaatında koşulan şartlar, evin belirtilen bir tarihte bitirilmesi için uygulanmıştır ve inşaatın, belirtilen zaman içinde mal sahibine devredilmesi gerekir, aksi takdirde, herhangi bir sebeple gecikme olması durumunda fatura ve masraf ödenmemelidir.”⁴¹⁶

⁴¹⁵ İbn Ebî Şeybe, C. 7, s. 306.

⁴¹⁶ Karadavi, *İslami Shariater bastobayon (Bengalca)*, Dhaka: Kairun prokashoni, 2002, s. 132; bkz. Rahman, *Quran Sunnar Aloke Islami Bank Bebesta*, s. 78.

2.4. İslâmî Bankalarda Bey-i Müeccel Uygulamaları

İslâmî bankaların bey-i müeccel uygulaması, kişisel eşyaların satışında uygulanan bey-i müeccel türüyle aynı değildir. Çünkü İslâmî bankaların müşterilere satmak istediği ürünler bankaların kendi ürünleri değildir. Banka bu ürünleri piyasadan satın alıp mülkiyetine sahip olduktan sonra müşteriye satmaktadır. Bu durumda bey-i müeccel yöntemiyle alım satım işlemi bey-i murâbaha yöntemine benzer. Bu nedenle murâbaha gibi bey-i müeccel anlaşmaları da aşağıdaki süreçleri tutarlı bir şekilde izlemelidir:

- Satın alınan malların banka tarafından mülkiyeti elde edilmeli.
- Sözleşme belgesinde satış fiyatı ve vâdeli ödeme tarihi belirtilmeli.
- Banka, malları müşteriye devretmeli.
- Müşteri adına hesap oluşturulmalı.

Birçok yatırım alanında, İslâmî bankalar bey-i müeccel yöntemini uygulamaktadır. İslâmî bankalar bey-i müeccel yöntemini küçük işletme projeleri, kırsal kalkınma projeleri, dış ticaret vb. konularda uygularlar. İslâmî bankalar genellikle iş adamlarına bey-i müeccel sistemi aracılığıyla yatırım sağlamaktadır. İş adamları ürün satın almak için daha fazla sermayeye ihtiyaç duyarlar. Esasında bunun iki nedeni vardır;

- Başkalarına borç para verip sonradan geriye fazladan para almak Şeriat'ta yasaklanmış ve bu 'faiz' olarak adlandırılmıştır. Bir hadiste Peygamber (s.a.v), "Bir menfaat getiren her borç ribâdır"⁴¹⁷ buyuruyor. Yani borç alan açısından faiz; borç para alırken aldığı miktardan daha fazlasını ödemektir.
- İslâmî bankalar, zengin iş adamlarına "refah kredisi" (قرض حسنة) vermemelidir. Çünkü İslâmî bankalar iş adamlarına kimin hesabından "refah kredisi" verebilir? Çünkü mevduat sahipleri, daha fazla kâr elde etmek için bankaya para yatırır ki, bankalar yatırılan parayla alım satım yaparak kâr sağlasınlar.

⁴¹⁷ Zafer Ahmed el-Osmânî Tehâvenî, **İ'lâû's-Sünen**, 1. Basım, C. 17, Karachi: Idaratul Kur'an Yayınevi, 1998, s. 554.

Dahası, iş adamları işyerlerine yatırım yaparak daha fazla para kazanmak ve daha fazla zengin olmak için bankalardan borç alırlar. Bu nedenle İslâmî bankalar, bir tüccara borç vermek yerine onun ihtiyaç duyduğu malları satın alıp ona vâdeli ödeme karşılığında satmaktadır. Bu durumda banka bey-i müeccel yöntemiyle para ödemek için tüccarın ne iş yaptığını ayrıntılı olarak öğrenmeye çalışır. İş adamının talimatlarına ve isteklerinin detaylarına göre banka malları peşin olarak alır. Bundan sonra banka kârını ekleyerek iş adamına malı satar. Mallar iş adamına ulaştırıldıktan sonra malların fiyatını ödeme süresi banka tarafından belirlenir. Genellikle malların satış tarihinden itibaren bir yıl boyunca satılan malın fiyatının bankaya geri ödenmesi istenir. Tüccar, malları satarak ve bankanın aidatlarını öngörülen süre içinde ödeyerek iş yapar. Banka, bu tür ürünleri satarken müşterinin kazanacağı kârda bir pay sahibi olmadığı gibi ticarî kaybında da sorumluluk üstlenmeyecektir. Malların satışından sonra, müşteri planlanan süreden önce ödemeyi yapmak zorunda değildir. Bankadan para alan iş adamının planlanan süreden önce bankanın aidatını ödediği takdirde banka ona indirim (ibra) yapabilir, ancak indirim yapmak zorunda da değildir. Bankalar genellikle ödemelerini zamanında yapmalarını teşvik etmek için onlara indirim yaparlar. İş adamı bankanın aidatını öngörülen süre içinde ödemezse, banka alacağını son kullanma tarihinde tazmin edebilir.⁴¹⁸

- Bangladeş'te İslâmî Bankaların Bey-i Müeccel Yatırım Sistemi ile Faizli Bankaların Nakit Kredi Nazariyesi Arasındaki Fark

Nakit kredi hipotezi⁴¹⁹ faiz tabanlı bankalarda paraya ihtiyaç duyan kişiye kredi vermenin yaygın bir yöntemidir. Bu bankalar kredi alan kişilerin mülklerini ipotek altına alıp sabit faizli kredi vermektedir. Konvansiyonel bankaların hipotezi ve İslâmî bankaların bey-i müeccel metodu dış görünüş itibariyle birbirine benzemektedir. Ancak derin düşünüldüğünde iki yöntem arasında farklılıklar görülecektir. İslâmî banka, bey-i müeccel sistemi aracılığıyla vâdeli ödeme karşılığında müşteriye mal satmaktadır. Malların değeri bir kez belirlendiğinde

⁴¹⁸ *Bai Muajjal Investment Mode in IBBL*, 2020, <https://www.islamibankbd.com/prodServices/prodServBaimuajjal.php> (Ocak 2020).

⁴¹⁹ Nakit Kredi (Cash Credit-CC), bir şirket için kısa vadeli finansman kaynağıdır. Finansman gerektiğinde anında nakit akışı sağlar.

daha sonra arttırılamaz. Müşterinin zamanında ödeme yapmaması durumunda ekstra ücretlendirme yapılmaz. Ancak böyle bir durumda konvansiyonel bankalar sermayeye faiz ekler ve zamanında geri ödeme yapılmazsa tekrar faiz eklerler. İslâmî bankalar bu gibi durumlarda müşteriden para cezası ya da tazminat alır. Aldığı tazminatı bankanın kârına ve sermayesine eklemeyiz. Bu itibarla İslâmî bankaların müeccel sistemi ile faize dayalı bankaların sistemleri arasında bir fark olmadığı söylenemez. İslâmî bir bankanın vâdeli sermaye yatırım tazminatı, cezâî bir önlem olarak alınmıştır. Bu yoldan alınan paranın kamu yararına kullanılması zorunludur. Banka bunu meşru veya helal gelir olarak göremez. Aksine, konvansiyonel banka müşterilerden faiz ve tazminat almak da dâhil olmak üzere tüm gelirleri kâr olarak saymaktadır.

İslâmî bankacılıkta mal satmak için “gerçek bir işlem” yapılmalıdır. Bu, ürünün satılabilir halde ve meşru olması gerektiği anlamına gelir. Böylece kâr, fiili satış işlemiyle kazanılır. Burada bankanın bir kez alıcı sonra tekrar satıcı olarak davranması gerekir. Bu durumda İslâmî banka ile yatırım müşterisi arasındaki ilişki alıcı ve satıcı gibidir. İslâmî bankalar aslında ürünlerini piyasadan alıp müşteriye devrediyorlar. Bu durumda para farklı sektörler yöneltmiyor. İslâmî bankalar, müşterinin talep ettiği pazardan ürünleri satın aldıktan sonra kârı, yol parası ve ürünün değeri maliyet fiyatına eklenir. Müşteri ile anlaşma gerçekleşikten sonra elde edilen kazanç bankanın kârıdır. Öte yandan, konvansiyonel bankalar yalnızca kredilerden sorumludur. Başka hiçbir sorumlulukları yoktur ve gelirleri faizdir.

- Bankadan Bankaya Akreditifli⁴²⁰/Kredi Mektubu, Bey-i Müeccel Sistemi Aracılığıyla İthalat Ürünlerinin Alımı

Konfeksiyon sanayii esnafı genellikle hazır giysilerin ihracatı için yabancı alıcılardan sipariş alırlar. Birçok durumda denizaşırı müşteriler elbise, iplik, düğme vb. kıyafetleri istedikleri ülkelerden sipariş etmektedirler. Bazı yabancı müşteriler

⁴²⁰ Uluslararası ticarete, vesikalı kredi (documantery credit), kredi mektubu (letter of credit, L/C), vesikalı kredi mektubu (documantery letter of credit), ticari kredi mektubu (commercial letter of credit) gibi çeşitli deyimlerle anılan akreditif, mal bedellerinin ödenmesi konusunda geliştirilmiş özel bir finansman tekniğidir.

bile giysilerini yapmak için belirlenen ülkenin giysilerini ve aksesuarlarını kullanma talimatı veriyor. İhracat süresinin ve maliyetinin detayını akreditif belirler. Bu arada Bangladeş'teki giysi tacirleri, aksesuarlarını yurt dışından ithal etmek için birebir akreditif/kredi mektubu açmak istiyorlar. Konfeksiyon sanayii tacirleri bankaya ihraç mektubunu ipotek olarak vererek belirli ülkelerden giysilerini ve aksesuarlarını getirmek için 'bankadan bankaya Akreditif Sistemi'nde işlemlere birlikte başlarlar. Bu durumda banka yurt dışından mal ithal eder ve malların değerini ihracat akreditif değerinden kabul eder.

Kredi mektubu açıldıktan hemen sonra İslâm bankası müşterileri ile bir bey-i müeccel sözleşmesi yapar ve bedelini ödemesi için ona belirli bir zaman verir. Sözleşmede banka, satıcı olarak ve alıcı yatırım müşterisi olarak tanınır. Banka mallarının bedelini akreditif aracılığıyla ödemekten sorumludur.

Konşimento (Bill of Trading) ve döviz kuru makbuzu banka havalesi ile yapılır. Ürünlerin mülkiyetinin sadece bankaya ait olduğu sözleşme kâğıtlarına ve akreditif belgesine yazılır. Ayrıca müşterinin ithalat ruhsatını kullanarak malları ithal etmek için yetki mektubu bankaya verilir. Sonuç olarak ithal edilen malların mülkiyeti akreditif ile alınan bankadadır. Banka şartlı olarak müşteri ile bir anlaşma yaparak satışı gerçekleştirir. Daha sonra, tüm talep edilen malları yurt dışından ithal edip elbiseler yapılır ve yabancı müşteriye tedarik edilir. Sonra müşterinin "Bey-i Müeccel Hesabı" ayarlanır.

Mesela, ihracatçılar başta gıda ürünleri olmak üzere farklı ürünleri yurt dışına ihraç ediyorlar. İhraç edilen bu hammaddeleri yerel pazardan almak için paraya ihtiyaçları var. Ancak İslâmî banka nakit kredi için fazla ödeme talep edemez. Bu nedenle, müşteri gerekli hammaddeleri bankadan satın almak için vâdeli ödeme (bey-i müeccel) sistemi aracılığıyla bankaya başvurmak zorundadır. Banka nakit ödeme yaparak malları piyasadan alır ve ilgili müşteriye vâdeli olarak satabilir. Bu durumda, banka alış fiyatından sabit bir kâr alır. Bu şekilde bankalar para ihracına bey-i müeccel sistemi aracılığıyla yatırım yapmaktadır.

- Bey-i Müeccel (Vâdeli Satış) Sisteminde Ürünün Fiyatı Piyasa Fiyatından Daha Pahalıdır

Bu satım şeklinde banka müşteriye müeccel'in İslâmî bankacılık sistemindeki ödemesi için uzun zaman vermektedir. Buna karşılık müşteri bankaya piyasa fiyatından daha fazla para ödemek zorundadır. Bunu bilmek için Hz. Peygamber ve ashabının satışın vadeli ödemesinde nasıl daha fazla para talep ettikleri aşağıda tartışılmaya çalışılmıştır. Kur'an-ı Kerim, Mekke'deki inanmayanların (kâfirlerin) ticaret ile ilgili düşüncelerini şu şekilde beyan eder: **"Onlar, 'Alım satım da ancak faiz gibidir' derler."**⁴²¹ Kâfirler âyetin mahiyetinin tam aksini anlayarak şunları söylediler: Satış sırasında daha yüksek fiyatlar koymamız ya da ödeme süresi bitince, süreyi uzatarak fazla para almamız aynı şeydir. Yani neticede ticaret ve faiz arasında hiçbir fark yoktur, ikisi de aynıdır. Meşhur müfessir İbn Ebi Hâtim, Mekke müşriklerinin sözlerine atıfta bulunarak diyor ki; Kur'an-ı Kerim'deki âyet inançsızların itirazına işaret etmektedir. Onlar ticareti ribânın benzeri olarak görürler. Yani kâfirlerin buradaki itirazları malları sattığımızda fiyatın daha sonra artması ve böylece satışın değerinin artması geçerli kabul edilir. Borçlu, satış vadesinden sonra aidatları ödemede başarısız olursa, miktarındaki artış faiz olacaktır, ancak her iki durumda da büyüme şekli aynıdır.⁴²²

Yukarıdaki tartışmada, geçmişte piyasa fiyatından daha fazla satış maliyetinin ortak bir faktör haline geldiği anlaşılmaktadır. Kur'an'ın da bu konuda bir itirazı yoktur. Kur'an-ı Kerim'in itirazı süreyi uzatarak fiyatı arttırmalarına faiz dememeleridir. Kâfirler, ekstra faiz oranlarını İslâm'daki vâdeli ödeme durumu ile karıştırmaktadırlar. Kur'an'ın ifadesi şöyledir: **"Ey iman edenler! Mallarınızı aranızda batıl yollarla yemeyin. Ancak karşılıklı rıza ile yapılan ticaretle olursa caizdir."**⁴²³ Bu âyette bir kişinin başkasının mülkünü izinsiz yemesi yasaklanmıştır. İslâmî bankadaki bey-i müeccel sistemine göre hiç kimse bir başkasının malını haksız yere kötüye kullanamaz. Bu durumda hem satıcının hem de müşterinin anlaşması, satın alma sözleşmesinin kabulü ile yapılır. Bu nedenle, bu ekstra fiyat haram olamaz ve yasaklanamaz. Çünkü her ikisinin de rızası vardır. Bu bağlamda İmâm Mâlik'in "Muvatta" adlı eserinde ve İbn Esîr'in

⁴²¹ Bakara, 2/275.

⁴²² Osmani, *The Historic Judgment on Interest Given by The Supreme Court of Pakistan*, s. 27.

⁴²³ Nisa, 4/29.

“*Câmiu’l-Usûl*” adlı eserinde anlatmış olduğu bir hâdisede Ubeyd Ebû Sâlih adlı kişinin bir şeyler sattığı tespit edilmiştir. Kıyafetlerin bir kısmını Dârü’n-nahle’nin yerli halkına sattığı bildirilmiştir. O, Kûfe şehrine gitmek istediğinde halk malın fiyatını nakit olarak vermeyi teklif eder ve buna karşı ondan indirim ister. Ancak Zeyd b. Sâbit’in, mallarını indirimli satması hususunda ona izin vermediği nakledilmiştir.⁴²⁴

Bu rivayetlerde Ebu Sâlih’in vâdeli satış durumunda, Nahle sakinlerine mallarını daha düşük bir fiyatla satmadığı, bilakis daha yüksek bir fiyatla sattığı kanıtlanmıştır. Bu hâdiseden o zamanlar sadece kâfirlerin değil, Müslümanların da vâdeli ödemede nakit fiyatından daha çok mal satmak için daha fazla teklif verdikleri anlaşılıyor. Onlar, İslâm Şeriatı için bu sistemin herhangi bir engel olduğunu düşünmediler. Bu bağlamda, tüm mezheplerin bilginleri, malları bey-i müeccel sisteminde nakit fiyatından daha yüksek bir fiyata satmanın mümkün olduğu görüşündedir. Başka bir hadiste de buyrulduğu gibi müeccel, ek bir bedelle değer olarak kabul edilir. Abdullah b. Amr b. Âs tarafından rivâyet edilen bir hadiste Hz. Peygamber, ondan savaş için bir ordu kurmasını emretti. Deve krizi zamanında Peygamberimiz Amr b. Âs’a “sadaka devesi” karşılığında bir “savaş devesi” almasını emretti. Amr b. Âs “İki deve karşılığında bir savaş devesi satın aldım” demiştir.⁴²⁵ Bu hadis, vâdeli ödeme durumunda, fiyatın peşin fiyatından sayıldığını göstermektedir. İslâm hukukçuları bey-i müeccelin ekstra fiyatını bey-i selem ile karşılaştırıyorlar. Selem sözleşmesinde, peşin ödenmesi halinde ürünün fiyatının peşin fiyatından düşük olduğu görülüyor. Âlimlerin hepsi bu tür satışların haram olmadığını savunmuştur. İzin veriliyorsa ve buna bir itiraz yoksa ürünler bey-i müeccel sisteminde vâdeli ödeme ile sağlanabilir ve ürünlerin ödemesi için ekstra bir maliyet belirlemeye itiraz edilemez. Başka hadislerde Hz. Peygamber’in (sav) malları %100 kârla nakit olarak satmaya izni verdiği biliniyor.

Bu konudaki örnek iki rivayet şöyledir: Urve b. Zeyd’den rivâyet edilen hadise göre, Resulullah (sav) bir tâcir gördüğünde elime bir dinar verip şöyle

⁴²⁴ Mübarek b. Muhammed İbnü’l-Esîr, **Câmi’u’l-Usûl lî Ehâdisi’r-Rasûl**, (ed.) Abdulkâdir el-Arnâvut, Kahire: Mektebetü’l-Helvânî, 1971, s. 88.

⁴²⁵ Ebû Dâvud, Hadis No: 3386.

dedi: "Ey Urve! Satıcıya git ve benim için bir keçi satın al." Satıcıya gittim ve bir dinar ödeyip iki keçi satın aldım. İki keçiyle dönerken bir adamla tanıştım. Adam benden bir keçi almak istedi. Bir dinar karşılığında bir keçi sattım.⁴²⁶ Hâkim İbn Hizam'dan rivâyet edilen başka hadis de şu şekildedir: Hz. Peygamber, kurbanlık bir hayvan almak için bana bir dinar verdi. Kurbanlık için bir keçi satın aldım. Keçiye iki dinara sattım ve bir dinarı ile tekrar başka bir keçi satın aldım. Hz. Peygamber'in huzuruna geldim. Bir keçi ile bir dinarı Peygamberimiz'e teslim edip bütün olanları anlattım. Hz. Peygamber, dinarı sadaka için verdi ve yaptığım işi bereketlendirmesi için Allah'a dua etti.⁴²⁷

Burada Resulüllah'ın satın alımdan hemen sonra her iki sahabenin de hayvanı %100 kârla sattığını bildiği rivayet edilmektedir. Resulüllah, sadece bu işi yapmalarına izin vermekle kalmadı, aynı zamanda işlerini bereketlendirmesi için Allah'a dua da ett. Nakit satın alımdan sonra bir mal %100 kâr ile tekrar satılabilirse o zaman bey-i müeccel sistemi aracılığıyla %10 veya %20 kâr ile satmak neden sakıncalı olsun? Suudi Arabistan Müftüsü Bin Baz'a malların fiyatını arttırmak ve vâdeli ödeme ile bir malı satmanın hükmü sorulduğunda o, şunları söylemiştir: "Bu tür işlemlerde sorun yoktur. Çünkü nakit satış, bey-i müeccel ile aynı değildir. Müslümanlar her dönemde böyle işlemler yapıyorlardı. Bu yüzden bu işlemin helalliği konusunda ittifak edildi." Ancak, Nâsiruddin Elbâni bu bağlamda zamanın fiyatına göre satılmasının yasak olduğunu söyler. Ancak günümüzdeki âlimler bu konuda Nasiruddin Elbâni ile aynı fikirde değiller. Çünkü satıcı ürünü vâdeli olarak sattığında, vâdeli ödemenin yüksek değeri nedeniyle daha fazla kâr elde edebilecektir. Alıcı nakit paraya sahip olmadığı için vâdeli sistemde satın almayı ister ve parayı ödemek için zaman kazanır. Dolayısıyla her iki taraf da bu tür işlemlerden yararlanır.⁴²⁸ Farklı mezhep kitaplarında satışın vâdeli ödemesi için ek ücret alınmasına izin verilir. İşte dört büyük mezhebin dört ünlü kitabında şöyle denilmiştir:

⁴²⁶ Buhârî, Hadis No:3642; bk. Tirmizi, Hadis No: 1258.

⁴²⁷ Ebû Dâvud, Hadis No: 3386.

⁴²⁸ Muhammed es-Sâlih el-Müncid, **Suâl ve Cevâb**, 1. Basım, Riyad: İslamweb, 2009, s. 3.

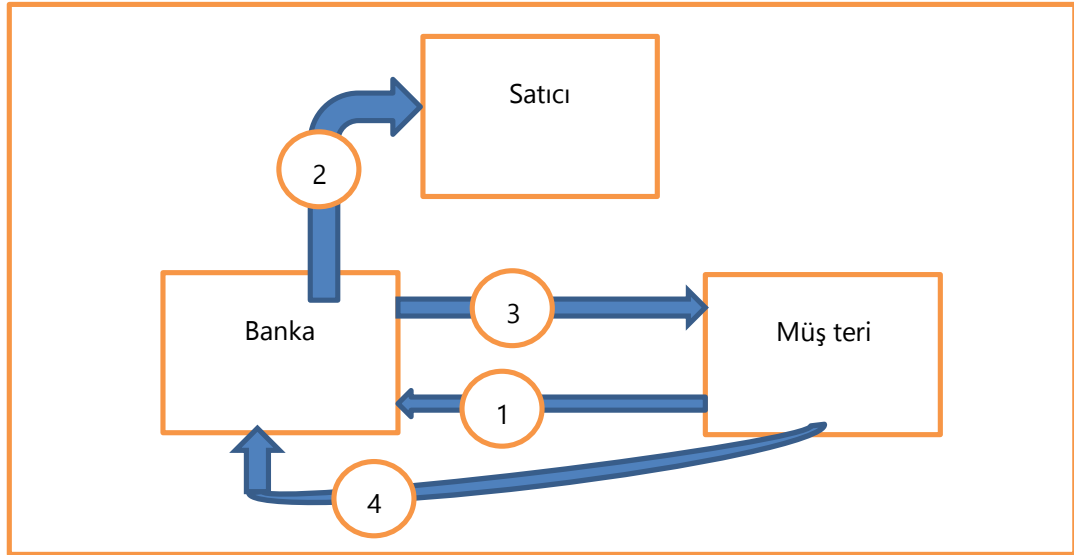
a. Bir Hanefî mezhebi kitabı olan *Bedâiu's-Sanâi*'de vâdeli satış fiyatının artırılmasına izin verildiği söylenir.⁴²⁹

b. Mâlikî mezhebine dair *Bidâyetü'l-Müctehid* kitabında fiyatın bir kısmının zamana göre belirlenebileceği söylenir.⁴³⁰

c. Şâfiî mezhebine ait *el-Vecîz*'de nakit para beş olursa, vâdeli ödemenin 6 liraya eşit olduğu söylenir.⁴³¹

d. Hanbelî mezhebine dair İbn Teymiyye'nin *Mecmû'u'l-Fetâvâ* adlı kitabında zamanın, değer bir parçası olduğu söylenmiştir.⁴³²

Bey-i müeccelin fiyatını piyasa fiyatından daha fazla kabul etmek de mümkündür. Bu bağlamda Ali b. Naif eş-Şehûd'un *el Mufasssal fi Ahkâm-ir-Ribâ* adlı kitabında şöyle denilmiştir: "Bazı İslâm hukukçuları bey-i müccel sisteminde peşin fiyatından daha fazlasını satmalarına izin verilmesini kabul etti."⁴³³ Yukarıdaki münakaşanın sonucu, bir ürünün fiyatı sabitlendikten sonra bankanın, müşterinin bey-i müccel sözleşmesinde fiyatını ödemeyi geciktirmesi durumunda bile değerini artıramayacağıdır.

⁴²⁹ Kâsânî, s. 68.

⁴³⁰ İbn Reşit Hafit, **Bidâyetü'l Müctehid**, C. 4, 1994, s. 113-14.

⁴³¹ Gâzzalî, s. 51.

⁴³² İbn Teymiyye, C. 29, s. 36.

⁴³³ Şehûd, **el-Mufasssal fi Ahkâm-ir-Ribâ**, s. 66.

Şekil 10. Bankacılıkta Uygulanan Müeccel Ürünü

Kaynak: Nurul Ameen, 2017.

Yukarıda gösterilen grafikte müeccelin prosedürü şöyledir:

1. Müşteri bankaya güven telkin eder ve bankadan belirli bir malı satın almasını ister. Müşteri, emtiayı bankadan satın alacağına söz verir.
2. Banka, malları satıcıdan satın alır ve mülkiyetine sahip olur.
3. Banka malları satar ve müşteriye teslim eder.
4. Müşteri, satış bedelini belirli bir süre içinde taksitli olarak öder.

3. SELEM AKDİ

3.1. İslâm Hukukunda Selem Akdi

Arapça 'Selem'in bir başka tanımı 'bey-i selef'dir. Hicaz halkı buna bey-i selem derken Irak halkı onu bey-i selef olarak kullanıyordu.⁴³⁴ 'Selem' kelimesi sözlükte "teslim" anlamında kullanılırken "selef" kelimesi "gönderim" ve "peşin ödeme" anlamına gelir. Bu satışa ürünün fiyatı sözleşme süresi içerisinde satıcıya teslim edildiğinden dolayı bey-i-selem denir. Benzer şekilde ürünün değeri satıcıya peşin olarak ödendiği için buna selef de denir.⁴³⁵ Peşin ödenmesi durumunda, gelecekteki teslimatlar için ürün satın almaya selem denir.⁴³⁶ Peşin bedeline "re'sü'l-mâl", bu bedeli ödeyen kişiye "rabbü's-selem" (müslim), karşı fiyata "müslemün fih", ödünç alan partiye "müslemün ileyh" denir. Selemin

⁴³⁴ İbn Manzûr, s. 289. /bkz. el-Husnî, *Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Ğayeti'l-Ihtisâr*, Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001, s. 348.

⁴³⁵ Mevsili, C. 2, s. 215.

⁴³⁶ STN-65, **AAOIFI**, 2002, s. 180.

meşruiyeti Kur'an, sünnet ve icmâya dayanmaktadır.⁴³⁷ Bir ürünü peşin fiyatla almak, İslâmî bir sözleşme olarak bilinir.

Selem akdi (السلام), "mücceli (mebî'), muaccel (semen) ile satın almak, yani peşin ödeme ile vadeli mal almaktır."⁴³⁸ Bu işlem, İslâmî bankalarda kullanılan özel bir yatırım yöntemidir. Bu yöntemde banka doğrudan müşteriye yatırım parasını verir. Yani bu yöntem bey-i müccelin tam tersidir. Bey-i müccel yöntemi malları müşterilere satarak onlara vâdeli ödeme imkânı verir.⁴³⁹ Ancak selemde malların değeri müşteriye verilir ve ondan mallar belli bir zamanda alınır. Müccel durumunda müşteri alıcıdır, banka bir satıcıdır, fakat selem akdinde müşteri satıcıdır, banka alıcıdır. Yani selem peşin para veya peşin bir ürün karşılığında bir mal satın almaktır.⁴⁴⁰ Hem alıcı hem de satıcı selem sözleşmesinden faydalanır. Satıcı, malın fiyatı önceden belirlendiği için yararlanır. Alıcı ise ürünü selem yöntemiyle piyasa değerinden daha düşük bir fiyata satın alma fırsatı bulduğu için bundan faydalanır. Resulüallah döneminde bu tür mallar satılıyordu. Kur'an ve hadislerde böyle bir satış izni vardır. Kur'an'ın ifadesi şöyledir: **"Allah faizi eksiltir, sadakaları bereketlendirir. Allah nankör olan hiçbir günahkârı sevmez."**⁴⁴¹

Bu âyette, her türlü alış veya satış helal olarak adlandırılmıştır. Selem kabul edilmiş bir satış yöntemi olduğundan âyette belirtilen meşrû satışa dâhil edilir. Allah, şöyle buyurmuştur: **"Ey iman edenler! Belli bir süre için birbirinize borçlandığınız zaman bunu yazın!"**⁴⁴² Bu âyetle ilgili olarak, Abdullah b. Abbas demiştir ki; "Selef akdinin öngörülen süre zarfında verilecek garantili bir sözleşme olduğuna şahit oldum. Allah onu helal ve izinli hale getirmiştir." Sonra yukarıdaki âyeti okudu. İbn Abbas ayrıca sözlerine şunları ekledi: "Bu âyet özellikle selem

⁴³⁷ Serahsî, el-Mebsûṭ, C.XII, s.135-136; bk. Bilal Aybakan, "Selem" **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet Vakfı, c.XXXVI, 2009, s. 402.

⁴³⁸ İbn Rüşd, **Bidâyetü'l-müctehid**, C.II, s.167; bk. Kelebek, s. 104.

⁴³⁹ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, İstanbul 1998, s. 39-42.

⁴⁴⁰ Abdullah Kahraman, **İslam Hukuku Terimleri Sözlüğü**, *Fıkıh Serisi*,4, İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016, s. 43.

⁴⁴¹ Bakara, 2/276.

⁴⁴² Bakara, 1/282.

hakkında gönderildi.”⁴⁴³ Selemin geçerliliği hususunda Hz. Peygamber’den şu şekilde sahih bir hadis rivâyet edilmiştir: İbn Abbas, Hz. Peygamber’in Medine’ye gelmesinden sonra insanların bir yıl veya iki yıl boyunca selef/selem yöntemini kullandıklarını söyledi. Allah’ın elçisi (s.a.v) şunları söyledi: “Eğer bir kişi hurma için selef (selem) satışı yaparsa, belli bir tarih ve belli bir miktar ile yapmalıdır. Yani hurma ile diğer hurma alışverişinde miktar eşit olmalıdır.”⁴⁴⁴

Âlimlerin içtihadına gelirse, İbn Münzir âlimlerin selemin geçerliliği konusunda hemfikir olduklarını açıkladı. Selemin geçerliliği konusunda Hz. Peygamber ve sahabeleri belirli ürün türleriyle belirli miktarlarda ve belirli ölçümlerle selem sözleşmesi yapılabileceğini kabul ettiler.⁴⁴⁵ Bu Hz. Ebû Bekir döneminde gerçekleşti. Hz. Ömer selem yöntemiyle işlem yaptı ve kimse ona karşı çıkmadı. Tüm mezhep hukukçuları selemin geçerliliği konusunda hemfikirdir ve kimse buna itiraz etmemiştir. Medine kenti ana tarım alanı olduğundan çiftçiler, farklı insanlardan ürün elde etmek için peşin para temelinde buğday, arpa, kuru üzüm vb. satıyorlardı. Bu onlara ekin üretimi için gerekli olan nakit şartlarını yerine getirme fırsatı verdi. Bu yönleme selef veya selem denirdi. Hz. Peygamber Mekke’den Medine’ye hicret ettiğinde insanların selem işi yaptığını gördü. Peygamberimiz, selem yöntemiyle ticaret yapmalarını veya bir şeyi satmalarını yasaklamadı. Yalnızca selem akdi sırasında, miktarın ve arz zamanının belirlenmesi gerektiğini ve bunun amacının, aradaki her türlü ihtilaftan kaçınmak olduğunu söyledi. Muhammed b. Abdulmezalif dedi ki: Ebû Bekir ve Abdullah b. Şedded şöyle dedi: “Biz Hz. Peygamberle cihada giderdik ve savaşta ganimet mallarını toplardık. O zaman Suriyeli çiftçiler bize geliyordu. Onlara ürünü daha sonra teslim almak üzere buğday, arpa ve kuru üzüm (yani selem sözleşmesi) için peşin para öderdik.” Onlara Suriyelilerin çiftlik tarlaları olup olmadığını sordum. “Bunu sormamız bile çok abes olurdu” dediler.⁴⁴⁶

Hadislerde Suriye’deki Hristiyan çiftçilerin buğday, arpa, kuru üzüm vb. şeylerin satışı için önceden Medine’ye gittikleri ve sahabelerin, önceden bedelini

⁴⁴³ İbn Kayyim, C. 1, s. 316.

⁴⁴⁴ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 4, s. 499.

⁴⁴⁵ İbn Kudâme, C. 4, s. 385.

⁴⁴⁶ Rahman, s. 183.

ödedikten sonra ürünleri satın aldığı görülmektedir. Sözleşme yapan sahabeler kendilerine ait tarla ve çiftlikleri olup olmadığını sormadılar. Çiftliğe ait arsa/bahçeye sahip olma zorunluluğunu bile düşünmediler. Sahabeler sadece istenen ürünü tedârik edebiliyorlarsa onlarla selem anlaşması yaparlardı. Selem, İslâm'ın temel ilkelerine göre haram olmalıdır. Çünkü satıcı, satış sırasında mallara sahip değildir. Resulüllah (sav) Hâkim b. Hizam'ın sahip olmadığı şeyi satmasını yasaklamıştır.⁴⁴⁷ Şer'an, selem sözleşmesinin meşruiyeti sayesinde halk ihtiyaçlarını rahatça karşılayabilmektedir. Bu yüzden aynı zamanda selem, bey-i mehâviz olarak da adlandırılır.⁴⁴⁸ Mehâviz, muhtaç insanlar arasındaki bir ticarettir. Toplumda zenginlik ya da ürün üretme gücü ve becerisine sahip birçok insan olduğu halde gerekli sermaye olmadığı için ürünlerini üretemezler. Böylece ürün üretimi için gerekli sermaye eksikliğini karşılayacaklar, üretime başlayabilecekler ve ürünün satışı konusunda endişelenmek zorunda kalmayacaklardır. Bu süreç birçok insanı ürün üretmeye teşvik edecektir. Üstelik ürünlerini pazarlamak için endişelenmek zorunda kalmayacaklar, çünkü onları önceden satma fırsatına sahip olacaklardır. Öte yandan toplumda elinde nakit para olan birçok insan vardır. Nakit para kullanılmadan bir yerde bırakılırsa o paradan bir kazanç gelmez. Şayet bu parayla gerekli ürünü satın alırlarsa o zaman bu peşin alım nedeniyle, ürünü nispeten düşük bir fiyattan satın alabilir ve belirtilen ürünleri belirtilen koşullarda tedarik edebilirler. Alıcı peşin ürünü daha düşük bir fiyattan satın almasıyla kâr elde edebilir. O, bu ürünü daha yüksek bir fiyata başkasına sattığında çok daha fazla kazanç elde edebilir.

Esasen böylece, selem sözleşmesi hem alıcılar hem de satıcılar için finansal refah sağlar. Bir yandan satıcının ürüne olan nakit talebini karşılar ve diğer yandan alıcının hiç kullanılmayan paraya yatırım yapma fırsatını yaratır. Buna göre İslâm Şer'atı çok yönlü refahı göz önünde bulundurarak seleme izin vermiştir.

⁴⁴⁷ İbnü'l-Esîr, **Câmiu'l-Usûl fi Ehâdisi'r-Rasûl**, C. 1, s. 458.

⁴⁴⁸ Serahsî, C. 22, s. 86.

- Selem'in Şartları

Hanefilere göre, iradenin kurucu beyanları selem sözleşmesinin tek rüknu olurken, âlimlerin cumhuru, tarafları sözleşme konusunu da rükun olarak tanımlanıyor. Hanefiler, Malikiler ve bazı Şafilere göre selem sözleşmesinin tesisi için selem kelimesi gerekli değildir, ancak Şafii mezhebinde ve İmam Züfer'in tercih ettiği görüşe göre bu sözleşme de selem kelimesiyle yapılmalıdır.⁴⁴⁹

B akdinde, ödemesi peşin yapılan ürünün belli bir teslim tarihi olmalıdır.⁴⁵⁰ Daha önce zikredilen bir hadiste Hz. Peygamber, bey-i selem sözleşmesine izin vermiştir. O hadisten sahabelere iki yıl süreyle selem anlaşması izni verildiği anlaşıyor. Aynı hadiste Hz. Peygamber şöyle demiştir: **"Selem sözleşmesinde zaman belirlenmelidir."**⁴⁵¹ Selem akdine bağlı ürünler teslimat sırasında hazır bulundurulmalıdır.⁴⁵² Selem sözleşmesi yaparken ürün tedarik sırasında piyasada mevcut olmalıdır. Örneğin, "ananas" üretilmediğinde tedarik etmek için selem sözleşmesi teklif edilemez. Çünkü ananas mevcut değilse, istenilen ürünün tedarikinin mümkün olmayacağına dair bir korku vardır. Modern zamanlarda soğuk hava depoları yapıldığından mevsim dışında her an meyveler temin edilebilir.

Ürünü satıcının sorumluluğu olarak kabul etmek doğru değildir. Sadece tedarik için sözleşmeye girmiş olan malları sağlamak satıcının görevidir. Ürünün miktarı belirlenmelidir. Ürünün miktarı hakkında belirsizlik varsa, alıcı daha sonra satıcıyla anlaşmazlıklar yaşayabilir. Sözleşmede ayrıca ürünün adı, türü, miktarı, kalitesi vb. belirtilmelidir.⁴⁵³ Çünkü onlarda bir değer ilişkisi vardır. Selem ürünleri gelecekte yatırım yapılabilir ve erişilebilir olmalıdır. Ürünün niteliklerinden bahsedilmediği takdirde, insanlar bu bilgileri hesaba katmayarak bazı şeyleri yanlış anlayabilir ve bu yüzden kavgalar çıkabilir.⁴⁵⁴ Ürünün tedarik yeri

⁴⁴⁹ Sahnûn, C. IV, s. 37; bk. Bilal Aybakan, **İslam Hukukunda Borçların İfası**, İstanbul, 1998, s. 62-72; bk. Ali Bardakoğlu, **"Selem", İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi** (ed. İbrahim Kâfi Dönmez), c.IV, İstanbul, 2006, 1774-1776.

⁴⁵⁰ STN-10.3.2.9, **AAOIFI** 2002, s. 171.

⁴⁵¹ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 4, s. 501.

⁴⁵² STN-10.3.2.9, **AAOIFI** 2002, s. 171.

⁴⁵³ STN-10.3.1.2, **AAOIFI** 2002, s. 170.

⁴⁵⁴ STN-10.3.1.2, **AAOIFI** 2002, s. 170.

belirlenmelidir. Bu temel bir konudur. Her iki taraf da ürünün arzı konusunda sessiz kalırsa, sözleşmenin yapıldığı yer, tedarik yeri olarak kabul edilecektir.⁴⁵⁵ Bununla birlikte, herhangi bir sorun olması durumunda, örfe göre tedarik yeri sabitlenecek ve satıcı ürünü o yerde tedarik edecektir.⁴⁵⁶

Ürün alımı için selem sözleşmesinin yapıldığı üründen başka bir ürün alması tavsiye edilmez. Çünkü Abdullah b. Ömer rivâyetinden anlaşıldığına göre gerekçesi ne olursa olsun, selem sözleşmesi yapan kişi başkalarının ürününe yönelmemelidir.⁴⁵⁷ Başka bir hadiste, bir kimse belirli bir ürünü satın almak için bir selem sözleşmesine imza atarsa, o zaman farklı ürün ona verilmez.⁴⁵⁸ Bu sebeple İmam Ebû Hanife, eğer selem sözleşmesi Suriye'den buğday almak için yapılırsa, ancak satıcı Mısır buğdayı sağlarsa, İslâm hukukuna göre izin verilir. Aynı şekilde, "Azva" bölgesinin hurmaları için bir selem sözleşmesi imzalayıp "Saihani" bölgesinin hurmalarını temin ederse o zaman bu da kabul edilebilir. Ancak satıcı hurma tedariki için yapılan bir selem sözleşmesinden sonra eğer hurma yerine arpa sağlamış ise bu durum kabul edilmez.⁴⁵⁹

Selem sözleşmesi yapılırken, malların bedeli akit meclisinde ödenmelidir.⁴⁶⁰ Müzakere anlaşması sırasında bedel ödenmezse selem sözleşmesi iptal edilmiş sayılır. Çoğu âlimin görüşü bu şekildedir. Zira sözleşme toplantısında bedel ödenmiyorsa, fiyat borç olarak sayılacaktır. Resulullah da borcu satmayı yasakladı.⁴⁶¹ İmam Mâlik, ödemeyi üç gün ertelemeye izin verdi. Ona göre üç gün içinde sermaye verilirse, anlaşma sahih olacaktır.⁴⁶² Selemde⁴⁶³ alıcı ve satıcı şartı yoktur. İslâm Şeriatı'nda satış sözleşmesinin üç gün içinde sonuçlandırılması

⁴⁵⁵ Ebû'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî, **el-Muhtasar**, s. 161.

⁴⁵⁶ STN-10.3.1.2, **AAOIFI**, 2002, s. 170.

⁴⁵⁷ Ebu Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk Azîm Âbâdî, **Avnu'l-Ma'bûd 'âlâ Şerhi Ebî Dâvud**, C. 9, Kahire: Dârüs-Selem, 2005, s. 277.

⁴⁵⁸ Şevkânî, C. 4, Hadis No, 331.

⁴⁵⁹ Şeybânî, C. 2, s. 598.

⁴⁶⁰ Sâbık, C. 3, s. 124.

⁴⁶¹ İbnü'l-Mülakkin, C. 6, s. 567.

⁴⁶² Sâlûs, Ali Ahmed. **El-İktisâdû'l-İslâmî Ve'l-Kadâyâ'l-Fıkhiyyetü'l-Mu'âsırâ**, Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1998, s. 427.

⁴⁶³ Serahsî, C. 22, s. 75.

şartı getirilmesine de izin verilir, ancak selem söz konusu olduğunda İmam Mâlik hariç kimse meclis dışında bedelini ödemeye cevaz vermedi.

- Selem Akdiyle İlgili Bazı Kanunî Düzenlemeler

Hizmet veya malları selem sözleşmesinde değer olarak saymak mümkündür. Buğday fiyatları veya benzeri tahıllar ile hayvanlar selem fiyatlarında temin edilebilir. Aynı şekilde, kiralanmış bir konaklama yerinin belirli bir süre için kullanılması veya hava ya da gemi seyahatleri için hizmet, bey-i selem durumunda bir değer olarak kabul edilebilir.⁴⁶⁴ Ancak kredinin selem ürününün değeri olarak görülmesi helal olmayacaktır. Bu kredi nakit olarak veya bir işlem karşılığında olsa bile yapılamaz. Miktarları (مكيلات), tartılabilir (موزونات), hesaplanabilir (عدديات), ölçülebilir (مذروعات) vb. ürünlerde selem sözleşmesi yapılabilir. Selem sözleşmesinde satış yapmak isteyen birinin sahip olduğu bir aracı göstererek, bu aracın selem yöntemiyle satılacağını söylemesi selem sözleşmesinin geçerli olması için yeterli olmaz. Ancak, eğer araçta aracın tipini, niteliklerini, markasını vb. söyleyerek selem sözleşmesi yaparsa bu helal ve caizdir.⁴⁶⁵

Selem için belirli bir ağacın meyvesini veya toprağını belirlemek yasal değildir. Satıcının, selemde belirli bir süre zarfında alıcıya malları teslim etme görevi vardır. Satıcı, bu ürünü kendi tahıl alanlarından veya endüstriyel şirketten alabildiği gibi başka bir arazi veya endüstriyel şirketten de temin edebilir. Bir selem ürünü olma garantisi uyarınca, herhangi bir ipotek veya bu tür bir yasal belge satıcıdan alınabilir. Selemde mal, satıcısına gelmeden önce başkalarına satılamaz. Selemde hem alıcının hem de satıcının rızası ile satıcı, sözleşmede belirtilen ürün yerine alternatif ürünler sunabilir.

Hem alıcının hem de satıcının tamamen sözleşmeden dönmelerine bağlı olarak satıcı mal arzından muaf tutulabilir, sözleşme feshedilebilir. Aynı şekilde, fiyatın bir kısmı da malların arzından önce veya sonra iade edilerek geri alınabilir. Satıcı, malları alıcıya sözleşmedeki nitelik ve miktarına uygun olarak vermekle

⁴⁶⁴ STN-10.3.1.2, **AAOIFI** 2002, s. 170.

⁴⁶⁵ Kudûrî, s. 170.

yükümlüdür. Aynı şekilde, ürünü sözleşmede belirtilen şartlara göre kabul etmek de alıcıya aittir. Bu durumda, alıcı ürünü reddetse bile ürünü almak zorundadır. Satıcı, sözleşmede belirtilen ürünlerden daha kaliteli ürünler sunarsa, alıcının kabul etmesi gerekir. Ancak, satıcı ek ücret talep edemez.⁴⁶⁶

Talebe ve miktara göre ürünler öngörülen süreden önce teslim edilebilir. Ancak müşteri kabul etmeyi reddederse o zaman zorlanamaz. Satıcı, yoksulluk nedeniyle malları tedarik edemezse, o zaman satıcı ekonomik olarak kendi kendine yeterli hale gelene kadar ona zaman vermek zorunda kalacaktır. Satıcı bey-i selem sözleşmesindeki ürünü zamanında tedarik edemezse, bu durumda tazminat alıcının ürünün bedelini ödediği günden itibaren geçerli bir gelir olarak kabul edilmeyecektir. Ancak, ürün zamanında "belirtilen yerde" teslim edilmezse, tedarik tarihinden itibaren tazminat ödenebilir. Satıcı, tam veya kısmî ürün eksikliğinden dolayı pazardaki tüm ürünleri toplayamazsa, alıcının aşağıdakilerden birini seçme hakkı olacaktır:

- Satıcı, ürün piyasaya çıkana kadar bekleyecektir,
- Sözleşmenin iptali ve paranın iadesi mümkün olacaktır,
- Alıcı sözleşmede belirtilen ürünü değiştirir ve diğer ürünleri kabul edebilir.

Ayrıca selem şeklindeki para birimlerinin vadeli alım satım geçerli değildir. Metalik para biçimi olan fülus, metal içeriklerinden dolayı alım satım için kullanılabilir. Ancak banknotlar, kendileri için değil, yalnızca değişim ve ödemeler için aranan 'bedel'dir. Selem aracılığıyla heterojen para birimlerinin değiş tokuşuna izin vermek, açık bir riba kapısını açacaktır. Selem satışının amaçları para birimleri değil, ticaret mallarıdır, çünkü bunlar parasal değerler olarak kabul edilir ve bunların değişimi "bey'us-sarf" kuralları kapsamında kabul edilir.

⁴⁶⁶ Kudûrî, s. 171.

3.2. İslâmî Bankalarda Selem Akdi Uygulamaları

Selem akdi, İslâmî bankacılığın bir yatırım yöntemidir. Bu süreçte banka, müşteriden gelecek mahsul veya ürünü öngörülen fiyattan satın alır ve müşteriye ürünün değerini peşin verir. Müşteri, ürünün fiyatını bankadan alır ve belirtilen zamanda ürünü banka için temin eder. İslâmî banka bu gibi ürünleri doğrudan çalışanlarına, üçüncü kişiye, kuruluşa, yatırım müşterisine, kuruma veya pazara satmak üzere düzenler. Bu durumda, alış fiyatı ile satış fiyatı arasındaki fark bankanın kârıdır. Genellikle alış fiyatı selem bazında düşüktür. Böylece banka zarardan korunabilir.

Satıcının "bey-i selem" anlaşmasına göre ürünü üretmemesi veya tedarik etmemesi durumunda, banka tarafından satıcıya ödenen avansı tekrar bankaya iade etmek zorunda kalacağı kayıt altına alınmalıdır. Burada müşteriden ilk satın alma bey-i selem satışı olarak sayılır ve bankanın ikinci satışı genel bir işlemdir.

Bazı İslâmî bankalar ihracata yönelik konfeksiyon/hazır giyim ürünlerindeki finansman için bu yöntemi uygulatırlar. İhracatçılar, Avrupa-Amerika da dâhil olmak üzere dünyanın farklı ülkelerinden giysi üretmek için akreditif alırlar. Kıyafetleri, akreditifle sipariş edildiğı şekilde hazırlamak için işletme sermayesi olarak nakit paraya ihtiyaç vardır. Bu parayla, hazır giyim sektöründe çalışan işçilere maaş, fabrika ve depo kirası, gaz, elektrik faturası vb. maliyetler ödenebilir. Konvansiyonel faizli bankalar bu durumda sabit faizli kredi verirler. İslâmî bankalar bu bey-i selem sistemindeki giysilere güncel sermayeyi sağlıyor. IBBL'ın Şariat Komitesi Kurulu'nun 6 Ağustos 1996'daki 55. Oturumunda alınan kararda selem sözleşme uygulaması usulüne ilişkin kararı şu şekildedir:⁴⁶⁷

Yabancı alıcı, müşteriden kredi mektubu yoluyla belirli sayıda elbise satın alma emri verince, İslâmî banka, satıcıya önceden parayı peşin verip bir miktar elbise alır. Bu durumda İslâmî banka, düşük bir ihracat değeri ile müşterisinden hazır elbise satın alacaktır. Kıyafetlerin sayısı, nitelikleri, detayları, tedarik yerleri vb. sözleşmede açıkça belirtilecektir. Selem anlaşmasını imzaladıktan sonra İslâmî banka, satıcıya malın tam bedelini peşin olarak öder. Banka, tüketiciyi

⁴⁶⁷ IBBL, Shariah Supervisory Committee's Decision, s.74.

yabancı alıcılara veya yabancı müşterilere mal satmak için görevlendirir. Belirtilmiş tarihte, müşteri sevkiyatı tamamlayacaktır. Bu durumda peşin olarak elbiseyi satın alma maliyeti ile yabancı alıcıdan alınan fiyat arasındaki fark İslâmî bankanın kârıdır. Selem sözleşmesinde örneğin; İslâmî bankalar, çimento satın almak için bir çimento fabrikasıyla bey-i selem sözleşmesi yapacaklardır. Anlaşmada, üretilen çimentonun fabrika deposunda banka adına ayrı olarak depolanacağı belirtilmelidir. Banka, menkul kıymetleri veya ipotekleri fabrikadan malları alma garantisi olarak kabul edebilecektir. Banka, çimento veya parayı fabrikadan banka adına satmak için bir temsilci veya avukat tayin edebilir. Bu durumda banka, aracının bankanın belirlediği fiyattan daha düşük bir fiyata satamayacağı şartlar koyabilir.

Tablo 5

Bey-i Selem ve Bey-i Murabaha Arasındaki Farklar

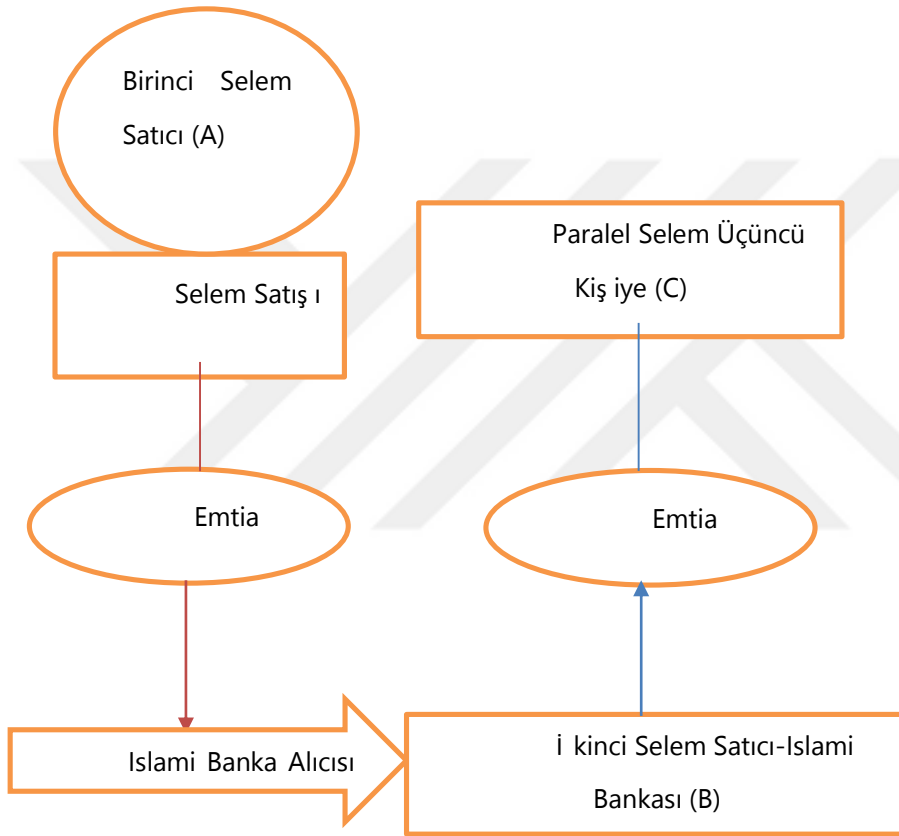
Bey-i Selem	Bey-i Murabaha
1. Satın alınan mallar ertelenir, fiyatı yerinde ödenir.	1. Satın alınan mallar yerinde teslim edilir, fiyat yerinde veya ertelenmiş olabilir.
2. Fiyatın tamamı önceden ödenmelidir.	2. Fiyat yerinde veya ertelenmiş olabilir.
3. Selem belirli bir emtia içinde icra edilmez, ancak emtia şartnamelerde belirtilir.	3. Murabaha, belirli bir emtia içinde infaz edilebilir.
4. Yerinde teslim edilmesi gereken şeylerle ilgili olarak etkilenemez, buğday ve arpa arasında selem sözleşmesi gibi.	4. Murabaha bu şeylere uygulanabilir.

Paralel selem diye benzer başka bir sözleşme de mevcuttur.⁴⁶⁸ BMB İslami Bankacılık Kılavuzu'nun 5/5 maddesinde, bey-i selem ilk sözleşmesinde verilen ürüne göre satıcının mallarını satın almak amacıyla üçüncü tarafla paralel bir selem sözleşmesi yapması gerektiği belirtildi.⁴⁶⁹ Çünkü satıcı önce sözleşme görevlerini yerine getirir. Bu durumda ilk satın alma sözleşmesinde satıcısı, ikinci sözleşmede alıcı olarak kabul edilecektir. Bu durumda, selem sözleşmesinin alıcısı ikinci sözleşmenin satıcısı olarak sayılacaktır. Örneğin, 'A' 31 Aralık'ta teslim etmek üzere Selem ile "B" den 100 torba buğday satın almışsa, 'A', 31 Aralık'ta

⁴⁶⁸ STN-10.3.1.2, **AAOIFI** 2002, s. 170.

⁴⁶⁹ Bangladesh Bank, Guidelines for Islamic Banking, s. 13.

kendisine 100 torba buğday teslim etmek için 'C' ile paralel bir Selem sözleşmesi yapabilir. Ancak paralel selem ile 'C' ile temasa geçilirken, buğdayın 'C'ye teslimi 'B' den teslim alınması şartına bağlanamaz. 'B', malları 31 Aralık'ta teslim edemezse, 'A'nın yine de 100 torba buğdayı 'C' ye teslim etmesi gerekir. Torbaların 'B' tarafından teslim edildiğini, ancak kusurlu olduklarını ve ardından 'A'nın malları doğru özelliklerle 'C'ye teslim ettiğini varsayalım.

Şekil 11. Paralel Selem Sözleşmesi

Selemin diğer kuralları ve yönetmelikleri paralel bey-i seleme de uygulanır. Başka bir örneği demir ve öğütme fabrikaları üzerinden verelim. Bu işlemle, şirketin demir levha vb. hammadde alımlarında finansal yardıma olan ihtiyacı karşılanmaktadır. Böyle durumlarda üretim ve pazarlamaya kadar olan süre boyunca, şirket konvansiyonel bankadan faiz almaktadır. Hâlbuki İslâmî banka onları selem temelinde finanse edebilir. Banka fabrikalardan demir, çubuk ve üretken ürünler için selem temelinde avans alır. Selem anlaşmasında ürünün

değeri, miktarı, arz yeri, zamanı vb. belirtilir.⁴⁷⁰ Sözleşmenin ortasında İslâmî banka, ürünleri satıcı olacağı başka bir müşteriyle satmak için paralel selem sözleşmesi yapar. Bu sözleşme belgesi, selem sözleşmesi veya bankanın diğer banka düzenlemeleri ile aynı koşulları içerecektir.

Bangladeş'te 'mikro finans'ın genel olarak çiftçileri kollaması gerektiğinden, selem sözleşmesi ile uğraşmayı amaçlayan bir kuruluşlar ağı oluşturmaya ihtiyaç vardır. Çiftçilere yardımcı olmak için bey-i selem en iyi ürünlerden biridir. Bey-i selem, ihracatçıların ve tüm satıcıların gelecekteki işlerini, tarımsal ürünlerin bilinen miktarı, kalitesi ve fiyatları ile planlamasını sağlar. Ayrıca, çiftçilerin tarımsal ürünlerinden tanınan geri dönüşlerini, hasatları için öngörülemez piyasa fiyatlarına karşı mücadelenin yanı sıra tarım yapmak için faiz getiren kredi yüklerinden kurtulmaları için güçlendirir.

4. İSTİSNÂ' AKDİ

4.1. İslâm Hukukunda İstisnâ Akdi

İstisnâ, Bangladeş'teki çoğu İslâmî banka tarafından kullanılan bey' (alım-satım) kategorilerinin son kısmıdır. Diğer üç kısım yani bey-i murâbaha, bey-i müeccel ve bey-i selem yukarıda açıklanmıştı.

İstisnâ' kelimesi istifal babından olup Arapça "sun'un" (صنع) kelimesinden türetilmiştir. Sun'; yapım, hazırlık vb. anlamına gelir. İstisnâ' akdi (الاستصناع), "müşterinin ödeyeceği bedel karşılığında bir sanatkârın, üzerinde anlaştıkları şeyi imal etmeyi taahhüt ettiği bir akittir".⁴⁷¹ Bu çerçevede fıkıhta geçen istisna', İslâm borçlar hukukundaki muâmelât sözleşme türünün adıdır, sanatkârlar ile alıcı arasında yapılan ve özellikleri belli bir ücret karşılığında belirlenen bir şeyin üretilmesiyle alakalı bir akittir.⁴⁷² İslâmî bankalar ve finans kuruluşları tarafından binalar, alışveriş merkezleri, apartman daireleri ve villalar gibi gayrimenkullerle ilgili faaliyetlerin yanı sıra uçak, gemi ve fabrika makineleri gibi üretim

⁴⁷⁰ IBBL, Shariah Supervisory Committee's Decision, s.75.

⁴⁷¹ İbn Kudâme, **el-Muğnî**, C. III, s.466.

⁴⁷² Şirbînî, **Muğnî'l-muhtâc**, C. II, s.102-120; bk. Hamza Aktan, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Diyanet vakfı, c.XXIII, 2001, s. 393.

faaliyetlerini finanse etmek için yaygın olarak kullanılmaktadır. İbn Nuceym (970/1563), *Bahrü'r-Râik* adlı ünlü fıkıh eserinde şöyle demektedir: "Bir şeyi meydana getirmek ya da siparişte bulunmak" demektir. Çünkü üreticiden, sipariş verilen ürünün hazırlanması istenmektedir.⁴⁷³

İslâmî terminolojide müşteri, diyelim ki bir terziden elindeki paraya göre veya vasıflarını belirttiği bir elbise dikmesini talep edip terzi de bu teklifi kabul ederse bu durumda müşteri terzinin rızasına uygun olarak parayı nakit veya bir kısmını peşin diğer kısmını iş bitiminden sonra ödeyebilir. Bu alışveriş İslâm hukukuna göre âlimlerin icması ile caizdir. Böyle bir alışveriş kültürü insanlar arasında uzun zamandan beri yaygın olarak vardır. Hanefilerde istisna' ayrı bir sözleşme olarak değerlendirildiğinden, mezhep doktrininde sözleşmenin tanımı ve hukuki niteliği hakkında çok detaylı bilgiler yer almaktadır. Mezhebin klasik kaynaklarında istisna' genel olarak "işlenmiş olması kaydıyla ayrı bir aynın satışı", bazen de "ayrı bir ayn sarf edilen işçilik satışı" olarak tanımlanmaktadır.⁴⁷⁴ Ayrıca İmam Züfer'e göre kıyasen caiz olmasa bile istihsanen caizdir. İstisna akdi İmam Züfer'e göre olmayan şeyleri satmak demektir. Âlimler, insanlar arasında uzun süredir yaygın olan istisna' akdini caiz görerek kıyas yönüne itibar etmediler.

Hanefî âlimlerden İmam Kâsânî, "akdü'l-istisnâ" hakkında şöyle der: "Bu sözleşmede selem ve kira sözleşmesi olmak üzere iki tür hukuki anlaşma vardır. Çünkü selem zimmetteki malı teslim için yapılan bir anlaşmadır. Kira sözleşmesinde ise usta kişi yaptığı iş karşılığında kiralanmış olur. Yukarıdaki iki ticari işlem İslâm hukukuna göre caizdir."⁴⁷⁵ İslâm hukukunun temel kaynaklarından biri olan kıyas'ın genel ilkelerine göre, istisna' sistemi caiz değildir. Çünkü bu akitte elinde olmayan ürünü insanlara satma işlemi vardır. Hz. Muhammed, elinde olmayan ürünlerin satılmasını yasakladı. Buna rağmen İslâm hukukçuları, insanların ihtiyaçları nedeniyle bu akdin bu yasak kapsamının dışında olduğunu beyan etti. İslâm hukukçularına göre İslâm'da istisna sözleşmesinde

⁴⁷³ İbn Nuceym, s. 442.

⁴⁷⁴ Ali Haydar, **Dürerü'l-hükkâm**, İstanbul 1333, C. I, s.656; bk. Hamza Aktan, **İslâm Borçlar Hukukunda Selem ve İstisnâ' Akitleri** (doktora tezi, 1976), Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi, s. 148-177

⁴⁷⁵ Kâsânî, C. 9, s. 500.

ürün satmak caizdir. Resulüllah döneminde bile ürünlerin sipariş üzerine hazırlandığı bilinmektedir. Bu durumda, satıcı üreticinin istediği ürünü kendisine verilen detaylara göre imal edeceği ve satıcı tarafından belirlenen fiyatın müşteri tarafından ödeneceği sonucuna varır. Sözleşme yapıldıktan sonra üretici ürünü imal eder ve alıcı ürünün parasını öder.⁴⁷⁶ Hadis-i şeriflere göre Resulüllah'ın istisna' sözleşmesini kullanarak kendisi için iki şey yaptırdığını görmekteyiz. Bunlardan birincisi caminin minberi, diğeri ise devleti temsil etmek için mühür olarak kullandığı yüzüktür.

Abdullah İbn Ömer'den rivayet edilen bir hadise göre Resulüllah istisna olarak altın bir yüzük yaptırıp o yüzüğü kullandı. Yüzüğü avucunun içinde gizlerdi. Sahabeler yüzüğü onun gibi yapmaya başladı. Bir gün Resulüllah yüzüğü çıkarıp kenara koydu, bu yüzüğü kullandığını ve bundan sonra kullanmayacağını söyleyerek attı. Onu gören sahabeler de parmaklarından yüzüğü çıkarıp attılar.⁴⁷⁷

Ahmed b. Hanbel'in Müsned adlı eserinde bu hadisi şöyle nakletmektedir: "Bir yüzük yaptım ve içindeki deseni hiç kimsenin yapmayacağı bir şekilde tasarladım."⁴⁷⁸ İkinci hadiste Ebu Hazim tarafından şöyle rivayet edilmiştir: Bir kişi Sehl b. Sa'd'a geldi ve caminin minberi hakkında sordu. Sehl şöyle cevap verdi: Peygamber bir kadına bir sahabi gönderdi. Kadını sahabi aracılığıyla sipariş vererek bir minber yapılması gerektiği konusunda bilgilendirdi. Minber hazırlanıp Peygamber'e gönderildiğinde Resulüllah onu camiye yerleştirdi ve üzerine oturdu.⁴⁷⁹

Bu iki hadis iyi bir şekilde incelenirse hiçbir izahata gerek kalmadan, bu iki şeyin, bedeli ödenip satın alınan ticari bir ürün olarak yapıldığı görülebilir. Bu nedenle bu iki hadisin bey-i istisnaya delil getirilebileceği açıktır. İmam Buhari'nin bu hadisleri farklı bölümlerde zikrettiği görülmektedir. Hadis, Kitabü'l-Büyû kitabında ve "Babu'n-Neccar" başlıklı kısımlarda zikredilir. Ayrıca Kitabü'l-Büyû bölümündeki bir hadiste de "marangoza bir ürün siparişi verilerek yapılan ürünün

⁴⁷⁶ Rahman, s. 120.

⁴⁷⁷ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 10, s. 338.

⁴⁷⁸ Ahmed b. Hanbel, C. 7, s. 348.

⁴⁷⁹ İbn Hacer el-Âskalânî, C. 4, s. 383.

satıldığını” konu edinen bir hadis nakledilmiştir. Aksi takdirde bu hadisi Kitabü’l-Büyû bölümünde zikretmenin hiçbir mantığı olmaz. Bu tür bir satış yöntemiyle Cahiliye dönemindeki insanlar ticaret yapmakta olup insanların siparişe satış yapmaları gerekmektedir, onun için Hz. Peygamber buyurdu ki; “Kişinin, elinde mevcut olmayan şeyi satması ancak istisna’ durumunda kabul edilebilir.” Bu sebeple böyle bir satışın caiz olması konusunda icma vardır” denildi.⁴⁸⁰ Hanefi usul kitapları istisna’ akdini geçerli olarak kabul etmiştir⁴⁸¹ Böylece tüm mezheplerin istisnanın caizliği hakkında ittifak ettiği açık olup herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Seyyid Sâbık, Fıkhu’s-Sünne adlı kitabında bu konuyu şöyle yorumlamaktadır: “Bu tür alışverişlerin yasaklanması Cahiliye dönemindeki bazı sebeplerden kaynaklanmaktaydı, caiz olmaları için belirli şartlar vardır. Bunlar; ürünün özelliklerini belirtmek, ürünü yapan kişiden kaynaklanacak hataların onun tarafından karşılanacağını taahhüt edilmesi vb. böylece alıcı ve satıcı arasında anlaşmazlık halledilmiş ve istisna’ akdinin caiz olmaması problemi giderilmiş olur.”⁴⁸²

Diğer hukuk sistemlerinde olduğu gibi hukuki işlemlerde güven ve istikrarın sağlanması İslâm hukukunda da temel bir ilkedir. Dolayısıyla çağdaş yazarların konuya yaklaşımı bu çizgidedir ve taraflardan birinin ölümünden sonra sözleşmenin feshedilmesi hükmü benzer nedenlerle klasik doktrinde kabul edilmemektedir. Ayrıca tarafların haklarını koruyan bir cezai hükmün uygulanması kabul edilir. Yangın, deprem, sel vb. afetlerde, savaş vb. ödemeyi engelleyen durumlarda sipariş verenin sözleşmeyi erteleme veya feshetme hakkına sahip olacağı kabul edilmiştir.⁴⁸³

⁴⁸⁰ Zuhaylî, C. 1, s. 744.

⁴⁸¹ Serahsî, *Usûli’s-Serahsî*, C. 1, s. 98.

⁴⁸² Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, **Akdü’l-istisnâ’ ve medâ ehemmiyyetihî fi’l-istişmarâtî’l-İslâmiyyetî’l-mu’âşıra**, Mecelletü Mecma’i’l-fıkhî’l-İslâmî, C.2, Cidde,1992, s. 227.

⁴⁸³ Hamza Aktan, s. 168-169.

4.2. İslâmî Bankalarda İstisnâ Akdi Uygulamaları

BMB'nin İslâmî Bankacılık Kılavuzu 5/6 md.de istisna şu şekilde açıklanmıştır: "Bir alıcı ile satıcı arasında, alıcının şartnamesine göre belirli malları üretmeyi ve tedarik etmeyi taahhüt ettiği sözleşmeye istisnâ denir.⁴⁸⁴ İstisnâ sözleşmesi, bir üretici veya fabrika sahibi, bir kişi veya kurum tarafından kendisine belirli malları belirli bir müzakere fiyatından üretme teklifini kabul ettiğinde yapılır. AAOIFI'ye göre istisnâ, imalatçı veya taahhüt eden yüklenici tarafından tamamlandıktan sonra müşteriye teslim etme yükümlülüğü ile üretilen veya inşa edilecek belirli ürünlerin satış sözleşmesidir.⁴⁸⁵

1412/1991 Yılında Cidde'deki İİT Fıkıh Akademisi'nde düzenlenen 7. konferansta bey-i istisnâ' sözleşmesini meşrulaştırmak için bir anlaşma yapıldı. Bu tür bir anlaşmaya ihtiyaç duyulmasının sebebi, insanların bunu uzun süredir uygulamış olmalarıdır. Eğer istisnâ sözleşmesi caiz olmaz ise insanlar günlük yaşamlarında büyük bir sorunla karşı karşıya kalır.⁴⁸⁶

Bu bağlamda Fıkıh Akademisi'nin 7/3/67 sayılı kararında akdu'l-istisnâ' veya siparişe ürün yapma sözleşmesiyle ilgili olarak akademide yapılan tartışmalarda İslâm hukuku prensiplerine dayanarak insan refahı için ticari işlem sözleşmelerine odaklanma, bunun için sanayileşme ve İslâmî dayanışmaya teşvik etme vurgusu yer almaktadır. Akademi şu iki sonucu çıkardı:

a. Birincisi: İstisnâ' sözleşmesi şartları tamamlanırsa her iki taraf da bu şartları takip etmek ve hükümlerine riayet etmek zorundadır.

b. İkincisi: İstisnâ' sözleşmesinde aşağıdaki şartlar belirtilmelidir:

- Ürünün türü ve niteliği ile ilgili detaylar verilmelidir
- Teslimatın "zamanı" belirtilmelidir

⁴⁸⁴ Bangladesh Bank, Guidelines for Islamic Banking, s. 13.

⁴⁸⁵ Shariah Standards No 10, 'İstisna' **Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions**, 2004-05, Bahrain: Manama, Appendix C: Definitions, s. 174.

⁴⁸⁶ Rahman, s. 124.

- İstisnâ sözleşmesinde tüm fiyatlar vadeli ödeme dâhilinde bırakılıp sabit taksitler halinde ödenebilir.
- Acil bir durum yoksa her iki tarafın da rızası ile yeni şartlar eklenebilir.

Bu nedenle, İslâmî banka sistemine göre bey-i istisnâ' meşru ve İslâm hukuku onaylı bir pazarlama yöntemidir.

İslâmî bankalar, istisnâ' yöntemini izleyerek çok farklı şekillerde yatırım yapabilir. Genellikle İslâmî bankalarda uygulamak için bazı yöntemler görülmektedir. İstisnâ sözleşmesi, imalatçı veya fabrika sahibi, kendisi veya bir kişi tarafından kendisine pazarlıkla belli bir fiyata ve belirli malları üretmek için kendisine verilen teklifi kabul ettiğinde başlar. Birinci örnek: Yabancı bir ithalatçı, giysi ürünlerini Bangladeş'ten ithal etmeye karar verdiğiğinde Bangladeşli bir ihracatçı ile anlaşma yapar. Sonra Bangladeşli şirket; kıyafet, iplik, düğme vb. için malzeme satın almak amacıyla yeterli paraya sahip olmadığını görüp, sermayeyi yönetmek için bir bankaya gider. O zaman banka şirkete ihracatçı olmayı teklif eder ve bey-i istisnâ sözleşmesi temelinde elbiseyi tedarik etmek için para verir. Ardından, üretim şirketi ve banka, siparişleri banka adına almak için ithalatçı ihracatçı ile temas kurar. Bundan sonra banka, bu ürünle ilgili ithalatçı ile ürünler hakkında görüşür ve firmaya üretmesini emreder. Aynı zamanda banka, hazır giyim şirketine giysi, iplik, düğme vb. malları satın almak için peşin para verir. Ardından, ürün yapıldığında banka o ürünün sahibi olur ve kendi girişimiyle ürünü satarak gelirini kazanır.

İkinci örnek: Bazen, ihracatçı mal üretmek için nakit paraya ihtiyaç duyar, bu durumda banka, şirketin talebi olarak nakit para sağlama temelinde şirket ile ortak olmayı teklif eder. Mesela, şirkete 20 bin gömlek siparişi verildi, her gömleğin fiyatını 5 dolar kabul edelim. Ancak şirketin 20 bin adet gömlek üretecek kadar parasının olmaması nedeniyle, bankaya başvuru yapar ve banka her gömleği 4,5 dolar sayıp şirketten 50 bin dolar fiyatla yaklaşık 12 bin gömlek satın alır. Ardından banka şirketle ortaklık kurar. Böylece banka, ürünü ihraç ederek gömleklerin her birinden 50 kuruş kazanç elde eder.

Satıcının mal veya hizmetleri kendisinin temin edeceği sözleşmede belirtilmemişse, üçüncü şahıs tarafından üretilen ya da temin edilen mal veya hizmetleri almak için üçüncü şahısla başka bir sözleşme yapabilir. Böyle bir sözleşmeye paralel istisna denir. İstisnâ sözleşmesi, bir üretici veya fabrika sahibi, bir kişi veya kurum tarafından kendisine belirli malları belirli bir müzakere fiyatından üretme teklifini kabul ettiğinde yapılır. Burada siparişi veren kişiye mustasni, siparişin alıcısına sâni' ve siparişe göre üretilen mallara masnu' denir. Hâkim gümrük ve uygulama kapsamında üretilen veya imal edilen malların imalatı veya üretimi için verilen bir siparişi istisnâ sözleşmesi olarak değerlendirecektir. Bangladeş dâhil tüm dünyadaki emlak ve inşaat şirketleri ile ilgili tüm sözleşmelerin aslında "bey-i istisnâ"ya dayandığını belirtmekte fayda vardır. İstisnâ ve selem sözleşmeleri her ikisi de belirli bir nesnenin gelecekteki teslimatını içerir. Bu iki sözleşme içerik olarak çoğunlukla benzerdir ancak temelde farklılıklar vardır. Aşağıdaki tablo 6'da istisnâ ve selem arasında farklar gösterilmektedir.

Tablo 6

İstisnâ ve Selem Arasında Farklar

Bey-i istisnâ'	Bey-i selem
1. Konu, üretim gerektiren bir şeydir.	1. Konu herhangi bir şey olabilir.
2. Fiyatın tamamının peşin ödenmesine gerek yoktur.	2. Fiyat geçersiz olmadığı sürece her halükârda tamamen önceden ödenmelidir.
3. Teslimat zamanının belirlenmesine gerek yoktur.	3. Teslimat süresi, satışın önemli bir parçasıdır.
4. İmalatçı çalışmaya başlamadan önce sözleşme iptal edilebilir.	4. Sözleşme tek taraflı olarak iptal edilemez.
5. Üretici ya kendi malzemelerini kullanır ya da mevcut değilse sipariş edilen malları yapmak için alır.	5. Malzeme müşteri tarafından sağlanır ve üretici sadece işçiliğini ve becerisini kullanır.

BMB istisna ürünleri için bazı şartlar koydu ve yönergeler yayınladı. İstisnânın koşulları ve özellikleri aşağıda sıralanmıştır: ⁴⁸⁷

⁴⁸⁷ Bangladesh Bank, Section V, s. 13.

a) İlgili sözleşme, daha sonra herhangi bir yanlış anlaşılma oluşmaması için üretilecek malların türü, sınıfı, miktarı ve özellikleri gibi ayrıntıları içermelidir.

b) Fiyatın ödeneceği zaman, ödeme tablosu ve bunun ayrıntıları önceden belirlenecektir.

c) Tedarik edilecek malların ne zaman, nerede ve kim tarafından üretileceği açıkça belirtilmelidir.

d) Her iki tarafın da mutabık kalması halinde, ödeme kısmen veya tamamen satıcıya peşin olarak yapılabilir veya kararlaştırılan sürede ödenmek üzere ertelenebilir.

e) Genel olarak malların istisnâ sözleşmesi kapsamında tedarik edilmesi için zaman çerçevesi zorunlu değildir. Zaman çerçevesi belirlenmeden yürütülebilir. Ancak taraflardan biri banka olduğunda, gelecekte herhangi bir anlaşmazlığı önlemek için malların tedarikine ilişkin zaman çerçevesi belirlenmelidir.

f) Karşı tarafın zarar görmesine neden olan sözleşme şartlarına aykırı davranan taraf aleyhine istisnâ sözleşmesinde öngörülen tazminat koşulu yer alabilir. Ancak herhangi bir geçerli nedenle veya kaçınılmaz durumlar nedeniyle olursa hiçbir tarafa tazminat ödettilmez.

g) Çağdaş hukukçulara göre istisnâ davasında tazminat meşru gelir olarak kabul edilebilir.

Paralel istisna sözleşmesinin ana özellikleri aşağıdaki gibidir:⁴⁸⁸

i) Paralel İstisna sözleşmesi başarısız olsa bile asıl istisna sözleşmesi geçerliliğini korur ve satıcı, istisna sözleşmesinde belirtilen mal veya hizmetleri üretmek ya da temin etmekten kanuni olarak sorumlu olacaktır.

ii) İstisnâ ve paralel istisnâ sözleşmeleri iki ayrı sözleşme olarak ele alınır.

⁴⁸⁸ Bangladesh Bank, Section V, s. 14.

iii) İstisnâ sözleşmesi kapsamındaki satıcı, alt sözleşmenin başarısızlığından sorumlu kalacaktır.

İslâmî banka ve müşteri daha sonra, müşterinin nihai alıcı ve bankanın da satıcı olduğu bir istisnâ sözleşmesi imzalar. İslâmî bankanın bir varlığı üretme kapasitesi olmadığından imalatçı ile ikinci bir istisnâ sözleşmesi yapar, burada bir alıcı olarak hareket eder ve nihai alıcıyla üretici ile yapılan ilk sözleşmede istenenle tamamen aynı olan bir ürün ister. Genellikle bu sözleşmede alıcı, üreticiye tam tutarı ödeyecektir, böylece ikinci istisnânın altındaki fiyat, bankaların kâr elde etmesini sağlayan ilk istisnadan daha düşük olacaktır.

İslâmî banka, projenin zamanında teslim edilmesini ve şartnameleri karşılanmasını sağlamak için müşteri ile bir vekâlet sözleşmesi yapar ve bu sayede müşteri, imalat sürecini izlemek için bankanın vekili olarak hareket eder. Müşterinin isteği olduğu için başlangıçta müşteri, ürünün gerekli özellikleri karşıladığından emin olabilir. Dolayısıyla bu düzenleme, teslimat riskini ve varlığın kalitesini azaltabilir. Müşterinin ayrıca, ürünlerini herhangi bir riske karşı güvence altına almak için tekâfül düzenlemesine girmesi gerekecektir. İmalat sürecinin sonunda üretici, ürünü bankaya teslim edecek ve banka ürünü müşteriye devredecektir. İstisna sözleşmesi iki durumda tamamlanmış olur. Bunlar, istisna ürünün kararlaştırılan şartnameleri karşılayıp karşılamadığına bakılmaksızın müşteri tarafından kabulü ve alıcı tarafından kararlaştırılan fiyatın tam olarak ödenmesidir.

IBBL Şariat Komitesi, istisnâ' sözleşmesinin konut, inşaat ve ileri teknoloji endüstrileri, uçak, otomobil, gemi ve fabrika ekipmanı gibi özelliklere göre inşa edilebilen veya imal edilip denetlenebilen çeşitli endüstriyel üretim türleri için geçerli olduğunu açıklamıştır. İstisnânın üçüncü bir şahısla, örneğin İslâmî Finans Endüstrileri (İFE) ile paralel bir sözleşmesinin olması durumunda bu, İFE'nin ürünü inşa etmediği anlamına gelir. Tüm taraflar, ürünlerin tesliminin ve taksitlerin ödenmesinin karşılıklı anlaşmaya dayalı olmasını sağlamalıdır. Ortaya çıkabilecek sorunlar ve zorluklar, üreticinin üretilen ürünü, üzerinde anlaşılan tarihte teslim edememesidir. Bu durumda yatırımcı olarak sorumlu olan İFE olacaktır. Paralel istisnada bir tarafla orijinal istisna sözleşmesi imzalayan alıcı

veya satıcı, üçüncü tarafla yapılan anlaşmanın başka bir anlaşma olduğunun emin olmalıdır. Müşteri, istisnâ sözleşmesinin imzalanması ile hammadde, işletme sermayesi ve diğer genel giderler için finansman alabilir.

Peki, istisnâ Bangladeş'teki pek çok İslâmî banka tarafından kısmen uygulanıyor olsa da popülerliği neden diğer İslâmî finansman işlemlerinden (murâbaha vb.) daha az? Çünkü istisnâ sözleşmesi yüksek riskli kabul edilir ve istisnâyla karşılaştırıldığında diğer İslâmî finansman işlemleri daha mantıklı. Doğası gereği ve yönetim açısından istisnâ, diğer işlemlerden nispeten daha risklidir. Bu durum, işlemi cazip olmaktan çıkarır. Eksik mülkle ilgili her şey olabilir ve bankalar bu riske gerçekten maruz kalmazlar. Benzer şekilde, istisnâ', bankaların yüksek riskli olarak algılanan herhangi bir düzenlemeyi üstlenmek konusunda isteksiz olması nedeniyle daha az bilinmektedir.

5. İCÂRE AKDİ

Murabaha, müeccel, selem ve istisna gibi bey' kategorileri tartışıldıktan sonra icâre kısmı hem Şeriat'a uygunluğu hem de Bangladeşli İslâmî bankaların uygulaması açısından tartışılacaktır.

5.1. İslâm Hukukunda İcare Akdi

Kira akdi (الإجارة), "Mâlikin mülkü üzerindeki menfaatin kullanımını belli bir bedel karşılığında belli bir süreyle başka bir şahsa (المستجر), devretme mükellefiyeti doğuran bir akittir. Mecelle'nin 405. maddesinde tarif edildiği üzere; "Belli bir menfaati, belli bir bedel karşılığında temlik etmektir."⁴⁸⁹ İcâre Arapça bir kelimedir. Kelime (اجر) kelimesinden türemiştir. Paranın ödenmesi, kira, geri ödeme vb. anlamlara gelmektedir.⁴⁹⁰ Yani icâre, İslâm borçlar hukukunda cins ve miktar bakımından bilinen bir menfaati, belirlenen ücret karşılığında mülk olarak

⁴⁸⁹ Ebû Dâvûd, "Büyû", s.31-35; bk. İbn Hazm, el-Muḥallâ, C. IX, s.3; bk. Kâsânî, Beda'i, C. IV, s.173.

⁴⁹⁰ İbn Manzûr, s. 10.

verme işlemidir.⁴⁹¹ Ancak, daha yaygın olarak "kiralama" şeklinde kullanılır.⁴⁹² Kişinin, herhangi bir ücret karşılığında belirli bir menfaatten yararlanma hakkıdır.⁴⁹³ Ya da bir ödül karşılığında bir kişiden ya da nesneden yararlanma hakkını elde etmektir.

İslâm hukuk terminolojisine göre maldan yararlanan kişiye "müeccir" malın sahibine "müstacir ve yapılan sözleşmeye "me'cur" denilir. İslâm'dan önce Arap toplumunda gayrimenkul ve taşınır mal, hayvan ve köleleri ücretli kiralama ve ücretli iş gücü çalıştırma geleneği yaygındı. İslâm dini, onların bu teamüllerinde radikal bir değişiklik yapmak yerine sözleşme formlarına müdahale ederek ve bunları ahlaki çerçeve ile donatarak devam ettirdi. Kur'an-ı Kerim'de 'ecir' kelimesine ilişkin açık bir hüküm yoktur. Ancak 105 yerde tekil ve çoğul olarak geçen "mükâfat" kelimesi, genel olarak öteki dünya ödülleri ve mükâfatlara, çok az ayette de dünyevi mükâfatlara ve ücretlere atıfta bulunmaktadır.⁴⁹⁴ Eski Mısır'da kullanılan kira sözleşmesine atıfla Allah şöyle buyurmuştur: **"Kızlardan biri, 'Babacığım, onu ücretle tut. Herhâlde ücretle tuttuklarının en hayırlısı, güçlü ve güvenilir olan bu adam olacaktır' dedi."**⁴⁹⁵ Âyette Hz. Şuayb'ın kızının, babasından Hz. Musa'yı bir işçi olarak almasını istediği anlatılmıştır. Başka bir âyette eski toplumda kiracılığın başlaması hakkında şöyle buyrulmuştur: **"Yine yola koyuldular. Nihayet bir şehir halkına varıp onlardan yiyecek istediler. Halk onları misafir etmek istemedi. Derken orada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Salih kul, hemen o duvarı doğrulttu. Mûsâ, 'İsteseydin bu iş için bir ücret alırdın' dedi."**⁴⁹⁶

Başka bir âyette Allah Teâlâ şöyle buyurmuştur: **"Onları (iddetleri süresince) gücünüz nispetinde, oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun. Onları sıkıntıya sokmak için kendilerine zarar vermeye**

⁴⁹¹ Kahraman, s. 104.

⁴⁹² Süyûtî, el-Câmi'u'l-kebîr, C. I, 354; bk. Ali Bardakoğlu, "İcâre" TDV **İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, 2000 c.XXI, s. 380.

⁴⁹³ İbn Hacer el-Âskalânî, s. 162.

⁴⁹⁴ Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ Ebû Zehre, **el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'akd**, Kahire: 1977, s.58-59; bk. Muhiddin Bağçeci, 'Ecir', **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, c.X, 1994, s. 383.

⁴⁹⁵ Kasas, 26/26.

⁴⁹⁶ Kehf, 18/77.

kalkışmayın. Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin. Sizin için (çocuğu) emzirirlerse (emzirme) ücretlerini de verin ve aranızda uygun bir şekilde anlaşın. Eğer anlaşılamazsanız çocuğu baba hesabına başka bir kadın emzirsin!” ⁴⁹⁷ Bu âyette; erkeklerden, boşadıkları takdirde babalardan, emzirmeleri karşılığında çocuklarının annelerine süt parası ödemeleri istendi. Allah Teâlâ başka bir âyette şöyle buyurmuştur: **“Çocuklarınızı (sütanne tutup) emzirtmek istediğiniz takdirde, sütanneye vermekte olduğunuz ücreti iyilikle vermeniz şartıyla üzerinize günah yoktur.”**⁴⁹⁸ Bu ayette, çocuğun emzirilmesi için babası tarafından başka bir kadına (sütanne) emanet edilmesinde bir sakınca olmadığı vurgulanmıştır.

Ebu Hüreyre'nin rivayet ettiği kudsi bir hadiste Resulüllah, Allah Teâlâ hazretlerinin şöyle dediğini buyurdu: 'Kıyamet günü ben üç kişinin hasmıyım: Benim adıma (yemin) edip sonra aldatan kimse, hür bir kimseyi satıp parasını yiyen kimse, bir işçiye ücretle çalıştırdığı halde ücretini vermeyen kimse.’⁴⁹⁹ Ebu Hüreyre ve Ebu Said el-Hudri'den rivayet edilen başka bir hadiste ise, “İş sahibinin, ücretli çalışanın ücretini belirlemesi gerekir” buyrulur.⁵⁰⁰ Benzer tavsiyeleri Hz. Osman da yapmıştır. Abdürrezzak'ın Musannef'inde Ebu Said el-Hudri'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir: “Bir işçi tutan kimse, daha işin başında vereceği ücretin miktarını ona bildirsin!”⁵⁰¹

Peygamber Efendimiz (s.a.v) döneminden itibaren hukuki işlem türleri temel olarak Kuran ve Sünnetin genel esasları ve dini-ahlaki zeminde bir işleyiş ve İslâm hukuk okulları ile belli bir doktriner yapı kazanmış ve “kira sözleşmesi” başlığı altında ifade edilmeye başlanmıştır. İslâm hukukunda icâre, klasik fıkıh literatüründe bey' sözleşmesinden sonra ikinci sırada yer almaktadır. Özellikle modern hukukta, kira ve iş (hizmet) sözleşmelerinde önemli sayılan ve ücretler için menfaat ve emeğin temlik ve tahsisine konu olan sözleşme türlerini kapsayan

⁴⁹⁷ Talâk, 65/6.

⁴⁹⁸ Bakara, 1/233.

⁴⁹⁹ İbnü'l-Mülakkin, C. 17, s. 570.

⁵⁰⁰ İbn Hacer el-Âskalânî, s. 477; bkz. İbn Hacer el-Âskalânî, *Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm*, s. 270.

⁵⁰¹ Abdurrezzak, C. 6, s. 303.

özel bir sözleşmenin adı haline gelmiştir.⁵⁰² Burada yöntem açısından bir benzetmeden ziyade genel anlamda İslâm hukukunun genel ilkeleri çerçevesinde bir karşılaştırma söz konusudur. Bu nedenle başta Serahsî olmak üzere İslâm hukukçuları bu konuyu genişçe ele aldılar.⁵⁰³ İbn Kudâme, kiralamayla ilgili olarak şunları söylüyor: Her bölgeden insanlar, kira sözleşmesinin meşruluğu konusunda ittifak ettiler. Ancak, sahâbi Abdurrahman b. Âsım buna katılmamıştır. Ona göre kira sözleşmesi geçerli değildir, çünkü o, bunun dolandırıcılık olduğunu düşünmektedir, ama onun bu ifadesi doğru değildir. Bu, insan refahının ihtiyaçlarından dolayı doğmuştur.⁵⁰⁴ İbn Kudâme dışındaki birçok kişi kiralamanın geçerliliği görüşündedir.⁵⁰⁵ Hz. Peygamber'in pek çok sahâbesi bu işi yapmıştır. İbn Rüşd *Bidayetül Müctehid* adlı kitabında şunları söylüyor: "Kira, asrımızda ve ilk dönemdeki tüm hukukçulara göre makbul bir anlaşmadır."⁵⁰⁶ Fıkıh literatüründe icâre akdinin, sözleşme anında henüz mevcut olmayan bir menfaat üzerine tesis edildiği için kıyasa zıt bir muamele olduğu ama zarurete, geleneklere veya teamüle dayalı olarak istihsanen caiz olduğu belirtilmiştir.

5.3. İslâmî Bankacılık Sisteminde Finansal Kiralamayla İlgili Sözleşme Türleri ve Uygulamaları

Finansal kiralama veya leasing, işletmelerin kuruluş veya büyüme dönemine girdiklerinde yatırımlarını gerçekleştirmek için ihtiyaç duydukları orta vadeli finansman yöntemlerinden biridir. Kiralama, mülkün içerdiği kullanım ve fayda haklarının ekonomik olduğu varsayımına dayanmaktadır. Günümüz bankacılığında iki ana kiralama yöntemi öne çıkmaktadır;

- Birincisi kasa kiralama,
- İkincisi ise finansal kiralama.⁵⁰⁷

⁵⁰² Servet Armağan, *İslâm Hukukunda İşçi-İşveren Arasındaki Münâsebetler ve Bazı Düşünceler*, İstanbul, 1982, s. 236.

⁵⁰³ Serahsî, *Mebsût*, C.17, s. 78.

⁵⁰⁴ İbn Ebî Şeybe, C. 11, s. 97.

⁵⁰⁵ İbn Kudâme, C. 6, s. 5.

⁵⁰⁶ İbn Rüşd, C. 1, s. 575.

⁵⁰⁷ Bayındır, s. 132.

Kasa Kiralama: Bankalar sadece finansman odaklı hizmet sunmuyor. Ana hizmet sahası kredi ve finans olmakla birlikte bankaların farklı hizmetleri de vardır ve bu hizmetlerden biri de kasa kiralama.⁵⁰⁸ Ülkemizin birçok ticari bankası, kasanın büyüklüğüne göre yıllık belirli bir ücret karşılığında müşterilerine bu imkânı sunmaktadır. Müşteriler, bankanın sağladığı sıkı güvenlik nedeniyle başta altın, süs eşyası ve diğer önemli belgeler olmak üzere kişisel eşyalarını bankanın emanet kasalarına bırakıp kendilerini çok güvende hissediyorlar.

Kiralık kasa hizmetinin kiracı ve banka açısından biri takım yararları vardır. Kiracı açısından en önemli yararı, başkasının bilmesini istemediği değerli eşya veya kıymetli kâğıtlarını gizlilik içerisinde, güvenli bir ortamda koruma imkanını elde etmiş olmasıdır. Kiralık kasa hizmetinin banka açısından önemli bir getirisi yoktur. Ancak banka bu sayede, tasarruf sahiplerinin güvenini kazanmış ve böylece tasarruflarını kendisi aracılığıyla değerlendirmelerine zemin hazırlamış olur.⁵⁰⁹ Bu uygulamada ortaya çıkabilecek problemlerin sorumluluğunu kimin üstleneceği çok önemli bir sorun olarak ortaya çıkıyor. Müşteri, bankanın istediği gibi hüküm ve koşullara uyacağını imzalarsa hırsızlık, soygun, yangın veya diğer herhangi bir nedenle dolapta bırakılan herhangi bir belge veya değerli eşyanın kaybolmasından veya zarar görmesinden bankayı sorumlu tutamaz. Banka, herhangi bir olay veya hırsızlık durumunda, müşterileri tazmin etme yükümlülüğünden kurtulabilir. Bu, müşterinin haklarını koruyamayan bir hukuktur. Ayrıca, müşterilerin uygun şekilde bilgilendirilip bilgilendirilmedikleri ve imzaladıkları koşulların anlamının farkında olup olmadıkları da tartışılır. Müşterilerin kasasından herhangi bir miktar para alınırsa, banka müşterilere ödeme yapmakla yükümlüdür, çünkü bu zarar bankanın kendi işletme zararı olarak değerlendirilir ve müşterinin depozitosu bankanın sorumluluğundadır. Müşterilerin yatırdıkları parayla kasada depolanan değerli eşyalar arasındaki temel bir fark, bankanın; müşterilerin paralarını ticarete yatırıp çalıştırarak kazanabilmesi, ama müşterilerin dolaplara koyduğu eşyalara yatırım yapamamasıdır. Ayrıca, müşteri zararının tazminini talep ettiğinde banka, dolabında tutulan eşyaların gerçek değerini bilmediği için bunları tahmin edemez.

⁵⁰⁸ Battal, s. 113.

⁵⁰⁹ Bayındır, s. 133.

Müşterilerin güvenlik hakkı göz ardı edilemeyeceği için konu daha yakından incelenmeyi hak ediyor.

Kasa kiralama işleminin caiz olup olmadığının fıkhi açıdan incelenmesi gerekmektedir. Semîha Kalyubi, kiralık kasa hizmet sözleşmesinin fıkıhta örneği olmayan, modern ticari hayatın ortaya çıkardığı yeni bir sözleşme olduğunu söyledi.⁵¹⁰ Ali el-Bârûdî, bu sözleşmenin güvenlik ve koruma amacıyla vedâ ve icâre hükümlerini içerdiği görüşündedir.⁵¹¹ Ancak Battal ve Hamûd gibi modern hukukçuların çoğuna göre bu bir kira sözleşmesidir.⁵¹²

Kasanın kiralınmasını kabul eden görüşün doğru olduğuna ifade eden Bayındır'a göre banka, kendisine ait her kasayı kullanma hakkını ancak belli bir ücret karşılığında kiracıya devrediyor. Kasa genel olarak banka içerisinde yer aldığından, kasanın tüm güvenliği banka ile birlikte bankanın sorumluluğunda kalır. Bu hizmetin doğası gereği kasayı buradan çıkarıp kiracıya teslim etmek mümkün değildir. Dolayısıyla böyle bir sözleşmenin fıkıhta meşru kabul edilen kira sözleşmesine aykırı olmadığı açıktır.⁵¹³

Finansal kiralama: Finansal kiralama, kiracının mülk sahibine bir dizi ödeme yapmasını içerir. Teşebbüsün ve kiralanan varlığın satın alma bedelinin aşılması toplam değerlerden feragat ettiği sözleşmeye dayalı bir düzenlemedir.⁵¹⁴ Leasing, tarih boyunca uzun süredir var olan bir vâkiadır ve sermaye ekipmanı edinmenin bir yolu olarak dünyanın çeşitli yerlerinde yaygın olarak kullanılmaktadır. 1984 yılında keşfedilen 'Clay Tablets, ilk kez, rahiplerin MÖ 2010 yılından itibaren çiftçilere arazi ve tarım araçlarını kiraladığı çiftlik ekipmanı kiralamalarını belgeledi. Daha sonra, 1950'lerin başında, modern kiralama endüstrisi önce Amerika Birleşik Devletleri'nde, ardından 1960'larda Birleşik Krallıkta, başlangıçta ABD'li operatörlerin katılımıyla başladı.⁵¹⁵ Finansal kiralama,

⁵¹⁰ Semîha, **Kalyubi, el-üsüsü'l-Kanuniyye li-amiliyatil-bûnûk**, s. 75.

⁵¹¹ Bârûdî, s. 268.

⁵¹² Battal, s. 113; bk. Hamud, s340.

⁵¹³ Bayındır, s. 134.

⁵¹⁴ Wyman, H. E. 'Financial lease evaluation under conditions of uncertainty', **The Accounting Review**, C.48, Sayı.3, 1973, s.491.

⁵¹⁵ Guojin, Liu, **Finance Leasing In International Trade** (Doktora tezi), The University of Birmingham May 2010, s. 11-12.

çoğu modern ekonomide sermaye mallarını finanse etmenin bir yolu olarak geniş kabul gördü. 1977 yılında İKB tarafından resmi olarak Ortadoğu'da başlatılmış, 1984 Mısır'da ve ÖFK'larla ilgili nihai kanunla 1985 yılında Türkiye'de uygulanmıştır.⁵¹⁶ Bangladeş'te bir ekipman kiralama şirketi kurma fikri ilk olarak Kasım 1983'te Washington DC'de düzenlenen Bangladesh Limited Industrial Promotion and 'Development Company of Bangladesh Limited'in (IDLC) hissedarlarının yaptığı bir toplantıda tartışıldı. Şu anda Industrial Development olarak bilinen ilk ekipman kiralama şirketi 'Bangladesh Limited Leasing Company' (IDLC) 1984 yılında kuruldu. Şirket, Şubat 1986'da faaliyete geçti.⁵¹⁷

İslâmî bankacılık sisteminin yöntemlerinden biri de kiralama işlemleridir. Klasik hukukçular bu konuyu ayrıntılı olarak tartışmışlardır. Bununla birlikte, modern sistemde finansal kiralamada bazı farklılıklar getirilmiştir. İKT'nın İslâm Fıkıh Akademisi de bir üründe iki ortaktan birinin payının sabit bir süre için geçerli olabileceği, taraflardan birinin ortak ürünü belli bir süre için diğer ortaktan kiralamasının da caiz olacağı kararını onaylamıştır.⁵¹⁸ AAOIFI'ye göre İslâmî finans kurumları tarafından kullanılan icâre formlarından biri de "Mülkiyet Devriyle Sonuçlanan Kiralama" (el-icâretü'l-müntehiyyetü bi't-temlîk)dir. Bu, kiraya verenin, kiralanan mülkün mülkiyetini icâre döneminin sonunda veya sözleşme süresi boyunca aşamalı olarak kiracıya devretme taahhüdünü içeren bir kira sözleşmesi biçimidir. Mülkiyetin, sistemde belirtilen yöntemlerden biri aracılığıyla yürütülmesidir.⁵¹⁹ BMB, İslami Bankacılık Kılavuzu 5/7 md.de, icârenın işlevi hakkında, bankanın sahip olduğu herhangi bir ürünün icat, edinme/biriktirme yoluyla kiraya verilme şeklinin icâre olarak adlandırıldığını belirtmiştir. Bu kipte kiracı, bankaya varlıkları / mülkleri kullanmak için belirlenen oranda kira ödüyor ve sözleşmenin bitiminde bankaya iade ediyor. Böyle bir durumda banka, varlıkların/mülklerin mutlak mülkiyetini elinde tutar. Ancak kiralama süresinin sonunda varlık müşteriye kararlaştırılan bir fiyatla satılabilir.⁵²⁰ Bangladeş'te,

⁵¹⁶ bk. Bayındır, s. 138.

⁵¹⁷ Sullivan Arthur, Sheffrin ve Steven M, **Economics: Principles in Action. Upper Saddle River**, New Jersey: Pearson Prentice Hall. 2003, s. 523.

⁵¹⁸ DN-136.15.2, **İnternational fikhi Academy**, session 15th, 2009, s. 12.

⁵¹⁹ AAOIFI, 158.

⁵²⁰ Bangladesh Bank, s. 14.

İslâmî bankaların özel yatırım sistemi "Hire Purchase Under Şirketü'l-Milk" tir (HPSM). Bu, İslâmî Bank Bangladesh Limited'in kendi icat ettiği Şeriat uyumlu bir yatırım sistemidir.⁵²¹ "Şirketü'l-milk kapsamında daha yüksek fiyata satın alma" olarak bilinir. Finansal kiralama söz konusu olduğunda, IBBL gibi diğer İslâmî bankalar da bu yöntemi uygulamaktadır. Tabii ki, dünyadaki bazı İslâmî bankalar, "HPSM" yerine "icâretü'l-müntehiyetü bi't-temlik" (الاجارة المنتهية بالتملك) takip etmektedir.

Bangladeş İslâmî bankacılık sektörünün uyguladığı icâre/kira sözleşmesi farklı şekillerde kullanılmaktadır:

a. Mülkiyet Devriyle Sonuçlanan Kiralama: Bu sistem 'icare' ve 'satın alma' sözleşmesi olarak adlandırılır.

b. Kira Satışı ve Müşâreke Yöntemi Kombinasyonu: Bu süreç, "Şirketü'l-milk kapsamında kiralama yoluyla mülkiyet devri (HPSM)" olarak bilinir.

Bu iki işlemi şöyle özetleyebiliriz:

- Mülkiyet Devriyle Sonuçlanan Kiralama (el-İcâretü'l-Müntehiyetü bi't-Temlik)

İslâmî bankaların kullandıkları bu işlemde, müşteri (iş üreten firma) peşin satın alamadığı bir ürünü bankayı devreye sokarak satın almasını sağlıyor. Banka, satıcı firma ile alıcı arasında simsarlık (faktöring) işlemi üstleniyor. Müşteri, malı bankadan mülkiyet fiyatına kir alıyor ve taksitlerini ödemeye başlıyor. Taksitler bittiğinde banka, malın mülkiyetini müşteriye devre ediyor.⁵²² Kiralama yoluyla mülkiyet bedelini ödeme imkânı veren bu işleme hukuku dilinde "mülkiyet devriyle sonuçlanan kiralama" denir. Bir tarafın belirli bir kira karşılığında belirli bir ürünü kullanma hakkı verdiği taraflar arasında yapılan anlaşma ile kiracı sabit süreli kiralamayı sabit bir taksitte ödemektedir. Başka bir deyişle söylemek gerekirse; birine herhangi bir üründen yararlanma şansı verdikten ve anlaşma süresi dolduktan sonra mülk, kiralayana aittir. İki taraf arasındaki sözleşme sona

⁵²¹ Rahman. S. 159.

⁵²² Şevkânî, Neylû'l-evtâr, C.V, s.306-309.

erdikten sonra, sözleşmede kiralayan ihracatçının mal sahibi olduğu belirtilmelidir. Mesela Ahmet Usta, bankaya gelerek şoför olduğunu söyleyerek, bankadan bir araç kiralamak ve kirayı ödedikten sonra arabanın sahibi olmak istediğini söyledi. Kira ödemesi için ipotek olarak gayrimenkul gösterdi. Banka bu şartları kabul ederse ve aracın mevcut piyasa fiyatını doğrularsa, banka araba için Ahmet'ten ipotek alır ve tapu belgelerini elinde bulundurur. Banka, müşterinin talebiyle ilgili bir sözleşme imzalar ve satın alır. Sözleşmede yer alacak şartlar şunlardır:

a. Aylık kiranın ne kadar olacağına ilişkin ayrıntılı detaylar.

b. Kiranın ne kadar süreyle ödeneceğine ilişkin detaylar.

c. Bankanın kendisi, aracı kiralayanın, tüm kiranın ödenmesinden sonra araca sahip olacağını belirten ayrı bir sözleşme yapacaktır.⁵²³

Bu tür finansal kiralamada müşterinin tüm şartları yerine getirmesi durumunda malların vade sonunda müşteriye bağışlanacağına dair bir kayıt vardır. Bu yöntem çoğunlukla İslami bankacılıkta kullanılmaktadır. Mahfuz,⁵²⁴ Şazeli,⁵²⁵ Emin Darîr,⁵²⁶ Süleyman gibi âlimler bu sözleşmenin caiz olduğu kanaatindedirler. İslâm Fıkıh Akademisi'nin 5. toplantısında hibe vaadi dâhil olmak üzere bir finansal kredi kiralınmasına izin verildiği görüşü ifade edildi. Ancak toplantıda, sözleşmenin icare olduğu, dolayısıyla mülkün bakım, onarım, kasıt ve kusur olmaksızın meydana gelecek hasar ve sigorta giderlerinin icare hükümleri uyarınca kiralayanın (banka)'ın yükümlülüğünde olduğu vurgulandı.⁵²⁷ Suudi Arabistan Yüksek Âlimler Konseyi üyelerinden Şeyh Fevzan, Şeyh Osaymîn gibi âlimler, "el-icâretü'l-müntehiyyetü bi't-temlîk" in, İslâm'da izin verilmeyen, bir satışta iki fiyatı içermesi nedeniyle şeriata caiz olmadığına dair bir açıklama yaptı. Ödeme yöntemi, müşterinin her ay veya her yıl ücret ödeyeceği şekilde tasarlanmıştır, böylece ürünün tüm fiyatı veya değeri ödenir. Örneğin ürün fiyatı

⁵²³ Rahman, s. 150.

⁵²⁴ Abdullah el-Mahfuz, el-îcar ellezi yentehş bş't-temlik, MMFîm, 1988, C. 4, Sayı.5, s. 2673.

⁵²⁵ Şazeli, MMFîm, 1988, C. 4, Sayı.5, s. 2653-2654.

⁵²⁶ Muhammed Emin ed-Darîr, MMFîm, 1988, C. 4, Sayı.5, s. 2735.

⁵²⁷ bk. Mecm'au'l-Fıkhî'l-İslâmî, Karârat, s. 29-30.

100 dolar ise şirket 200 dolara sabitler. Son olarak, bu tür faaliyetler, son ödemeleri sırasında fakir insanlara baskı yapmanın sebebidir.⁵²⁸ Modern kira sisteminin bir diğer özelliğinin de kira süresinin bitiminden sonra kira bazında ödenecek malların mülkiyetinin kiracıya devredilmesi olduğu görülmektedir. Kiracı, kârla birlikte masraflarını da geri aldığından bu kâr genellikle kira sırasında bu para karşılığında alınabilecek faize eşittir. Kiracının kiralanan ürün için ek bir talebi olmamasının nedeni budur. Öte yandan müşteri, son kullanma tarihinden sonra ürünü yanında bulundurmamak istemektedir. Bu nedenle, kiralanan ürün genellikle müşteriye kiralama süresinin bitiminden sonra verilmektedir. Her iki taraf da sözleşmenin sona ermesinden sonra ürünün mülkiyetinin müşterinin malı olacağına karar vermektedir. Bu durum ister açıkça zikredilsin ister söylenmeden kabul edildin, her iki türü de Şeriat ilkelerine aykırıdır.

Konuyu mülkiyet devri ile sonuçlanan bir kira sözleşmesi olarak kabul eden ve bu işlemi fıkhîta meşru bir zemine oturtmaya çalışan Hasan Alî Şazeli,⁵²⁹ Sellâmî⁵³⁰ Darîr⁵³¹ ve bazı Türk hukukçuları; tarafların asıl amacının, taksitleri ödenene kadar mülkün satıcıda kalması şartını içeren taksitli satış olduğu görüşündedir.⁵³² Çünkü finansal kiralama, taksitli satışın verdiği garantilerden memnun olmayan satıcıların haklarını güvence altına almak için icat ettiği bir süreçtir. Banka veya leasing şirketinin amacı, malların alım satımına aracılık etmek ve bu arada vadesinden yararlanarak gelir elde etmektir. Aksi takdirde operasyonel kiralama yönteminde olduğu gibi geniş bir makine parkı oluşturmak, uzun ömürlü malları burada depolamak ve dilediği zaman müşteriye kiralamak gibi bir amaç yoktur. Murabahada olduğu gibi banka, yatırım mallarını müşterinin talebi üzerine satın alıp uzun süre finansal kiralama adı altında müşteriye satarak, önceden kararlaştırılan kârı maliyete ekliyor. Malların

⁵²⁸ Fetva el-İslam Suval ve Cevap, s. 1407.

⁵²⁹ Şazeli, s. 2612.

⁵³⁰ Sellâmî, s. 2720.

⁵³¹ Darîr, s. 2634

⁵³² bk. Koçağa, s. 106-107.

bulunması, niteliklerinin ve fiyatının belirlenmesi ve malların teslim alınması bankanın temsilcisi olarak müşteriye aittir.⁵³³

Bu bağlamda Takî Osmani şu değerlendirmeyi yapıyor: Bazı çağdaş âlimler İslâmî finans kurumlarının ihtiyaçlarına yönelik alternatif bir öneri sundular. Kira sözleşmesinde sözleşmenin bitiminden sonra bile o ürünün kredi verene satılacağını söylediler. Bu söz sadece konut sahipleri için esastır. Gelecek için bir sözleşme yapan sözleşmeyi yerine getirebilir, ancak bu hüküm aynı sözleşmede bulunmak zorunda değildir. Ancak satın alma hakkını kullanmak isterse sözleşme yapan bunu reddedemez. Çünkü sözleşmeyi yerine getirmek zorundadır. Bu nedenle tüm ilim adamları, kira sözleşmesinin imzalanmasından sonra kiraya verenin ayrı bir anlaşma imzalayacağını ileri sürmektedirler. Anlaşma ile eğer mülk sahibi, kiralanan ürünü almaya hak kazanırsa ve ürünü karşılıklı rızaya dayanarak sabit bir fiyattan almayı isterse, o zaman kiralanan ürünün kendisine aynı fiyattan satılacağı sözü alır. Kiraya veren bir sözleşme yaptığında, sözleşmeye uymak zorundadır. Eğer kiracı satın alma hakkını kullanmak isterse, bu durumda, üzerinde anlaşmaya varılan sözleşmeye göre kiralama haklarını kullanabilir.⁵³⁴ Kiraya veren kişinin ayrıca, ürünün kiralayan kişiye satış yerine dönem sonunda hibe olarak verileceğine dair başka bir sözleşme yapılmasına da izin verilmiştir. Mülk sahibi, müşteri tüm şartları yerine getirirse, malların dönem sonunda müşteriye bağışlanacağına dair söz verir. Bu yöntem çoğunlukla İslâmî bankacılıkta kullanılmaktadır. Bununla birlikte koşul, kiracının kirayı tamamen ödeyebilmesidir. Bu yöntem "icâre ve iktinâ" denir. Birçok çağdaş âlim bu yöntemi kabul etmekte ve İslâmî bankalar, finansal kurumları bu konuda yoğun bir şekilde çalışmaktadırlar. Bu yöntemle iki temel koşula dayanarak izin verilir:

a. Kira sözleşmesinin, bir hibenin verilmesine bağlı olması aynı sözleşmede şart koşulamaz. Aksine, bu sözleşmenin ayrı belgelerle yapılması zorunludur.

b. Sözleşme tek taraflı olmalı ve yalnızca sözlü şart olmalıdır. İki taraf arasında olamaz. Çünkü bu durumda gelecekteki bir tarihten itibaren geçerli

⁵³³ Bayındır, s.147-148.

⁵³⁴ Osmani, s. 171.

olacak tam bir sözleşme olacaktır. Satış ve hibelerde bunu yapmak yasaktır.⁵³⁵ İcâretü'l-müntehiyyetü bi't-temlîk akdinin bir örneği tablo 7'de gösterilmektedir:

Tablo 7

İcâretü'l-Müntehiyyetü Bi't-temlîk

İcâretü'l-Müntehiyyetü Bi't-Temlîk Bazlı Araç Finansmanı	TL Cinsinden Değer
Arabanın Toplam Maliyeti	500,000
Peşinat	50,000
Bankanın Payı	450,000
Ay Olarak Toplam Kiralama Süresi	60
Bankanın Kâr Oranı	1,12,500
Bankanın Toplam Kârı	1,875
Aylık Kira	9,375

Yukarıdaki tablo, varlığın toplam maliyetinin 500.000 TL olduğu taşıt finansmanı örneğidir. Müşteri kira depozitosu olarak 50.000 TL peşinat verir ve 450.000 TL tutarındaki bakiye İslâmî banka ile finanse edeceği müşteri arasında kararlaştırılmıştır. Banka, varlığı müşteriye 5 yıl veya 60 ay süreyle aylık kira karşılığında, intifa hakkı karşılığı kira ve bankanın finansmanına yapılan ödemeyi içeren bir süre için kiralayacaktır. Kira, İslâmî bankanın yüzde 5'lik marjı üzerinden hesaplanıyor. Kira formülü şu şekildedir: (Bankanın aktifine ilişkin finansmanı + kâr marjı (toplam kiralama süresi / 12) + bankanın finansmanı / toplam kiralama süresi, $450.000 * \%5 * (60/12) + 450.000 / 60 = 562.500 / 60 = 9,375$ Kira kâr bileşeni 1.875 TL ve anapara ödemesi 750.000 TL'dir Toplam kira bedeli $9,375 * 60 = 562,500$ TL ödendikten sonra İslâmî banka varlığın mülkiyetini müşteriye devredecektir.

- Şirketü'l-Milk Kapsamında Kiralama Yoluyla Mülkiyet Devri (HPSM)

HPSM aslında şirket, icâre ve bey' olan üç sözleşmenin birleşimidir. Şirket ortaklık demektir. Burada kullanılan şirket türü ortak mülkiyet anlamına gelen şirketü'l-milk'tir. Şirketü'l-milk konseptine göre iki veya daha fazla kişi ortaklaşa

⁵³⁵ Osmani, s. 172.

bir mülke sahip olur ve mülkteki ilgili paylarıyla orantılı olarak kâr ve zararı paylaşır. İcâre kira, bey' ise satış demektir.

Bu işlem, bankanın varlıklarını müşteriye satma sözleşmesidir. Yani, ödünç para vererek mülkün düzenlenmesi için satın alınan bir kira sözleşmesidir. Örneğin, bir müşteri bir araba satın almak için bankaya gelip, arabanın fiyatının 100 bin Lira olduğunu, kendisinin ise sadece 50 bin Liraya sahip olduğunu söyler. Banka 50 bin Lira ile gelen müşteriye 50 bin Lira daha verirse arabayı almak mümkün olacaktır. Banka, alıcının teklifini kabul eder ve müşterek mülkiyet esasına göre arabayı satın alır. Banka bu işlemde, kişinin hisselerini bölümlere ayırır ve müşteri aylık taksitler şeklinde ödeme yapmak zorundadır. Taksit tutarında bankanın kârının da olduğu ödeme miktarı olacaktır. Kira taksitleri ödendikçe müşterinin mülkiyet payı artacak, bankanın mülkiyet payı düşecektir. Tüm ödemeler yapıldığında, müşteri aracın tek sahibi olacaktır.

Yukarıdaki örnekte üç şey görülebilir:

- Araba, bir ortak girişim tarafından satın alındı.
- Taşımacılığın ortaklarından biri kendi payını başka bir ortağa kiraladı.
- Kira olarak alan diğer ortak kendi isteğiyle taksitlerini ödedikten sonra arabayı kademeli olarak satın alacağına söz verdi.

İbn Abidin, Şeriat'a göre ortak girişimle satın alınan her şeye izin verildiğini belirtmektedir⁵³⁶ Çünkü peygamberin sahabelerinin ortak girişimle eşyaları ortak satın aldığını dair pek çok hadis vardır. Ebu Minhal'in rivayet ettiği bir hadiste, Ebu Bekir, Zeyd b. Erkâm ve Berâ b. Âzib, ortakçılık yapmış; gümüşün bir kısmını nakit, bir kısmını vadeli olarak satın almışlardır. Resulullah, bunu öğrendiğinde, nakit parayla satın alınana onay verip, gerisini satın almayı reddetmiştir.⁵³⁷

Yukarıdaki hadis, ortaklık işine İslâm'da belirli şartlar dâhilinde izin verildiğini göstermektedir. AAOIFI'ye göre ortak alım satım; ticaret başladıktan sonra bedel tahsiline dair bir şarta bağlı olmamalıdır. Aksine ortak olduktan sonra

⁵³⁶ İbn Âbidîn, Reddu'l Mûhtâr, s. 365.

⁵³⁷ Ahmed b. Hanbel, Hadis No,18502.

bu ayrı bir sözleşmede yazılıp farklı bir akit yapılır ve iki sözleşmeden birinin diğerini şart koşmasına izin verilmez.⁵³⁸ Yukarıdaki örnek, arabanın iki sahibinden birinin kendi payını ikinci ortağa kiraladığını göstermektedir. İİT 15. oturumunun 2/136 kararı, malın her iki ortak için de belirli bir süre için sabit bir fiyatla kiralanasının caiz olduğunu belirtmektedir. Ancak birlikte satın alırken karşı tarafın payı satın alması şartı koymasına izin verilmeyecektir. Sigorta veya diğer masraflar söz konusu olduğunda, taraflardan hiçbirine bunu üstlenme şartı konamaz, herkes payına göre buna katlanmak zorundadır.⁵³⁹

HPSM mülkiyet transferi konusunda IBBL'in açıklaması şu şekildedir: Bu kapsamda, belirli varlıklar /mülk, eşit veya eşit olmayan öz sermaye katılımıyla satın alınır ve iki tarafın -banka ve müşteri- müştereken mülkü olur. Ürün, bankanın kendi payını kademeli olarak kiralayan müşteriye satacağına veya devredeceğine dair bir taahhülle belirli bir süre için birim zaman başına, ödenen bedelle orantılı olarak kısmen sabit kira karşılığında kiralansaktadır. Böylece kiralayan, kiralama süresinin sonunda toplam fiyatın ödenmesi üzerine, kiralanan varlığın tüm mülkiyetini elde edebilir. Bu sistemde, kiralanan mülkün toplam fiyatı belirlenmeli ve kiralama sözleşmesi süresine (birim zaman başına) bölünmelidir. Böylece kiralayan sabit kira ödemesine ek olarak orantılı bedeli kademeli olarak ödeyebilir. Aynı kısmın orantılı sahipliğini kısmen elde etmek ve kiralama süresinin sonunda kiralanan varlığın tam sahibi olmak için kiralanan mülkün veya varlığın toplam fiyatının, kiracıya satılan varlığın her bir payının (kira anlaşmasına göre zaman birimi başına) bir kısmının devralınması için ayrı bir satış sözleşmesi olması gerektiği ve kira miktarının düşüşle orantılı olarak azaltılması gerektiği unutulmamalıdır.

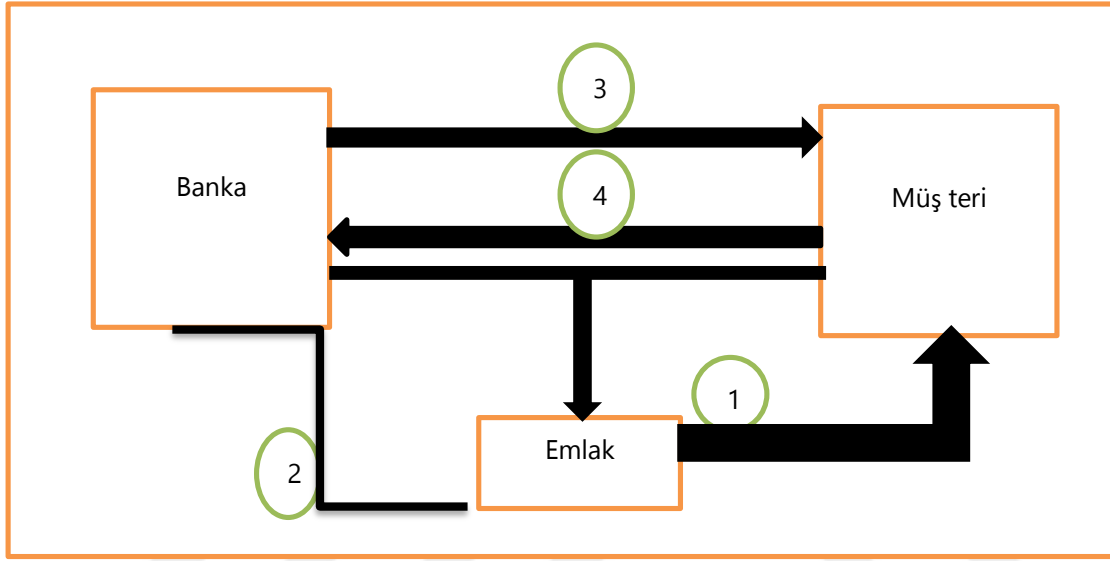
Herhangi bir nedenle, kiralama sözleşmesi, kiralayana tam mülkiyetin devredilmesinden önce feshedilirse kiralayan, mülkiyetinin bu kısmını, kendisi tarafından yapılan ödemeye karşılık kendisine kiraya veren mülk sahibiyle paylaşacaktır. Kalan kısım banka tarafından paylaşılacaktır. Bankanın hissesinin

⁵³⁸ AAOIFI, s. Shariah Standard, s. 206.

⁵³⁹ OIC Fıkıh Academy, 136/ (15/2)

müşteriye satışından sonra bankada herhangi bir zarar meydana gelirse, varlık müşteriden geri alınacaktır.⁵⁴⁰

Aşağıdaki Şekil 12’de bir vaat unsuru vardır. HPSM sözleşmesinin başlangıcında müşteri, bankanın hissesini kademeli olarak veya toplu olarak satın alma sözü vermiştir.

Şekil 12. HPSM Modeli

Kaynak: FSIBL

1. Banka ve müşteri ortaklaşa bir mülk satın alır.
2. Banka, mülk üzerindeki payını müşteriye belirli bir süre için kiralar.
3. Müşteri aylık kiralari öder ve kademeli olarak bankanın mülkteki hisselerini satın alır.
4. Görev süresi sonunda banka mülkün tapusunu müşteriye devreder.

Bangladeş'teki İslâmî bankalar, kiralama süresinin sona ermesinden ve tüm taksitlerin ödenmesinden sonra mülkün tapusunun, kiraya veren tarafından

⁵⁴⁰ IBBL, Hire Purchase under Shirkatul Meelk, <https://www.islamibankbd.com/prodServices/prodServHPUSM.php> 2020.

gerçekleştirilen ayrı bir hibe senediyle devredilebileceğini veya tapu tescil edilerek devredilebileceğini vaat ediyor.

Daha sonraki durumda, kira süresi biter bitmez yasal mülkiyet otomatik olarak devredilir ve kira için sabit taksitler kapatılır. Anlaşmanın işleyişi şu şekilde olur: Üzerinde anlaşılan kira taksitlerinin kararlaştırılan süre içinde ödenmesi durumunda, varlığın mülkiyeti hibe olarak kiralayana devredilir.

İmam Şafi, Ebu Hanife ve âlimlerin çoğu, vaadinde durmanın müstehab olduğunu söylediler. Dolayısıyla, eğer vaat eden vaadi bozarsa, o zaman ahlaki bir eylemi bırakmış ve mekruh (çirkin) bir eylem yapmış demektir. Ancak eyleminden dolayı günahkâr değildir.⁵⁴¹ İbn Nüceym, Asbağ ve diğerleri, vaat edilen söze dayanarak herhangi bir eyleme girilmemiş olursa bile, vaadin bir sebebe bağlanması halinde ilzam edici olduğu görüşündedirler. İbn Nüceym,⁵⁴² bir nedene bağlı olmadıkça vaadin bağlayıcı olmadığı kanaatinde olanlardan bahseder. Bu nedenle Mâlikî âlimleri, "bir iddiaya dayalı olan vaat bağlayıcıdır" ilkesini vaz' ettiler.⁵⁴³

Çağdaş bilim adamlarının çoğunda bu görüş ağır bastı. İslâm Fıkıh Akademisi de şu sonuca varmıştır: Şeriata göre (tek taraflı olarak satın alma siparişi veren veya satıcı tarafından verilen) bir vaat, geçerli bir mazeret olmadıkça vaat eden için ahlaki olarak bağlayıcıdır. Bununla birlikte, bir yükümlülüğün yerine getirilmesi şartına bağlı hale getirilirse kanuni olarak bağlayıcıdır, çünkü kendisine taahhüt edilen, böyle bir vaat temelinde hâlihazırda masraflar yapmıştır. Taahhüdün bağlayıcı niteliği ya yerine getirilmesi gerektiği ya da haksız yerine getirilmemesinden kaynaklanan zararlar için tazminat ödenmesi gerektiği anlamına gelir.⁵⁴⁴

1872 tarihli Bangladeş Medeni Kanunu'nda her sözün, bir amaca yönelik olması halinde bir anlaşma olduğu ve kanunen icra edilebilir olması durumunda her anlaşmanın bir sözleşme olduğu belirtilmektedir. Madde 2 (e), bir amaca

⁵⁴¹ Nevebi, **el-Azkâr min-Kelâmi Seyyidi-el-ebrâr**, Beirut: Dârû'l-Minhâj, 2005, s. 510-511.

⁵⁴² Nücaîm, *el-eşbâh ve'n-Nezâ'ir*, C.2, s. 344.

⁵⁴³ Mâlik, *el-Müdevvene*, C.3 s. 270.

⁵⁴⁴ İslami Fiqh Academy, 5th session resolution no 40-41, 1988,

yönelik anlamlı her sözün ve her söz dizisinin bir anlaşma olduğunu belirtmiştir. Bundan sonra madde 2 (h) şunu belirtir: "Kanunla uygulanabilir anlaşma bir sözleşmedir. 73 maddede şu hüküm yer almaktadır: "Bir sözleşme ihlal edildiğinde bu ihlalden muzdarip olan taraf, sözleşmeyi bozan taraftan, doğal olarak ortaya çıkan herhangi bir kayıp veya zarar için tazminat alma hakkına sahiptir. Bu tür bir ihlalden kaynaklanan veya tarafların sözleşmeyi yaptıklarında bildikleri şeyler, muhtemelen sözleşmenin ihlalinden kaynaklanacağını bildikleri şeylerdir."⁵⁴⁵ Yukarıda belirtilen maddelere dayanarak, Maliki hukukçularının vaadin bağlayıcı niteliğine ilişkin görüşlerinin 1872 tarihli Sözleşme Yasası'na benzediği görülmektedir.

Ortadoğu'daki birçok İslâmî banka "icâretü'l-müntehiye bi't-temlîk"i uygulamaktadır.⁵⁴⁶ Ancak, Bangladeş'te, İslâmî bankalar genellikle HPSM sistemine sanayi, emlak, nakliye vb. alanlarda yatırım yapmaktadırlar. Böyle işlemlerde aracın tescilinin banka adına kayıtlı olduğuna dikkat edilmelidir. Taksit ödemeleri tamamlandıktan sonra, araç müşteri adına tescil ettirilerek müşteriye teslim edilir, gayrimenkulde banka da aynı prosedürü takip etmektedir.

Ancak HPSM ile "icâretü'l-müntehiye bi't-temlîk" arasında bazı farklılıklar olduğu gibi her iki HPSM'nin varlığında da banka ile müşteri arasında farklılıklar vardır. Ancak finansal kiralama bankanın hazine mülküne aittir. Bu süreçte müşteri, mülkün değerinin bir kısmını kira ile bankaya ödeyebilir, ancak mülkiyetine sahip olmaz. Mülkün tamamı bankanın mülkiyetindedir. Son taksit ödemesi ile o ürünün mülkiyeti, artık müşteriye devredilir. Şirketü'l-milk kapsamında kira alımı faaliyetleri klasik hukukçuların içtihatları ışığında ele alınabilir.⁵⁴⁷

Hem icâretü'l-müntehiye bi't-temlîk hem de HPSM dünya çapında yaygın olarak uygulanmaktadır. İcâretü'l-müntehiye bi't-temlîk çoğunlukla Ortadoğu'da

⁵⁴⁵ Bangladesh Civil Law, s. 36.

⁵⁴⁶ Rahman, s. 147.

⁵⁴⁷ İbn Âbidîn, C. 3, s. 366.

uygulanırken, HPSM Bangladeş'te daha fazla uygulanmaktadır. İslâm hukuku açısından her iki sisteme de izin verilmektedir.

6. MÜŞÂREKE

Üçüncü bölümün başında da belirttiğimiz gibi Bangladeş'te İslâmî bankalar, yatırım kategorisinde uygulanan üç unsur bey'u'I-icâre ve ortaklık olarak uygulamaktadır. Bu kısımda, ortaklığın konularından biri olan müşareke konusu İslâm hukuku ve Bangladeş'teki pratik uygulama ışığında tartışılacaktır.

6.1. İslâm Hukukuna Göre Müşâreke

İslâmî bankalar iki ana ortaklık yöntemi kullanır. Bu ortaklıklardan ilki sermaye ortaklığı (müşâreke), ikincisi ise emek-sermaye ortaklığı (mudâraba) olarak adlandırılır. İslâmî bankacılıkla ilgili eserlerde sermaye ortaklığı yerine müşâreke kavramları, emek-sermaye ortaklığı yerine mudâraba kavramları kullanılmaktadır.⁵⁴⁸ Müşâreke akdi, İslâmî prensiplere dayalı ticari işlemlerin finansmanında hayati bir rol oynamaktadır. Örneğin, 'A' kişinin bireysel olarak bir iş kurmak istediğini, ancak sınırlı sermayesinin olduğunu varsayalım. 'B' kişinin ise fazla finansmanı vardır ve müşâreke yolu ile A'ya finansör olmak istemektedir. Böylece iki kişi şartlarla ilgili bir anlaşmaya vararak hem kârın hem de zararın bir kısmının paylaşıldığı bir işe başlamış olmaktadır. Bu durum ise A'nın B'den kredi alma ihtiyacını ortadan kaldırmaktadır.

Müşâreke temelde bir ortaklık işidir. Bu basit işlem İslâmî bankacılığa uyarlandığında, müşteri işi yönetmesi için İslâmî bankaya doğrudan para yatırır ve iş üretiminde bankayla ortak olur. Müşâreke (المشاركة), Arapça bir kelimedir. Kelimenin aslı "şirket" (الشركة) kelimesinden gelir. Sözlükte, ortaklık ve ortak hareket etmek gibi anlamlara gelmektedir.⁵⁴⁹ Dolayısıyla müşâreke kelimesi iki taraf arasında bir ortaklık bağıdır.

Fıkıh ıstılahında "müşâreke" teriminin tanımlanmasında Battal; iki veya daha fazla ortak arasındaki anlaşmanın işletme sermayesini sağlayacağını ve

⁵⁴⁸ el-Mevsilî, **el-İhtiyâr li-ta'îlî'l-Muhtâr** C. III, s.12; bk. Bayındır, s. 94.

⁵⁴⁹ Kahraman, s. 189.

ticaretteki zarar ve kârın birbirleriyle sermayeye göre paylaşılacağını ifade etmiştir.⁵⁵⁰ Müşârekenin İslâm hukukuna göre tanımı konusunda İbn Abidin Hanefî mezhebinin meşhur kitabı Reddül-Muhtâr adlı eserinde Cevâhir'den alıntı yaparak şöyle der: "Müşâreke, bu ortakların sermaye ile kârı, aralarındaki sözleşmeye göre paylaşmayı kararlaştırdıkları ortaklıktır."⁵⁵¹ Müşâreke, İslâm fıkhi kitaplarında "şirket" (شركة) olarak adlandırılmıştır. İki veya daha fazla kişinin aynı imtiyaza sahip ortaklığı manasına gelen "şirket", ya bir servete birden fazla kişinin malik olması, ya da birden fazla kişinin akit yoluyla ortak ticaret yapmak üzere kurdukları işletme şeklinde olur.⁵⁵² Ancak günümüzdeki İslâmî bankacılıkta şirket yerine "müşâreke" yaygın olarak kullanılmaktadır. Belirttiğimiz üzere şirket (ortaklık) iki şekilde olabilir:

- Şirketül-milk.
- Şirketül-akd.

Şirketül-milk; bir mülke ortaklaşa malikiyet veya alınan karar gereği elde edilen müşterek mülkiyettir. Toplu mülkiyet iki şekilde meydana gelebilir. Biri, herhangi bir varlıkta birden fazla kişinin zorunlu bir şekilde ortak mülkiyete sahip olmasıdır.⁵⁵³ Buna "şeriketül-milki'l-cebriyye" denir. Mesela bir kişinin ölmesiyle, mirasçılarının mülküne müştereken sahip olmaları bu uygulamanın bir örneğidir. İkincisi, herhangi bir varlık üzerinde müştereken ortak mülkiyet kazanmaktır. Buna da "şeriketül-milki'l-ihtiyariye" adı verilir. Örneğin iki veya daha fazla kişi, herhangi bir mirası veya hibeyi birlikte alabilir. Şirketül-milk'in hükmü, böyle bir mülke herhangi bir zarar gelmesi durumunda mevcut zararın tazmin ve telafisinin, mülkiyetteki ortaklık oranına göre olmasıdır. Ortaklıktan bir kâr elde edilirse, ortakların mülkiyetine oranla veya bir önceki anlaşmaya uygun olarak kâr dağıtılır.⁵⁵⁴ Hiç kimse, ortağının izni dışında hiçbir şekilde mülkü kullanamaz, satamaz veya bağışlayamaz. Buhari'nin, Süleyman b. Ebi Müslim'den rivayet

⁵⁵⁰ Battal, Ahmet, "Bankalarla Karşılaştırmalı Olarak Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları", Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1999, s.217; bkz. Sâbık, C. 3, s. 354.

⁵⁵¹ İbn Âbidîn, **Reddu'l-Muhtâr 'Alâ'd- Durru'l-Muhtâr**, C. XVII, s. 9.

⁵⁵² İbrâhim b. Mûsâ eş-Şâtîbî, **el-Muvâfaqât**, C. III, Medine: Dâru'l Âffân, 2008, s.173.

⁵⁵³ Nezih Hammâd, **İktisâdî Fıkıh Terimleri**, (trc. Recep Ulusoy), İstanbul: 1996, s.318

⁵⁵⁴ Muhammad b. İbrahim Mûsa, **Şerikâtü'l-eşhâs beyne's-şerîati ve'l-kânûn**, Riyad, 1998, s. 39.

ettiği bir hadis şöyledir: "Ebu Minhal'e para biriminin peşin olarak değiştirilmesinden sordum. Ebu Minhal, bazı şeyleri nakit ve bazı şeyleri vadeli aldıklarını söyledi. Bu durumda Bera b. Azib bize geldi ve ona bu konu sorulduğunda, kendisi ve iş ortağı Zeyd b. Erkam'ın ortak hareket ettiklerini, bu durumu Resulullah'a sorduklarında, kendilerine, "Sadece peşin olarak aldıklarınız sizindir" dediği rivayet edilmiştir.⁵⁵⁵ Abdullah b. Mesud'un rivayet ettiği başka bir hadiste şöyle geçmektedir: "Ben, Ammar ve Sa'd, Bedir Savaşı'na katıldık. Sonra Sa'd iki kişiyi esir aldı. Ben ve Ammar bir şey elde edemedik, ancak savaşta bulunduğumuz için her şeyin üç eşit paya bölüneceği konusunda anlaştık."⁵⁵⁶

Şirketü'l-akd ise sözleşmeye bağlı olarak yapılan ortaklık demektir. Müşâreke, genellikle şirketü'l-akd anlamında kullanılmaktadır. Kur'an, hadis, icma, kıyas ve diğer argümanlara göre ortaklık caizdir. Kur'an-ı Kerîm'de ortaklığın caiz olduğuna dair şu âyet delil olarak getirilmiştir: **"Eğer çocukları yoksa hanımlarınızın geriye bıraktıklarının yarısı sizindir. Eğer çocukları varsa, bıraktıklarının dörtte biri sizindir."**⁵⁵⁷ Yukarıdaki âyet, miras mülkiyetinin aynı ortaklık içindeki payı hakkındadır. Bu âyette "eşit olacaktır" ifadesi ortaklığı kanıtlamaktadır. Allâme Abdulhay el-Laknevî (1304/1886), bu âyetin "şeriketü'l-inân" veya "şeriketü'l-milki'l-cebr" in bir örneği olarak uygulandığını söylemiştir.⁵⁵⁸

Kur'an-ı Kerîm'de müşâreke (المشاركة) ile ilgili başka âyetler de vardır. Bunlardan birisinde Allah buyuruyor ki: "Zaten, ortakların pek çoğu birbirine haksızlık eder. Ancak iman edip doğru olanlar ve salih amel işleyenler bunun dışındadır."⁵⁵⁹ Bu âyette Allah, kişinin ortağına karşı yaptığı haksızlığı kınamaktadır. Ayrıca dürüst bir kimsenin diğer ortaklara karşı herhangi bir adaletsizliğinin olamayacağını da belirtir. Ortaklığın dinen sakıncası olsaydı Allah onu yasaklardı. Resulullah, dürüst ortaklık hakkında bir kudsi hadiste, Allah'ın; "Birbirlerine dürüst olup ihanet etmedikleri sürece iki ortak arasında üçüncüsü

⁵⁵⁵ İbn Hacer el-Askalanî, C. 5, s. 159.

⁵⁵⁶ İmâm Nesâî, C. 9, s. 192.

⁵⁵⁷ Nisa, 4/12.

⁵⁵⁸ Obaidul, s. 174.

⁵⁵⁹ Sad, 38/24.

olurum. Birbirlerine ihanet ettikleri zaman ben onlardan ayrılırim” buyurduğunu aktarmıştır. ⁵⁶⁰ Bu hadislerin özü, Allah Teâlâ’nın, ihanet etmedikleri sürece ortaklara yardım etmesidir. Allah onların ticaretinin bereketini artırır. Mekke fethedildiği gün Resulullah, kendisine gelen sahabe Sâib’e şöyle dedi: “Kardeşliğime ve ortaklığımıza hoş geldin, çünkü ortaklar birbirleriyle tartışmazlar.”⁵⁶¹ Başka bir hadiste, “Sen benim ticarete iyi ortağımdın. Herhangi bir anlaşmazlığımız ve çatışmamız yoktu” buyurmuştur. Bu hadiste Cahiliye çağında ortaklığın meşru olduğu, Sâib ve Resulullah’ın müşâreke sistemi ile birlikte ortaklık yaptıkları beyan edilmektedir.⁵⁶² Bu hadis, iki nedenden dolayı ortaklığın delili olur:

- Müşâreke sistemi, Resulullah tarafından desteklenmiştir.
- Bu hadislerden müşâreke sisteminin Cahiliye döneminden beri uygulandığı görülmüş ve İslâm dininin gelmesiyle beraber geçerliliğini sürdürdüğü anlaşılmıştır.

Başka bir hadiste, “Allah’ın rahmeti, birbirlerine ihanet etmeyen iki ortak üzerindedir” buyrulmuştur.⁵⁶³ Kitâb ve Sünnet’ten sonra üçüncü İslâm hukuku kaynağı olan icma’ya göre de ortaklık sistemi caizdir.⁵⁶⁴

6.2. Müşâreke Türleri

İslâm hukukunda taahhüt (akit) şirketleri, gayrimenkul (sermaye ağırlıklı ticari ortaklık), ebdân (emeğe dayalı iş ortaklığı), vucûh (ticari itibara dayalı ticari ortaklık) açısından üçe ayrılır. Şirket esaslı olup, içerdikleri hüküm ve hükümler bakımından ikiye ayrılmaktadır:

a) Mufâvada: Ortaklar arasında tam bir eşitlik ve uyum olduğu için mülk şirketinin bu şekline “mufâvada şirketi” (المفاوضة) adı verilir ve ortaklar bütün

⁵⁶⁰ Beyhakî, s. 289.

⁵⁶¹ Alî b. Ebîbekir Heysemî, **Mecme’u’z-Zevâid ve Menba’u’l-Fevâid**, 1. Basım, Kahire: mektebetü’l-Kudsî, 1999, s. 128; bkz. Ebu Davud, s. 256.

⁵⁶² Ebû Dâvud, s. 228.

⁵⁶³ Dârekutnî, C. 1, s. 31.

⁵⁶⁴ Zuhaylî, C. 5, s. 522.

mallarını şirkete aktardıkları için maişetleri dışında şirketten ayrı ticari faaliyette bulunamazlar.

b) İnan: Ortaklar arasında tam bir eşitlik olmaması halidir, ortaklar arasında farklı katılım olduğu için bu şirkete şirketü'l inân (العنان) adı verilir. İlk üç şirketin her biri bir inan veya mufâvada türü olarak kurulabilir. Uygulamada İslâm hukuk tarihinde en yaygın ortaklık türü inan şirketidir. Şirketü'l-akd kuruluşu itibariyle iki temel özellik arz eder:

Bu her iki özelliğin versiyonları da “mal şirketi” (شركة الأموال), “amel şirketi” (شركة الأعمال), “kredi ve itibar şirketi” (شركة الوجه) gibi kısımlara ayrılır.⁵⁶⁵ Şirketü'l-akdin uygulamadaki dört çeşidini aşağıda ele alıyoruz:

- Şirketü'l-Mufâvada

İş ortaklarının sermayesinde, tasarruflarında ve dini inançlarında eşitlik varsa, o zaman bu ortaklığa “şirketü'l-mufâvada” veya “eşitlik temelli ortaklık” denir.⁵⁶⁶ Mufâvadaya karşı çıkanlar, bilinmeyen bir vekâlet ve kefaletin birleştirildiği böyle bir sözleşmenin garar içermesini kaçınılmaz buluyorlar ve böyle bir şirketi teşvik eden hadisin sahih olmadığını iddia ediyorlar. Mufâvada caizdir diyenler, genel kıyasa uygun görünmese de bu konuda istihsan yönteminin uygulanmasını haklı gösterecek sebepler olduğunu iddia etmektedirler.⁵⁶⁷ Hanefî mezhebinin *Hidâye* adlı ünlü eserinde şöyle denilmektedir: İki kişi eşit servet, eşit haklar, eşit güç, eşit emek konusunda aynı fikirde olup aynı dine mensup iseler bu sözleşmeye “şirketü'l-mufâvada” denir.⁵⁶⁸ Ama İmam Şâfii, böyle bir işin haram olduğu görüşündedir. Çünkü bu şekilde her alanda eşitliği sağlayarak iş yapmada zorluk, hile ve çeşitli olumsuzluklar vardır.⁵⁶⁹ Şirketü'l-mufâvadanın kurulması için bazı şartlar vardır:

⁵⁶⁵ Ahmed Mahmûd el-Hûlî, **Nazariyyetü's-şahsiyyeti'l-i'tibâriyye beynal-fikhi-İslâmî ve'l-Kânûnû'l-vedyi**, Kahire: Dâru'sselem yayınevi, 2003, s.126.

⁵⁶⁶ İbnü'l-Humam, C. 5, s. 379.

⁵⁶⁷ Beşir Gözübenli, 'Mufâvada', **TDV İslâm Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Vakfı, c.XXX, s.372.

⁵⁶⁸ İbnü'l-Humam, s.379.

⁵⁶⁹ Sâbık, C. 3, s. 358.

- ✓ Tüm ortaklar eşit sermaye sağlayacaktır. Ancak birisi daha fazla veya daha az sermaye ortaya koyuyorsa, o zaman bu, mufâvada ortaklığı olmaz.
- ✓ Tüm ortaklar eşit çalışma hakkına sahip olmalıdır. Bu nedenle, çocuk ve yetişkin bir kişi arasında şirketü'l-mufâvada'nın uygulanması mümkün değildir.
- ✓ Bütün ortaklar aynı dine mensup olmalıdır. Yani bir Müslüman ve bir Hindu mufâvada ortaklığında yer alamaz.
- ✓ Tüm ortaklar birbirlerini temsil edecek ve kefil olacaklardır. Bu mevcut değilse, mufâvada ortaklığına izin verilemez.

İmam Mâlik de İmam Şâfii gibi şirketü'l-mufâvada'yı caiz görmeyip bu bağlamda şöyle der: Mufâvada'nın ne anlama geldiğini bilmiyorum.⁵⁷⁰ İmam Mâlik ve Şâfii'nin şirketü'l-mufâvada için istedikleri şartların bulunması çok zordur. Ancak Hanefiler bu konuda *Hidâye* adlı eserde de geçtiği üzere iki hadisi delil olarak getirmişlerdir. Şöyle ki: Resulüllah, "Mufâvada temelinde iş yapın, çünkü mufâvada çok bereketli kılınmıştır" buyurur.⁵⁷¹ Başka bir hadiste ise, "Mufâvada temelinde iş yaparsanız, iyi iş yaparsınız" buyurur.⁵⁷²

Hidâye'nin yazarı bu konuda şöyle demiştir. "Kıyas'a göre şirketü'l-mufâvada caiz değildir. Bu yüzden İstihsan temelinde buna cevaz verildi. Çünkü Allah'ın Elçisi bir peygamber olarak geldiğinde insanlar şirketü'l-mufâvada temelinde işlem yapıyorlardı. Resulüllah, bu tür işlemleri yapmalarını yasaklamamıştı. Bu nedenle bu konuda kıyas yapılmaktan kaçınılmıştır."⁵⁷³ Hadisteki bir başka husus, Hz. Peygamber'in, bu şekilde Nevfel ile Abbas b. Abdülmuttalib arasında bir kardeşlik ilişkisi kurmasıdır. Cahiliye döneminde, şirketü'l-mufâvada'ya dayanan sermaye sunumu ile ortak ticaret yaparlardı.⁵⁷⁴

⁵⁷⁰ İbnü'l-Humam, C. 5, s. 379.

⁵⁷¹ Sâbık, C. 3, s. 358.

⁵⁷² Muhammed Abdulvahîd Rûyânî, **Bahru'l-Mezheb fi Furû'i Mezhebi'sh-Şafii**, C. 8, 2006, s.127; bkz. İbn Kudâme, s. 18.

⁵⁷³ İbnü'l-Humam, **Şerhu fethi'l-Kadîr âla'l-Hidâye Şerhu bidâyeti'l-Mübtedî**, C. 5, s. 379.

⁵⁷⁴ Nîsâbü'rî, C. 3, s. 503.

Yukarıdaki delillere dayanarak, Hanefi âlimler, şirketü'l-mufâvada'nın caiz olduğunu açıklamışlardır.

- Şirketü'l-İnan

Eşit olmayan ortaklık veya bağımsız ortaklık şirketü'l-inan olarak adlandırılır. İnan şirketi, belirli tür ve miktarlarda mal ticareti yapmak, belirli hizmetleri üretmek veya belirli bir iş kolunda faaliyet göstermek veya herhangi meşru bir alanda çalışmak üzere kurulabilir. Bu durumda öz kaynak, tasarruf ve kârın eşit olması zorunlu değildir. Birden fazla kişinin sermayesi az ya da çok olabilir. Şirketü'l-inan hakkında Abdurrahman Muhammed, tâcirlerin iş ve para ile eşit ya da orantısız olarak iş bölümlerine katıldığını ve kâr kaybında eşit ya da orantısız payın "şirketü'l-inan" olduğunu söylemiştir.⁵⁷⁵

Şirketü'l-inan'da bulunması gereken şartlar şunlardır:

- ✓ Şirketü'l-İnan'da tüm ortakların katılımının eşit olması şart değildir.
- ✓ Ortak olanların hepsinin aynı dinde olması şart değildir.
- ✓ Bu işte iki kişiden biri sorumlu olabilir.
- ✓ Sermaye eşit olmasına rağmen, kazançlar sözleşmeye göre daha az veya daha fazla olabilir.
- ✓ İşletmede zarar olursa verilen sermayeye göre paylaşım olur.⁵⁷⁶

Sonuç olarak ortaklar arasında eşitlik şart koşulmadığı için erkek-kadın, yetişkin-çocuk Müslüman- gayrimüslim şirketü'l-inan ortaklığında buluşabilir.

- Şirketü'l-Vücûh

Hanefî fukahası "şirketü'l-vücûh"u, "iki kişinin sermayeleri olmadığı halde, halk ve tâcirler nezdindeki itibarlarına (kredilerine) dayanarak veresiye mal alıp bu malları satıp borçlarını ödemek ve elde edilecek kârı aralarında taksim etmek

⁵⁷⁵ Karâfî, **ez-Zahîre**, C. VIII, s.29; bk. Gözübenli Beşir, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, 2000, c.XXII, s.260-61.

⁵⁷⁶ Sâbık, C. 3, s. 357.

üzere kurdukları bir ortaklıktır” diye tarif etmiştir. Başka bir deyişle, iki veya daha fazla kişi vadeli ödeme ile herhangi bir sermaye ve mal yatırımı yapmadan kendi itibarlarını ve güvenilirliklerini kullanarak, başka bir kişiden sermaye alıp kâr ve zarar üzerine kurdukları ortaklıkla kâr elde ederse buna “şirketü’l-vücûh” denir. Bu durumda, malları satın alan ortaklar birbirlerinin vekili veya temsilcisi olarak kabul edilir.⁵⁷⁷ Hanefî ve Hanbeli ekolleri, şirketü’l-vücûh işlemlerinin meşru ve caiz olduğunu ifade etmişlerdir. Çünkü bu, bir tür çalışma olduğundan ortaklık kurulabilir. Satın aldıkları ürünün mülkiyeti değişebilir, dolayısıyla kâr kısmı da değişebilir. Bu durumda, herkes kârdan bir parça elde edebilir.

Öte yandan Şâfîi ve Mâlikî mezheplerinin hukukçularına göre şirketü’l-vücûh merkezli ortaklık caiz değildir. Çünkü onlara göre ortaklık, mal ve iş temelindedir, şirketü’l-vücûh’ta ise bu ikisi yoktur, bu yüzden şirketü’l-vücûh helal bir sistem değildir.⁵⁷⁸

- Şirketü’l-Ebdân (Sanatsal Ortaklık)

Emek ve beceri kullanılarak işletilen iş ortaklığına şirketü’l ebdân adı verilir. İki veya daha fazla kişinin, herhangi bir finansal işlem yapmadan kazandığı zarar ve kâr kavramında ortak olma sözleşmesi yapmasına bu tür bir girişim ortaklığına şirketü’l ebdân veya şirketü’t-tekabul denir. Başka bir deyişle işçi, tamirci, usta, operatör vb. gibi profesyonel bir kategorideki bazı insanların, emek işinde birlikte çalışmak amacıyla bir araya gelip yaptıkları işten kazandıklarını aralarında paylaşmasıyla gerçekleşen bu ortaklığa sanatsal ortaklık denir. İmam Şâfîi’ye göre böyle bir ortaklık sahih değildir. Çünkü ona göre ortaklık sadece emekle değil, varlık (mal-mülk) ile de yapılabilir.⁵⁷⁹

6.3. Müşâreke’nin İslâmî Bankalarda Uygulanması

Sermayenin faizli kredi ve ortaklık anlayışına uygun olarak değerlendirme geleneği insanlık tarihi kadar eskiye dayanır. Faiz, kutsal dinlerde olduğu gibi İslâm’da da yasak olduğundan hem tarihte hem de bugün, birikimlerini faizsiz

⁵⁷⁷ Obaidul, s. 183.

⁵⁷⁸ Sâbık, C. 3, s. 359.

⁵⁷⁹ Sâbık, C. 3, s.360.

yatırıma dönüştürmek isteyenler her zaman olmuştur. Âtıl sermayeler toplanıp yatırılır, finansal aracı kurumlar tarafından yönetilir. Bu kuruluşlardan bankalar zirvede olur. Konvansiyonel bankalar, faize dayalı kredi sistemi çerçevesinde sermayeyi toplar ve değerlendirir. İslâmî bankalar ise ortaklık anlayışı doğrultusunda biriktirmek ve aynı anlayışla yatırımlara yönlendirmek amacıyla kurulmuştur.⁵⁸⁰

İslâm, faiz gelirlerini finansal faaliyetlerden dışlasa da bu, finansçının kâr elde edemeyeceği anlamına gelmez. Bunu yapmak için finansör, ana sermaye üzerinden elde edilen kazanımların, yatırımda üstlenilen riskle doğrudan ilişkili olmasını sağlamalıdır. Risk yoksa elde edilen kazançlar kârdan ziyade faizi temsil eder. Konvansiyonel finansman türleriyle (faize dayalı finansal araçlar) rekabet edebilmek için İslâmî finans kurumları, Şariat yükümlülüğünü yerine getirecek ve konvansiyonel banka ürünleriyle aynı değeri sağlayacak ürünler geliştirdiler.

BMB, İslami Bankacılık Kılavuzu'nun 5 (2) maddesinde her ortağın bu ortaklık işinde az ya da çok sermaye fonu sağlaması gerektiğini belirtmiştir. Hem banka hem de yatırım müşterisi için yönetimine katılma hakkını saklı tutar. Ancak banka, yatırım müşterisinin tüm işi yürütmesine izin verebilir.⁵⁸¹ İslâmî fonların yatırım tecrübeleri, müşâreke sistemine yatırım yapmaya da uygundur. Müşareke kelimesinin gerçek anlamı paylaşmaktır. İslâm hukukuna göre müşâreke, iki veya daha fazla kişinin sermayelerini veya emeğini birleştirdiği, tüm ortakların kârı belirli bir orana göre paylaştığı, zararın katkı oranına göre paylaşıldığı bir iş ortaklığını ifade eder. Müşârekede belirtilen türlerden "şirketü'l-inan"ın kolay kullanımı nedeniyle İslâmî bankalarda daha çok uygulandığı görülüyor. Sermayede eşit olmak, yönetime katılım, zararın ve kârın ortak olma zorunluluğu olmadığından her paydaşın erişkin (yetişkin) olması gerekli değildir. Sermayeyi değerlendirme, yönetime katılım, kâr paylaşımı vb. sözleşmeye dayalıdır. Zarar durumunda pay sahiplerinin sermaye oranına göre zararı yüklenmesi gerekir.

⁵⁸⁰ Refik Yûnus, el-Misrî, **el-Mesârifü'l-İslâmiyye, dirâse şer'ıyye li 'adedin minhâ**, Cidde, 1995, s. 15-17; bk. Bayındır, S, *Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısında Değerlendirilmesi*, s. 140-141.

⁵⁸¹ Bangladesh Bank, Guidelines for Islamic Banking, s.13.

Şirketü'l-inan uygulamasında, belirli bir iş kurulması esnasında sermayenin bir kısmını banka bir kısmını ise müşteri karşılamaktadır. Müşâreke'de birden fazla kişi veya kuruluş arasında, diğer ortaklar gibi bankalar sermayenin bir kısmını sağlar. İşletmeyi yönetme sorumluluğu genellikle müşteriye aittir. Ancak banka isterse yönetime katılabilir. Kâr durumunda, sözleşme nasıl imzalandı ise o oranda bankalar ve ortaklar arasında dağıtılır. Müşârekenin, İslâmî bankacılıktaki uygulaması itibariyle iki versiyonu vardır.

- Müşâreketü'l-Müstemirre

Eğer müşâreke sözleşmesinde belli bir süre belirtilmezse bu uygulamaya, "el-müşâreketü'l-müstemirre" ya da "devam eden müşâreke" denir. Bu işlem "el-müşâreketü't-tâmme" veya "müşâreke dâime" olarak da adlandırılır. Bu tür bir ortaklıkta banka ve mevduatı kullanacak müşteri olmak üzere iki taraf vardır. Sermaye desteği karşılığında banka, işletmenin mülkiyetinde veya kullanmayı taahhüt ettiği sermaye miktarı ile orantılı hisselerde hissedar olur. Böylelikle oluşacak kâr ve zararlar orantılı olarak işletmenin yönetimine katılma hakkı kazanır. Hanefiler ve Hanbelilere göre böyle bir uygulamaya, şirket yönetimi karşılığında şirket kârından daha fazla pay talep ettiğinde caizdir. Kasani, konuyla ilgili şunları söylüyor: "İşin icrası ortaklardan birine verilirse, o ortak kârdan belirli bir miktar daha fazla belirlenirse, böyle bir işleme izin verilir. Kâr, aralarında belirlenen şartlara göre paylaşılır; emeğe katkıda bulunan ortak hem sermayesi hem de emeği karşılığında kâr elde eder."⁵⁸² Malikiler ve Şafilere göre ortaklar arasında kâr veya zarar açısından farklılık olması caiz değildir; tarafların sermayesi ile orantılı olarak paylaşılmalıdır. İbn Rüşd bu durumu şu şekilde açıklar: "Malikiler ve Şafiiler kârı zararı karşılaştırırlar; zarar farkını kabul etmedikleri gibi kârdaki farkı da kabul etmezler. Hanefi ve Hanbelî âlimleri müşarekeyi mudârabaya benzetirler. Bir emekçinin, sermaye katkısı yapmadan sadece emeği için farklı oranlarda kâr alması caiz olduğundan, bu durum müşareke için daha uygundur. Çünkü ortak hem sermayeye hem de emeğe katkıda bulunur. Sermayesinin karşılığı olarak aldığı kâra ek olarak emeği

⁵⁸² Kâsânî, Bedâ'î, C.VI, 63.

karşılığında kâr elde etmesi caizdir.⁵⁸³ Ancak bankaların temel kuruluş amacı işletmecilik olmadığı için sermaye desteği sağladıkları ortaklıkların projelerinin yönetiminde ve yürütülmesinde aktif rol almamaktadırlar. Yönetime katılma ve hesapları gözden geçirme hakkına hâlel getirmeksizin, işin yönetimini ve projenin yürütülmesini diğer ortağa bırakırlar. Günümüzde bu gibi kâr ve zarara katılmak için özel ortaklığa dâhili ortaklık veya yatırım ortaklığı; şirketin yönetimini üstlenen ortaklığa yönetim ortaklığı denir.⁵⁸⁴ Ortaklıklarda işletmeciyi aramak yerine banka yapılan başvuruları değerlendirir.

Bu süreçte, banka bir iş adamı veya şirkete sabit miktarda para sağlar. İşletmeyi kapattıktan sonra kâr, sözleşmeye göre ve zarar olması durumunda, banka ve hissedar arasında dağıtılır ve borç her iki değer eşitliği arasında sermaye oranına göre paylaşılır. Bu gibi müşâreke sözleşmeleri için belirli bir süre yoktur. İslâmî banka isterse, sermayesini veya şirkete yatırılan hisselerini başkalarına satarak işten çıkabilir. Bu yöntemle İslâmî bankaların girişimcileri herhangi bir proje veya sektör için yatırım yapabilirler. Banka aynı zamanda mevcut sektörleri sermaye hisselerini alarak da finanse edebilir. Bu durumda, banka o sanayinin yönetiminde yer alma hakkını saklı tutar. Bu gibi kalıcı ortaklık genellikle büyük ve uzun vadeli projelerde yapılır, ancak banka bu yöntemi küçük sanayilerde ve müşterileri finanse etmek için de kullanabilir.

- Müşâreketü'l- Mütenâkısaya (Azalan Ortaklık)

Klasik fıkıh kitaplarında **müşâreketü'l-mütenâkısaya** değinilmemiştir, bu, XX. yüzyılda Mısır'da ilk kez uygulanan yeni bir ortaklık akdidir.⁵⁸⁵ Müşareke, ortaklık; mütenâkısaya azaltmak demektir. Yani **müşâreketü'l-mütenâkısaya**, ortaklığın azalması demektir. Finans kurumu ile müşterisi arasında bir ortaklık sözleşmesidir. Müşteri, tüm mülkün sahibi oluncaya kadar finans kuruluşunun hissesini satın almaya başlar. Ayrıca, finans kurumu hissesinin bir kısmını müşteriye aynı anda kiralar. Müşteri, bankanın hissesini satın alacağına dair söz

⁵⁸³ İbn Rüşd, Bidâyetü'l-müctehid, C. II, s. 212.

⁵⁸⁴ Battal, Ahmet, **Bankalarla Karşılaştırmalı Olarak Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları**, Ankara 1999, s. 217.

⁵⁸⁵ el-Mısırî, A., el-Masrifü'l-İslâmî, s. 62, 70.

vermelidir. Yani bu sözleşme, bir işletmenin ortaklığı, mülkün hissesini alıp satma ve leasing'in birleşimidir. Abdullah Vâil'e göre bu sözleşme, banka için belirli bir süre sonra ortaklığı sona erdirmeyi amaçladığından, bu tür bir ortaklık, mülkiyet devri ile sonuçlanan ortaklık olarak adlandırılır.⁵⁸⁶ Klasik kitaplarda bu konu tartışılmadığı için bunun caiz olup olmadığı konusuna gelince; Bayındır'a göre mülkiyet devri vaadini içeren şirket sözleşmesi caiz olduğu için bugünkü İslâmî bankaların müşâreketü'l-mütenâkisa veya mülkiyetin devriyle sonuçlanan ortaklık uygulamasının da bu çerçevede değerlendirilebileceği sonucuna varılabilir.⁵⁸⁷

(İİT) Kararı üzerine Fıkıh Akademisi 15. oturumunda, "müşâreketü'l-mütenâkisa" (azalan müşâreke), akdinin yeni bir işlem türü olduğuna karar verdi. Bu süreçte iki taraf, "gelir getirici" veya "üretken bir proje" ortaklığı üzerinde ittifak ederler.⁵⁸⁸ Ortakların bir tarafı, ikinci tarafın servetini kademeli olarak satın alma hususunda anlaşmaya varır. Alıcının kazancından almak veya herhangi bir kaynaktan satın almak, her ikisinin de eşit olduğu anlamına gelir. Müşâreketü'l-mütenâkisa'nın yöntemi müşâreketü'l-müstemirra'dan biraz farklıdır. Müşâreketü'l-müstemirrada bankanın sermayesini veya hisselerinin mülkiyetini azaltmak için bir hüküm yoktur. Yani, bir ortak devam eden projeden sermayesini veya bir kısmını geri çekemez. Projenin sonuna kadar veya mesleğindeki birine satılincaya kadar sermayenin borcu ve sermayesi aynıdır. Sadece yılsonunda hesaplamalardan sonra kâr veya zarar alırlar. Ancak müşâreketü'l-mütenâkisa veya "azalan müşâreke"deki bir ortak yavaş yavaş başka bir ortağın hisselerini satın alabilir. Bu durumda, banka genellikle sermayesini müşteriye satmaktadır. Örneğin, Ahmet bir taksi satın almak, bununla ulaşım hizmeti sunmak ve elde edilen ücretlerle gelir elde etmek için kullanmak istiyor, ancak yeterli parası olmadığından banka, taksi alımına katılmayı kabul eder. Bu nedenle ikisi birlikte taksi satın alır. Banka bedelin % 80'ini, Ahmet %20'sini öder. Taksi satın

⁵⁸⁶ Muhammed, Abdullah Vâil, **Müşâreketü'l-mutenâkisa (el-müntehiye bi't-temlîk) ve devru'l-bünûki'l-İslâmiyyeti fî tef'îlihâ**, Amman 2000 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ürdün Üniversitesi.), s. 12.

⁵⁸⁷ Bayındır, *Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısında Değerlendirilmesi*, s. 154.

⁵⁸⁸ OIC Fıkıh Academy, Decision-136 (15/2), 2004.

alındıktan sonra, günlük 1000 TL net gelir, elde edilen taksi seferleri sağlamak için kullanılır. Bankanın takside %80 paya sahip olması nedeniyle ücretin %80'inin kendisine verileceği, %20'sinin takside %20 paya sahip olan Ahmet'in alacağı kabul edildi. Böylece banka günlük 800 TL, Ahmet ise 200 TL kazanmaktadır. Aynı zamanda bankanın payı sekiz birime bölünmüştür. Ahmet, her üç ayda bir banka hissesinden bir birim satın alır. Böylelikle bankanın payı %70'e düşer ve Ahmet'in payı %30'a çıkar, yani o tarihten itibaren Ahmet taksinin günlük gelirinden 300 TL'ye hak kazanır ve banka 700 TL kazanır. Bu süreç, Ahmet'in taksinin tamamına sahip olduğu iki yıllık sürenin dolmasına kadar devam eder ve banka kendisine dağıtılan gelirle birlikte asıl yatırımını geri almış olacaktır. Dolayısıyla oradaki kâr oranı düşmüştür. Öte yandan, müşâreke projesinde bir zarar varsa her iki sermayedarın oranına göre paylaşılır.

Müşâreketül-mütenâkısaya ilgili şöyle başka bir örnek verelim: Müşteri ve banka 10 milyon TL'ye konut satın alıyor, banka konutu bedelinin %80'ine 8 milyon TL ödüyor, müşteri ise 2 milyon TL ödeyerek bedelin %20'sine katkıda bulunuyor. Evin fiyatı ayrıca bankanın 8 birime ve müşterinin 2 birime sahip olduğu 10 birime bölünmüştür. Şimdi evin toplam kirası aylık 75.000 TL; bir birimin aylık kirası 7500 TL. olur, bu durumda banka, icâredeki 8 ünitesini aylık 60.000 TL'ye müşteriye vermiş oluyor. Diminshing musharaka'nın hesaplanması aşağıda sunulmuştur:

Tablo 8

Müşâreketü'l- Mütenâkıs (Azalan Ortaklık)

Sonuna kadar	Banka			Müşteri	
	Birimler	Kiralama /Ay	Birimler	Kiralama /Ay	Yıl sonunda satın alınan birimler
Yıl 1	8	60,000	2	15,000	2
Yıl 2	6	45,000	4	30,000	2
Yıl 3	4	30,000	6	45,000	2
Yıl 4	2	15,000	8	60,000	2
Yıl 5	0	0	10	Müşteri bu noktada evin sahibidir.	

Müşâreketü'l-mütenâkisa sisteminin, müşâreketül-mütenâkisa kurallarına ve genel müşâreke şartlarına uygun olması gerekir. Bu durumda, aşağıdaki şartlar göz önünde bulundurulur:

- Müşâreke sözleşmesi iki taraf arasında yürütülecek, kâr elde edilirse anlaşmaya göre; zarar edilirse her iki tarafın ortaya koyduğu sermayeye göre paylaşılacaktır.
- Bir taraf diğer tarafın bir hissesini kademeli olarak satın almak için zorunlu olarak sözleşme yapacaktır. Satın alma satış sözleşmesini yürüterek, bir taraf diğer tarafın bazı hisselerinin mülkiyetini kazanacaktır. Bu anlaşma teklif kabulü (icab ve kabul) ile veya yeniden anlaşma yapmadan mülkiyet devri hakkında bilgi vermek suretiyle olabilir.
- Taraflardan biri diğer tarafın hissesini belirli bir süre için kiralamasına izin verir.
- Her ortak, mülkünün payı ile orantılı olarak masrafları üstlenir. Sadece bir tarafa sigorta, tamir gibi şeyler diğer tarafa ise masrafların bir kısmını tedarik etme şartı getirilmez. Aksine, her iki taraf da orantılı bir şekilde sorumluluğu yüklenir.
- Sermaye miktarına göre kâr dağıtım şart koşulmasına izin verilmez.
- Sözleşmede ortakların sorumlulukları ayrı ayrıdır.⁵⁸⁹

Müşâreketül-mütenâkisa (azalan müşâreke), temelde bir ortaklık işidir. Bu süreçte, bankalar zarar ve kâr işinde yer almaktadır. Eğer kâr daha yüksekse, banka daha fazla kâr elde eder, ancak zarar varsa o zaman zarar hisse oranından karşılanır. Öte yandan, "şirketü'l-milk altında HPSM" veya daha yüksek alımlar temelde bir müşâreke veya ortaklık işi değildir. Bu aslında satış ve toplu kiralama (mülkiyet satın alma ve kiralama) "şirketü'l-milk" yönteminin karma bir şeklidir. Üç yöntem arasında, esas olan kiralama sistemidir ve geri kalanlar ikincildir. Bu süreçte, banka ve müşteri mülkiyet kazanır. Banka daha sonra müşteriye ait olan

⁵⁸⁹ OIC Fikhi akademi, 15th conference, Oman, 2008, s. 11.

kısmını müşteriye sabit bir oranda kiraya verir. Aynı zamanda, kendisine ait olan mülkü taksitler halinde müşteriye satar. Banka hissesinin satışında kâr yapılmamaktadır. Genel olarak banka, taksitle müşteriye payını aynı oranda ve bankanın yatırması gereken hisse tutarını satmaktadır. Aralarında bir sözleşme vardır, müşteri kendi payını kullanarak kirasını bankaya öder. Müşteri kendi kullanmak yerine başkasına kiralamak isterse, mülkü başkalarına kiralayabilir. Bu durumda, yıllık mülkiyeti hesaplamak için müşterilere ait ortak mülkiyetin diğer gelirlerinin dağıtılmasına gerek yoktur. Benzer şekilde, bir zarar varsa iki sermaye tabanı arasında bölünecek bir alan yoktur. Müşteri, mülkiyeti kiralama hususunda tam yetkili olacaktır ve kiralanan mülkü yalnızca banka tarafından belirlenen oranda ödeyecektir. Banka, aynı mülkü kiralamak için üçüncü kişilere kiralayarak daha fazla kâr sahibi olurken, bankaya ödemeyi kabul ettikleri orana itiraz edemeyecektir. Mülkü kullanmamış olsa bile, kirayı ödemek zorunda kalacaktır. HPSM sürecinde müşteriler taksit ödeyerek mülkiyetin her bir hissesini bankadan satın alırlar. Sonuç olarak, bankaların mülkiyeti giderek azalmaktadır. Bu yöntemde, banka kâr ve zararın bir ortağı değildir. Mülk doğal bir afet bir sonucu tahrip olduğunda, banka zarar oranını paylaşmaya mecburdur. Ancak müşteri, kendi ihmaliinden kaynaklanan zarardan sorumlu tutulur. Müşâreke sermayesiyle ilgili İslâm hukukunun bazı şartları şunlardır:

- Müşârekenin sermayesi nakit olmalıdır. Bazı âlimler, mirası müşârekenin sermayesi olarak saymanın meşru olduğunu söyledikleri için iş başlangıcında peşin olarak nakde çevrilebilecek ürünler, müşârekenin sermayesi olarak kabul edilebilir.
- Müşâreke sermayesinin miktarı, türü ve kategorisi belirtilmelidir.
- Müşâreke işinde herhangi bir ortağın sahip olduğu mülk, müşârekenin sermayesi olarak kabul edilemez. Ancak, başkasının hibe ettiği mülkü bu ortaklıkta kullanmakta hiçbir sorun yoktur.⁵⁹⁰
- Bir ortağın mülkünün müşâreke işletmesi ile karıştırılmasına izin verilmez.

⁵⁹⁰ OIC Fikhi Academy, 15th conference, Oman, 2008, s. 12

- Tüm ortakların sermayesi aynı olmak zorunda değildir.
- Herhangi bir ortaktan biri müşâreke de idari sorumluluk üstlenirse veya işlemlerin uygulanmasına katılırsa, bu işlere karşı onun için ücret belirlenebilir ve bundan kazanç ve kâr sağlayabilir. Kalan hissedarlar ise mutabakata göre kararlaştırılan oran üzerinden kâr alacaklardır.
- Müşâreke anlaşmasında, kâr payları, üçte bir veya en fazla %30, %40, %50 gibi farklı paydaşların oranı temelinde belirlenebilir.

Eğer işletme zarar ederse zararın yükü yönetimden sorumlu olan kişiden talep edilmez. Ancak, zararın kişinin ihmalden kaynaklandığı ispatlanırsa, diğer ortaklar, bu ihmalden doğabilecek zarar miktarını isteyebilir. Müşâreke sisteminde kâr oranının ne kadar olacağına dair bir anlaşmaya varılmalıdır. Herhangi bir taraf için kâr tutarını toplam tutar/net tutar şeklinde belirlemek mümkün değildir. Yani, kârın veya yüzdelerin oranı belirlenmelidir. Müşâreke de sermaye kaybı ya da iş kaybı olduğunda her iki taraf da buna katlanmak zorundadır. Anlaşarak bir kısmını zarardan muaf tutmak caiz değildir. Anlaşmada belirtildiği gibi, diğer tarafa yapılan işe belirli miktarda para ödeyerek ve her ay işletme gelirinden belirli miktarda kâr verilerek sermayenin değişmeden bırakılması da caiz değildir. Müşâreke deki bu gibi bir anlaşma İslâm hukuk felsefesine tamamen aykırıdır.⁵⁹¹

Eğer ortaklardan biri şirketteki ortaklık sistemini kapatmak istiyorsa, aşağıda açıklanan bazı temel kurallara uymak zorundadır;

- Müşâreke ortaklığı istenilen amaca ulaşıldığı vakit iş sonlandırılabilir.
- Müşâreke sözleşmesinin şartlarına göre bir taraf bildirimini diğer tarafa verebilir ve müşâreke ile yapılan anlaşmayı sonuçlandırabilir.
- Bir müşâreke de iş ortağının ölmesi veya bir ortağın ticari faaliyetlerde bulunamaması durumunda, müşâreke iptal edilebilir.

⁵⁹¹ OIC Fikhi Academy 15th conference, Oman, 2008, s. 10.

- Tüm varlıklar nakit şeklinde olduğunda kendi hisselerine göre aralarında dağıtılarak, sözleşmenin iptali gerçekleştirilebilir. Varlık nakit şeklinde değilse, varlıklar sona erme anında nakde dönüştürülür veya kaynaklar aynı durumda dağıtılır.
- İki taraf arasında varlığın nakde dönüştürülmemesi durumunda bir anlaşmazlık varsa, varlıkların nakde çevrilmemesi önceliklidir. Ancak, makineler gibi kaynaklar paylaşılmıyorsa, o zaman satılarak elde edilen para aralarında taksim edilir.

Eğer işi bitirmeden önce ortaklardan birisi ortaklığı sonlandırmak, diğer ortak işe devam etmek isterse iki tarafın rızasıyla ikinci ortak işin tamamını alıp devam ettirebilir. Her iki tarafın rızası ile satın alınan hissenin fiyatı belirlenir. Ancak ortaklık kuralları ihlal edildiği takdirde, etkilenen tarafın diğer tarafa ceza uygulayabileceğini sözleşmeye eklemesi mümkündür.⁵⁹²

Müşâreke sistemine yatırım yapmanın birçok avantajı vardır. Bu şekilde, müşteri işletmeye nakit para sağlayabilir. Orantılı olarak dağıtılan kâr ile bu yöntem murâbaha yönteminden daha fazla kâr kazanma fırsatı verir. Banka kaybı, büyük projelerde daha azdır, çünkü tüm ortaklar zararın sorumluluğunu taşımaktadır.⁵⁹³ Hepsinin işletmelere katılma şansı vardır, herkes sermayesini koyabilir ve yeteneklerine göre işletmedeki konumları ile ilgilenebilir. Çok sayıda ortağı olan sermaye oluşumundan sonra bu şekilde büyük bir proje için sermaye oluşturmak mümkün olduğunda müşâreke devreye girebilir. Bu yöntemle sermaye, hisse piyasası yoluyla da oluşturulabilir.

Müşâreke sistemine yatırım yapmanın avantajları yanında bazı dezavantajları da vardır. İşin tamamlanmasından sonra, zarar ve kâr ortaklar arasında dağıtılır, dolayısıyla işlemin tüm hesaplarının kaydedilmesi gerekir. Bu şekilde bir ortak, murâbahada olduğu gibi kesin kâr oranı planlayamaz. Müşârekede, bankanın bu yöntemi uygulayamamasının asıl nedeni dürüst bir ortak olmamasıdır. Eğer ortak dürüst değilse, o zaman gerçek bir zarar ve kâr

⁵⁹² OIC Fikhi akademi, s.13

⁵⁹³ IBBL, Islami Banker Biniyog Poddoti Shariah Nitimala, 2011, s. 122.

durumunu gizleyerek başka bir ortağı aldatma ihtimali vardır. Ayrıca, kabiliyetli kişiler potansiyel olarak daha kârlı bir proje bulabildikleri için bankalarla müşâreke yöntemiyle ortaklığa rağbet etmiyorlar. Çünkü müşarekenin bankaya murâbaha yönteminden daha fazla fayda sağlama potansiyeli vardır. Hepsinden önemlisi, farklı anlaşmalardaki gelirlerin miktarı nedeniyle, evrensel yatırımın oranını tanımlamak çok zordur. Sonuç olarak, müşârekenin uygulaması banka gibi büyük bir ticaret endüstrisinde çok zordur. Anlaşma bazlı müşâreke ile ilgili sorunlar, belirtilen sürede satın alınan ürünün tamamını bir anlaşmaya karşı satmak her zaman mümkün değildir. Ayrıca, bu ürünlerin birçoğu vadeli ödeme ile satılmaktadır. Kalan sermayenin hesaplarını sonlandırmak, geriye kalan ürünlerle uğraşmak ve satın almak isteyenler nedeniyle oldukça karmaşıktır. Bahsi geçen zorluklara ve engellere rağmen Bangladeş'in bazı İslâmî bankaları, müşâreke sistemine yatırım yaparlar. Bankalar, bu yöntemi sınırlı sayıdaki özel insanlara sunmaktadırlar.⁵⁹⁴

Bazen Bangladeş'teki İslâmî bankacılık sisteminde yatırım kategorisinde müşâreke sisteminde kurallara uyulmadığı görülmüştür. Örneğin bir müşteri bankaya giderek banka görevlisine kâğıt üretim projesi oluşturmak istediğini söyleyip bankadan kredi almak istediğini talep eder. Banka görevlisi, kredinin ve yatırımın niteliğini ve kurallarını analiz edip makineyi satın almak için buna yatırım yapabileceğini söyler ve ipotek olarak arsa veya binanın belgelerini ister. Dönem sonundaki anlaşmanın kâr veya zararı, anlaşmaya ve yapılan işe göre %50/50 oranında paylaşılacaktır. Bu işlemde İslâm hukuku ilkelerine uyulmadığı görülmektedir. Çünkü anlaşmanın başlangıcında, her iki tarafın mülkiyeti özel olarak belirtilmelidir. Yukarıdaki yatırımda, projenin toplam değeri ile bankanın ve ortağın mülkiyetinin bir kısmının açıkça ve ayrı olarak belirtilmiş olması gerekmesine rağmen belirtilmemiştir. Hiçbir işletme mülkiyeti hiçbir tarafça kişisel tüketim veya başka bir kişi için kullanamaz. Anlaşmada işlem yapma, muhasebe uygulamaları ve herhangi bir tarafın yönetim prosedürü açıkça belirtilmelidir.

⁵⁹⁴ IBBL, Islami Banker Biniyog Poddoti Shariah Nitimala, 2011, s. 123.

İslâmî bankalar iki ana kaynaktan sermaye sağlar: Birincisi, kurucu ortaklar; ikincisi, tasarruf sahipleri.⁵⁹⁵ İslâmî bankaların dayandığı ortaklık biçimi, büyük ölçüde fıkıh kitaplarında bahsedilen ve tüm hukukçular tarafından oybirliğiyle kabul edilen inan ortaklığına benzer.⁵⁹⁶ İslâm, insani etkileşim yoluyla ekonomik refahı kolaylaştırmak için ticarete katılmayı teşvik eder. Toplumdaki birçok insanın küçük sermayesi vardır. Sadece bu sermaye ile herhangi bir girişimde bulunmak mümkün değildir. Ancak küçük sermaye fonları bir araya getirilirse büyük girişimlerde bulunmak mümkündür. Sonuç olarak, yatırım artar ve işsizlik azalır. Ulusal üretimdeki artış nedeniyle, ürünlerin fiyatları otomatik olarak düşer. Böylece alıcı da faydalanır. Her şeyden önce, toplumda iş birliği ve helal kazanç, ortaklık yöntemi ile elde edilebilir.

7. İSLAMÎ BANKALARDA FONLARI İŞLETMEDE MUDÂRABA UYGULAMALARI

İkinci bölümde İslâm hukuku perspektifinden mudarabanın tanımı ve bununla ilgili uygulamalar açıklanmıştır. Daha önce de bahsettiğimiz gibi, mudâraba ve müşareke İslâm'da izin verilen ortak bankacılık finansman sistemi olarak belirlendi. Kâr-zarar payının temel ilkesi, bankacının sabit bir getiri oranında borç vermek yerine, bir girişimin kâr ve zararlarını paylaşarak borçluyla bir ortaklık kurmasıdır. Getirilerin iyi olması durumunda kârlar eşit olarak paylaşılır ve bu nedenle yatırımcıların getirisi yatırımın karlılığına bağlıdır. Hiçbir şey önceden sabitlenmemiştir. KZP sistemi, sermaye açısından fakir, ancak potansiyel olarak gelecek vaat eden bir girişimcinin finansman elde etmesine izin verir. Yatırımcı olarak banka, girişimin başarısında pay sahibidir. Uygulanan ilke, girişimcinin borç ödemesi ile ilgilenmek yerine uzun vadeli bir çabaya konsantre olabilmesidir ve bu çabalar sonucunda topluma ve ilgili taraflara ekonomik ve sosyal faydalar getirecektir. Müslüman âlimler, bu sistemin işlemde her iki taraf için de daha âdil olduğunu ve hiç kimsenin kimseyi istismar etmeyeceğini ifade ediyorlar. Mudaraba, bir tarafın fonları sağlarken diğer tarafın uzmanlık ve

⁵⁹⁵ Bayındır, *Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısından Değerlendirilmesi*, s. 149.

⁵⁹⁶ Sirâc, *en Nizâmu'l masrifîyyi*, s. 153.

yönetimi sağladığı bir ortaklık şeklidir. İki taraf, önceden kararlaştırılan oranlara göre aralarında bir kâr paylaşır, ancak herhangi bir zarar yalnızca sermayenin sağlayıcısı tarafından karşılanır.

İslâmî bankaların kuruluş amaçlarından en önemlisi mevduatın ortaklık bazında tahsil edilmesi ve dönüştürülmesi olduğundan, mudâra ortaklığı İslâmî bankacılığın ana finansal ürünlerinden biri olarak kabul edilmektedir.⁵⁹⁷ İslâmî bankalar topladıkları parayı 30, 90, 180, 360 gün süren gruplara ayırıyor ve benzer hesaplardan para havuzuna transferler alıyorlar. Havuzdaki tüm para bir bütün olarak kabul edilir ve uygun parçalara ayrılır. Banka, bu parayı kendi kurduğu şirketler aracılığıyla veya başkaları ile ortaklıklar kurarak işletmektedir. Banka, projesi olan ve sermaye katkısı talep eden girişimcilerle ortaklık kurmadan ön araştırma yürütmektedir. İşletmeciden projenin kapsamı, maliyeti, süresi, aşamaları, olası kâr ve zarar durumu hakkında gerekli bilgileri alır. Ortaklık talebinde bulunan kişinin kanun ve yönetmelikler çerçevesinde çalışıp çalışmadığı, projesinin güvenilirliği ve İslâmî bankacılık ilkelerine uygunluğu konularında da istihbarat çalışmaları yapar. Banka, tüm bu araştırmalar sonucunda projenin ilkelere uygun olduğuna inanırsa söz konusu işletmeci ile iş-sermaye ortaklığına gitmektedir.⁵⁹⁸

Proje nihayetinde kâr ederse, bankanın başlangıçta ödediği sermaye ödenir, daha sonra kararlaştırılan bir oranda paylaşılır. Bazen bankanın kâr ve zararının payı ilgili ülkenin düzenlemelerine göre belirlenmektedir. Türkiye, İslâmî bankacılığın ÖFK'nın kâr oranını %20 alabilmesini sağlamak için kurulmuştur,⁵⁹⁹ ancak Bangladeş'teki İslâmî bankaların kâr oranlarının %35 ile %65 arasında olduğu belirlenmiştir.

Diğer ülkeler gibi Bangladeş'te özellikle konvansiyonel bankalarda girişimcilik sistemi kullanılmaktadır, ancak girişimcilik ile mudaraba arasında bir fark yoktur. ABD'de 1946 yılında girişimciliğin kurulduğu ve oradaki uygulamaların başarısının diğer ülkelerde de girişimci sermayenin uygulanmasına

⁵⁹⁷ Bayındır, s. 102.

⁵⁹⁸ Bayındır, s. 104.

⁵⁹⁹ Battal, *Hukukî Yönden Özel kurumları*, s. 197.

yol açtığı biliniyor. Türkiye'de risk sermayesi 1990'larda artmıştır. 1998'de Girişimcilik (Risk) Sermayesi Yatırım Ortaklığı Yönetmeliği yayınlandı.⁶⁰⁰ Bangladeş'teki girişimcilik gelişiminin tarihi Hazır Giyim'in (RMG) büyümesidir. 1978'de ilk RMG girişimci faaliyetini başlatmıştır.⁶⁰¹ Zira girişimcilik sermayesi sonuçta bir mudaraba ortaklığıdır.

İslâmî bankalar, sermayeyi başkalarıyla ortaklık kurarak işletiyorlarsa, bankanın konumu kurucu ortaklara, hesap sahiplerine ve yönetici ortaklara göre değişir. Bankanın kurucu ortakları için başkasıyla sermaye ortaklığına giden kişi, hesap sahipleri için eskimiş bu sermayeyi yatırıma dönüştürüyor. Dolayısıyla hesap sahiplerinin muhatabı, yönetim ortaklığı değil, bankadır. Projeden kaynaklanan gelir veya zarar önce banka ile yönetici ortak arasında, daha sonra banka ile sermayedeki hesap sahipleri arasında paylaşılır.⁶⁰²

Ancak İslâmî bankalardaki mudâraba modeli, özel mudâraba hükümlerinin geliştirilmesine, bunların İslâmî bankaların çalışmalarına ve özellikle ortaklaşa yapılan ortak yatırım davalarına uygun olmalarına rağmen, uygulamada birtakım zorluklarla karşı karşıya kalmıştır. Sermayenin bir taraftan geldiğini belirten mudâraba sözleşmesi hükümlerine göre, diğer taraf mudârib olarak çalışır. Mudârabadaki çalışma tamamen mudarib'e bağlı olduğu için bankanın mudâribin işini canlı ve çok yakından takip etmesi imkânsızdır. Bankanın rolü, yatırım faaliyetinin seçildiği sektörleri sunmakla sınırlıdır. Bazı hukukçular mudâribin yatırım kararlarıyla ilgili masrafları ödemekle yükümlü olmasını istemişlerdir.⁶⁰³

Birinci bölümde (IIFM) ilgili bahsettiğimiz gibi IBBL'ın Şeriat Komitesi'ne, BMB tarafından Aralık 2011'de şeriata dayalı bankalar için İslâmî bankalar Arası Fon Piyasası (IIFM) adlı bir çağrı para piyasası ilgili Şeriat'ın görüşü sorulduğunda, Bölüm 5/81'de İslâm Şeriatı'na dayalı planlı banka şirketlerinin ve finansal kurumların aşağıdaki işlemleri konsolide etmek için 16 Eylül 2012 tarihinde Şeriat

⁶⁰⁰ RG, Tarih: 6.11. 1998, Sayı: 23515; bkz. Bayındır, Faizsiz Bankacılık, s. 108.

⁶⁰¹ Mustafa K. Mujeri, **The Financial Express**, Female entrepreneurship in Bangladesh March 21, 2019.

⁶⁰² Ebu Uveymir Chida Abdullah Hüseyin, **et-Terşidü's ser'i li'l-bünüû-ki'l -kâimeh**, İttihadü'd-düveli l'-bünüki'-İsmalyee, 1989, s. 303.

⁶⁰³ Ebû Ğudde, s. 61.

Komitesi'nin 169. oturumunda alınan kararıyla İslâmî bankalar arası piyasayı başlattığı belirtildi:

1. İslâm hukuku finans kurumları ve konvansiyonel bankaların İslâmî bankacılık şubeleri, fazla fonlarını günlük olarak İslâmî Tahvil Fonu'na aktarabilmektedir.

2. İslâmî Tahvil Fonu, bu fonu emanetçi olarak alacak, günlük olarak alınan toplam fonlara yatırılan miktardan kazanılan kâr, fon sağlayıcılar arasında orantılı bir oranda geçici olarak dağıtılacaktır. Geçici temettü, fon alan tarafın yıl sonunda (Ocak-Aralık) açıkladığı nihai kâr oranına göre ayarlanır. Fon verenler, emanetçi olarak görev yapan "İslâmî Tahvil Fonu" tarafından sağlanan fonların yatırımı mümkün değilse, herhangi bir kâr elde etmeyeceklerdir.

3. Tüm işlemler mudaraba bazında yapılacaktır.

4. Başvuru sahibi fonlar, "İslâmî Tahvil Fonu" tarafından öngörülen kâr-zarar-paylaşım oranına göre fonun yeterliliğine bağlı olarak başvuru sahibine sağlanacaktır.

5. Kâr oranı, fon alıcısı tarafından beyan edilen farklı vadeli mevduatların geçici kâr oranına göre belirlenecektir. İslâmî Tahvil Fonu tarafından öngörülen vadeli mevduatın alıcısı yoksa, bir sonraki dönem için geçici kâr oranı kullanılacaktır.

6. Vade sonunda alıcı anaparayı (kârla birlikte) öngörülen kâr zarar paylaşımına göre ödemek zorundadır. Geçici ödenen kâr, alıcı tarafından yıl sonunda beyan edilen nihai kâr oranına göre ayarlanır.

7. Alınan fonların vadesi 1 gün olacak, tatil olması durumunda bir sonraki iş gününe kadar uzatılacaktır.

8. Fon işlemlerinde İslâmî Tahvil Fonu tarafından öngörülen diğer politikalara uyulmalıdır.⁶⁰⁴

⁶⁰⁴ IBBL, Shariah Supervisory Committee's Decision, 2015, s. 71-73.

Ayrıca İslâmî bankalar, BMB'nin İslâmî Tahvil Fonu olarak fazla likiditesini transfer edebilecek, ancak, mudaraba politikasına göre fona yatırım yaptıktan sonra herhangi bir kayıp olması durumunda, İslâmî bankalar sahibü'l-mal olarak sorumludur.

Mudâraba sözleşmesindeki "ahlakî risk" olarak adlandırılan durum, rabbü'l-mâlın bunu mudâribe yükleyerek birçok kârı manipüle ve değiş tokuş etmesine imkân tanıyor. Sonuç olarak, mudâraba sözleşmesi yoluyla bankalar tarafından finanse edilen projeler yüzünden fazla miktarda zarar ediliyor, bu da mevduat sahiplerine yansıyor. Mudârabadaki fon sahiplerinin, yani İslâmî bankaların iki seçeneği vardır:⁶⁰⁵

a. Bunlardan ilki, mevduat fonlarının kaybedilme riskini üstlenmektir. Çünkü projelerin yürütülmesinde bu riski önleme ihtimali yoktur.

b. İkincisi, aracı bir finansman bu formülü reddedebilir. Sûdan'daki "*Faysal İslâm Bankası*" bu formülü sadece iki kez kullanmıştır.

Mudâraba sözleşmesinin İslâmî bankalarda uygulanmasının önündeki başka bir engel de teminat akçesidir. Çünkü mudârib, ticarete herhangi bir zarar olursa tazminat ödemekle yükümlü değildir.⁶⁰⁶ Buna göre, İslâmî bankayı mevduat sahipleriyle yöneten ilişkinin doğası, risk almaya istekli olmayan mevduat sahiplerinin kabulüne rağmen, kâr ve zarara katılma ilkesine dayanmaktadır. Tefecilik zihniyeti nedeniyle mevduat sahiplerinin çoğunluğunun davranışları, İslâmî bankacılık sistemi ile olan ilişkinin doğası gereği kontrol edilmektedir ve konvansiyonel bankaların mevduat ve dönüşü garanti olan yönteminden etkilenir.⁶⁰⁷

Buna şöyle bir örnek verebiliriz: Bir Dünya Bankası uzmanı, Malezya İslâmî bankalarının tecrübelerini değerlendirirken, mudâraba mevduat için teminat

⁶⁰⁵ Aîşe Şerkâvî Malikî, **el-Bunûkî'l-İslâmiyye: Tecrubetu Beyne'l-Fikhî ve'l-Kanûnî ve't-Tatbîk**, Merkezu's-Sekâfî'l-Arabî, 2000, s. 341.

⁶⁰⁶ Ebu Ğudde, s. 248.

⁶⁰⁷ Rifâ'i, Fâdî Muhammed, **el-Mesârifü'l-İslâmiyye, Menşûrâtü'l-Halebi'l-Hukûkiyye**, Beyrût, 2004, s. 130.

sorununun, mevduatın artması durumunda bankacılık sistemini riske soktuğunu, bunun, bankaların teminatının azalması anlamına geldiğini ve o ülkede bankacılık sisteminde kamu güveninin düşmesine neden olduğunu açıkladı.⁶⁰⁸

İslâmî bankaların karakteristik özelliği ve kalkınma amacına yönelik hedefleri, kendilerini; kısa vadeli olma eğilimi taşıyan bankacılık ile uzun vadeli nitelikte olan İslâmî bankaların amaçladığı kalkınma çalışmaları arasında bir çelişkiye sürükler. İslâmî bankaların kalkınma hedeflerini yerine getirebilmesi için, uzun vadeli projelere mevduat fonu yatırımları, böylece mevduat sahiplerinin mevduatlarını geri çekmelerini geciktirerek, bankanın finansal durumunu riske sokmamalarına ihtiyaç vardır. Yatırım mevduatı aktif, geri çekilmenin genellikle orta veya uzun vadede belirli tarihlerde yapılmamasından kaynaklanmaktadır. Bu nedenle, İslâmî bankalar mudâra formülünü kullanarak bu mevduatları orta veya uzun vadeli yatırımlarda kullanmakla kalmaz, aynı zamanda müşterinin istediği zaman mevduatından dönemsel gelir elde etme hakkına sahip olmasına imkân verirler. Mevduat veren kişi bunu çektiğinde yıllık muhasebe, değer temeli esas alınarak değil, mevduatın nominal değerine göre yapılır.⁶⁰⁹

Öte yandan, mevduat sahiplerinin mevduatlarını hızlı bir şekilde çekme arzusu, bankaların kısa vadeli kaynaklarının çoğunun temel bir özelliği haline gelmiştir ve bu genel olarak yöntem ve özellikle yatırım faaliyeti üzerinde birçok olumsuz etkiye yol açmıştır. Gelirleri düzenli olarak dağıtma zorunluluğu nedeniyle, mudâra formundaki orta veya uzun vadeli projelerdeki yatırım hesaplarına ek olarak, bankaların çoğunluğu yüksek miktarda likidite sağlar. Bu da yatırımda bir miktar mevduatın devre dışı bırakılmasına neden olur ve genel olarak bankaların getirilerini etkiler. İslâmî bankaların meşruiyet amaçları bu gerçekliğe göre gelişmekte ve uygulanmaktadır.⁶¹⁰

⁶⁰⁸ Juan Solé, "Introducing Islamic Banks into Conventional Banking Systems", **Uluslararası Para Fonu (IMF)** working paper, C. 2, sy. 1 (September 2007), s. 19.

⁶⁰⁹ Muhammed Mahmûd Aclûnî, **el-Bunûku'l-İslâmiyye- Ahkâmuha ve Mebâdiuhâ ve Tatbîkâtuhâ'l-Masrafiyye**, Dâru'l-Mesîra, 2008, s. 445.

⁶¹⁰ Ebu Zeyd Muhammed Abdunnaîm, **el-Mudârabe ve Tatbîkâtuhâ'l-Ameliyye fi'l-Mesârifil-İslâmiyye**, el-Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996, s. 89.

Yatırım yapan ve çalışmalarında itiraza mahal bırakmayan İslâmî bankalardaki yatırım mevduatlarının niteliği ve benzersizliği, finanse ettikleri projelerin verimliliğiyle bağlantılıdır. Bu durum, uzun vadede bunlar üzerindeki gelirin hesaplanmasını sabit hale getirirken, böyle bir uygulama konvansiyonel bankalarda bulunmamaktadır. Bu gibi bankaların herhangi bir proje ile ilgileri yoktur ve geri ödenmesine bağlı işlemleri yoktur, sadece borçlandırırlar. Ancak kısa vadeli mevduatların uzun vadeli kredilere yatırılması durumunda likidite zorlukları yaşanabilmektedir.⁶¹¹ İslâmî bankacılık faaliyeti esas olarak, rabbü'l-mâl veya rabbü'l-mâlların müşterisine bağlıdır. Bu faaliyetin ve gelişiminin başarısı ise bir yandan ahlaki ve İslâmî yönlerden gerekli niteliklere sahip olan ve diğer yandan pratik verimlilik açısından duyarlı müşterilerin varlığına bağlıdır. İslâmî bankacılık konvansiyonel bankaların uygulamalarından farklı olduğu için bu özellikler, doğru teorik çerçevenin uygulanmasında bu bankaların en önemli dayanaklarından biridir.

Mudâraba ve müşâreke metodlarına göre yapılan yatırım, İslâm ekonomisi felsefesine uygun ideal bir İslâm fonudur. Ancak mudâraba ve müşâreke sistemlerine yatırım, dünyanın herhangi bir yerindeki tüm İslâmî bankacılık sistemlerine aynı uygunlukta değildir. Nitekim Bangladeş'teki İslâmî bankacılık sisteminde mudâraba ve müşâreke üzerinden yapılan yatırım bildiriminin olmadığı söylenebilir. Bu süreçte, kayıp durumunu mudârib telafi etmek zorunda olmadığından ve bunların güvenilir olmadıkları düşünüldüğünden bu süreç kötüleşmektedir. Bangladeş'te İslâmî bankaların kurulmasıyla, bankalara mudâraba ve müşâreke bazında çok az para yatırıldı ve mevduat sahipleri hemen hemen her açıdan bankaya tepki gösterdi. Yatırım, alıcılara işlerinde kayıptan başka bir şey getirmedi. Banka, mudâraba'ya dayalı müşterilerin bir miktar kâr umuduyla yapılan yatırımlarıyla işlev görür, daha sonra diğerleri mudâraba ve müşâreke aracılığıyla bankaya para yatırır. Sadece zarar gördükten sonra müşteriler üzerinde bu tür yatırımların çok kötü bir etkisi oldu. Burada, bu zararların tahmini yüzde oranlarını veren bir bilgiye sahip olmadığımızı belirtelim. Ancak yukarıda belirtilen nedenlerden dolayı, neredeyse bütün İslâmî bankaların

⁶¹¹ Malîkî, s. 265.

bu tür yatırımları sınırladıkları görülmektedir. Yatırım için bankadan para alanlar paranın, güvenliğini sağlaması için bankaya veren asıl sahiplerine ait olduğunu unutup, para sahiplerinin güvenliğini kırıyorlar. Bu şekilde, güvenli kırıp kazanç elde etmek haramdır. Mudâra sistemi kâr ve zarar grafiği, iyi bir şekilde kayıt altında tutulmalıdır. Bununla beraber mudâribler, kâr ve zarar tescili raporlarını tam olarak not etmekten hoşlanmazlar. Mudârabada yatırım yapmak için bankadan para alan kişinin sorumluluğu, banka ile sürecin ayrıntıları, yani kâr ve zararın şeffaf olması gerekir. İş adamlarının birçoğu, faaliyetlerinin büyüdüğünü ifade etmekten hoşlanmaz. Çünkü insanlar kâr elde etmek amacıyla mudâra sistemi temelinde bankaya para vermektedir. Mudâra ve müşâreke yöntemine göre para yatırılırken, bankalar zararın bu yöntemlere ait olduğunu fark etti. Bu sebeplerden dolayı insanlar, İslâmî bankacılık sistemi hakkında olumsuz düşünmeye başladılar ve mudâra sistemine olan inançlarını ve ilgilerini yitirdiler.

İslâmî bankalar, mudâra sistemi üzerinden iş yapmayı bıraksa da bazı alanlarda ve şekillerde takip etmek için birkaç yöntem ve strateji belirlediler. Çok fazla sermayeye sahip olan İslâmî bir banka, kâr ve zararın dağıtıldığı mudâra sistemiyle birlikte iş yapabilecekleri başka İslâmî bir bankaya gidiyor ve halkın yatırımından uzaklaşıyor. Başka bir yatırım şekli olarak, "BMB" tarafından "mudâra bonusu" karşımıza çıkar. İslâmî bankalar, hâlihazırda mudâra tahviline dayalı yatırım yapıyorlar.

Hâlihazırda İslâmî bankalar, bir yandan mudârib konumunda mevduat toplarken, diğer yandan ticaret ehlinin faaliyetlerinde onlara re'sü'l-mâl sıfatıyla kredi açarak, sermayedâr (re'sü'l-mâl) konumunda faaliyet göstermektedir. Emanetçi (sermaye sağlayıcı) İslâm bankalara mudâra usulüyle para yatırdığında, banka tarafından uygulanan "mevduat" işlemi için herhangi bir garanti veya teminat talebinde bulunamaz. Ancak, "mudârib" (banka), bu durumda, depozitonun sermaye sağlayıcıya (emanet eden) iade edilme şartı getirilmesine izin vermektedir. Bu durumda, eğer bankanın dikkatsizliği nedeniyle mevduat mahvolursa, şer'an para yatıran müşterinin ipotek koyma hakkı bulunmaktadır.

Büyüyen bir faaliyet kolunu temsil etse de mudârabâ ile birlikte müşareke, dünya çapında tüm İslâmî bankacılık ve finans işlemlerinin yüzde onundan daha azını kapsıyor. İslâmî bankacılık ve finans alanında mudarabanın uygulanmasını teşvik etmek için yapılan sayısız çabaya rağmen, özellikle Bangladeş'te, mudârabâ kullanımının hâlâ çok riskli olduğu düşünülmektedir. Doğası gereği riskten kaçınan bir ticari kuruluş olan İslâmî bankalar, bu engelleri en azından gelecek on yıllarda faaliyetlerinin önündeki en büyük engeller olarak görüyorlar. Bu teorinin başarılı bir şekilde uygulanmasının; düzenleyiciler, bankacılar, danışmanlar ve genel olarak toplum dâhil olmak üzere çeşitli kesimlerden ortak çabalara ihtiyaç duyduğu anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Bangladeş'te 8'i tamamen "İslâmî banka", 19'u İslâmî bankacılık ünitesi açarak faaliyet gösteren "konvansiyonel banka" olmak üzere yaklaşık 62 banka faaliyet göstermektedir. Konvansiyonel banka şubelerinin adedi 10.000'e ulaşırken, İslâmî banka şubelerinin sayısı 1.381'i geçmemektedir. İslâmî bankacılık sistemi, Bangladeş ekonomisine büyük katkı sağlamaktadır. İslâmî bankalar, ülke ekonomisinin dörtte birini oluşturmaktadır.

Bu konuda Bangladeş hükümetinin, İslâmî bankacılık endüstrisinin ülke çapındaki pazarını genişletmek için teşvikleri bulunmaktadır. Fakat BMB tarafından İslâm hukuku ilkelerine uygun olmayan bazı kurallar uygulanmaktadır. Çünkü Bangladeş AAOIFI ve IFSB üyesi olduğundan, İslâmî bankaların her iki kurum tarafından alınan kararları uygulaması önem arz etmektedir. Buna ek olarak, İslâmî bankaların kâr ve zarar paylaşımı ilkesine (KZP) göre işletilmesi, aslında mevcut medeni kanunların yetkisi dâhilinde değildir. Sonuç olarak, yasalar sebebiyle Bangladeş'teki İslâmî bankacılık sistemi işleyiş açısından oluşturulan uyuşmazlıklarla başa çıkmak için yeterli donanımına sahip değildir. Bangladeş hükümetinin bağımsız olarak faaliyet göstermesi için Malezya gibi merkezi bir İslâm bankası kurması gerekmektedir. Şer'î hükümlerin uygulanmasında aktif rolü olan "Danışma Kurulu"nun, konunun geliştirilmesine katkı sağlayacağı kanaatindeyiz. Bütün bankaların BMB tarafından takip edilen Merkezi Şariat Kurulu'nun yanında Bireysel Şariat Konseyi vardır. Ancak Merkezi Şariat Komitesi, şeffaflığı ve hesap verilebilirliği sağlamak için daha çok çaba sarf etmelidir.

Bangladeş'teki İslâmî bankalar, fon toplamak için vedîa ve mudâraba gibi finansal işlemlerin üçünü de kullanmaktadır. Birincisinde banka, parayı "müştâreke" sistemi ile sağlamaktadır. İkincisinde, Bangladeş ve Güney Asya gibi bazı ülkelerde vedîa hesap adı kullanılırken, Türkiye dâhil bütün Ortadoğu ülkelerinde bu "cari hesap" olarak isimlendirilmektedir. Bankalar bu yöntemle halkın ihtiyaçlarına göre para toplamakta ve mudilerine ihtiyaç duyduklarında para çekme imkânı sağlamaktadır. Eğer banka, yatırılan parayı kullanarak kâr elde ederse, mevduat sahibi herhangi bir temettü veya kâr elde etme hakkına

sahip değildir. Aynı şekilde, bu paranın banka tarafından kullanılması durumunda bir kayıp/zarar olursa bankanın, emanet olarak aldığı bu parayı mevduat sahibine geri ödemesi gerekmektedir. Üçüncüsü, İslâmî bankalar tarafından mevduat almak için en çok kullanılan yöntem mudârabadır. Banka, "mudârib" olarak bilinir, müşteri ise "sahibü'l-mâl"dır. Rabbü'l-mâl/sahibü'l-mâl farklı isimler altında mudâriba hesabı açabilir. Mudârabanın geçerliliği için, tarafların başlangıçta, her birinin hak ettiği gerçek kârın belirli bir oranı üzerinde anlaşması gerekmektedir.

Bangladeş'te murâbaha ürünü, bütün bankalarda %45 kâr oranında getirisi olduğundan çok kullanılmaktadır. Murâbaha söz konusu olduğunda, işlemin en önemli unsuru malın üçüncü bir taraftan satın alınması gereğidir ki, murâbahanın geçerliliği için bu şarttır. Bankalarda kullanılan "murâbaha li'l-emri bi'sirâ" sisteminin, şer'î hükümlere aykırı olmayacak şekilde düzenlenmesi İslâmî finans kurumlarını temel felsefesi olmuştur. Murâbahanın bir kredi olmadığı açıktır, çünkü mal satıldıktan sonra mülkiyeti müşteriye devredilmektedir.

Bangladeş'te İslâmî bankalarda uygulanması az olmakla beraber "vadeli satım" (bey'u'l-müeccel) işleminde ödemenin tarihi taraflarca sabitlenir.

Özellikle müşâreke durumunda İslâmî bankalarda azalan müşâreke işlemlerinde en çok kullanılan sistem, "müşâreke-i mütenâkıs" uygulamasıdır.

Selem akdinin İslâm bankaları aracılığı ile kullanılabilirliği ülkede yeni yeni tanınmaktadır. Ancak istisnâ' akdinin işlevselliği daha yaygındır. Özellikle yurtdışından makine alımına ihtiyaç duyan ve şer'î hükümlere bağlı kalmayı amaçlayan iş dünyası bu konuda bankayla iş birliği yapabilmektedir.

Yüksek fiyatlı makinelerin alımında müşteri, banka aracılığı ile ve icâre (Şirketü'l-Milk Kapsamında Kiralama Yoluyla Mülkiyet Devri-HPSM) sistemiyle şer'î hükümlere uygun biçimde bunlara sahip olabilmektedir.

Mevduatın seferber edilmesi ve kârın dağıtımı anlamında geniş çaplı halk desteği ve olağanüstü başarıya rağmen, Bangladeş'teki İslâmî bankacılık henüz istenen başarı seviyesine ulaşamamıştır. Bunun temel nedeni, ülkedeki Şariat'a uygun faaliyetleri yürütmek için uygun yasal çerçevenin olmamasıdır. Devlet

onaylı menkul kıymetlerin tamamı faizli işlemlerden oluşmaktadır. Ayrıca, Bangladeş'te İslâmî para piyasası henüz geliştirilmemiştir. Sonuç olarak, faizden kaçınmaya kararlı olan İslâmî bankalar, yasal likidite rezervlerini bu menkul kıymetlere kısa vadeli likidite fazlasını yatıramazlar.

Ancak, tüm eksikliklerine rağmen, Bangladeş'teki İslâmî bankacılık sektörünün bütün faaliyetlerini İslâm fıkhnın ilkelerine göre yürüttükleri söylenebilir. Ülke, bankacılık ve ekonomik sistemini İslâm hukukuna göre kurmaya çalışmaktadır. Bu alandaki gelişmelerde İslâmî bankacılık sisteminin rolü büyüktür. Bu durum halkın refah seviyesini de yükseltmekte ve ekonomiyi canlandırmaktadır.

KAYNAKÇA

Aclûnî, Muhammed Mahmûd. **el-Bunûku'l-İslâmiyye- Ahkâmuha ve Mebâdiuhâ ve Tatbîkâtuhâ'l-Masrafiyye**. 4. Basım. Ürdün: Dâru'l-Mesîra Kitabevi, 2008.

Ahmad, Umar Faruk ve Muhammed Kabir Hassan. "Regulation and Performance of İslamîc Banking in Bangladesh". **Thunderbird international business review**. Cilt. 2, Sayı. 49, Şubat 2007, ss. 255-267.

Ahmad, Ausaf. "Contemporary Practices Of Islamic Financing Techniques, Research Paper". **Cidde, Islamic Research and Training Institute**. Cilt1. Sayı. 20, March 1993, ss. 41-44.

Ahterî, Mustafa b. Şemsüddin el-Karahisârî. **Câmiu'l-mesâil**. İstanbul: Dâru'r-Ravda, 2016.

Aktan, Hamza. **İslâm Borçlar Hukukunda Selem ve İstisnâ' Akitleri**. Doktora Tezi. Atatürk Üniversitesi SBE 1976.

----- "Emanet". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı, 2015.

Akkas, S.M Ali. **Text Book on Islamic Banking**. 1. Basım. Dhaka: Islamic Economics Research Bureau. 2008.

Akın, Cihangir. **Faizsiz Bankacılık ve Kalkınma**. İstanbul, 1986.

Ali, Salman Sayed. "Financial Distress and Bank Failure: Lessons From Closure of Ihlas Finance in Turkey". **Islamic Economic Studies**, Cilt. 2, Sayı.17, January 2007, s. 1-7

Alpha Islamic Life Insurence Company 2020,
[Http://Www.Alphalife.Com.Bd/](http://www.alphalife.com.bd/) (Şubat 2020).

Al-Wadiah Current Account Function. 2019.
[Http://Premierbankltd.Com/Pbl/Category/İslamic-Banking/](http://Premierbankltd.Com/Pbl/Category/İslamic-Banking/). (Eylül 2019).

Andy, Mc Devitt. "Bangladesh: Overview of Corruption and Anti-Corruption With a Focus on The Health Sector". **Anti-Corruption Resource Centre, Transparency International**. Dhaka 2015.

Armağan, Servet. **İslâm Hukukunda İşçi-İşveren Arasındaki Münâsebetler ve Bazı Düşünceler**. İstanbul 1982.

Ashrafi, Fazlur Rahman. **What is Islamic Bank, Why and How?** 2. Basım. Dhaka: Mahin Publications, 1998.

Asian Development Bank (ADB). **Poverty in Bangladesh**. Aralık, Dhaka, 2016.

Atiyye, Sâlim Muhammed. **Şerhu Bulûğu'l-Merâm**. Riyad: Şebketül-İslâmiyye, 2016.

Aydın, Mehmet Akif. "Deyn". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Aybakan, Bilal. **İslâm Hukukunda Borçların İfası**. İstanbul, 1998.

----- (2009). "Selem". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Diyanet Vakfı, 2009.

Azîmâbâdî, Ebu Tayyib Muhammed Şemsu'l-Hakk. **Avnu'l-Ma'bûd 'âlâ Şerhi Ebî Dâvud**. 1. Basım. Lübnan: İbn Hazm Yayınevi, 2005.

Bâbertî, Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed er-Rûmî. **el-Înâye Şerhu'l-Hidâye**. 2. Basım. Lübnan: Dâru'l-Fikr 2009.

Bâcî, Ebü'l-Velîd Süleymân b. Halef b. Sa'd et-Tücîbî. **el-Müntekâ Şerhi Muvatta' İmam Mâlik**. 2. Basım. Lübnan: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1999.

----- **M'arîfetü's-Sünen ve'l-Asâr**. 2018.

Bağçeci, Muhiddin. (1994) 'Ecir'. **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı, 1994.

----- (2000). "İcâre". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı, 2000.

Bai Muajjal Investment Mode in Ibbl. 2020.
<https://www.islamibankbd.com/prodservices/prodservbaimuajjal.php>. (Ocak 2020).

Bangladesh Burean of Education. Information and Statistics (BANBEIS). 2. Basım. 2016.

Bangladeş Cumhuriyeti Çevre ve Orman Bakanlığı. **Bangladeş Ulusal Sürdürülebilir Kalkınma Raporu**. Brezilya Rio+20 Zirvesi, 2012.

Bardakoğlu, Ali. "Selem" İslâm'da İnanç, İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi İbrahim Kâfi Dönmez (çev). İstanbul 2006, ss.1774-1776.

Battal, Ahmet. **Bankalarla karşılaştırmalı olarak Hukukî Yönden Özel Finans Kurumları**. Ankara: Banka ve Ticaret Hukuku Araştırma Enstitüsü, 1999.

----- 'Bankalarla Özel Finans Kurumlarının Mukayesesi'. **Dicle Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**. Sayı. 6, 1993, s.378.

Bayındır, Abdülaziz. **Ticaret ve Faiz**. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2007.

Bayındır, Servet. **İslâm Hukuku Penceresinden Faizsiz Bankacılık**. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2005.

----- **Islamic Finance-2; From the Perspective of Fiqh and Economics**. İstanbul: Süleymaniye Vakfı Yayınları, 2018.

-----, Sermaye ve Tarihsel Süreçte Mali Aracı Kurumların Sermayeye Yaklaşım Tarzı. **İÜ İlâhiyat Fakültesi Dergisi**. Sayı. 4, İstanbul: 2002, s. 174-178.

----- *Bir Finansman Yöntemi Olarak Kullanılan Sermaye Ortaklığının İslâm Hukuku Açısında Değerlendirilmesi*. s. 140-141.

Beyhakî, Ebûbekir Ahmed b. el-Hüseyin. **es-Sünen'ül-Kübrâ**. Lübnan: Dâru'l-Kûtubu'l-İlmiyye, 2003.

Beytüt-Temvîlî'l-Kuveytî. **Fetâva's- Şer'iyye fi Mesâilî'l-İktisâdiyye**. Kuveyt, 1985.

Bosworth, van Donzel ve Arraldez Heinrichs. **İbn Hazm Abu Mohammad Ali bin Said Encyclopedia of İslam**. İngiltere: Exter Üniversitesini Yayınevi 2009.

Bryman, Alan. **Social Research Methods**. 1. Basım. England: Oxford University Press, 2001.

BMB. Global İslamîc Finance Report (GIFR). London 2011.

Bose, Sarmila. **Anatomy of Violence Analysis of Civil War in East Pakistan in 197**. 2005.

Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî. **şahîhi'l-Buhârî, (el-Câmiu's-sahîh)**. 2. Basım. Kahire: Mektebetü's-Selefiyye, 1979.

Cezîrî, Abdurrahmân b. Muhammed b. İvaz. **Kitabü'l-Fıkıh 'Ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a**. Beyrût: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1990.

Cengiz, Kallek. "Mudâraba". TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2005.

Chapra, Umar ve Tarequllah Khan. "Occational Paper-3". **Islamic Research And Training Institute (IRTI)**. Cilt.8. Sayı. 11, December 2000, s. 51-58.

Choudhury, Masudul Alam ve Uzir Abdul Malik. **The Foundations of Islamic Political Economy**. Hampshire, 1992.

Çizakça, Murat. **A Comparative Evolution of Business Partnerships**. Leiden 1996.

Daud, Abdullah Vicary ve Keon Chee. **Islamic Finance: Why It Makes Sense, Understanding its Principles and Practices**. 1. Basım. Singapore: Marshall Cavendish Business, 2014.

Datta, Kumar. **Alivardi And His Times**. 1. Basım. Calcutta: Calcutta University Yayınevi, 1939.

ed-Darîr, Muhammed Emin. **MMFİM**, C. 4, Sayı. 5, 1988, s. 2735.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdirrahman. **Sünenü'd-Dârimî**. 1. Basım. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1991.

Dârekutnî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ömer b. Ahmed. **Sünen Dârekutnî**. Muhakkik: Âdil Ahmet Abdul Mecut. 3. Basım. Kahire: Ma'ârif Yayinevi, 2001.

Desûkî, Şemsüddîn Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Arafe. **Hâşiyetü'd-Desûkî Âlâ-Şerhi'l-Kebîr**. 1. Basım, Riyad: Mektebetu'l-Vakfiyye 2015.

Deposit Syestem Of Islamic Banking Of City Bank. 2019. <https://www.thecitybank.com/Manarah-Hajj-Deposit>. (Ocak 2019).

Dihlavî, Velî Ullaḥ. **Hujjatullâh, el-Bâlega**. Karachi: Kur'an Enstütü. (Urduca: اردو شرح حجة الله البالغة: انسانوں کے شخصی اور اجتماعی مسائل) 1. Basım. Lahore: Mârife Yayinevi, 2010.

Dönmez, İbrahim Kâfi. "Murâbaha". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı, 2006.

Döndüren, Hamdi. **İslâm Hukukuna Göre Alım-Satımda Kâr Hadleri**. Balıkesir, 1984.

Ebrahim, Muhammad Shahid ve Tan Kai Joo. "Islamic Banking İn Brunei Darussalam". **International Journal Of Social Economics**. Cilt. 28, Sayı. 4 Şubat 2001, s. 314-37.

Ebû Dâvûd, Süleymân b. Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî. **Süneni Ebu Dâvud**. Riad: Mektebeturrisâle, 2009.

Ebu'l-Leys Nasr b. Muhammed Semerkandî. **Hizânetü'l-Fıkıh ve Uyûnü'l-Mesâil**. 1. Basım. Şirketü't-Tab' ve Neşru'l-Ehliyye, 1965.

Ebû Zehre, Muhammed b. Ahmed b. Mustafâ. **el-Milkiyye ve nazariyyetü'l-'ağd**. Kahire, 1977.

Ebü'l-Berekat Ahmad b. Muhammed b. Ahmad Adevi ed-Derdir. **Şerhü'l-kebir ala Muhtasari Halil**. Beyrut: el-Mektebetü'l-Asriyye, 2006.

Ebû Ğudde, Abdüs-Settâr. **Buhûs Fi'l-Muâmelât ve'l-esâlibi'l-Masrifiyyeti'l-İslâmiyye**. Kuveyt, 1993.

Ebû Zeyd, Muhammed Abdunnaîm. **el-Mudâraba ve Tatbîkâtuhâ'l-Ameliyye fi'l-Mesârifi'l-İslâmiyye**. 1. Basım. Virjinya: Ma'hedü'l-Âlemî li'l-Fikri'l-İslâmî, 1996.

el-Etki, Ubeydullah. **Musnad-el-Bazaar**. 7. Basım. Medine: Ulum ve'l-Hikem Yayınevi, 2002.

Elbânî, Muhammed Nâsirüddin. **İrvâu'l-Ğalîl fi Tahrîci Ehâdîsi Menâri's-Sebîl**. Beyrût: Mektebü'l-İslâmî, 1989.

Emîn, Hasan Abdullah. **el-İstismârü'l-lâ'ribevî-fî-nitâki 'akdi'l-murâbaha**. İslâmâbâd: Dirâsâtü'l-İslâmiyye, 1985.

Ensârî, Zekerîyyâ b. Muhammed b. Ahmed, Esne'l-Metâlib. **Şerhu Ravzi't-Tâlib**. 7. Basım. Cidde: Matba'atü'l-Meymeniyye, 1313.

----- **Sahîhü'l-Câmiu's-Sağîr ve Ziyâdetuhû, Mektebu'l-İslâmî**. 1998.

----- **Silsiletu'l-Ehâdîsi's-Sahîha, Mektebetu'l-Mârîf**. 3. Basım. 2002.

Ensure The Financial Betterment 2019. <https://Sunlifeinsbd.Com/> (Mart 2019).

Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**. İstanbul, 1998.

Eraly, Abraham. **The Age of Wrath: A History of the Delhi Sultanate.** Penguin Books, 2015.

Faruq, Abu Umar Ahmad. **Developments in Islamic Banking Practice: The Experience of Bangladesh.** Universal-Publishers, 2010.

Faruk, Kazi Omar. **Islami Banking Purbo-Shorto Islami Bektitto.** 1. Basım. Dhaka: Ahsan Yayınevi, 2006.

Fareast Islami Life Insurance Limited's Activities 2019. <https://www.fareastislamilife.com/> (Mart 2019).2020).

Fâlihu'l-Kudâh, Zekerıyyâ Muhammed. **es-Selem ve'l-Mudâraba min 'Avâmili't-Teysîr fî Şerî'ati'l-İslâmiyye.** 2. Basım. Ammân: Dâru'l-Fikr, 1984.

Fouad Al-Omar ve Mohammad Abdel Haq. **Islamic Banking: Theory, Practice & Challenges.** 1 Basım. İngiltere: Oxford University Press, 1996.

Focusing Of Ethical Standard 2019. <https://dhakabankltd.com/islamic-banking/>, (Temmuz 2019)

Fiscal Year (Fy). **Report July 2017- June 2018.** Dhaka, 2019.

Financial Statement Of SJIBL. 2020. <https://www.sjibld.com/financial-statements.php> (Nisan 2020).

First Security Islami Bank's News On How It Works. 2020. <http://www.fsibld.com/> (Ocak 2020).

Fsibl's Yearly Statement. 2020. <http://www.fsibld.com/category/yearly-satement/> (Mayıs 2020).

Fuad, Abdullah ve Mohammed Kyaed. **Islamic Banking, Theory, Practice and Challenges.** 1. Basım. London: Oxford Üniversitesi Basımı, 1996.

Gazzâlî, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. Ahmed et-Tûsî. **el-Vecîz fî Fıkhi'l-İmami's-Şafiî.** 3. Basım. Ammân: Dâru'l-Fikr, 1997.

Gedikli, Fethi. **Osmanlı Şirket Kültürü: XVI.-XVII. Yüzyıllarda Mudâra Uygulaması**. İstanbul, 1998.

Gözübenli, Beşir. **Günümüz Faiz Problemleri: İslam'da Faiz Yasağı ve Para Borçlanmalarında Faiz**. Erzurum: AÜİFY, 1994.

..... "Âriyet". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 1991.

Hacak, Hasan. "Mal". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları. 2003.

Haron, Sudin. Determinants of İslamîc Banking Profitability. **Global Journal of Finance and Economics**. Cilt.1. No1, 2004, s. 49-64.

Haryani, Aminuddin ve Razli Ramli. **Islamic Banking Practices From the Practitioner's Perspective**. Kualalampur: IBFIM Yayınevi, 2011.

Hassan ve Tarek Zaher. "A Comparative Literature Survey Of Islamic Finance And Banking". **Wiley Online Library**. Cilt. 10, Sayı. 4 Mart 2001, ss. 155-66.

Hassan, K ve Tariq Hasan. "Performance Evaluation of Private Sector Commercial Banks". **Islamic journal of economics**. Cilt. 73, Sayı. 289, 1992, ss.159-80.

Hatîb, et-Tebrîzî. **Mişkâtü'l-Mesâbih**. 1. Basım. Riyad: el-Mektebu'l-İslâmî, 1979.

Haydâr Efendi, Ali. **Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm**. 1. Basım. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İslâmiyye, 2003.

Hâkânî, Nurî Abdurresûl. **el-Usesu'n-Nazariyye ve İşkâliyyâtü't-Tatbîk**. 1. Basım. Bağdad: Masrafiyyetü'l-İslâmiyye, 2010.

Hâkimi, Muhammad, Mohd Shafiai, Abdul Ghafar Ismail ve Mohd Adib Ismail. "Murâbahah Perkongsian Modal Dan Untung". **Academy of islamîc studies**. Kualalampur: Malay University, 2008.

Hesûn, Fehd b. Alî. **İcâretu'l-Muntehiye bi't-Temlik fi'l-Fikhi'l-İslâmî**. 1. Basım. Kahire: Mârife Yayınevi, 2000.

Heysemî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Süleymân. **Mecme'u'z-Zevâid ve Menba'u'l-Fevâid**. 1. Basım. Kahire: Mektebetü'l-Kudsî, 1994.

Heytî, Abdurrezzâk Rahîm. **el-Mesârifü'l-İslâmiyye beyne'n-nazariyye ve't-tabîk, Min ecli Benkin İslâmiyyi'l-fadl, Dâru'l beydâ**. Cedde, 1991.

Himyerî, Ebû Bekr Abdürrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi'es-San'ânî. **Musannef**. Lübnan: Dârül İlmiyye, 2000.

Hosen, Nadrattuzaman ve Nahrwai Amirah. (2012). "Comparative analysis of Islamic Banking Products Between Malaysia and Indonesia". **International Journal of Academic Research in Economics and Management Sciences**. Cilt 1. Sayı. 2, Nisan 2012, ss. 121-127.

Hossain, Mohammed Shahadat. "An Analysis On Macroeconomic Performance Of Bangladesh". **Members' Conference On An Analysis On Macroeconomic Performance Of Bangladesh**. Dhaka: ICAB, May 2014, ss. 17-20.

----- "Financial Statements of Banks Under islamîc Shariah: Status of Regulatory Compliance". **Thoughts on Economics Journal**. Cilt. 22, Sayı. 1, 2012, ss.53-67.

How Exim Bank Changes Its Banking Industry Through Islamic Ethics. 2019. <http://Www.Eximbankbd.Com/> (Ekim 2019).

Huseynî, el-Husnî, Takiyuddîn Ebûbekir. **Kifâyetu'l-Ahyâr fî Halli Ğayeti'l-İhtisâr**. 1. Basım Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 2001.

Huvârî, Seyyid. **İslâm Bankaları Ansiklopedisi**. Nahid Yazar (çev). İstanbul: Faysal Kurumu Yayını. (t.y).

el-Hûlî, Ahmed Mahmûd. **Naẓariyyetü'ş-şahsiyyeti'l-i'tibâriyye beynal-fikhi-İslâmî ve'l-Kânûnî'l-vedyi**. Kahire: Dâru'sselem yayınevi, 2003.

----- Islamic Banking: Rules and Regulations. Kuala Lumpur: Pelanduk Publication, s. 1997.

Husain, Sayd Anwar. "Bangladesh and Islamic Countries Politics Administration and Change 1972-1983". **South Asian Studies**. Cilt. 10, Sayı. 1, 1986, ss. 200-5.

Islami Bank Bangladesh Limited (IBBL). **Shariah supervisory committee**. 98th session, Dhaka 2001.

----- **Islamic banking in Bangladesh: Legal and Regulatory Issues**. 2004.

Islamic Banks Consultive Forum (IBCF). **Minutes of The First Meeting of all İslamîc Banks and Banks Having İslamîc Banking Branches and Counters in Bangladesh**. Dhaka, 1997.

Islamic Foundation Bangladeş. **Fetva ve Mesail**. Dakka, 2001.

Islamic Fiqh Academy. **Decision no: 40-41 (5/2 and 5/3) Fifth Convention in Kuwait**. 1998.

----- 6th Conference. 1990.

----- 7th Conference. 1992.

Islamic Banking Revolutionary Information Of Sibl. 2020. <https://www.siblbld.com/home>. (Ocak 2020).

Islamic Banking Windows Of Bank Al-Falah. 2020.
<https://www.bankalfalah.com/bd/>, (Şubat 2020).

Islamic Banking Activities Based On Shariah Principles. 2019.
<https://jamunabankbd.com/Front/Productdetails/12/42>. (Mart 2019).

Islamic Banking Windows Function By Agrani Bank. 2020.
<https://www.agranibank.org/index.php/home/islamic-banking/about-islamic-banking>, (7 Mart 2020).

Islamic Windows Of Insurance By Meghna Group. 2019.
[http://www.meghnalife.com/Frontend/Products/İslâmî Bima](http://www.meghnalife.com/Frontend/Products/İslâmî_Bima). (Mart 2019).

Islamic Products By Pragati Life. 2019. <https://www.pragatilife.com/>. (3 Mart 2019).

Islamic Financial Services Board (IFSB). **Prudential and Structural Islamic Financial Indicators.** Kualalampur, 2018

Islamic Banks Consultive Forum (IBCF). **Minutes Of The First Meeting Of All İslamic Banks And Banks Having İslamic Banking Branches And Counters İn Bangladesh.** Şubat, Dhaka, 1997, s. 3.

Ibbl Progress Information. 2020.
https://www.İslamîbankbd.com/Abtİbbl/Financial_Report.Php (5 Haziran 2020).

ICB Islamic Bangk Limited. 2020. https://www.İcbislamic-Bd.Com/Pages/Financial_Statements.Php (8 Şubat 2020).

İbn Abdi'l-Berr, Ebû Ömer Cemâlüddîn Yûsuf. **el-Kâfî fî Fıkhi Ehli'l-Medîneti'l-Malikî.** Riyâd: Mektebetu'r-riyâd el-Hadîse, 1978.

İbn Âbidîn, Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dimaşkî. **Reddu'l-Muhtâr 'Alâ'd- Durru'l-Muhtâr.** Beyrût: Daru'l-Fikr, 1992.

İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed b. İbrâhîm el-Absî el-Kûfî. **Musannefu İbn Ebî Şeybe.** Riyâd: Mektebetûr-Rüşd, 1409.

İbnü'l-Esîr, Mübarek b. Muhammed. **Câmi'ü'l-Usûl fî Ehâdîsi'r-Rasûl**. 1. Basım. Mısır: Mektebetü'l-Helvânî, 1389/1969.

İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî. **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Bâbu't-Tekâdî ve'l-Mulâzeme Fi'l-Mescid**. Kahire: Dârüs-Selem, 200.

----- **Bulûğu'l-Merâm min Edilleti'l-Ahkâm**. Riyad: Mektebetu'l-Vakfiyye, 2015.

----- **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî: Bâbu't-Tekâdî ve'l-Mulâzeme fi'l-Mescid**. Beyrût: Dâru'r-risâle-el-âlemiyye, 2013.

----- **Mevsûatü'l-Hâfız İbn Hacer el-Askalânî el-Hadîsiyye**. Bağdat: Dâru'l-hikme, 2002.

İbn Hazm, Ebû Muhammed Alî b. Ahmed el-Endelüsî. **el-Muhallâ bi'l-Âsâr**. Kahire: el-Mektebetüs Selem, 2010.

İbnü'l Hümâm, Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid es-Sivâsî. **Şerhu fethi'l-Kadîr âla'l-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mübtedî**. 3. Basım. Beyrût: Dâru'l-Kutubil-İlmiyye, 2003.

İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdillâh Şemsüddîn. **Zâdu'l-Me'âd fî Hedyi Hayri'l-İbâd**. Riyad: el-Müessetür-Risâle, 2009.

----- **Tezhibü's-Sünen**. Kahire: Mektebetu'l-Marife, 2007.

İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh el-Makdisî. **el-Muğnî**. 4. Basım, Daru'l-Alemi'l-Kutubi, 1997.

İbn Manzûr, Ebü'l-Fazl Cemâlüddîn. **Lisânu'l-Arap**. 3. Basım. Kâhire: Daru'l-Hadîs, 2003.

İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvînî. **Sünen-Kitâbu't-Ticâre**. Stuttgart: Thesarirus İslâmîk Foundation, 2000.

İbnü'l-Mülakkin, Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî el-Mısırî. **el-Bedrü'l-Münîr fî tahrîci Ehâdîsi ve'l Asâr fî Şerhi'l Kebîr**. 1. Basım. Mekke: Dâru'l-Hijra, 2006.

----- **et-Tavdîh li Şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh**. Katar: Vezârâtûl-evkâf, 2006.

İbn Müflih, Ebû Abdillâh Şemsüddîn b. Muhammed el-Makdisî. **Kitâbu'l-Füru**. 2. Basım. Beyrût: Risâle Yayınevi, 1985.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısırî. **el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzi'd-Dekâik**. 1. Basım. Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1418/1997.

İbn Rüşd el-Hafîd, Muhammed b. Ahmed b. el-Kurtubî. **Bidâyetü'l-Müctehid ve Nihâyetü'l-Muktesid**. Riyad: Dâru İbn Hazm, 1994.

İbn Teymiyye, Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm el-Harrânî. **el-Muharrer fi'l-Fikhî âlâ Mezhebi'l-İmam Ahmed b. Hanbel**. Riyâd: Daru'l-maârîf, 1948.

----- **Mecmu'u Fetâvâ Şeyhu'l-İslâm**. (t.y).

İmrânî, Abdullah b. Muhammed. **el-Menfa'a Fi'l-Kardi: Dirâse Te'sîliyye Tatbîkiyye**. 1. Basım. Riyâd: Dâru-Kunûz-İşbeliyye, 2010.

İmre, Zahit. "Usulsüz Vedîa Akdi". **İÜ Hukuk Fakültesi Mecmuası**, Cilt. 1, Sayı. 2. İstanbul 1944, s. 188-98.

Jahan, Rounaq. **Pakistan: Failure in National Integration**. Columbia University Press, 1972.

Journey Of Islami Commercial Company. 2020. <https://İciclbd.Com/> (Ocak 2020)

John Presley ve Jennifer Westaway. "Umar Chapra, Towards A Just Monetary System". **Journal Of King Abdulaziz University: Islamic Economics**. Cilt. 2, Sayı. 1, Şubat 1990, ss. 5-8.

Jordan İslamî Bank. **The Jordan İslamî Bank for Finance and Investment Law**. 2. Basım. Amman, 2017.

Juan, Solé. "Introducing Islamic Banks Into Conventional Banking Systems". **Uluslararası Para Fonu (IMF) Working Paper**. Cilt. 2. Sayı.1, September 2007, ss.12-19.

Kamal Naser, Ahmad Jamal ve Khalid Al-Khatib. "Islamic Banking A Study Of Customer Satisfaction And Preferences in Jordan. **International Journal Of Bank Marketing**. Cilt. 17, Sayı. 3, Haziran 1999, ss.135-50.

Kahraman, Abdullah. **İslâm Hukuku Terimleri Sözlüğü (Fıkıh Serisi 4)**. 1. Basım. İstanbul: Nizamiye Akademi, 2016.

Karâfî, Şihâbuddîn Ahmed b. İdrîs. **ez-Zehîre**. 1. Basım. Beyrût: Daru'l-Ğarbi'l-İslâmî, 1998.

Kardâvî, Yûsuf. **Bey'u'l-Murâbaha li'l-Âmiri bi's-Şirâ Kemâ Tecrîhî'l-Mesârifi'l-İslâmiyye**. 1. Basım. Beyrût: Dâru'l-Kalem, 1984.

----- **Min Fikhî'd-Devla fi'l-İslâmi, 'İslami Shariater Bastobayon' (Bengalca)**. Dhaka: Kairun Prokashoni, 2002.

----- **Fevâidu'l-bünük Hiyâ-el-Helâl ve-l-Herâm**, Murabaha İn Islamic Banking. (Ed.) **Central Shariah Board For Islamic Banks Of Bangladesh**. 2009.

Kâsânî, Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî. **Bedâ'i'u's-Sanâi fî Tertîbi's-Şerâi**. Lübnan: Dâru'l Kutubil-İlmiyye, 1986.

Kettânî, Muhammed el-Muntasır. **Mevsûâtü'l-Fikhî'l-İslâmî ve Meacimu'l-Kavânîni'l-Fikhîyye**. 1. Basım. Medînetü'l-Münevvere: Câmi'atu'l-İslâmiyye, 2010.

Kelebek, Mustafa. **İslâm Borçlar Hukuku ve Ebu Yusuf'un Öncelikler**. 1. Basım. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Khaf, Monzer. **Islamic Banks: The Rise of a New Power Alliance of Wealth and Shariah Scholarship in The Politics of Islamîc Finance.** İngiltere: Edinburgh University Press, 2004.

Köse, Murtaza. "Ticaret Hukuku Tarihi Açısından Mudaraba ve Commenda Ortaklıklarının Etkileşimi Hakkında Bir Deneme". EAÜİFD, Sayı. 17, 2002.

Kyaed, Abdullah Fuad ve Mohammed. **Islamic Praticce and Challenges.** 2. Basım. London: Oxford Univercity Press, 1996.

Lee, Mei Pheng ve Detta Ivan Jeron. **Islamic Banking & Finance Law.** 1. Basım. Selangor Darul Ehsan: Pearson Longman, 2007.

Letter No: Dr/Pied(Iec/97. **On The Dynamic Of Islamic Banking İn Bangladesh, Letter Issued To All Islamic Banks And Banks Having Islamic Banking Branches And Counters.** Dhaka: Research Department-Bangladesh Bank, 1997, s. 8.

Liu, Guojin. **Finance Leasing In International Trade.** The University of Birmingham, 2010.

Malıkî, Aîşe Şerkâvî. **el-Bunûkî'l-İslâmiyye: Tecrubetu Beyne'l-Fikhî ve'l-Kanûnî ve't-Tatbîk.** Merkezu's-Sekâfî'l-Arabî, 2000.

Mahfuz, Abdullah. el-İcar ellezi yentehi bi't-temlik. **MMFİM.** 1988, C. 4, Sayı. 5, s. 2673.

Man, Zakariya. "Islamic Banking: Prospects for Mudharabah and Musharakah Financing". **Journal of Development and Finance in Islam.** Kuala Lumpur 1991, s. 239-251.

Majumdar, Ramesh Chandra. **The History Of Bengal.** India: N.V. Publications, 1971.

Mâlik b. Enes, Ebû Abdillâh el-Asbahî el-Yemenî. **Müdevvenetü'l-Kübra,** Cidde: Vezaretül-Evkâf, 1324.

Mecelletü'l-Ezher, Yıl: 1366, sayı 4, XVII, s. 75.

Meena, Anwar Ahmed. "Islamic Banking- Where Are We Going Wrong?". **New Horizon London**. Cilt. 72, Sayı. 2, Haziran 1998, ss. 23-27.

Mevsilî, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Mevdûd. **el- İhtiyâr li Ta'îl'l-Muhtâr**. 1. Basım. Dimaşk: Darü'l-Hayr, 2005.

Ministry Of Environment And Forestry Of The Republic Of Bangladesh. **Environment Report 2012**. Dhaka, 2012.

Milot, Jean Rene. "The Spread of Islam in Bengal in Pre-Mughal Period 1204-1538". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. McGill Üniversitesi. SBE, 1970.

el-Misrî, Refik Yûnus. **el-Mesârifu'l-İslâmiyye, dirâse şer'ıyye li 'adedin minhâ**. Cidde, 1995.

Monirul Islam ve Ashfaque Alam. "Islami Bank Bangladesh Limited". **Brac Epl Stock Brokerage Ltd**. 6 Eylül 2013, s. 23.

Mohammed, Abdul Mannan. "Islamic Banking İn Bangladesh: Progress And Potentials". **Yayınlanmamış Makale**. Eski-Ceo Ibbl, 2016.

Mudarabah And Al-Wadiah Activities İn Southeast Bank. 2019. <https://www.southeastbank.com.bd/>, (Ocak 2019).

Muhammad Shaukat Malik, Ali Malik and Waqas Mustafa. "Controversies That Make Islamic Banking Controversial: An Analysis of Issues and Challenges". **American Journal of Social and Management Sciences**. Cilt. 2. Sayı. 1, 2011, ss. 56-60.

Müncid, Muhammed es-Sâlîh. **Suâl ve Cevâb**. 1. Basım. Riyad: İslamweb, 2009.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc el-Kuşeyrî. **Sahîhul Müslim**. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1991.

Mübârekfûrî, Ebu'l-Ulâ Muhammed b. Abdurrahmân b. Abdurrahîm. **Tuhfetu'l-Ahvezî bi'Şerhi Câmi'î't-Tirmizî**. Mektebetül-Vakfiyye, 2008.

Nadvi, Syed Sulaiman. **Indo-Arab Relations; An English Rendering Of Arab O Hind Ke Tallugat**. 1. Basım. Hyderabad: Institute Of Indo-Middle East Cultural Studies, 1962.

Nancy, Hornberger ve McKay, Sandra Lee. **Sociolinguistics and Language Education**. Multilingual Matters, 2010.

National Life Insurance Company, 2019, <https://Bncl.Net/> (Mart 2019).

Nesâî, Ebû Abdurrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî. **Sünenü'l-Kübrâ**. Riyad: Müessesatü'r-risâle, 2001.

Nevevî, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Şeref b. Mürî. **el-Mecmû' Şerhu'l-Mühezzeb**. Beyrût: Dârul-Fikir, 1996.

----- **el-Azkâr min-Kelâmi Seyyidi-el-ebrâr**. Beirut: Dârû'l-Minhâj. 2005.

----- **Ravdatu't-Tâlibîn**. c.III. Beyrût: el-Mektebetü'l-İslâmî 1991.

Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Hâkim. **el-Müstedrek 'Alâ's-Sahihayn**. Beyrût: Dâru'l-kutub-İlmiyye, 1422/2002.

Nûrî, Abdur resul-el-Hâkânî. **el-Masrafiyetül İslâmiye el-Ususun-Nazariyye ve Meşâkilut-Tatbik**. İktisat Fakültesi Küfa Üniversitesi, 2002.

----- **el-Usesu'n-Nazariyye ve İşkâliyyâtu't-Tatbîk el-Masrafiyyetü'l-İslâmiyye**. Bağdad: El-Masrafiyyetü'l-İslâmiyye, 2010.

Obiyathulla, Ismath Bacha. "Conventional Versus Mudârabah Financing: An Agency Cost Perspective". **Journal of Islamic Economics**. C.4, Sayı 1-2. Selangor 1995, s. 33-49.

Osmani, Taki. **The Historic Judgement On Interest**. 1. Basım. **Pakistan: Idaratul-Ma'arif**, 2000.

----- **An Introduction to Islamic Finance**. Karachi: Maarifatul-Kuran, 2002.

Power Alliance Of Wealth And Shariah Scholarship İn The Politics Of İslamic Finance. İçinde (28-45), Edinburgh: Edinburgh University Press, 2004.

Prime Islamic Life Insurance Company's Product Development. 2018. <https://www.primeislamîlifebd.com/> (Eylül 2018).

Progressive Life Insurance's Islamic Products. 2019. <https://progressivelife.com.bd/>. (Mart 2019).

Popular Life's Islamic Branch. 2019. <http://www.popularlifeins.com/> (Mart 2019).

Pubali Bank's İslamic Banking Activities. 2019. <https://www.pubalibangla.com/mudaraba-savings-account.asp>

Rahman, Abdul Latif Hassan. **el-Fetava'l-Hindiya (Fetava-i Alamgiri)**. Beyrût: Dârûl-Kûtubil-İlmiyye, 2000.

Rahman, Hossainur. **Hindu-Muslim Relations in Bengal, 1905-1947: Study in Cultural Confrontation**. Nachiketa Publications, 1974.

Rahim, Muhammed Abdur. **Social And Cultural History Of Bengal**. 1. Basım. Karachi: Pakistan Tarihsel Derneği, 1963.

Rahman, Sheikh Mujibur. **Tamamlanmamış Anılar**. Merve Gülşah Akgün (Çev.). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi, 2018.

Rahman, Mahfooj. **Qur'an O Sunnahar Alope İslâmî Banking Bebestah**. 1. Basım. Dhaka: BIIT, 2014.

Rahman, Tanzilur. **Mudarabah and the Pakistan Perspective**. 2002.

Rakibul, Kabir, Hafiz Ullah ve Musa Khan. "Comparative Analysis of Profit Rate of Islamic Banks on Investment (ROI) and Fixed Rate of Interest on Loan of Commercial Banks in Bangladesh". **World Journal of Social Sciences**. C. 2, Sayı. 6, 2012, ss.39-38.

Remlî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Ahmed b. Hamza el-Menûfî el-Ensârî. **Nihâyetü'l-Muhtâc ilâ Şerhi'l-Minhâc**. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2003.

Riaz, Ali ve Fair Christin. **Political Islam And Governance İn Bangladesh**. Londra: Routledge Yayınevi, 2011.

Rifâ'i, Fâdî Muhammed. **el-Mesârifü'l-İslâmiyye**. Beirût: Menşûrâtü'l-Halebi'l-Hukûkiyye, 2004.

Rûyânî, Muhammed Abdulvahîd. **Bahru'l-Mezheb fî Furûi Mezhebi's-Safii**. Beyrût: Dâru'l-İlmiyye, 2009.

Süyûtî, Ebü'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr. **Cem'u'l-Cevâmi**, 1. Basım. Kahire: el-Ezheru's-Şerîfu'l-İslâmîyye, 2005.

Saadiq Banking By Standard Chartered. 2020.
<https://www.sc.com/bd/islamic-banking/>. (Mart 2020).

Sahnûn, Ebû Saîd Abdüsselâm b. Saîd b. Habîb et-Tenûhî. **el-Müdevvenetü'l-Kübra li'l-İmam Mâlik**. Bağdad, 1966.

San'ânî, Ebu İbrâhim İzzeddin Muhammed b. İsmâil Emir. **Sübûlûs Selâm Şerhu Bulugül Merâm**. 1. Basım. Beyrût: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2010.

Sarker, Abdul Awal. "Regulation Of Islamic Banking İn Bangladesh: Role Of Bangladesh Bank". **International Journal Of Islamic Finance Services**. Cilt.1. Sayı.2, Kasım 2000, s. 67.

----- Sarker, Abdul Awal. (hızl.). **Islamic Banking Cell Research Department, Bangladesh Bank**. Dhaka: The Central Bank Of Bangladesh, 2019.

Savvân, Mahmûd Hasan. **Esâsiyyâtü'l Ameli'l-İslâmî**. 1. Basım. Amman: Dârul'ul-Manahij el-Ürdün, 2004.

Sâbık, Seyyîd, **Fıkhu's-Sünne**. 1. Basım. Lübnan: Dârü'l-Kitabîl-Arabi, 1987.

Sâlûs, Ali Ahmed. **El-İktisâdû'l-İslâmî ve'l-Kadâyâ'l-Fıkhiyyetü'l-Muâsirâ**. Beyrût: Müessesetü'r-Reyyân, 1998.

----- **Fıkhu'l-Bey' ve'l-İstîsâk ve't-Tatbîki'l-Mu'âsir**. 4. Basım. Dâru's-Sekâfe, 2008.

es-Sâvî, Muhammed Salâh. **Müşkiletü'l-istismâr fi'l-bünûki'l-İslâmiyye ve keyfe 'âlecehe'l-İslâm**. Mansûre Şubesi: Ezhar Üniversitesi Yayınevi, 1410.

Schmidle, Nicholas. **To Live Or To Perish Forever: Two Tumultuous Years In Pakistan**. İngiltere: Macmillan Yayınevi, 2010.

Semerkindî, Ebû'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. İbrâhîm. **Hizânetü'l-Fıkıh ve Üyûnü'l-Mesâil**. Şirketü't-Tab' ve Neşru'l-Ehliyye, 1965.

Serahsî, Ebû Bekr b. Ebî Sehl Ahmed. **el-Mebsût**. Lübnan: Dâru'l-Fikri'l-Arabî, 2000.

..... **Usûlü's-Serahsî**. Lecnetu İhyai'l-Maârîfi'l-Osmâniyye, 1993.

Shamim Ahmad Siddiqui ve Mohsen Fardmanesh. "Saving and Investment under Mudarabah Finance". **Review of Islamic Economics**. C. 2, Sayı. 1, 1992, s. 35-42.

Shah Jalal Islami Bank's Banking Survey (SJIBL). 2019. <https://www.sjibld.com/index.php> (4Temmuz 2019).

Sharif, Bahgat Bahgat Khalil. **Law and Practice of Profit-Sharing in Islamic Banking With Particular Reference to Mudarabah and Murâbahah**. İngiltere: Exeter Üniversitesi Yayınevi, 1990.

Sihillioğlu, Halil. "Dinar". **TDV İslâm Ansiklopedisi**. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1994.

Simon, Archer ve Rifaat Abdel Karim. **Islamic Finance Innovation and Growth**. Bahrain: AAOIFI Press, 2002.

Sirâç, Muhammed Ahmed. **Nizâmül Masrifiyyi'l İslâmî**. Kahire: Dârun-Neşer vet-Tevzi, 1989.

Social Islamic Bank Limited (SIBL). 2020.
<https://www.siblbld.com/home/annual-financial-statements>. (Mart 2020).

ST-0.1.4.3.8. Sharia Standard. Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (AAOIFI). Bahrain, 2002.

Sullivan Arthur, Sheffrin ve Steven M. **Economics: Principles in Action**. Upper Saddle River. New Jersey: Pearson Prentice Hall. 2003.

Sunflower İn The Shariah Insurance. 2019.
<http://www.sunflowerlife.com/>. (Mart 2019).

Süleyman, Ahmed Yûsuf. **Hükmü'l-mudâraba bi-mâli'l-vedî'a evi'l-Karz ev bihimâ ma'an"**. Havliyyâtü Külliyyeti dâri'l-'ulûm. Kahire, 1988.

Ssn-8. **Accounting And Auditing Organization For Islamic Financial Institutions (AAOIFI)**. Bahrain, 2002.

Şehûd, Ali b. Nâyif. **el-Mufasssal fî Ahkâmi'r-Ribâ**. Mektebatus-Şamela, 2012.

Şekerci, Osman. **İslâm Şirketler Hukuku Emek-Sermaye Şirketi (el-Mudaraba)**. İstanbul, 1981.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel. **Müsned**. Mühakkik: Şûyeib Ernâbut, Şam: Müessetü'r-Risâle Yayınevi, 2009.

Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad. **Câmiu's-Sağîr**. Beyrût: Dâru'l-âlemi'l-Kutub, 1986.

Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed es-San'ânî el-Yemenî. **Neylû'l-Evtâr**. 1. Basım. Mısır: Daru'l-Hadis, 1993.

Şenkîti, Muhammed el-Emîn b. Abdilkâdir el-Cekenî. **Edva'ul Beyân Fî İzâhil Kur'an Bil-Kur'an**. Cidde: Mecmeül Fikhil İslâmî, 1998.

Şirâzî, Ebû İshâk Cemâlüddîn İbrâhîm b. Alî b. Yûsuf. **El-Mühezzebe Fî Fikhi'l-İmami's-Şafiî**. Riyad: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.

Şirbinî, Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed el-Hatîb el-Kâhirî. **Muğni'l-Muhtâc İla Ma'rifeti Me'ânî Elfâzi'l-Minhâc**. 1. Basım. Riyad: Dâru'l Kutub İlmiyye, 1958.

Şubeylî, Yusuf b. Abdullah. **Fikhu'l- Muâmelâti'l-Masrafiyye**. Beyrut: Dâru'l-Marife, 1431.

----- **el-Mebsût, Mektebetü's-Saâde**. Beyrût: Dâru'l-Marife, 1989.

Taberî Ebû Cafar Muhammed. **Câmi'u'l-beyân**. Cidde: Dâru'l-Hicre Yayınevi, 1984.

Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Selâme el-Mısırî. **Şerhu Me'ânî'l-Âsâr**. 4. Basım. Kahire: Âlemu'l-Kutub, 1994.

Tahânevî, Zafer Ahmed b. Latîf el-Osmânî. **İ'lâü's-Sünen**. Karachi: İdâretül-Kur'an Yayınevi, 1995.

Tayyâr, Abdullah b. Muhammed. **el-Bünâku'l-Islamiyye beyne'n-nazariyye ve't tatbik**. Riyad, 1994.

The Economist. "Islamic Banking Grows In Bangladesh, No Thanks To The Authorities". 24 Augustos 2017.

----- "Islami Bank Bangladesh Has Declined Since A Boardroom Coup In 2017". 6 Nisan 2019.

The Islamic Products By Padma Insurance. 2019.
<https://www.padmamlife.com/> (Ekim 2019).

The Functions Of Islamic Banking In Standard Bank. 2019.
<https://www.standardbankbd.com/#> (Ekim 2019).

The Financial Information Of Al-Arafa Islami Bank Limited (Aibl). 2019.
<https://www.al-arafahbank.com/financial-statement.php>. (Eylül 2019).

The Core Detal Of Aibl. 2019. <https://www.al-arafahbank.com/index.php> (Aralık 2020).

The Annual Report Of Exim Bank. 2019.
<http://www.eximbankbd.com/report/annual-reports> (Temmuz 2019).

The Financial Information Of Union Bank. 2019.
<https://www.unionbank.com.bd/home.php> (Aralık 2019).

The Islamic Banking Of Ab Bank. 2020. <http://abbl.com/islami-banking/> (Ocak 2020).

The Islamic Financial Activities. 2019. <https://www.islamiiinsurance.com/> (Nisan 2019).

Takaful Insurance's History Of Launching. 2019.
<https://www.takaful.com.bd/> (Ekim 2019).

The Journey Of Sandhani Within The Takaful System. 2019.
<https://www.sandhanilife.com/> (2019).

Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ. **Süneni't-Tirmizî**. 1. Basım. Beyrût: Dârul Garbi'l İslami, 996.

Thomson Reuters. **State Of The Global Islamic Economy Report 2018/19**. London, 2018.

-----"Islamic Banking Grows İn Bangladesh, No Thanks To The Authorities". Aralık, Dhaka, 2015.

----- "İslami Bank Bangladesh Has Declined Since A Boardroom Coup İn 2017". 4 Nisan 2019.

Toksarı, Ali (1995). "Emanet", TDV İslâm Ansiklopedisi, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları 1995.

Turki, Abdullah b. Abdul Mohsin. **Mecelletü'l-Mecma'u'l-Fikhî El-İslâmî**. C. 11, Riyad, 2005.

Uddin, Ahm Ershad. 'Through Islamic Banks' Zakat House (IBZH) Investment of Zakah Funds in Microfinance to Remove Poverty in Bangladesh: A New Model". **Uluslararası İslâmî Ekonomi ve Finans Araştırmaları Dergisi**, Cilt. 1, Sayı. 2, Nisan 2016, ss. 2-4.

----- "Economic And Social Make-Over In Turkey: By Erdogan". **International Journal of Economics, Management and Accounting**. Cilt. 26, Sayı. 1 Haziran 2018, ss. 3-5.

----- "Bangladeşteki İslami Mikrofinans Devrimin Yeni Bir Boyutu: RDS Konusunda Bir Çalışma ". **Türk Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**. Cilt. 2, Sayı. 2 Aralık 2017, ss. 26-39.

Udovitch, Abraham. **Partnership And Profit İn Medieval Islam**. 1. Basım. New Jersey: Princeton Universities Yayınevi, 1970.

Ullah, Muhammed Hafiz. "Shariah Compliance İn Islamic Banking: An Emperical Study On Selected Islamic Banks İn Bangladesh". **International**

Journal Of Islamic Finance And Middle Eastern Management. Cilt. 7, Sayı. 2, Kasım 2014, ss. 182-191.

Uniqueness Islamic Banking At Bank Asia 2019, <https://www.Bankasia-Bd.Com/İslamic/Product/Bank-Asia-Islamic-Banking>, (Ekim 2019).

Vâil, Muhammed Abdullah. 'el-Müşâreke el-mutenâkisa (el-müntehiye bi't-temlîk) ve devru'l-bünûki'l-İslâmiyyeti fî tefîlihâ". **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.** Ürdün Üniversitesi SBE, 2000.

Van, Willem Schendel. A History of Bangladesh. Cambridge University Press, 2009.

Vural, Günal. **Özel Finans Kurumları, Ankara.** 1984.

William, Goetzmann ve Geert Rouwenhorst. **The Origins Of Value: The Financial Innovations That Created Modern Capital Markets.** 1. Basım. İngiltere: Oxford University Press, 2005.

Wyman, H. E. 'Financial lease evaluation under conditions of uncertainty'. **The Accounting Review.** Cilt. 48, Sayı. 3, 1973, s. 491.

Yıldırım, Mustafa. **İslâm Borçlar Hukukunda Vedâ.** İzmir, 2005.

Zekeriyyâ, Muhammed El-Fâlihu'l-Kudâh. **Es-Selemin ve'l-Mudârabâ Min 'Avâmili't-Teysîr Fî Şerî'ati'l-İslâmiyye.** Amman: Dâru'l-Fikr, 1984.

ez-Zencânî, Mahmûd b. Ahmed Şehâbeddin. **Tahrîcü'l-fürû' 'ale'l-uşûl.** Beyrut: Risâle yayınevi, 1998.

ez-Zerkâ, Mustafa Ahmed. **Akdü'l-istisnâ' ve medâ ehemmiyyetihî fi'l-istismarâti'l-İslâmiyyeti'l-mu'âsıra.** Cidde: Mecelletü Mecma'î'l-fıkhî'l-İslâmî, 1992.

Zeyd, Muhammed er-Rummânî. **Akdü'l-mudârabâ fi'l-fıkhî'l-İslâmî ve medâ tatbîk ahkâmihî fi'l-masârif ve büyûti't-temvîli'l-İslâmiyye.** Küveyt: Mecelletü's-Şerî'a ve dirâsâti'l-İslâmiyye, 1999.

Zerkânî, Ebdûl Bâkî b. Yusuf. **ez-Zûbdâtûl Fikhiyyetu fi Şerhir-Revdâdul Behy**. C.5. Beyrût: Dâru'l Fikr, 1990.

Zuhaylî, Vehbe Mustafa. **el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuhu**. 2. Basım. Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1985.

----- Usûlî'l-**Fıkhî'l-İslâmî**. Dimeşk: Dâru'l-Fikir, 1986.

EKLER

Ek-1. Bangladeş Merkez Bankası tarafından İslami bankacılık kanunların önemli kısımları.

GUIDELINES FOR CONDUCTING ISLAMIC BANKING

Section I

Introduction to Islamic Banking

Islamic Banking has experienced a phenomenal growth and expansion in Bangladesh in the backdrop of strong public demand and support for the system along with its gradually increasing popularity across the world. As a result, a number of full-fledged Islamic Banks has been established, while a good number of conventional banks have come forward to offer services compliant with Islamic Shariah through opening of Islamic branches along with conventional ones. There is also a trend of conversion of conventional banks into Islamic bank.

It has, therefore, become necessary to ensure that activities of the fast growing Islamic Banks are carried out properly and uniformly according to the principles of Islamic Shariah. With this end in view, Bangladesh Bank constituted a Focus group comprising representatives of the central Bank, a number of Islamic Banks and the Central Shariah Board for Islamic Banks of Bangladesh to formulate an integrated guideline for conducting banking business of the Islamic Bank/Islamic bank branches of conventional banks. Based on the recommendations of the Focus group this guideline embodying different terminologies used in Islamic Banking operations, definitions of the terminologies, the principles and modes of deposits and investments has been prepared. It also dwelt upon the issues of liquidity, maintenance of books of accounts and preparation of financial statements and other related issues. This guideline has been prepared mainly on the basis of Banking Companies Act 1991, Companies Act 1994 and Prudential Regulations of Bangladesh Bank. However, this guideline should be treated as supplementary, not a substitute, to the existing banking laws, rules and regulations. Incase of any point not covered under this Guideline as also in case of any contradiction, the instructions issued under the Banking Companies Act and Companies Act will prevail.

Section II

LICENSE

A. Criteria for setting up full-fledged Islamic Bank.

The following will be the broad criteria for consideration of setting up of the scheduled Islamic Commercial Bank:

1. The proposed bank company will be a public limited company and a minimum of 50% share shall be offered to the public.
2. All the financial transactions of the banking company shall be conducted based on the principles of Islamic Shariah.
3. The ways and means of resource mobilization, expansion and nature of business transactions have to be stated in the application form.
4. The applicant(s) shall indicate expertise and other facilities available with them for ensuring operation of their Islamic Banking business as per Islamic Shariah.
5. The banking company, to commence business, shall raise a minimum paid-up capital of Tk.2.00 billion and shall at all times maintain the required capital adequacy ratio, as prescribed by the Bangladesh Bank.
6. The minimum shareholding stake of each sponsor shall be Tk.2.5 million and the maximum shall be 10% of the proposed bank's total share capital. This ceiling of 10% applies to an individual, company or family member, either severally and jointly or both. Family includes spouse, father, mother, and son, daughter brother of the individual or anyone dependent on that individual.
7. The Sponsors' share shall not be transferred before expiry of 3(three) years from commencement of the business without permission from Bangladesh Bank.
8. The ceiling of 10% may be relaxed in case of a bank set up as a joint venture with a foreign financial institution or banking company.
9. Application shall stand disqualified if any of the sponsors and/or Directors, their spouses or firms:-
 - a. has been convicted by a court of Law for commission of any criminal offence inside or outside Bangladesh;
 - b. has been involved in any illegal activities, particularly illegal banking business, receipt of deposits, financial dealings and other business;
 - c. has failed to settle liability/meet obligation to banks and other financial institutions. They shall furnish names of the banks/ financial institutions along with the names of the branches with which they have had dealings. Bank reports are also required to be submitted;
 - d. has failed to pay tax/duties. They shall indicate their Tax identification numbers (TIN);
 - e. is in the opinion of the sanctioning authority enjoys adverse reputation regarding integrity and performance.

10. The Chief Executive (CE) would be a professional combined with at least 3 years Islamic banking experience, and having complied with all the terms & conditions of the "Fit & proper Test" issued by Bangladesh Bank and have no adverse information regarding his integrity and performance. The appointment of the CE shall require prior approval of the Central Bank.
11. The applicant shall submit the following documents along with the application:
 - a) Feasibility report with organizational structure for formation of the bank company and proposed name of the Chief Executive Officer.
 - b) Short term & long term business plan.
 - c) Plans for Internal control management, Risks management guidelines and details of the approval authority.
 - d) Working system and procedure for business activities/ operations.
 - e) List of other Companies/Firms and their bankers in which sponsor director(s) and their family as defined in The Bank Company Act, 1991 are interested as director(s), Chief Executive, Partner, proprietor or major share holders holding 5% or more shares.
12. The bank which may be permitted to be established shall be subject to the prevalent banking and other laws, rules, regulations and directives issued by the Bangladesh Bank from time to time.
13. The sponsors shall give an undertaking to the effect that the bank, if permitted, shall comply with all instructions to be issued by Bangladesh Bank and the Govt. of the People's Republic of Bangladesh from time to time.
14. All other terms and conditions as set by Bangladesh Bank for establishing a bank company shall be applicable.

B. Terms & conditions for the conventional Banks to obtain License for opening Islamic Banking Branch(es).

Conventional banks intending to open Islamic banking branch(es) shall fulfill the following conditions:

1. Eligibility criteria:

The eligibility of a bank to open Islamic banking branch(es) shall be considered by the Bangladesh Bank keeping in view, among others, the financial strength of the bank as evident from its capital base(net capital free of actual and potential losses), adequacy of its capital structure, record of earning capabilities, liquidity position, track record of bank's adherence to prudential regulations, credit discipline, quality of customer services and the convenience and the needs of the population of the area to be served by the proposed branch. In addition, (1) banks must have CAMEL rating of 1/2 in the last On-Site inspection of Bangladesh Bank and (2) there should not be major adverse inspection findings against the bank.

- b) A statement of services and products to be offered (regarding deposits, investments, financing etc.) by the Islamic banking branch(es).
- c) Commitment to keep funds and accounts of Islamic banking branches completely separate from those of the conventional ones.
- d) Methods of segregating the funds of the Islamic branches from the funds of commercial branches of the bank.
- e) A Statement showing infrastructural and logistic facilities including manpower and training.
- f) Accounting aspects, such as accounting policies to be followed, the principles and mechanism of profit / loss sharing / distribution.
- g) Undertaking for preparing separate financial statement for the Islamic branches.

3. Formation of an Islamic Banking Division:

- a) An Islamic Banking Division has to be set-up in the Head Office of the local Bank(s) and in the Country Office (in Bangladesh) in case of foreign Bank(s).
- b) An organizational structure of the division indicating qualifications and Islamic Banking experiences of the top Executives is to be submitted to the concerned division of Bangladesh Bank.
- c) The responsibilities & duties of the Islamic Banking Division of the concerned Banks would be as under:
 - i. Framing of Islamic Banking rules and regulations and ensuring their implementations.
 - ii. Maintaining co-ordination with the Shariah Supervisory Committee, if any, and the other divisions/offices of the Bank.
 - iii. Ensuring investment of Funds received for Islamic Banking business under modes approved by Islamic Shariah.
 - iv. Arrangement is to be made to train up the manpower deployed in the Islamic banking branch.
 - v. Submission of required statements to the Central Bank is to be ensured.
 - vi. Ensuring of implementation of the guide-lines/rules and regulations concerning Islamic banking framed/issued/instructed by the Central Bank.
 - vii. Maintaining of SLR/CRR according to the instructions of the Central Bank.
 - viii. Complying of any other responsibility(ies), the Central Bank may assign from time to time.

- d) A senior Executive would be the chief of Islamic Banking Division who shall remain accountable to the CEO. This Division is to be provided with sufficient manpower.

4. Control and segregation of Islamic Banking Fund:

Separation of Funds of Islamic banking branches and control and pursuance of appropriate procedures are to be ensured for safeguarding the interest of the depositors. The following steps are to be taken to address the above issues:

- a) An operational Manual for running Islamic banking business is to be prepared and got duly approved by the Board of Directors of respective banks. In case of foreign bank(s), it is to be approved by their Head Office.
- b) A full set of documents pertaining to deposits, investments & financing products of Islamic banking is to be prepared and followed.
- c) Required documents, Forms, Books, and Deposit Receipts, cheque Books etc. of Islamic branch (es) are to be designed in such a way as to make them distinct from those used in conventional banking branches.

5. Maintenance of Accounts and Financial Statements:

- a) The Banks have to maintain separate accounting system for their Islamic banking branches. For this purpose, separate ledger books, software etc. are to be maintained for keeping records of deposits, investments, profit & loss A/Cs, etc.
 - b) Separate trial Balance for daily transactions of Islamic banking branch (es) is to be prepared and maintained.
 - c) The bank has to prepare and submit quarterly, half yearly and yearly Financial Statements to Bangladesh Bank relating to the Islamic bank branch (es).
6. All other terms and conditions as set by Bangladesh Bank for opening of a bank branch shall be applicable.

C. Conversion of a Conventional Bank to an Islamic Bank:

(A) The necessary measures for conversion

- 1. The bank will set up all necessary procedures, create the required tools, explore alternatives to non-permissible financial practices, and train and promote the personnel required for proper implementation of the procedures of conversion.
- 2. The appropriate administrative arrangements must be in place, including changing the bank's operating license by Bangladesh Bank, and amending the bank's memorandum and articles of association through the required procedures so that they include objectives and operational measures that are appropriate to Islamic banking. The memorandum and articles of association must be cleansed from anything that contradicts the nature of Islamic banking.
- 3. Restructuring the organizational structure of the bank and its employment procedures, conditions and employee statutes to fit the situation of conversion.

4. Written consent/no objection through an acceptable legal process should be obtained from the existing depositors and clients for transforming their accounts into Islamic mode.
5. The transactions that are concluded before the decision to convert must be ceased or disposed of immediately.
6. Reformatting or designing standard contracts or specimens or exemplars of documents, forms, books, register etc. that comply with Shariah rules and principles.
7. Preparing a special program for preparing personnel and impart them training to deal with the application of Islamic banking practices.
8. Exerting all possible efforts to adapt the ways of dealing with Central banks regarding deposits, liquidity needs or otherwise in a way that does not conflict with the rules of Shariah, especially rules that govern riba transactions.
9. Any dealings with conventional banks must be limited to the magnitude of the need to do so.
10. Revamping the transactions with conventional banks on the basis of riba-free transactions and the application of instruments acceptable by Shariah.
11. Before commencement of business of the converted Islamic bank, the books of accounts and statement of affairs of the conventional bank must be reconstructed as per Shariah principles.

(B) The effect of conversion on the interest based receivables, impermissible earnings, obligation and their Shariah alternatives

1. All traces of conventional transactions whereby the bank originated any monetary assets and is liable to pay interest for them must be liquidated prior to date of conversion. This is the rule whether such transaction involve individuals, banks or Central bank.
2. The bank must confine itself to permissible operations for acquiring the necessary funds to operate or to meet its liabilities.
3. If the capital of the bank has increased due to non-permissible transactions or the accumulation of reserves based on non-permissible transactions, then its treatment must be in accordance with the treatment of non-permissible receivables or other non-permissible assets in the possession of the bank.
4. All interest-based investment instruments must cease to be used and must be replaced by permissible investment instruments prior to date of conversion.
5. All interest-based loans that the bank has made prior to date of conversion must be terminated or converted to Shariah based transaction.
6. All liabilities in the form of obligation to provide non-permissible service must be terminated by refunding the consideration, even if it has to pay compensation for non-fulfillment of such obligations.

(C) Starting from the financial period in which the bank decides to convert, the following must be done

1. If a conventional bank is acquired with the intention to convert it to an Islamic bank, the new owners are not obliged to dispose of interest and impermissible

earnings that have been earned before such acquisition.

2. If a conventional bank is converted by its existing shareholders into a bank, then the process of disposing of interest and impermissible earnings should be considered as commencing at the beginning of the financial period in which the conversion starts to take effect. However, for any impermissible earnings that have been distributed prior to conversion, it is necessary, on ethical grounds, for the shareholders and depositors to whom these earnings have been distributed to dispose of them personally. The bank is not bound to do so.
3. Revenues not yet received that are of doubtful permissibility are not subject to compulsory disposal, whether they were earned before or during the financial period in which the bank decides to convert. The same rule applies to revenues of doubtful permissibility that have been already received because of a belief that they are permissible on the basis of (a) an interpretation of a person who is qualified to perform *ijtihad* on issues that are subject to personal Juristic interpretation, (b) Juristic position of an authoritative school of Shariah or (c) the opinion of some eminent and knowledgeable scholars.
4. If the bank has rights to prohibited non-monetary assets, it may receive them with the intent to destroy them. If the bank is entitled to receive consideration for supplying non-permissible assets or services, the bank may receive the consideration with the intent to donate it to charity. The same rule applies to any income that has been acquired from non-permissible assets during the period in which the bank decides to convert. All impermissible and doubtful earnings must be spent for charity.
5. If the bank is converted and it has, among its tangible assets, impermissible commodities, the bank is obliged to destroy them. If the bank has sold some of these commodities and is yet to receive the price thereof, the price must be received and be spent for charity.
6. If the liabilities are in the form of payment of interest, the bank should employ all lawful means to avoid paying such interest. This rule does not apply to the principal amounts of debts or loans. The bank should not pay interest except on the basis of dire need.
7. If the liabilities are in the form of obligations to provide non-permissible services, then the bank is obliged to make every effort to terminate such liabilities, by refunding the consideration, even if it has to pay compensation for non-fulfillment of such obligations.

(D) External conversion through acquisition of the bank by parties interested in converting it

If the purchaser is capable of negotiating a deal that could exclude all non-permissible receivables (e.g. interest and non-permissible assets) from the acquisition deal in a way that will make the seller solely liable for non-permissible liabilities, then the Shariah requires the purchaser to do so. However, if the acquisition cannot be concluded unless all assets of the bank including the non-permissible assets and receivables are acquired, then there is no objection to the acquisition on this basis on condition that the purchaser acts as quickly as possible to dispose of non-permissible liabilities even if the purchaser has to suggest to the creditors of the bank an earlier repayment for a discount.

In Bank's perspective, Bai-Muajjal is treated as a contract between the Bank and the Client under which the bank sells to the Client certain specified goods, purchased as per order and specification of the Client at an agreed price payable within a fixed future date in lump sum or by fixed installments.

5. **Salam and Parallel Salam:** Salam means advance purchase. It is a mode of business under which the buyer pays the price of the goods in advance on the condition that the goods would be supplied / delivered at a particular future time. The seller supplies the goods within the fixed time.

Parallel Salam:

Parallel Salam is a Salam contract whereby the seller depends, for executing his obligation, on receiving what is due to him - in his capacity as purchaser from a sale in a previous Salam contract, without making the execution of the second Salam contract dependent on the execution of the first one.

The following conditions are essential in the contracts of Murabaha, Bai-Muajjal and Salam. The respective contracts must include the following aspects regarding the goods:

- * Number/Quantity
- * Quality
- * Sample
- * Price and amount of profit
- * Date of supply/time limit
- * Place of supply
- * Who will bear the cost of supply?
- * Timeframe for payment in case of Bai-Murabaha and Bai-Muajjal.

6. **Istisna and parallel Istisna:** A contract executed between a buyer and a seller under which the seller pledges to manufacture and supply certain goods according to specification of the buyer is called Istisna. An Istisna agreement is executed when a manufacturer or a factory owner accepts a proposal placed to him by a person or an Institution to produce/manufacture certain goods for the latter at a certain negotiated price.

Here, the person giving the order is called Mustasni, the receiver of the order is called Sani and the goods manufactured as per order is called Masnu.

An order placed for manufacturing or producing those goods which under prevailing customs and practice are produced or manufactured will be treated as Istisna contract.

Conditions & characteristics of Istisna are enumerated below:

- a) The concerned Agreement must contain the details, such as, the type, class, quantity and features of the goods to be produced, so that no misunderstanding is created later on.
- b) The price has to be settled; payment time/schedule and modes thereof is to be predetermined.

Section IV

Principles of Deposit

Shariah principles for receiving deposits

Islamic banks receive deposits under two principles:

- i) Al-Wadeeah principle.
- ii) Mudaraba principle.

Al-Wadeeah:

Fund which is deposited with Banks by the depositors with clear permission to utilize / invest the same is called Al-Wadeeah. Islamic banks receive deposits in Current Accounts on the basis of this Al-Wadeeah Principle. Islamic banks obtain permission from the Al-Wadeeah depositors to utilise the Funds at its own responsibility and the depositors would not share any profit or loss earned/incurred out of using of this funds by the bank. The banks have to pay back the deposits received on the principle of Al-Wadeeah on demand of the holders. The depositors have to pay government taxes and other charges, if any.

Mudaraba:

Mudaraba is a partnership of labour and capital, where one partner provides full capital and the other one manages the business. The capital provider is called Sahib-Al-Maal and the user of the capital is called Mudarib. As per Shariah principles, the Mudarib will conduct the business independently following Shariah principles. The Sahib-Al-Maal may provide advices, if he deems fit but he can not impose any decision over the Mudarib. Profit, if any, is divisible between the Sahib-Al-Maal and the Mudarib at a predetermined ratio, while loss, if any, is borne by the Sahib-Al-Maal. Mudarib can not avail of any salary or remuneration against his labour as a manager or conductor of the enterprise/business. The deposits, received by Islamic banks under this principle are called Mudaraba Deposits. Here, the depositors are called Sahib-Al-Maal and the bank is called Mudarib. The Mudaraba deposits include:

- i) Mudaraba Savings Deposits (MSD)
- ii) Mudaraba Short Notice Deposits (MSND)
- iii) Mudaraba Term Deposits (MTD).

Different Islamic banks have developed various deposit schemes on the basis of this Mudaraba principle such as monthly deposit-based Hajj Scheme, Monthly/One time deposit-based Term Deposit Scheme, Monthly Mudaraba Profit Deposit Scheme, Monthly Mudaraba Marriage Savings Scheme, Mudaraba Savings Bond etc.

Section V

Investment Principles & Investment Products

Islamic banks do not directly deal in money. They run business with money. The funds of Islamic banks are mainly invested in the following modes:

- 1) Mudaraba;
- 2) Musharaka;
- 3) Bai-Murabaha (Murabaha to the purchase orders);
- 4) Bai-Muajjal;
- 5) Salam and parallel Salam;
- 6) Istisna and parallel Istisna;
- 7) Ijara;
- 8) Ijarah Muntahia Bittamleek (Hire Purchase);
- 9) Hire Purchase Musharaka Mutanaqisa (HPMM);
- 10) Direct Investment;
- 11) Investment Auctioning etc.
- 12) Quard
- 13) Quard Hassan etc.

1. **Mudaraba:** Mudaraba is a shared venture between labour and capital. Here Bank provides with entire capital and the investment client conducts the business. The Bank, provider of capital, is called Sahib-Al-Maal and the client is called Mudarib. The profit is to be distributed between the Bank and the investment client at a predetermined ratio while the bank has to bear the entire loss, if any.
2. **Musharaka:** Musharaka means partnership business. Every partner has to provide more or less equity funds in this partnership business. Both the Bank and the investment client reserve the right to share in the management of the business. But the Bank may opt to permit the investment client to operate the whole business. In practice, the investment client normally conducts the business. The profit is divided between the bank and the investment client at a predetermined ratio. Loss, if any, is to be borne by the bank and the investment client according to capital ratio.
3. **Bai-Murabaha:** Contractual buying and selling at a mark-up profit is called Murabaha. In this case, the client requests the Bank to purchase certain goods for him. The Bank purchases the goods as per specification and requirement of the client. The client receives the goods on payment of the price which includes mark-up profit as per contract. Under this mode of investment the purchase/ cost price and profit are to be disclosed separately.
4. **Bai-Muajjal:**
Meaning: "Bai-Muajjal" means sale for which payment is made at a future fixed date or within a fixed period. In short, it is a sale on Credit.

It is a contract between a buyer and a seller under which the seller sells certain specific goods (permissible under Shariah and Law of the Country), to the buyer at an agreed fixed price payable at a certain fixed future date in lump sum or within a fixed period by fixed installments. The seller may also sell the goods purchased by him as per order and specification of the buyer.

Section VI

Maintenance of CRR/SLR

All Islamic Banking Companies shall maintain Cash Reserve Ratio (CRR) and Statutory Liquidity Ratio (SLR) as per rates prescribed by Bangladesh Bank from time to time. Every commercial Bank having Islamic bank branches shall maintain SLR/CRR for its Islamic branches at the same rate as prescribed for the Islamic banks and shall, for the purpose, maintain a separate Current Account for the Islamic branches with Bangladesh Bank.

Addressing of liquidity crisis and utilization of surplus fund of the Islamic Banks:

In case of liquidity surplus and crisis the banks can take recourse to the following:

1. The excess liquidity of the Islamic banks/ Islamic branches of conventional Scheduled banks may be invested in the 'Bangladesh Government Islamic Investment Bond' (Islamic Bond introduced by the Government). In the same way, Islamic banks/branches facing liquidity crisis can tide over the crisis by availing of investment from Islamic Bond fund as per the prescribed rules.
2. In case Islamic banks/branches have surplus/ enough investment in the Islamic Investment Bond and subsequently faces liquidity crisis then the bank / branch may overcome the crisis by availing of investment facilities from Islamic Bond Fund against lien of their over purchased Islamic Bonds. To meet the crisis, REPO system may also be introduced for the Islamic Bonds.
3. The Islamic banks/branches having no surplus investment in 'Bangladesh Govt. Islamic Investment Bond' at the time of their liquidity crisis, if arises, may availed funds from Bangladesh Bank at a provisional rate on profit on its respective Mudaraba Short Notice Deposit Accounts which will be adjusted after finalization of Accounts and rate of profit of the concerned Islamic banks/branches. But till funds generated from sell of Islamic Investment Bonds remain available for investment such financial support may not be available from Bangladesh Bank.

EK-2. Union Banak el-Vedia Hesap Sözleşmesinin Örnek Metni:

UNION BANK LTD.
 SHARIAH BASED BANK
 শাখা _____

আল-ওয়াদিয়াহ চলতি হিসাব খোলার আবেদন ফরম

☐ ব্যক্তি হিসাব ☐ অ-ব্যক্তি হিসাব

হিসাব নং

তারিখ

গ্রাহক আইডি নম্বর _____

ব্যবস্থাপক
ইউনিয়ন ব্যাংক লিমিটেড

_____ শাখা

জনাব,

আমি/আমরা আপনার শাখায় নিম্নরূপ একটি হিসাব খোলার জন্য আবেদন করছি। আমার/আমাদের বিস্তারিত তথ্য নিম্নে প্রদান করলাম।

১. হিসাবের শিরোনাম (বাংলায়) _____
(ইংরেজিতে) _____
২. হিসাব পরিচালনাকারীর নাম (বাংলায়) _____
(ইংরেজিতে) _____
* হিসাব পরিচালনা সংশ্লিষ্ট একাধিক ব্যক্তি হলে প্রত্যেককে পৃথক ফরম ১(ক) ব্যবহার করুন।
৩. পিতার নাম (বাংলায়) _____ ইংরেজিতে _____
৪. মাতার নাম (বাংলায়) _____ ইংরেজিতে _____
৫. স্বামী/স্ত্রীর নাম (বাংলায়) _____ ইংরেজিতে _____
৬. জাতীয়তা _____ জন্মতারিখ _____ টিক দিন ☐ পুরুষ ☐ মহিলা
৭. পেশা (পদবিসহ) _____ রেসিডেন্ট স্ট্যাটাস (টিক দিন) ☐ রেসিডেন্ট ☐ নন-রেসিডেন্ট
৮. জাতীয় পরিচয়পত্র নম্বর _____ পাসপোর্ট নম্বর (যদি থাকে) _____
৯. ট্যাক্স আইডি নম্বর (TIN) (যদি থাকে) _____ ড্রাইভিং লাইসেন্স নম্বর (যদি থাকে) _____
১০. বর্তমান ও যোগাযোগের ঠিকানা (আবাসস্থল) _____
টেলিফোন _____ বাসা _____ অফিস _____
মোবাইল _____ ই-মেইল _____ ফ্যাক্স _____
১১. স্থায়ী ঠিকানা : _____
১২. পেশাগত ঠিকানা : _____
১৩. ক্রেডিট কার্ড-সংক্রান্ত তথ্য: ইস্যুকারী প্রতিষ্ঠান ও কার্ড নং (যদি কার্ড ব্যবহারকারী হন) _____
১। _____ ২। _____
১৪. প্রতিষ্ঠানের ধরন (টিক দিন) অ-ব্যক্তিক হিসাবের জন্য প্রযোজ্য
☐ প্রাইভেট/পাবলিক লিঃ ☐ অংশীদারি ☐ যৌথ উদ্যোগ ☐ একক মালিকানা ☐ সরকারি ☐ এনজিও ☐ ক্লাব/সোসাইটি ☐ অন্যান্য (লিখুন)
১৫. মুদ্রা (টিক দিন) ☐ টাকা ☐ ডলার ☐ ইউরো ☐ পাউন্ড ☐ অন্যান্য (লিখুন)
১৬. হিসাব পরিচালনাসংক্রান্ত ঘোষণা (টিক দিন) ☐ এককভাবে ☐ যৌথভাবে ☐ যেকোনো একজন ☐ অন্যান্য

UNION BANK LTD. SHARIAH BASED BANK

আল-ওয়াদিয়াহ চলতি হিসাব খোলার আবেদন ফরম

শর্ত

এটি অর্থ জমাকারী গ্রাহক এবং ইউনিয়ন ব্যাংক লিমিটেডের সম্পাদিত ইসলামী শরিয়াহভিত্তিক একটি আল-ওয়াদিয়াহ চুক্তি।

- ০১। এতে আল-ওয়াদিয়াহ শর্ত মোতাবেক গ্রাহক ও ব্যাংক এই মর্মে সম্মত হয়েছে যে -
ক. গ্রাহক তার হিসাবে অর্থ জমা করবে। ব্যাংক জমাকৃত অর্থের নিরাপত্তা হেফাজত করবে এবং গ্রাহক চাহিবামাত্র জমাকৃত অর্থ আংশিক বা সম্পূর্ণ ফেরত প্রদানে বাধ্য থাকবে।
খ. আল-ওয়াদিয়াহ নীতিমালায় ভিত্তিতে ব্যাংক গ্রাহকের জমাকৃত অর্থ বিনিয়োগ করতে পারবে এবং এ বিনিয়োগ হতে ব্যাংকের অর্জিত মুনাফা বা লোকসান গ্রাহক অংশীদার হবে না।
গ. এছাড়া ইসলামী শরিয়াহের বর্ণিত আল-ওয়াদিয়াহ চুক্তির অন্যান্য শর্তাবলি প্রযোজ্য হবে।

নিয়মাবলি

- ০২। ব্যাংক লেনদেন চলাকালীন সময়ে একাধিকবার অর্থ আদান প্রদান করা যায়।
- ০৩। শুধু ব্যাংকের নিকট গ্রহণযোগ্য ব্যক্তি/চলতি হিসাবধারী কোনো পরিচিতিতে উক্ত হিসাব খোলা যায়। আল-ওয়াদিয়াহ চলতি হিসাব খোলার জন্য ন্যূনতম ১০০০/= প্রাথমিকভাবে জমা দিতে হয় এবং ন্যূনতম স্থিতি ৳ ১০০০/= এবং প্রযোজ্য হারে ন্যূনতম সরকারি তহব্বের সমপরিমাণ টাকার স্থিতি সংরক্ষণ করতে হয়। অন্যথায় ব্যাংক চেক ফেরত দেয়ার অধিকার সংরক্ষণ করে।
- ০৪। ব্যাংক কর্তৃক সরবরাহকৃত চেকের মাধ্যমে হিসাব হতে অর্থ উঠানো যায়। এ ব্যাপারে নোটিশিয়েবল ইনস্ট্রুমেন্ট অ্যাক্ট এর সকল ধারা প্রযোজ্য হয়।
- ০৫। স্থিতির পরিমাণ নির্ধারিত ন্যূনতম স্থিতি অপেক্ষা কমে গেলে ব্যাংক কর্তৃক নির্দিষ্ট হারে যাদুদিক ভিত্তিতে নৈমিত্তিক ও প্রাসঙ্গিক ব্যয় হিসাব থেকে বিকলন করা হয়। হিসাব বন্ধ করার সময় ব্যাংকের নির্ধারিত ফি কর্তন করা হয়।
- ০৬। গ্রাহকের প্রথম চেক বইয়ের জন্য ব্যাংক নির্ধারিত আবেদন ফরমের 'চেকবই ইস্যুর চাহিদাপত্র' অংশটুকু পূরণ করতে হয় এবং পরবর্তী সময়ে চেকবইয়ের সাথে সরবরাহকৃত (Requisition Slip) আবেদনপত্রের মাধ্যমে নতুন চেকবই সংগ্রহ করা যায়।
- ০৭। চেকবই ন্যায়ের সময় গ্রাহককে চেক বইয়ের পাতা ভুলে নিতে হয় এবং নিরাপদ স্থানে সংরক্ষণ করতে হয় যেন কোন চেকবই/চেকবইয়ের পাতা/চুরি/খোয়া বা অপব্যবহার না হয়। চুরি বা খোয়া যাওয়া কোনো চেকের মাধ্যমে জালিয়াতি সংঘটিত হলে ব্যাংক দায়ি থাকে না।
- ০৮। হিসাব পরিচালককে ব্যাংক সরবরাহকৃত নমুনা স্বাক্ষর অনুযায়ী চেক সই করতে হয় এবং নমুনা স্বাক্ষর পরিবর্তন করলে তা পূর্ণাঙ্গ ইলিখিত আবেদনের মাধ্যমে নমুনা স্বাক্ষর ব্যাংক দায়ি করতে হবে যা ব্যাংক সংরক্ষণ নিশ্চিত করবে। ব্যাংকের সাথে যেকোনো প্রকার লিখিত যোগাযোগের ক্ষেত্রেও নমুনা স্বাক্ষর ব্যবহার করতে হবে।
- ০৯। প্রত্যেক জমাকারিকে ব্যাংক বিন্দু হিসাব নথর সরবরাহ করে। হিসাব নথর ও হিসাবের শিরোনাম উল্লেখ করে জমাকারিকে যথাযথভাবে জমার রশিদ পূরণ করে নগদ অর্থ/চেক ইত্যাদি জমা দিয়ে শুধু ক্ষমতা প্রাপ্ত ব্যাংক অফিসারের স্বাক্ষর সখলিত যথাযথ রশিদ নিতে হয়। চেক জমা দেয়ার সময় চেক আড়াআড়ি দাগ (...Crossing...) কেটে দিতে হয়। উল্লিখিত জমা জমাকৃত চেক ইত্যাদি ফেরত হলে নিয়ম মোতাবেক ব্যাংক খরচের অর্থ/কমিশন বাবদ প্রদত্ত চেকের জন্য নির্ধারিত চার্জ কেটে নেয়।
- ১০। চেক পরিশোধ বন্ধ (Stop Payment) রাখার নির্দেশ ব্যাংক সতর্কতার সঙ্গে নথিভুক্ত করবে।
- ১১। গ্রাহকের চাহিদা মোতাবেক ব্যাংক হিসাব বিরোধী সরবরাহ করে।
- ১২। ব্যাংক গ্রাহকের হিসাব থেকে প্রয়োজনীয় খরচের অর্থ/ড্রাক মাত্রল কেটে নিতে পারে। এছাড়া সরকারি নির্দেশনামুতাবেক যেকোনো কর বা শুল্ক কর্তন করা যাবে।
- ১৩। কোনরূপ কারণ দর্শনের ব্যতিরেকে ব্যাংক যে কোনো হিসাব বন্ধ করে দেয়ার অধিকার সংরক্ষণ করে। তবে সে ক্ষেত্রে হিসাবধারীকে বিষয়টি অবহিত করবে।
- ১৪। হিসাব মালিকের ত্রিকানায় কোন পরিবর্তন হলে অবিলম্বে তা ব্যাংককে জানাতে হয়। ব্যাংক ডাকযোগে জমাকারীর সাথে যোগাযোগ রক্ষা করে। ডাকযোগে প্রেরিত কোনো চিঠিপত্র চেক/বিল বা অর্থ ইত্যাদি যথাসময়ে বা আদৌ বিলি না হলে ব্যাংকের ওপর কোনো দায়িত্ব বর্তায় না।
- ১৫। কোনরূপ ব্যতিক্রম চুক্তি না থাকলে দুই বা ততোধিক ব্যক্তির নামে পরিচালিত যৌথ হিসাবের অন্তর্গত এক বা একাধিক ব্যক্তির মৃত্যু হলে সংশ্লিষ্ট হিসাবের লেনদেন বন্ধ হয়ে যাবে।
- ১৬। গ্রাহকের হিসাবে ব্যাংক সতর্কতার সাথে আকল/বিকলন করে। সুলবশত কোনো অর্থ আকলিত/বিকলিত হলে ব্যাংক তা সংশোধন করতে পারে।
- ১৭। ব্যাংক গ্রাহকের হিসাবের স্থিতির উপর যাকাত প্রদান করে না। প্রযোজ্য ক্ষেত্রে যাকাত প্রদান গ্রাহকের দায়িত্ব।
- ১৮। হিসাব বন্ধ করার সময় আবাবহস্ত চেক ব্যাংক ফেরত দিতে হয়।
- ১৯। মানি লন্ডারিং প্রতিরোধ আইন-২০১২, সন্ত্রাস বিরোধী আইন-২০০৯, সন্ত্রাস বিরোধ (সংশোধন) আইন-২০১২ ও বাংলাদেশ ব্যাংকের মানি লন্ডারিং প্রতিরোধ বিধাণ কর্তৃক সময়ে সময়ে জারীকৃত সার্বজনীন/নিতিমালা অনুযায়ী গ্রাহক ব্যাংকের চাহিদা মোতাবেক যে কোন তথ্য সরবরাহ করতে বাধ্য থাকবেন।
- ২০। ব্যক্তিগত/ব্যক্তি মালিকানাধীন/যৌথ মালিকানাধীন হিসাব ধারক কর্তৃক তাঁর/তাদের মৃত্যুর পর জমাকৃত অর্থ প্রদানের জন্য নমিনী মনোনীত করতে পারেন। হিসাব-ধারকের মৃত্যুর পর সংশ্লিষ্ট হিসাবের জমাকৃত অর্থ উত্তোলনের জন্য নমিনী/নমিনীগণ কর্তৃক তাঁর/তাদের আবেদনপত্রের সাথে মনোনয়নের সপক্ষে প্রমাণস্বরূপ নিম্নলিখিত কাগজপত্র/দলিলাদি দাখিল করতে হবে।
ক) হিসাব-ধারকের মৃত্যুর সনদপত্র
খ) নমিনী/নমিনীগণের পরিচিতির স্বপক্ষে ব্যাংকের দুজন মূল্যবান গ্রাহক অথবা ব্যাংকের দুজন কর্মকর্তা অথবা স্থানীয় ইউনিয়ন পরিষদ চেয়ারম্যান/মিউনিসিপ্যালিটির ওয়ার্ড কমিশনার কর্তৃক প্রদত্ত সনদপত্র,
গ) নমিনী/নমিনীগণের পাসপোর্ট আকারে সত্যায়িত ছবি ও নমুনা স্বাক্ষর এবং ঘ) নমিনী/নমিনীগণ কর্তৃক ইনডেমনিটি বন্ড প্রদান।
এক্ষেত্রে নমিনী কর্তৃক কোট প্রদত্ত সাকশেন সাটিফিকেট দাখিল করার প্রয়োজন নেই। এ ধরনের হিসাব থেকে স্থিতি নমিনীকে প্রদানের জন্য শাখা পর্যায়ে অনুমোদনই যথেষ্ট।
- ২১। যৌথ হিসাবের ক্ষেত্রে যদি একজনের মৃত্যু হয় এবং হিসাবটির বিশেষ নির্দেশনার উল্লেখ থাকে যে, যেকোনো একজন বা জীবিত ব্যক্তি (Either or survivor can Operate the account) হিসাবটি পরিচালনা করতে পারবে, তাহলে জীবিত ব্যক্তি সংশ্লিষ্ট হিসাবটি পরিচালনা করার সুযোগ পাবে এবং জীবিত ব্যক্তি ইচ্ছা করলে সাকশেন সাটিফিকেট (কোট কর্তৃক প্রদত্ত) ছাড়াই ওই হিসাবের গচ্ছিত অর্থ উত্তোলন করতে পারবে।
- ২২। যৌথ হিসাবের ক্ষেত্রে যদি একজনের মৃত্যু হয় এবং হিসাবটি যদি যৌথ স্বাক্ষরে পরিচালনার নির্দেশ থাকে অথবা বিশেষ নির্দেশনার কথা বলা থাকে যে, যেকোনো একজন হিসাব পরিচালনা করতে পারবে। (Any one can operate the account) তবে যে কোন একজনের মৃত্যুর সাথে সাথে সংশ্লিষ্ট হিসাবটিতে সেনদেন বন্ধ হয়ে যাবে। তবে অত্র ব্যাংকের নিয়ম অনুযায়ী আদালত/ওয়ার্ড কমিশনার/ইউনিয়ন পরিষদ চেয়ারম্যান কর্তৃক প্রদত্ত ওয়ারিশান সনদের মাধ্যমে উক্ত হিসাবের গচ্ছিত টাকা জীবিত ব্যক্তি মৃত ব্যক্তির ওয়ারিশদের সাথে যৌথভাবে আবেদন করা সাপেক্ষে উত্তোলন করতে পারবেন।
- ২৩। ব্যাংক যৌক্তিক কারণে এ হিসাব সংক্রান্ত যেকোনো নিয়মাবলি পরিবর্তন, পরিবর্তন, সংশোধন বা বাতিল করতে পারে এবং জমাকারী তা মেনে চলতে বাধ্য থাকবেন। উপরোক্ত শর্তাবলীর অওতায ব্যাংক এবং গ্রাহকের মধ্যে অত্র চুক্তিনামা সম্পাদিত হলো।

হিসাবধারী (গণের) নাম

স্বাক্ষর ও তারিখ

১. _____

সংশ্লিষ্ট কর্মকর্তা

(নমুনা সিলসহ স্বাক্ষর ও তারিখ)

EK-3. IBBL'in Mudâraaba Sözleşmesinin Örnek Metni:

ইসলামী ব্যাংক বাংলাদেশ লিমিটেড

Islami Bank Bangladesh Limited

হিসাব খোলার আবেদন ফর্ম (Account Opening Form)

ব্যবস্থাপক,
The Manager
ইসলামী ব্যাংক বাংলাদেশ লিমিটেড
Islami Bank Bangladesh Limited
..... শাখা (Branch)

জনাব,
Sir
আসসালামু আলাইকুম।
Assalamu Alaikum.

আমি/আমরা আপনার শাখায় একটি হিসাব খোলার জন্য আবেদন করছি। আমার/আমাদের হিসাব সংক্রান্ত ও ব্যক্তিগত বিস্তারিত তথ্য প্রয়োজনীয় নথিপত্র সহ নিম্নে প্রদান করছি।
I/We, hereby, am/are applying for opening an account at your branch. In this regard, I/We are submitting my /our account related as well as detailed personal information with necessary documents below:

তারিখ:
দিন (Day)
মাস (Month)
বছর (Year)

Date :

আবেদনকৃত হিসাব সংক্রান্ত তথ্য (Account's information, applied for) :

১. হিসাবের নাম (বাংলায়):.....
Name of the Account (In Bangla)

২. ইংরেজীতে (Block Letter):.....
In English.

হিসাবের প্রকৃতি (টিক (✓) দিন): ☐ মুদারাবা সঞ্চয়ী হিসাব (MSA-General)
Nature of Account (please tick): Mudaraba Savings Account (MSA-General)

☐ মুদারাবা সঞ্চয়ী হিসাব আরডিএস (MSA-RDS)
Mudaraba Savings Account (MSA-RDS)

☐ মুদারাবা বিশেষ নোটিশ সঞ্চয়ী হিসাব (MSNA)
Mudaraba Special Notice Savings Account (MSNA)

☐ মুদারাবা বৈদেশিক মুদ্রা জমা হিসাব (MFCDA)
Mudaraba Foreign Currency Deposit Account (MFCDA)

☐ মুদারাবা সঞ্চয়ী হিসাব (MSA-Staff)
Mudaraba Savings Account (MSA-Staff)

☐ স্টুডেন্ট মুদারাবা সঞ্চয়ী হিসাব (SMSA)
Student Mudaraba Savings Account (SMSA)

☐ মুদারাবা ফার্মারস সঞ্চয়ী হিসাব (MFSA)
Mudaraba Farmer Savings Account (MFSA)

☐ মুদারাবা ইন্ডাস্ট্রিয়াল এমপ্লয়িজ সঞ্চয়ী হিসাব (MIESA)
Mudaraba Industrial Employees' Savings Account (MIESA)

৩. হিসাব খোলার উদ্দেশ্য (টিক (✓) দিন): ☐ ব্যবসা ☐ সঞ্চয় ☐ আদায় ☐ রেমিট্যান্স ☐ অন্যান্য (উল্লেখ করুন):
Purpose of A/C opening (please tick) Business Savings Collection Remittance Others (Mention)

৪. মুদ্রা (টিক (✓) দিন): ☐ টাকা ☐ ডলার ☐ ইউরো ☐ পাউন্ড ☐ অন্যান্য.....
Currency (please tick): Taka Dollar Euro Pound Others

৫. হিসাব পরিচালনা সংক্রান্ত ঘোষণা (টিক (✓) দিন): ☐ এককভাবে ☐ যৌথভাবে ☐ যে কোন একজন অথবা জীবিত জন ☐ অন্যান্য.....
Declaration regarding Account operation: (please tick): Singly Jointly Either or Survivor Others

৬. ব্যাংকে পরিচালিত হিসাব আছে কি (টিক (✓) দিন): ☐ হ্যাঁ ☐ না উত্তর হ্যাঁ হলে:
Is Account maintained in Bank (if any) (please tick): Yes No If yes

ব্যাংকের নাম Bank's Name	শাখার নাম Branch's Name	হিসাব নং Account No.	পরিচালিত হিসাবের প্রকৃতি (টিক (✓) দিন) Nature of account operated (please tick)
ক)	ক)	ক)	☐ জমা হিসাব Deposit A/C ☐ বিনিয়োগ/ঋণ হিসাব Investment/Loan A/C ☐ অন্যান্য Others
খ)	খ)	খ)	☐ জমা হিসাব Deposit A/C ☐ বিনিয়োগ/ঋণ হিসাব Investment/Loan A/C ☐ অন্যান্য Others
গ)	গ)	গ)	☐ জমা হিসাব Deposit A/C ☐ বিনিয়োগ/ঋণ হিসাব Investment/Loan A/C ☐ অন্যান্য Others

প্রযোজ্য নিয়মাবলী (Applicable Rules):-

শর্তাবলী (Conditions)

১. এটি হিসাবধারী গ্রাহক এবং ইসলামী ব্যাংক বাংলাদেশ লিমিটেডের মধ্যে সম্পাদিত ইসলামী শরীয়াহ ভিত্তিক একটি মুদারাবা চুক্তি (This is a Mudaraba contract based on Islamic Shariah accomplished between the account holder and Islami Bank Bangladesh Limited).
- ক. এখানে হিসাবধারী গ্রাহক হচ্ছে “সাহিব আল-মাল” (অর্থের মালিক) এবং ব্যাংক হচ্ছে “মুদারিব” (কারবার সংগঠক)। [In the contract, the account holder is called "Shaheb Al Maal" (Owner of the fund) and the Bank is "Mudarib"(Entrepreneur/Business Organizer)].
- খ. ইসলামী শরীয়াহ বর্ণিত নীতিমালার ভিত্তিতে ব্যাংক এই অর্থ জমাগ্রহণ করে এবং জমাকৃত অর্থ শুধুমাত্র ইসলামী শরীয়াহ সম্মতভাবে বিনিয়োগ করে (Bank receives the fund based on Islamic Principle and invests the same in accordance with the guidance of Islamic Shariah).
- গ. ব্যাংক মুদারাবা তহবিল বিনিয়োগ করে প্রাপ্ত আয়ের কমপক্ষে শতকরা ৬৫ ভাগ মুদারাবা হিসাবধারীদের মধ্যে ওয়েটেজ ভিত্তিতে বন্টন করে। বিনিয়োগ লোকসান হলে মুদারাবা হিসাবধারীগণ তা বহন করে। (Bank distributes minimum 65% of its earned income based on weightage to the Mudaraba account holders through the investment of Mudaraba fund. Loss will be born by Mudaraba account holders).
- ঘ. ব্যাংক নিম্নে বর্ণিত নিয়মে জমাকৃত অর্থ ও মুনাফা ফেরৎ প্রদান করবে। (Bank will return deposited fund and profit in the ways stated below).
- ঙ. এছাড়া ইসলামী শরীয়াহ বর্ণিত মুদারাবা চুক্তির অন্যান্য শর্তাবলী প্রযোজ্য হবে। (The other conditions of Mudaraba principle stated in the Islamic Shariah will also be applicable in this contract).

হিসাব পরিচালনার নিয়মাবলী (Operational rules for Accounts) MSA, MSNA, SMSA, MFSA, MFCDA:

২. ন্যূনতম স্থিতি, প্রাথমিক জমা ও প্রদেয় লাভের শর্ত (Conditions for Minimum balance, initial deposit as well as distributable profit):

বিষয় (Particulars)	মুদারাবা সঞ্চয়ী (Mudaraba Savings)	মুদারাবা বিশেষ নোটিশ (Mudaraba special Notice)	স্টুডেন্ট মুদারাবা সঞ্চয়ী (Student Mudaraba Savings)	(মুদারাবা ফার্মারস সঞ্চয়ী) (Mudaraba Farmers Savings)	মুদারাবা বৈদেশিক মুদ্রা জমা (Mudaraba Foreign Currency Deposit)
সর্বনিম্ন প্রাথমিক জমা (Minimum initial deposit)	৫০০ টাকা (Tk.500)	২৫০০০ টাকা (Tk.25,000)	১০০ টাকা (Tk.100)	১০ টাকা (Tk.10)	ইউএসডি ১০০০ (USD 1000)
প্রদেয় লাভের জন্য যোগ্য স্থিতি (Required balance for distributable profit)	৬ তারিখ থেকে সর্বশেষ তারিখ পর্যন্ত সর্বনিম্ন স্থিতি (Minimum balance from the 6th to the last day of the month)	নোটিশ সাপেক্ষে দৈনিক স্থিতি (Daily balance as per notice)	৬ তারিখ থেকে সর্বশেষ তারিখ পর্যন্ত সর্বনিম্ন স্থিতি, তবে ২০০০/- এবং তদুর্ধ্ব টাকা উত্তোলন করা হলে ঐ মাসে লাভ প্রদান করা হবে না। (Minimum balance from 6th to the last day of the month, but in case of withdrawal of Tk. 2000 and above will not be considered for distribution of profit)	দৈনিক স্থিতি ১০০/- টাকার কম হলে তা লাভ প্রদানের জন্য বিবেচ্য হবে না। (Daily balance will not be considered for distribution of profit, if the balance is less than Tk.100/-)	৩০ দিন স্থায়ী হতে হবে (It has to be maintained for 30 days)
উত্তোলনের জন্য নোটিশ (Notice for withdrawal)	৪ বার বা স্থিতির ১/৪ অংশ বা ৫০,০০০ টাকার অতিরিক্ত হলে (৪ times or 1/4 forth of the balance or more than Tk.50,000)	৭ দিনের নোটিশ লাগবে যে কোন পরিমাণের জন্য (7 days notice is required for any amount)		৪ বার বা স্থিতির ১/৪ অংশ বা ৫০,০০০ টাকার অতিরিক্ত হলে (4 times or 1/4th of the balance or more than Tk.50,000)	২ বার বা স্থিতির ১/৪ অংশ তার বেশী হলে ৭ দিনের নোটিশ লাগবে (7 days notice applicable for withdrawal of more than 2 times or more than 1/4th of the balance)
দ্রষ্টব্য: প্রযোজ্য হারে ন্যূনতম সরকারী ঋণের সমপরিমাণ টাকার স্থিতি সংরক্ষণ করতে হয়, অন্যথায় ব্যাংক চেক ফেরৎ দেয়ার অধিকার সংরক্ষণ করে (N.B: Customer has to maintain a minimum balance with the required amount of govt. tax, otherwise, Bank reserves the right to return the cheque).					

৩. শুধুমাত্র সুস্থ মস্তিষ্ক ও প্রাপ্তবয়স্ক কোন ব্যক্তি বা ব্যক্তিবর্গ একক বা যৌথ নামে এ হিসাব খুলতে পারেন। নাবালক/নাবালিকার নামেও তার পিতা/মাতা/আইনগত অভিভাবকগণ এই হিসাব খুলতে পারবেন। (An adult person or persons having sound mind individually or jointly can open this Account. Legal guardian or parents can also open this account in the name of the minor).
৪. উক্ত হিসাবসমূহে বছরে দুইবার (জুন এবং ডিসেম্বর মাসে) সাময়িক (Provisional) হারে লাভ প্রদান করা হয়, যা বার্ষিক চূড়ান্ত লাভ/লোকসান হিসাবের ভিত্তিতে সমন্বয়/নিষ্পন্ন করা হয় (Profit is distributed twice in a year (June and December) at the provisional rate, which is adjusted based on annual profit/loss of the Bank).
৫. বার্ষিক লাভ লোকসান হিসাব চূড়ান্ত হওয়ার পূর্বে হিসাব বন্ধ করলে সাময়িক হারে লাভ প্রদান করা হয়, পরবর্তীকালে মুনাফার চূড়ান্ত হার ঘোষণার পরে ঘোষিত চূড়ান্ত হার সাময়িক হারের চেয়ে বেশী হলে হিসাবধারককে তা প্রদান করা হয় (If any account is closed before finalization of annual profit-loss of the bank, profit is distributed at higher rate to the account holder when final declared profit rate would be greater than provisional rate).
৬. উক্ত হিসাবসমূহের ক্ষেত্রে মাসের যে কোন তারিখে লেনদেন চলাকালীন সময়ে অর্থ জমা করা যায়। তবে মাসের ৬ তারিখ থেকে শেষ তারিখের মধ্যে সংরক্ষিত সর্বনিম্ন স্থিতি লাভ প্রদানের নিমিত্তে সে মাসের জমা হিসেবে বিবেচিত হবে। (Fund can be deposited at any date of the month in the Accounts. But the lowest of the balance kept/maintained from 6th to the last day of the month, will be considered for distribution of profit).
৭. হিসাবের মালিককে চাহিদা মোতাবেক হিসাব বিবরণী প্রদান করা হয়। ৩০ (ত্রিশ) দিনের মধ্যে লিখিত কোন অভিযোগ না পেলে হিসাবের স্থিতি সঠিক আছে বলে ধরে নেয়া হবে (Account statement will be provided as per demand of the Account holder. The balance of the account will be considered correct, if no written complaint is lodged within 30 days).

ইসলামী ব্যাংক বাংলাদেশ লিমিটেড
Islami Bank Bangladesh Limited

..... শাখা (Branch)

নমুনা স্বাক্ষর কার্ড (Specimen Signature Card)

A/C No :

Title of Account :

স্বাক্ষরকারীর পূর্ণ নাম (Full Name of the Signatory)	নমুনা স্বাক্ষর (Specimen Signature)
1.	
2.	
3.	
বিশেষ নির্দেশনা (যদি থাকে) Special Instruction (if any) :	

সদ্যতোলা পাসপোর্ট
সাইজের সত্যায়িত ছবি
Recent passport
size photograph
(Duly attested
by the Introducer)

Signature Admitted by

Authorized Officer / Manager

Date :

লেনদেনের অনুমিত মাত্রা (Transaction Profile)

হিসাবের নাম (Title of Account) : তারিখ: দিন (Day) মাস (Month) বছর (Year)

হিসাবের নং Account No :

সম্ভাব্য জমা (Probable Deposit)			
জমার প্রকৃতি (Nature of deposit)	মাসিক জমার সংখ্যা (No. of monthly deposit)	একক জমার সর্বোচ্চ পরিমাণ (Maximum amount of a single deposit)	মোট মাসিক জমার পরিমাণ (Total Monthly Deposit)
নগদ জমা (নিজে/অন্যের দ্বারা) (Cash deposit by self/others)			
চেক/ইনস্ট্রুমেন্ট এর মাধ্যমে ট্রান্সফার (Transfer by cheque/others Instrument)			
ইলেক্ট্রনিক এবং ইন্টারনেট ব্যাংকিং এর মাধ্যমে জমা (Deposit through Electronic & i-banking)			
বৈদেশিক রেমিটেন্স/আমদানি/রপ্তানি/পুঁজিবাজার হতে জমা (Deposit from F. Remittance Import/Export/Capital Market)			
অন্যান্য উৎস থেকে জমা (নির্দিষ্ট করুন) (Deposit from other sources specify)			
মোট সম্ভাব্য জমা (মাসিক) Total Probable Deposit (Monthly)			

সম্ভাব্য উত্তোলন (Probable Withdrawal)			
উত্তোলনের প্রকৃতি (Nature of Withdrawal)	মাসিক উত্তোলনের সংখ্যা (No. of monthly Withdrawal)	একক উত্তোলনের সর্বোচ্চ পরিমাণ (Maximum amount of a single Withdrawal)	মোট মাসিক উত্তোলনের পরিমাণ (Total Monthly Withdrawal)
নগদ উত্তোলন নিজে/অন্যের দ্বারা) (Cash Withdrawal by self/others)			
চেক/ইনস্ট্রুমেন্ট এর মাধ্যমে ট্রান্সফার (Transfer by cheque/others Instrument)			
ইলেক্ট্রনিক এবং ইন্টারনেট ব্যাংকিং এর মাধ্যমে উত্তোলন (Withdrawal through electronic & i-banking)			
বৈদেশিক রেমিটেন্স/আমদানি/রপ্তানি/পুঁজিবাজার হতে উত্তোলন (Withdrawal from F. Remittance Import/Export/Capital Market)			
অন্যান্য উৎসের মাধ্যমে উত্তোলন (নির্দিষ্ট করুন) (Withdrawal through other media Specify)			
মোট সম্ভাব্য উত্তোলন (মাসিক) Total Probable Withdrawal Monthly)			

আমি/আমরা নিম্ন স্বাক্ষরকারী (গণ) এ মর্মে নিশ্চয়তা প্রদান করছি যে, সম্ভাব্য লেনদেনের অনুমিত মাত্রা আমার/আমাদের স্বাক্ষর/প্রকৃত লেনদেন। আমি/আমরা আরো নিশ্চয়তা প্রদান করছি যে, প্রয়োজনবোধে আমি/আমরা সম্ভাব্য লেনদেনের অনুমিত মাত্রা সংশোধন/হালনাগাদ করব। I/We, the undersigned, confirm that the above transaction profile is my/our normal/real transactions. I/We, further assure that I/we will update the same from time to time, if required.

গ্রাহকের নাম (Customer's Name) :

স্বাক্ষর (Signature) :

তারিখ (Date) :

সম্ভাব্য লেনদেনের অনুমিত মাত্রা গ্রহণকারী ব্যাংক কর্মকর্তার নামযুক্ত সীল ও পদবীসহ স্বাক্ষর

Ek-4. İCB'nin Şariat Denetleme Kurulu Raporu:

Report of the Shariah Supervisory Committee

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

All praise and thanks be to Almighty Allah, the Omnipotent, the Lord of the worlds, the One to whom all Dignity and Glory are due. Peace and blessing of Allah be upon all the prophets and messengers of Allah, especially on Prophet Muhammad (SM), the last of the prophets, and all of his followers and companions.

To the Shareholders, Depositors, Customers & other Stakeholders,
Assalamu Alaikum Wa Rahmatullah.

In carrying out the roles and responsibilities of the Bank's Shariah Supervisory Committee this report and independent opinion are being submitted by me, on behalf of the Shariah Supervisory Committee of ICB Islamic Bank Limited, for all the stakeholders of Bank based on our review of the activities of the Bank for the financial period ended on December 31, 2016.

1. The Committee during the financial period ended on December 31, 2016 reviewed various issues related to the Bank's products, transactions, processes and policies. Honorable members of the Committee reviewed the papers as presented in the Shariah Committee meetings and provided necessary guidelines and recommendations to the Management of the Bank with the intention that management can ensure the compliance of Shariah principles in functioning banking business as it is the responsibility

of the Management of the Bank to ensure that the business of the Bank had been conducted in accordance with Shariah rules.

2. The Committee also reviewed various issues regarding Shariah Compliance status of the Bank and provided necessary recommendations for strengthening the Shariah governance of the Bank.
3. So far it is related to products and services; Shariah Supervisory Committee strongly recommended to the Management of the Bank to strictly adhere to the principles of Shariah and expressed the satisfaction over improvement made so far.
4. Zakat is not applicable for the Bank for the current situation of loss and running with negative net-worth. Shariah Supervisory Committee prays to Almighty Allah to grant the Bank the ability to pay Zakat in the nearest future.
5. Several training programs on Shariah banking were held throughout the year. Awareness about compliance of Shariah seems to be improving among the officials during the period. To make the people more aware it is advised that Shariah audit and adequate training should be conducted in the Bank.

I, on behalf of me and the other honorable members of the Shariah Supervisory Committee, wish you peace, prosperity, and blessing in this world and the world here after and also wish you a pleasant experience in all of your transactions with ICB Islamic Bank Limited. May Allah grant us the strength to achieve his satisfaction through our activities. Aameen.

Ma'assalam, On behalf of the Shariah Supervisory Committee of ICB Islamic Bank Limited.

(স্বাক্ষরিত)

M. Azizul Huq
Chairman (Acting)
Shariah Supervisory Committee

Ek-4. IBBL'nin Şariat Denetleme Kurulu Raporu:

শরী'আহ সুপারভাইজরি কমিটির বার্ষিক রিপোর্ট

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

Report of the Shari'ah Supervisory Committee 2016

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
—
بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ
During the year 2016, the Shari'ah Supervisory Committee of Islami Bank Bangladesh Limited met 10 (ten) meetings and reviewed operational activities of the Bank including those referred to it by the Board of Directors and the Management of the Bank and gave opinion and decisions related to Shari'ah. The Honorable members of the Shari'ah Supervisory Committee attended 14 (fourteen) Seminars organized by the Management of the Bank on the eve of inauguration of new branches. Apart from this, the Muraqibs of Shari'ah Secretariat conducted Shari'ah inspection at 304 branches (including 30 SME/Agriculture branches) during the period excluding 14 (fourteen) new branches of the Bank opened in 2016 and submitted detailed report thereon.

The duty of the Shari'ah Supervisory Committee is to give independent opinion and necessary guidelines upon observing and reviewing the activities of the bank and the responsibility of the Bank is to ensure that the Bank conducts its business in accordance with the rules and principles of Islamic Shari'ah and this has been duly complied with.

The Shari'ah Supervisory Committee after reviewing the Shari'ah Inspection Reports, Audited Reports i.e. Balance Sheet, Profit & Loss Account and other financial statements of the Bank for the year 2016 gave the following opinion:

1. The agreements of investment and transactions executed by Islami Bank Bangladesh Limited during the year have been made in accordance with the principles of Islamic Shari'ah.
2. Profit distributed to deposit accounts has been made in accordance with the principles of Islamic Shari'ah.
3. The income identified as doubtful has not been included in the distributable income of the Bank as per principles and rules of Islamic Shari'ah.
4. The calculation of Zakat on the zakatable assets of the Bank has been made in compliance with the rules and the principles of Islamic Shari'ah. It

is pertinent to state that Islami Bank does not pay Zakat on behalf of the Depositors and Shareholders. It is the own responsibility of the Depositors and Shareholders to pay Zakat on their deposit and shares respectively.

5. In order to comply 100% Shari'ah, it is necessary to arrange Shari'ah Awareness Programs at Branch & Zone level on regular basis to increase shari'ah awareness among the employees & clients of the Bank.
6. It is essential to strengthen the efforts in overall activities of the Bank for quality and real progress in Shari'ah compliance.

May Allah (SWT) bestow us with the best of Tawfiq in gaining His satisfaction through implementing Shari'ah in every sphere of our life. Ameen.

(স্বাক্ষরিত)

Sheikh Moulana Mohammad Qutubuddin
Chairman

(স্বাক্ষরিত)

Professor Dr. Mohammad Abdus Samad
Member Secretary